STUDII ȘI CERCETĂRI DE
ISTORIE VECHE

1

TOMUL 21

1970

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Prețul unui abonament anual este de 100 de lei. În țară, abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții. Comenzile și abonamentele din străinătate se primesc la CARTIMEX, București, Căsuța poștală 134—135 sau la reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite Comitetului de redacție, pe adresa: Str. I. C. Frimu, nr. 11, București.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

TOMUL 21 Nr. 1 1970

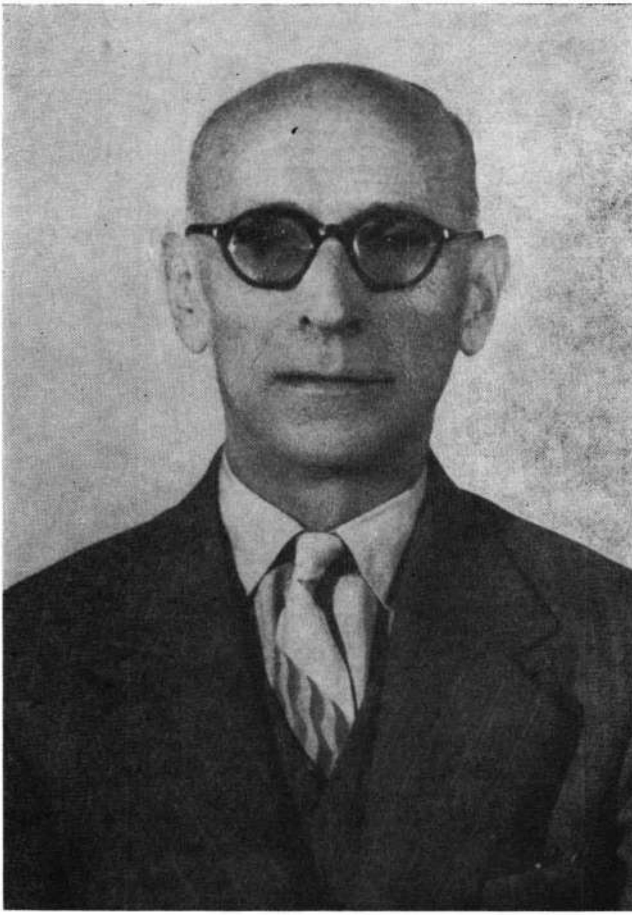
SUMAR

SCIV, tomul 21, nr. 1, București, 1970, p. 1—184

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

TOME 21 **N° 1** **1970**

SOMMAIRE

Profesor dr. docent GHEORGHE ŞTEFAN membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România — 70 de ani.

Profesor dr. docent RADU VULPE — 70 de ani.

EPIPALEOLITICUL DE LA CUINA TURCULUI-DUBOVA

DE

AL. PĂUNESCU

Cercetările întreprinse încă din 1964 în zona Porţilor de Fier au dus la descoperirea a numeroase aşezări care au permis reconstituirea trecutului istoric al acestei zone din paleolitic pînă în feudalism. Printre aceste importante descoperiri se numără şi aceea pe care ne propunem s-o prezentăm aici. Aşezarea a fost descoperită în vara anului 1964 de către mult regretatul profesor C. S. Nicolăescu-Plopşor care, în toamna aceluiaşi an, a efectuat împreună cu V. Boroneanţ, M. Davidescu şi Şt. Roman primele săpături [1].

Este vorba de un adăpost sub stîncă, numit de localnici Cuina Turcului (satul Dubova, comuna Plavişeviţa, jud. Mehedinţi), aflat aproape de intrarea în Cazanele Mari ale Dunării, la km 20, pe şoseaua Orşova-Moldova Nouă, în masivul calcaros Ciucarul Mare. Situat la o altitudine de 65 m (faţă de nivelul mării) pe coordonatele : 44°30′ latitudine sudică şi 22°15′ longitudine nordică, lipsit de curenţi, ferit de ploi şi vînt, scăldat de soare o bună parte din zi, adăpostul a fost intens locuit de om în diferite perioade ale istoriei.

În prima campanie (1964) s-a dezvelit o suprafaţă de 40 m², descoperindu-se bogate resturi de locuire atribuite atît romanello-azilianului II, cît şi culturilor Starčevo-Criş şi Coţofeni precum şi perioadelor prefeudală şi feudală. În următoarele cinci campanii [2] de cercetări (1965—1969), efectuate de autor, a fost săpată o suprafaţă de circa 200 m², concentrată îndeosebi în partea de est-nord-est a adăpostului (fig. 1).

Stratigrafia aşezării. De la început subliniem înclinarea depunerilor arheologice pe direcţia nord-sud şi est-vest, determinată de configuraţia

---

[1] C. S. Nicolăescu-Plopşor, M. Davidescu, Şt. Roman şi V. Boroneanţ, *Cercetările arheologice de la Cazane*, în *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 407—411.

[2] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi colaboratori, *Rezultatele arheologice din zona „Porţilor de Fier"*, în *Comunicări*, Seria arheologică, IV — Centrul de istorie, filologie şi etnografie al Academiei, Craiova, 1968, p. 13 şi urm. ; C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Milenii de istorie la Porţile de Fier* în *Magazin istoric*, II, nr. 1 (10), 1968, p. 2 şi urm.

patului de stîncă al adăpostului. Urmărind depunerile de jos în sus avem următoarea situaţie (fig. 2):

1. Strat steril gros de 0,10—0,70 m format din argilă compactă, brun-gălbuie uneori cu lentile subţiri de nisip fin şi cu pietricele foarte mărunte rulate. Acesta suprapune direct stînca.

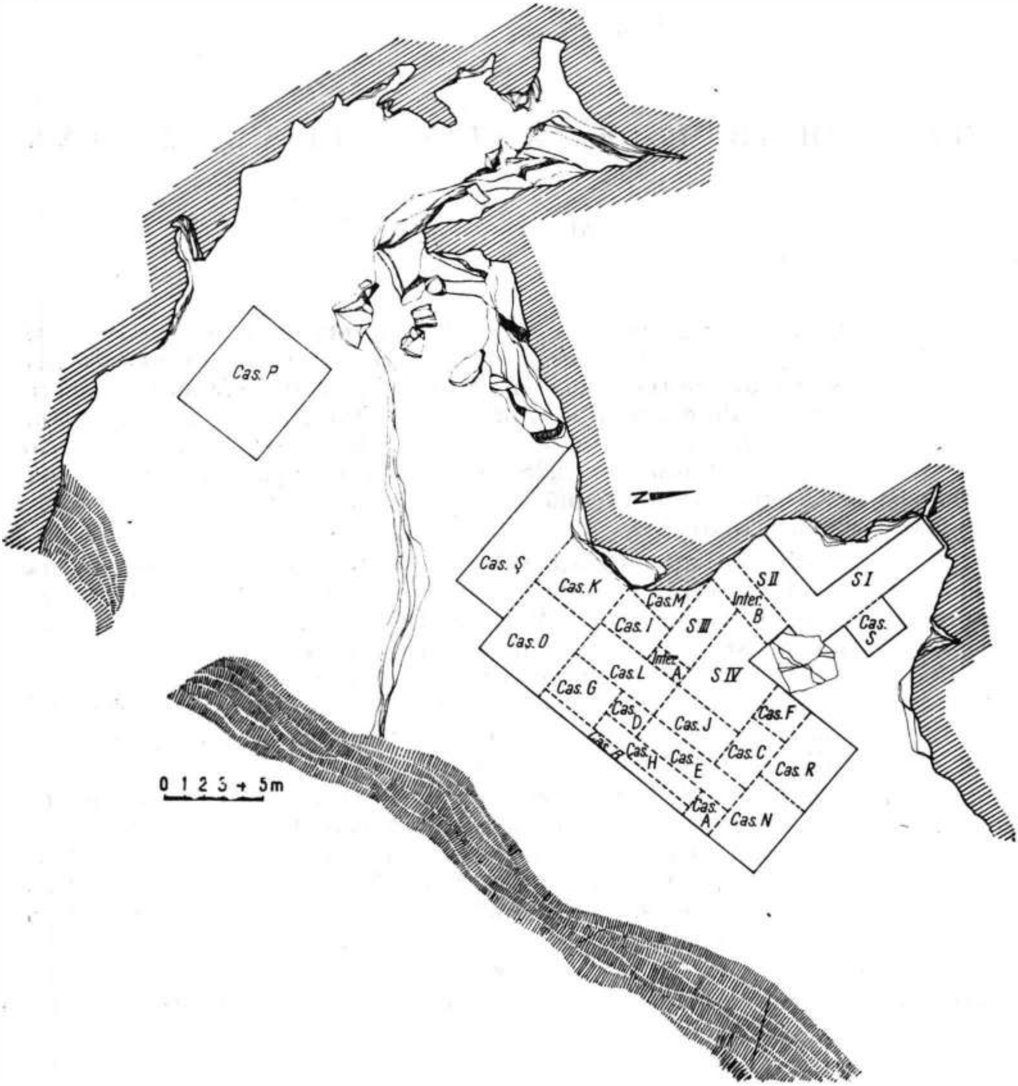

Fig. 1. — Adăpostul de sub stînca Cuina Turcului, planul general al săpăturilor 1964—1969.

2. Locuirea epipaleolitică romanello-aziliană dezvelită pe o suprafaţă de circa 160—180 m², care prezintă două straturi de cultură:

a. Stratul inferior (romanello-azilian I), format din pămînt galben închis, cenuşos, cu pietricele, gros de 0,40—1 m. În unele locuri, unde

lipseşte sterilul, acest strat suprapune direct patul adăpostului. Peste acesta se aşterne un strat steril gros de 0,60—1,60 m, din pămînt roşcat-gălbui cu bolovani, unii foarte mari desprinşi din tavan şi pietre mai mici colţuroase.

b. Stratul superior (romanello-azilian II) este format din 2 niveluri separate la rîndul lor de o depunere sterilă groasă de 0,10—0,70 m din

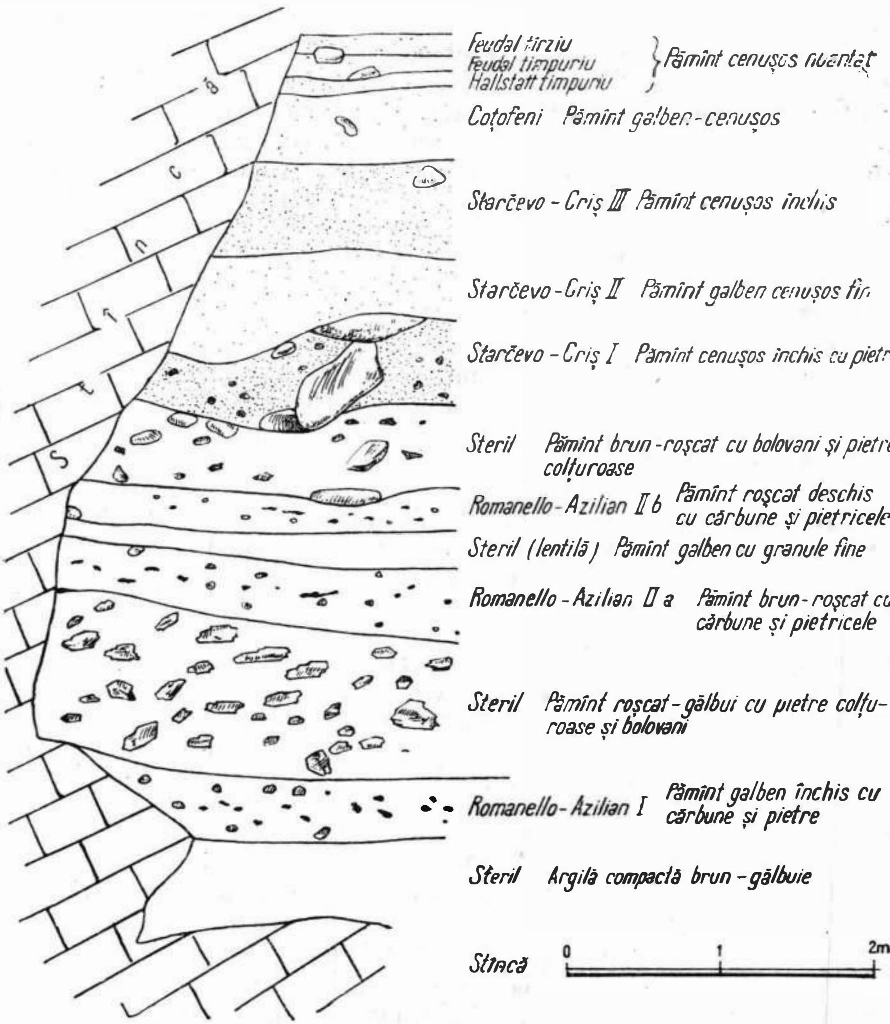

Fig. 2. — *Cuina Turcului.* Profilul peretelui de nord al casetei I.

pămînt galben, care spre marginea de est-nord-est a suprafeţei săpate dispare. Primul (IIa) este un pămînt brun-roşcat cu pietricele, gros de 0,35—0,45 m. Al doilea (IIb), compus din pămînt, roşcat deschis cu pietricele, are o grosime de 0,30—0,50 m.

3. Strat steril gros de 0,10—1,50 m din pămînt brun-roşcat cu bolovani mari, de asemenea desprinşi din tavan şi pietre mai mici colţuroase.

4. Strat neolitic aparţinînd culturii Starčevo-Criş gros de circa 1,50 m, format din trei niveluri de locuire şi suprapunînd în rare cazuri ultima depunere epipaleolitică.

5. Strat Coţofeni gros de 0,50—0,60 m.

6. O depunere subţire hallstattiană timpurie, de 0,10—0,15 m.

7. Pe o grosime de 0,25—0,40 m se întîlnesc depuneri prefeudale, feudale timpurii şi tîrzii.

Vetrele de foc. În stratul I epipaleolitic s-au dezvelit mai multe resturi de vetre neamenajate, unele din ele ocupînd cîţiva metri pătraţi, aşezate fie deasupra stratului steril, fie direct pe stîncă. Grosimea lor variază între 0,10—0,20 m. S-au găsit bucăţi de cărbune destul de mari şi bine conservate probabil de conifer, precum şi oase sparte, arse. În stratul II s-au dezvelit de asemenea cîteva resturi de vetre neamenajate, mai puţin bine păstrate, cu bucăţi mărunte de cărbune şi oase mici, arse; grosimea lor atinge uneori 0,10—0,15 m.

Încadrare climatică. Analiza sporo-polinică a sedimentelor de la Cuina Turcului a permis prof. Emil Pop şi colaboratorilor săi Nicolae Boşcaiu şi Viorica Lupşa să emită unele ipoteze în privinţa interpretării unor noi aspecte ale istoriei vegetaţiei postglaciare din sud-vestul României. Astfel, primul spectru polinic reconstituit de la baza profilului, prin participarea într-o proporţie de 60% a polenului de *Pinus* tip *Diploxylon*, pare să oglindească cel mai tîrziu sfîrşitul pinetelor preboreale. Se pare deci că acest spectru în care e cuprins şi stratul I romanello-azilian, prin participarea masivă a elementelor termofile ale stejărişului mixt (37%), în cadrul cărora teiul e reprezentat prin 23%, indică o perioadă climatică mai îndulcită, probabil preboreală. În schimb, cel de-al doilea spectru polinic, în care se include şi stratul II romanello-azilian, prin valorile ridicate ale elementelor stejărişului mixt (80%), unde teiul deţine dominanţa absolută (73%), indică un climat anaterm care evolua spre un maximum călduros postglaciar. Nu este deci exclus ca cel de-al doilea strat epipaleolitic să aparţină etapei boreale (vezi anexa nr. I şi diagrama polinică). Interpretarea acestor spectre polinice reprezintă o primă încercare de încadrare a unor locuiri epipaleolitice timpurii în oscilaţiile climatice de la începutul postglaciarului.

Pe baza faunei, paleontologul Alexandra Bolomey e de părere însă că cele două straturi romanello-aziliene s-ar putea încadra spre sfîrşitul Dryasului tîrziu şi în Preboreal, fără însă a depăşi acest stadiu.

Contradicţia privitoare la încadrarea climatică rezultată din analiza polinică pe de o parte şi a studiului faunistic pe de altă parte ne arată că stadiul cercetărilor în acest domeniu, la noi, este la începuturile sale.

Resturi scheletice umane. În cele două locuiri epipaleolitice s-au descoperit, în afara unei faune relativ bogate, şi cîteva resturi scheletice umane. După antropologul Dardu Nicolăescu-Plopşor, în stratul I s-au găsit 2 molari aparţinînd unui individ de vîrstă adultă, iar în stratul II diferite resturi osoase şi de dentiţie aparţinînd la patru indivizi, un făt şi trei adulţi (vezi anexa nr. II).

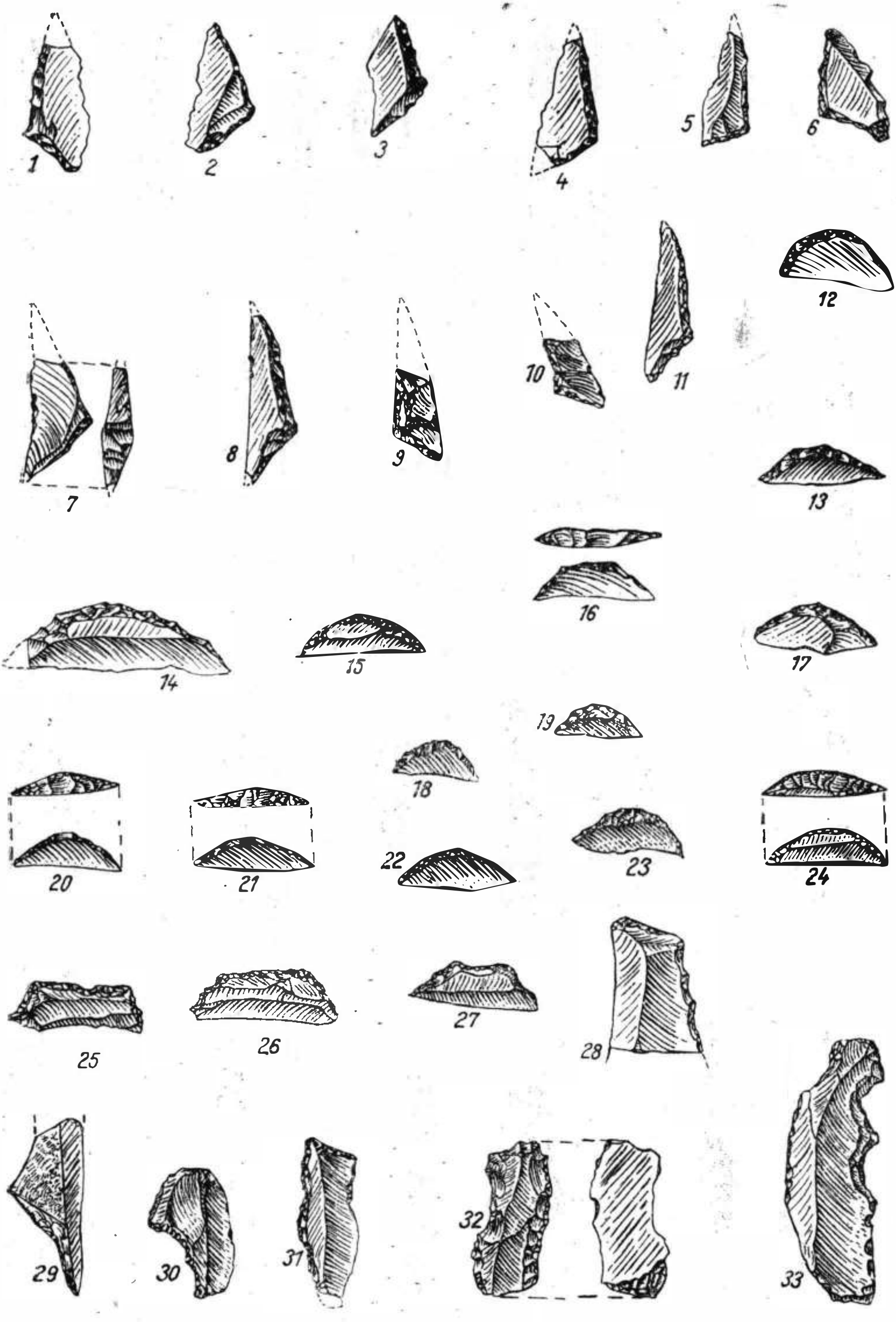

Fig. 3. —*Cuina Turcului, 1—33*, piese microlitice : *1—6, 12, 14, 16, 25, 26*, stratul I epipaleolitic ; *7—11, 13, 15, 17—24, 27—33*, stratul II epipaleolitic.

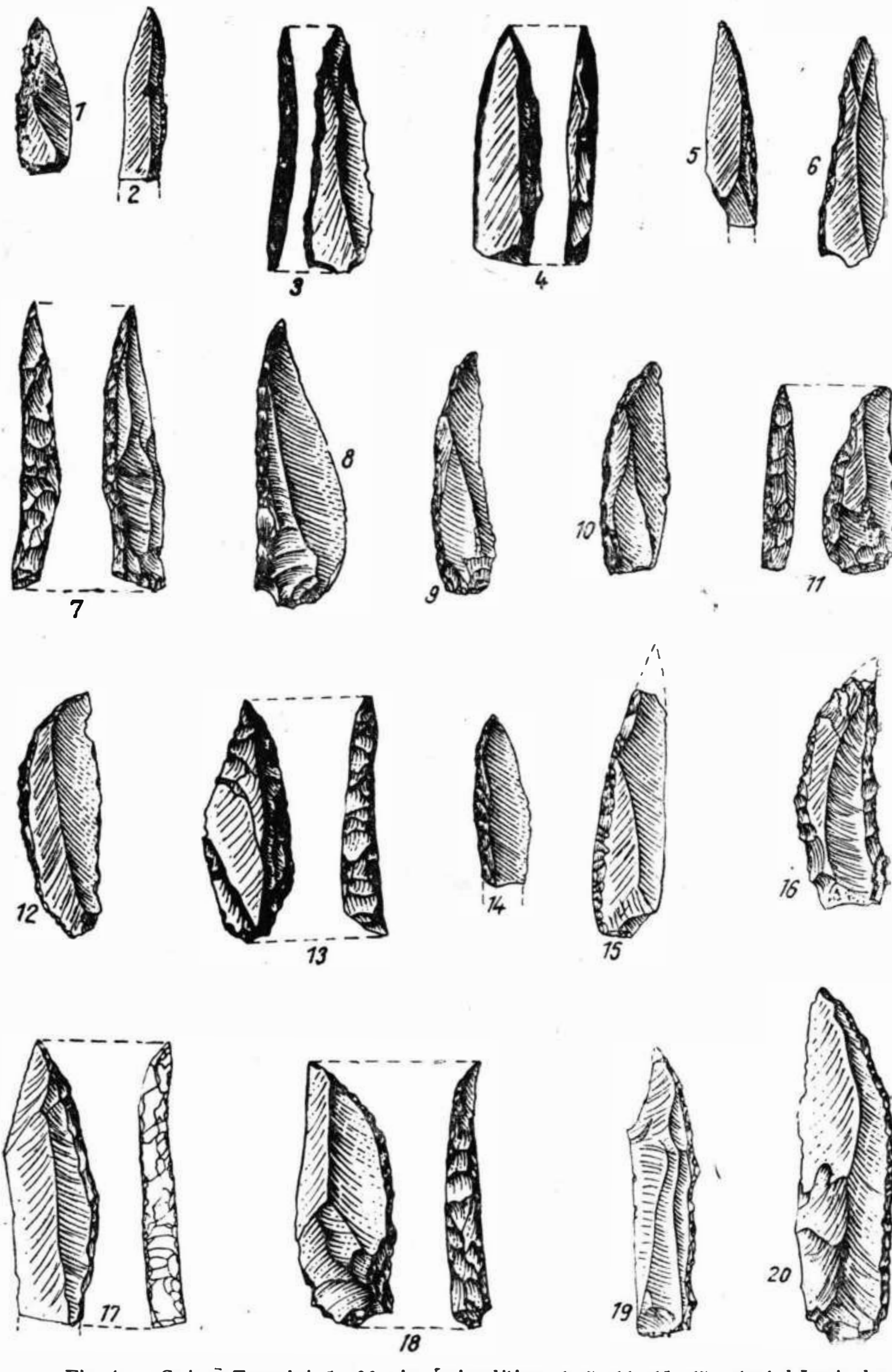

Fig. 4. — *Cuina Turcului, 1—20*, piese microlitice : *1, 7, 11, 15, 17*, stratul I epipaleolitic ; *2—6, 8—10, 12—14, 16, 18—20*, stratul II epipaleolitic.

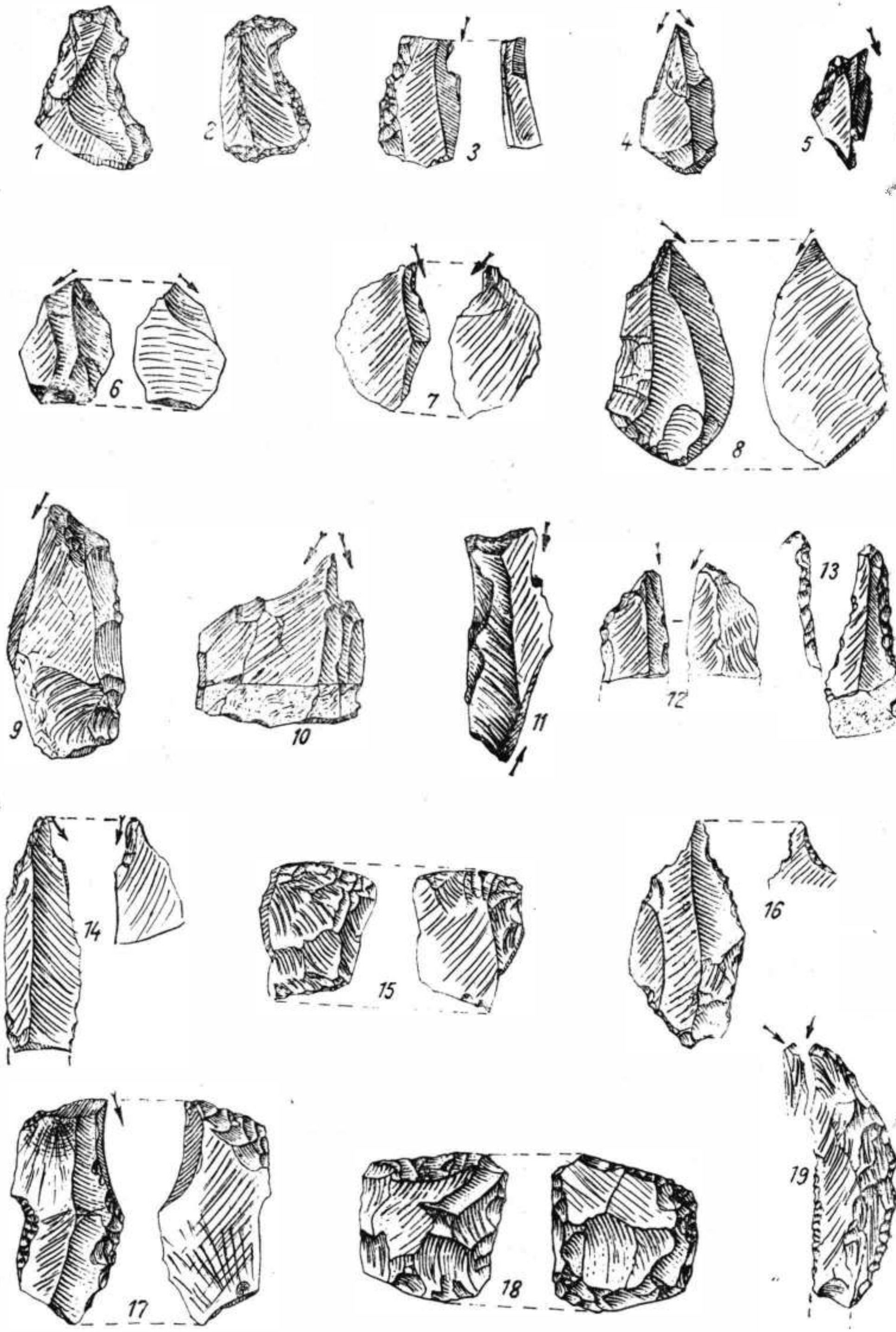

Fig. 5. — *Cuina Turcului*, *1—19*, piese microlitice : *1, 2, 4, 14, 16,* stratul I epipaleolitic ; *3, 5—13, 15, 17—19,* stratul II epipaleolitic.

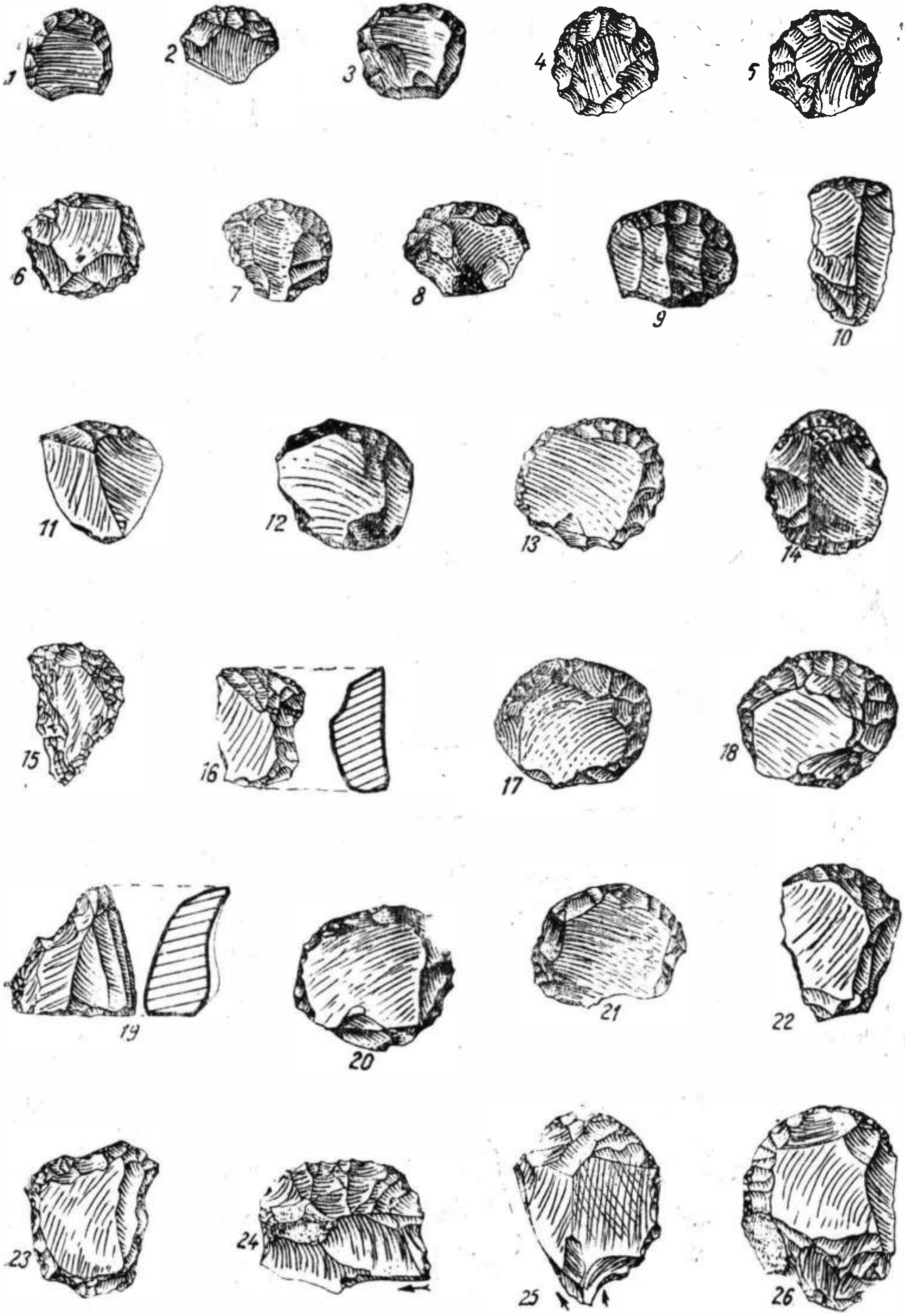

Fig. 6. — *Cuina Turcului, 1—26*, piese microlitice : *2, 4—6, 11, 15, 16, 18, 19*, 22—26, stratul I epipaleolitic ; *1, 3, 7—10, 12—14, 17, 20, 21*, stratul II epipaleolitic.

Interpretarea acestor apariţii de resturi umane este dificilă. Putem afirma doar că nu s-au putut obţine relaţii care să ne permită a vorbi de înmormîntări în diferitele etape de locuire romanello-aziliene de aici, deşi posibilitatea nu este exclusă dacă avem în vedere apariţia grupată uneori a acestor oseminte şi eventualitatea răvăşirii sau topirii celorlalte resturi ale scheletelor umane.

Resturi faunistice. După determinările preliminare ale paleontologului Alexandra Bolomey, fauna din locuirile romanello-aziliene cuprinde circa 15 specii (sesizîndu-se doar unele mici diferenţe între straturi), dintre care două, ţapul de munte şi capra neagră, sînt forme montane, indicînd un regim climatic relativ rece, iar restul speciilor reprezintă o faună obişnuită, în general de pădure temperată, întîlnită de altfel şi în alte aşezări mai tîrzii, neolitice. Se constată că stratul I conţine un număr mai mare de indivizi de castor, mistreţ şi ţap de munte, iar stratul II de ţap de munte, capră neagră şi lup (vezi anexa nr. III). Interesantă este şi prezenţa, cu totul rară, a calului în stratul I. În stratul II el apare reprezentat doar printr-o falangă decorată. Prezenţa acestei falange s-ar putea explica fie prin aducerea în aşezare numai a acestui rest osos, din întregul schelet, cu scopul de a fi prelucrat, fie poate prin păstrarea numai a acestei piese, alte oase de cal fiind neindeficabile datorită prelucrării sau corodării lor. În afara acestor mamifere, în ambele locuiri s-au găsit şi resturi osoase de păsări, cîteva fragmente de carapace de broască ţestoasă precum şi oase de peşte, puţine în stratul I şi relativ numeroase în stratul II. După determinările preliminare ale ihtiologului Teodor Nalbant avem de-a face cu o faună actuală, în care domină resturile de plătică şi şalău în stratul I şi de plătică şi Acipenseride în stratul II (vezi anexa nr. IV). Reţine atenţia şi observaţia după care unele plătici capturate aveau o greutate de 10—12 kg, iar unele exemplare de somn puteau atinge 15—40 kg. După acelaşi cercetător, capturarea unor asemenea peşti s-a făcut probabil prin „răstocire”, adică prin închiderea unei suprafeţe inundabile.

Pe baza acestor resturi faunistice se poate conchide că ocupaţiile purtătorilor culturii romanello-aziliene din acest adăpost erau în primul rînd vînătoarea, urmată apoi de pescuit şi cules.

Inventarul litic. S-a descoperit un mare număr de piese, unele întregi, altele fragmentare. Procentual, ca tipuri de piese se disting (fig. 3—6):

Nr. crt.	Tipuri de piese	Stratul I		Stratul II		Total general	
		Nr. piese	%	Nr. piese	%	Nr. piese	%
1	Piese retuşate (cu retuşe plate, oblice fine sau chiar semiabrupte); unele cu retuşe inverse sau alterne.	149	11,92	195	9,46	344	10,40
2	Piese fin denticulate.	11	0,88	46	2,23	57	1,72
3	Piese cu scobitură retuşată („encoche”); unele cu dublă scobitură pe aceeaşi latură.	60	4,80	83	4,10	143	4,32

(continuare tabelul)

Nr. crt.	Tipuri de piese	Stratul I		Stratul II		Total general	
		Nr. piese	%	Nr. piese	%	Nr. piese	%
4	Piese cu trunchiere retuşată: oblică (29 + 27), dreaptă (3 + 8), concavă (7 + 13), uşor convexă (4 + 5).	43	3,44	53	2,57	96	2,90
5	Lame tip „à gibbosité" retuşate abrupt.	4	0,32	4	0,19	8	0,24
6	Lame tip „à bord abattu".	92	7,36	209	10,14	301	9,10
7	Vîrfuri de tip zis „La Gravette".	20	1,60	71	3,44	91	2,75
8	Vîrfuri de tip azilian, pe lame scurte şi groase sau prelungi şi svelte cu o latură în general curbă sau arcuită (tinzînd spre forma segmentului de cerc). Două piese din stratul I au baza trunchiată şi retuşată.	55	4,40	35	1,70	90	2,72
9	Piese tip „à cran".	5	0,40	10	0,48	15	0,45
10	Străpungătoare pe lame şi aşchii.	15	1,20	15	0,72	30	0,90
11	Gratoare pe aşchii, cele mai multe scurte (594 + 1001) şi pe lame (54 + 150), dintre care unele de tip: unguiform (100 + 231), circular, subcircular (111 + 195), relativ înalt (40 + 44), cu „bot" (11 + 7), ogival (10 + 11), cu partea activă oblică (17 + 18), dreaptă (14 + 8), uşor concavă (8 + + 3), iar restul de 911 obişnuite cu partea activă convexă (unele din ele menţin cortexul, iar altele — triunghiulare etc. cu laturile lungi retuşate); gratoare duble (18 + 32).	648	51,84	1151	55,87	1799	54,35
12	Burine de tip: de unghi pe spărtură (10 + 22); de unghi pe trunchiere oblică (4 + 2), dreaptă (0 + 5), retuşată; diedre (4 + 22); multiple (1 + + 5).	19	1,52	56	2,71	75	2,26
13	Microburine.	1	0,08	3	0,14	4	0,12
14	Gratoare-burin.	4	0,32	3	0,14	7	0,21
15	Forme geometrice: piese segmentiforme întregi şi fragmentare, pe lamele mici avînd o latură arcuită retuşată de obicei abrupt iar cealaltă rectilinie tăioasă.	49	3,92	58	2,81	107	3,24

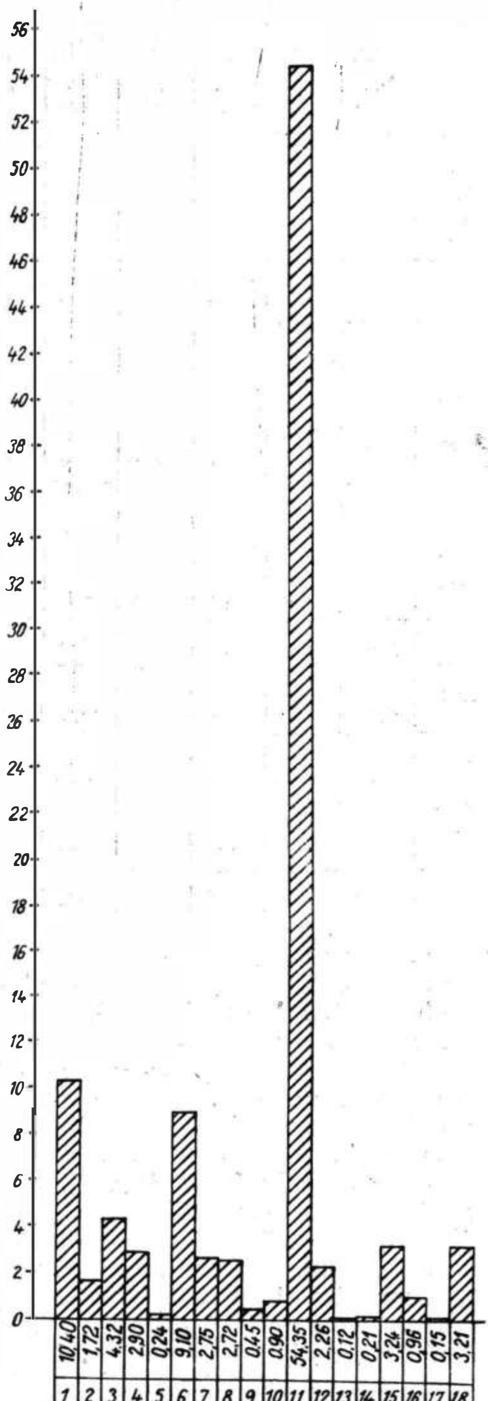
(continuare tabelul)

Nr. crt.	Tipuri de piese	Stratul I		Stratul II		Total general	
		Nr. piese	%	Nr. piese	%	Nr. piese	%
16	Forme geometrice: triunghiuri întregi și fragmentare, cele mai multe scalene (cu laturile neegale) scurte sau prelungi, avînd două laturi retușate de obicei abrupt iar a treia tăioasă; unele triunghiuri sînt oarecum dreptunghice.	25	2,00	7	0,34	32	0,96
17	Forme geometrice: piese trapeziforme pe lamele mici, înguste, cu retușe abrupte pe trei laturi (atît pe cele neparalele cît și pe baza mică). Piesa din stratul II are baza mică ușor concavă.	4	0,32	1	0,05	5	0,15
18	Piese tip „esquillé" (= „écaillé), în general de formă rectangulară, prezentînd la unul sau ambele capete mici știrbituri obținute prin percuție violentă.	46	3,68	60	2,91	106	3,21
	Total	1250		2060		3310	
19	Lame neretușate, cele mai multe fragmentare.	1192		2176		3368	
20	Așchii cu fine retușe de folosire.	88		103		191	
21	Nuclee de formă oarecum piramidală, prismatică, în rest, neregulate, epuizate.	73		102		175	
	Total general	2603		4441		7044	

Din tabelul de mai sus se observă că grupa gratoarelor predomină, urmată apoi de cea a lamelor retușate (cu retușe marginale plate, oblice și semiabrupte), lamelelor retușate abrupt („à bord abattu"), pieselor cu scobitură („encoche") și a vîrfurilor de tip zis „La Gravette".

În afara acestor grupe, ca forme rare, se întîlnesc piesele geometrice, piesele cu trunchiere retușată, piesele tip „esquillée", vîrfurile aziliene, burinele ,piesele fin denticulate, iar ca forme cu totul rare microburinele, piesele tip „à gibbosité" sau de tip „à cran", străpungătoarele și uneltele combinate cu funcție multiplă de tipul gratoarului-burin (fig. 7).

Marele număr de unelte, în cea mai mare parte microlitice (98%) și numai 2% de mărime mijlocie (lungimea = 3,5—7,5 cm) descoperite în cele două straturi epipaleolitice de la Cuina Turcului, sînt lucrate îndeosebi din silex și în foarte mică măsură din obsidiană (3%) și cuarțit (0,20%). Reține atenția și marele număr (zeci de mii) de piese atipice, în general, resturi de prelucrare (spărturi, așchii de descojire, bulgări întregi, sparți etc.), care atestă prezența în așezare a cîtorva mici ateliere de prelucrare a uneltelor din silex.

Uneltele și armele de os și corn. În ambele straturi s-au descoperit relativ numeroase unelte și arme, cele mai multe din os (fig. 8—9).

Ca forme se disting îndeosebi : a) străpungătoarele întregi și fragmentare, mai mari sau mai mici (unul din os de pasăre) cu vîrful mai mult sau mai puțin pronunțat realizat prin șlefuire ; se remarcă, cu totul rar, și străpungătorul dublu ; b) uneltele cu vîrful puternic șlefuit avînd o margine de obicei convexă și subțiată, folosite probabil ca unelte cu funcție multiplă (răzuitoare, netezitoare, despicătoare) ; c) vîrfurile întregi sau fragmentare de suliță, șlefuite, unele din ele cu profilul arcuit. Secțiunea transversală a acestor obiecte este fie ovală sau rotundă, fie rectangulară. Pe cîteva piese se observă și unele linii fin incizate sau scrijelituri, iar un străpungător din stratul II păstrează urme de ocru roșu. Privite în ansamblu, uneltele și armele de os și corn de la Cuina Turcului prezintă asemănări cu cele găsite în diferite așezări aziliene și romanelliene. De altfel, asemenea obiecte s-au descoperit și în unele stațiuni atribuite paleoliticului superior tîrziu din Italia (peșterile Maritza, Polesini etc.).

De o deosebită importanță este și descoperirea în stratul I a unui mic fragment de harpună plată lucrată din corn (fig. 8/6). Este vorba de partea de bază a piesei care păstrează o mică

Fig. 7. — *Cuina Turcului*. Grafic tipologic-statistic al uneltelor din cele două straturi epipaleolitice (reprezentînd cele 18 tipuri de piese cu procentul lor din tabelul statistic).

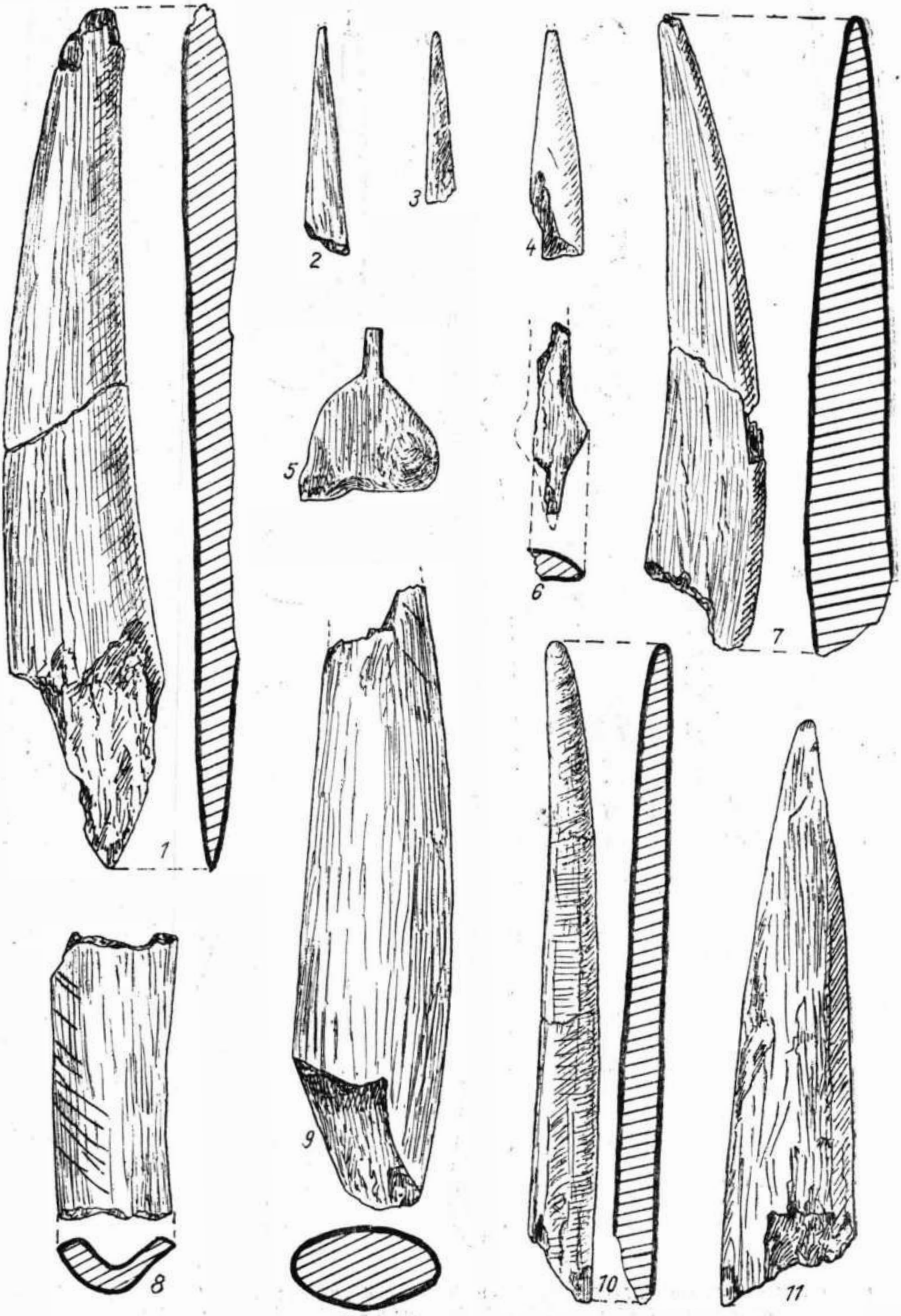

Fig. 8. — *Cuina Turcului*, *1—7*, *9—11*, obiecte de os şi corn (unelte, arme, harpună) ; *8*, fragment de os cu cîteva linii fin incizate ; *1—7*, *10*, *11*, stratul I epipaleolitic ; *8*, *9*, stratul II epipaleolitic.

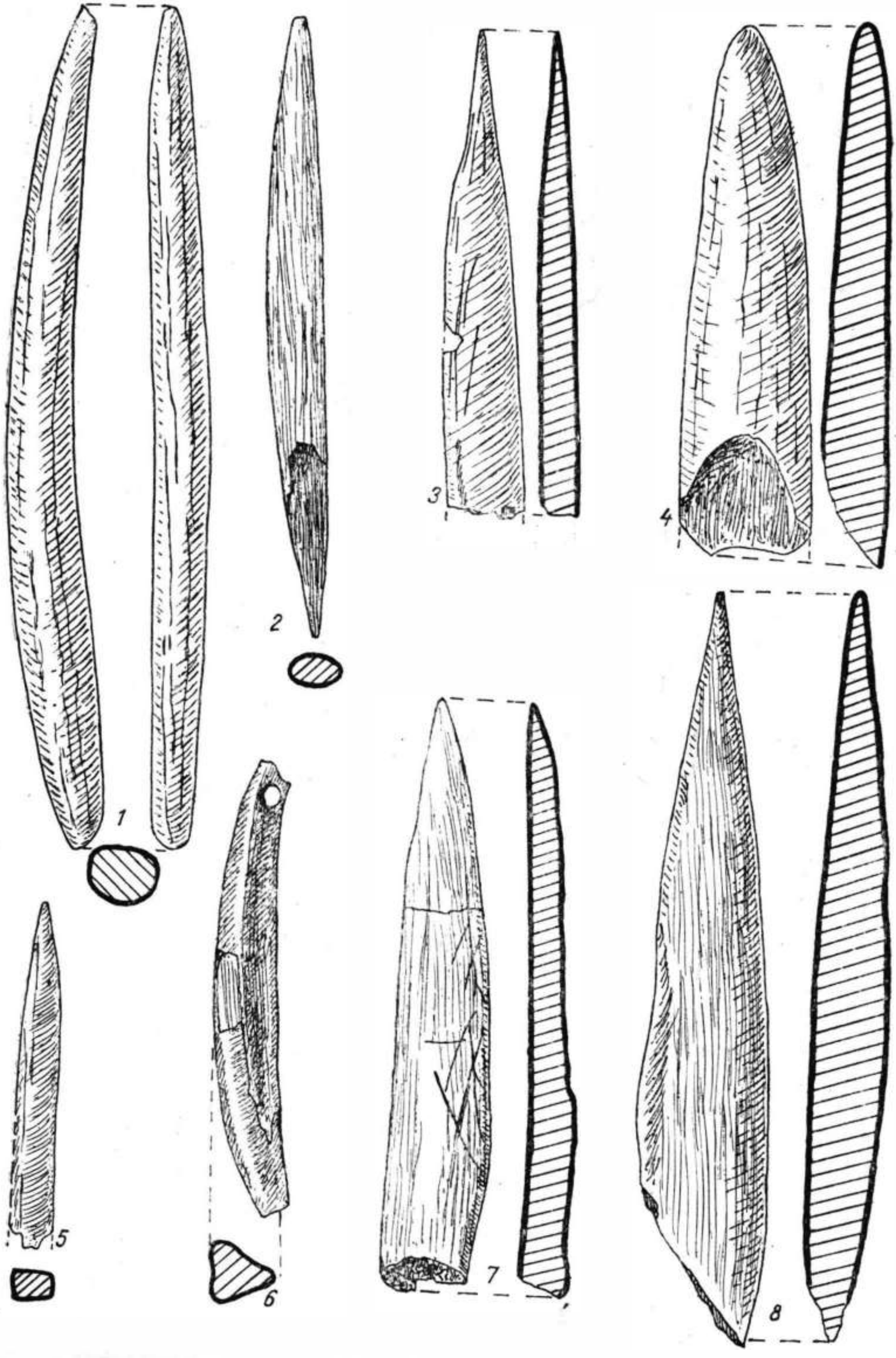

Fig. 9. — *Cuina Turcului, 1—5, 7, 8*, obiecte de os (unelte, arme); *6*, obiect de podoabă din incisiv găurit. *1—5*, stratul II epipaleolitic; *6—8*, stratul I epipaleolitic.

proeminență și capul vîrfuit. După forma sa, acest obiect nu pare să fi fost lucrat în tehnica clasicelor harpune aziliene plate și găurite spre bază. El se încadrează tipologic în tipul magdalenian, fiind astfel asemănător celor de la Fontalès, La Madeleine, Rochereil, Laugerie-Basse, Petersfels, Pekárna etc.

Subliniem faptul că în așezările romanelliene nu s-au descoperit harpune.

Obiecte de podoabă. În ambele straturi s-au găsit 15 piese (canini de cerb, incisivi de lup, mistreț, rumegător) găurite la un capăt spre a fi folosite ca obiecte de atîrnat (fig. 9/6 ; fig. 10/2 ; fig. 12/4,5). Din stratul II provin și 2 vertebre de pește cu un orificiu la mijloc precum și un pandantiv de formă rectangulară decupat dintr-un os mai mare, de asemenea perforat la un capăt ; pe fața inferioară este ușor șlefuit și prezintă linii fin incizate. Reține atenția și faptul că acest obiect a fost uns cu ocru roșu (fig. 12/2). Alte obiecte de podoabă sînt reprezentate de gasteropode. Din stratul I de pildă, s-au cules cîteva fragmente de *Dentalium sp.* (fig. 10/7), iar din stratul II numeroși melci găuriți (fig. 10/3) folosiți la coliere. După prof. Al. V. Grossu ei aparțin următoarelor specii : *Theodoxus transversalis, Theodoxus danubialis, Lythogliphus naticoides, Nassa (Cyclope) neritea, Zebrina detrita* (vezi anexa nr. V). Asemenea obiecte de podoabă lucrate fie pe dentiție, fie pe cochilii de melci s-au descoperit și în alte multe așezări aziliene și romanelliene din vestul și sud-vestul Europei. În ambele straturi s-au mai găsit și bucăți mai mici sau mai mari de grafit sau ocru roșu în stare pură și de hematită, iar în stratul I s-au aflat și cîteva bucăți de ocru galben-portocaliu. Din stratul II provin și trei pietre de rîu de formă ovală sau oval-prelungă, acoperite cu ocru roșu, precum și un fragment de gresie cu urme de ocru pe ambele fețe.

Obiectele de artă. Pe lîngă celelalte resturi de cultură materială au fost descoperite în ambele straturi romanello-aziliene mai multe obiecte decorate. Este demn de subliniat faptul că numărul lor e mai mare în stratul inferior decît în cel superior. Ele sînt lucrate în general pe fragmente de oase (pereți de diafize, simple așchii, piese decupate din grosimea unui os, fragmente de coastă) și de corn. Numai un singur obiect decorat pe o falangă este întreg (fig. 10/1,4—6,8—14 ; fig. 11/1—4 ; fig. 12/1,3). Motivul ornamental este reprezentat în toate cazurile prin decorul geometric incizat. De cele mai multe ori el constă din linii dispuse neregulat, linii în rețea, grupe (benzi) de linii orizontale, verticale sau oblice, mai scurte sau mai lungi, paralele. Pe trei dintre obiecte se întîlnește și banda de două linii al cărei interior e hașurat prin linii mici, paralele, dispuse orizontal (decor zis „în scăriță''), vertical sau oblic. Pe alte trei piese apare decorul în linii vălurite.

În schimb, un număr de cinci obiecte prezintă un decor meandroid sau tipic meandric, realizat prin grupe de cîte două linii. Într-un singur caz, în interiorul unui asemenea meandru se află un patrulater. Forma geometrică e reprezentată atît de triunghi (hașurat cu linii în rețea) cît și de patrulater (pătrat hașurat cu linii paralele dispuse oblic sau romb

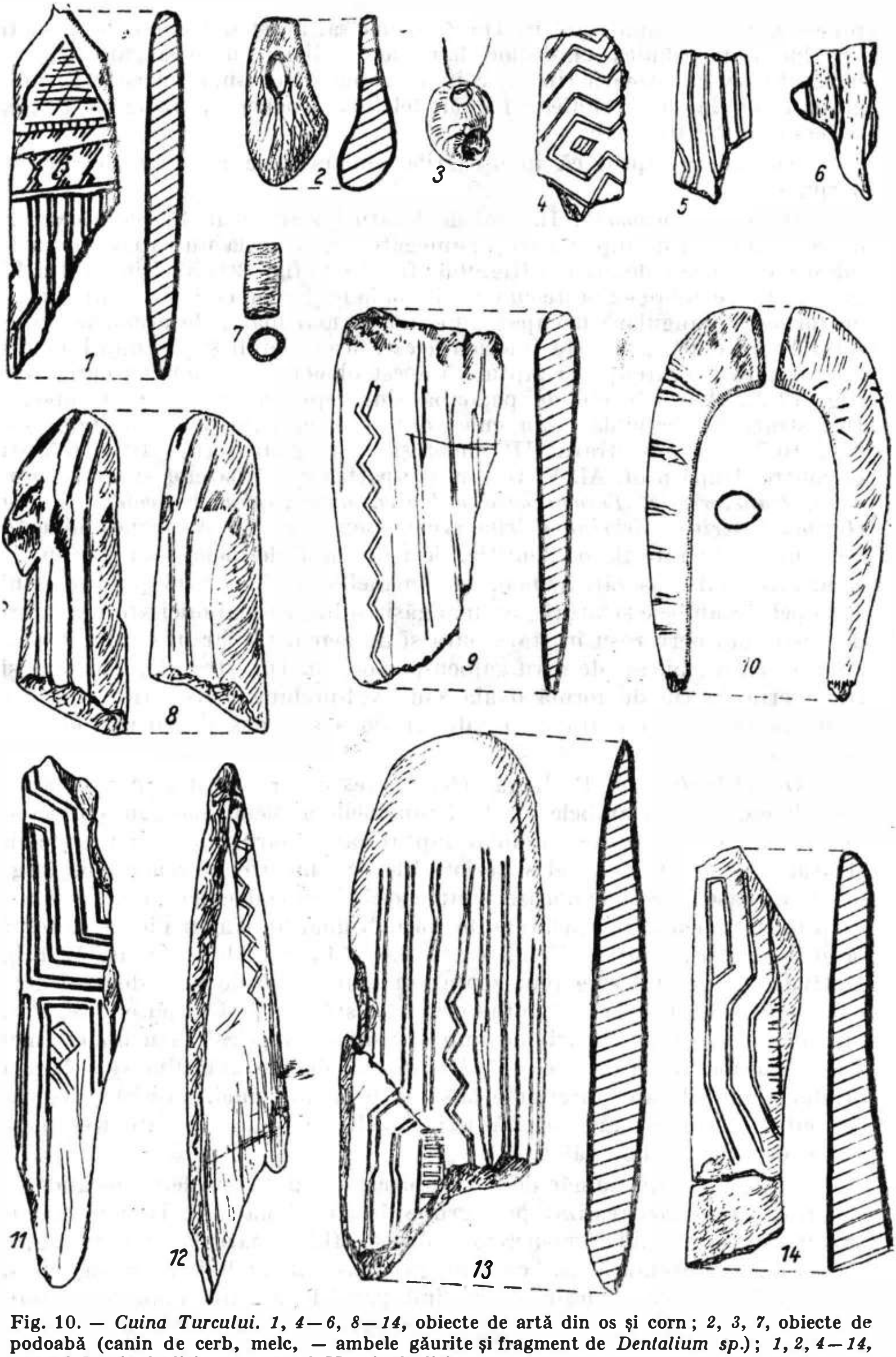

Fig. 10. — *Cuina Turcului. 1, 4—6, 8—14,* obiecte de artă din os şi corn ; *2, 3, 7,* obiecte de podoabă (canin de cerb, melc, — ambele găurite şi fragment de *Dentalium sp.*) ; *1, 2, 4—14,* stratul I epipaleolitic ; *3,* stratul II epipaleolitic.

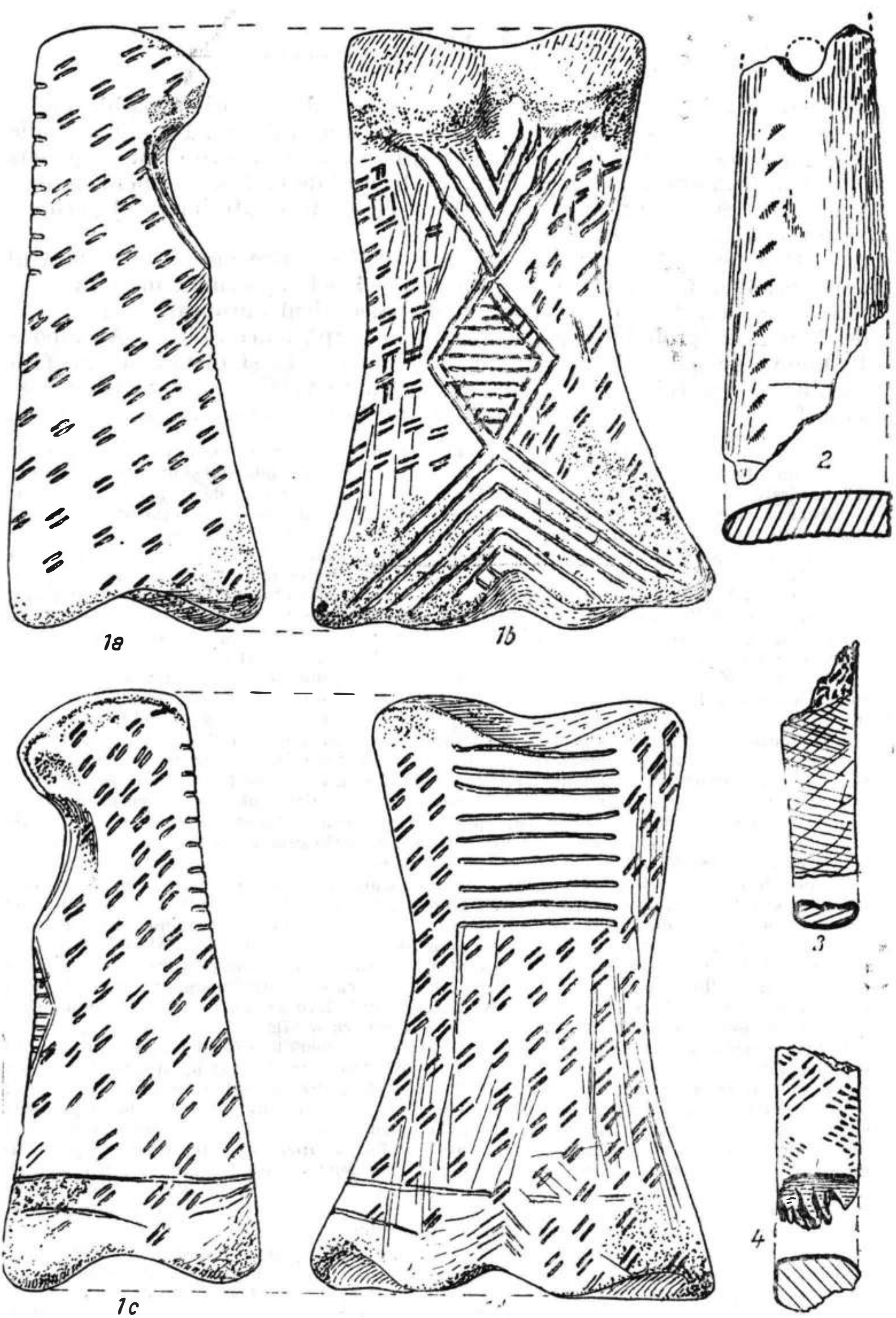

Fig. 11. — *Cuina Turcului, 1a, b, c, d,* falangă de equideu ornamentată; *2,* fragment de os perforat la un capăt, avînd pe una din fețe linii fin incizate; *3,* fragment de os cu linii fin incizate în rețea; *4,* fragment de os cu decor incizat. *1. 3, 4,*, stratul II epipaleolitic; *2,* stratul I epipaleolitic.

de asemenea haşurat prin linii paralele orizontale)[3]. Motivistica obiectelor din primul strat este mai bogată decît cea din al doilea. De pildă, liniile în zigzag, meandrul, triunghiul, pătratul, nu se întîlnesc decît la piesele din stratul inferior. Reţine atenţia şi obiectul de os (un fragment de diafiză avînd ca decor pe una din feţe un şir de 9 liniuţe incizate) perforat la un capăt, descoperit în stratul I.

O deosebită importanţă prezintă şi piesa întreagă găsită în stratul superior. Prin forma şi decorul său acest obiect reprezintă, în stadiul actual al cercetărilor, un unicum în epipaleoliticul european. Este vorba de falanga I (probabil posterioară stîngă, după paleontologul Alexandra Bolomey) de cal sălbatic, cu muchiile proximală şi distală de pe faţa plantară şi cu tuberozităţile distale atenuate prin şlefuire. Se pare că şi suprafaţa de inserţie ligamentoasă de pe faţa plantară a fost atenuată.

[3] În stratul I s-au descoperit : 1) un fragment de diafiză avînd un decor meandric realizat din linii duble paralele, în interiorul căreia se afla un motiv romboidal şi un altul triunghiular, haşurate prin linii fin incizate; 2) un fragment de diafiză mai lat decît primul, puternic şlefuit la un capăt, formînd o margine convexă şi ascuţită : ca motiv ornamental piesa prezintă pe faţa superioară şapte grupe de linii duble (benzi) oarecum paralele, dispuse vertical, avînd spre marginea dreaptă o linie incizată mai adîncă, care desparte ultimele două grupe de linii ; banda din mijloc se continuă în partea inferioară cu un zigzag, iar celelalte trei benzi din stînga cu unul meandroid ; între banda din mijloc şi cealaltă din stînga se observă în porţiunea inferioară a piesei o „scăriţă" (un dreptunghi haşurat cu linii paralele) ; 3) o aşchie de os prezintă pe o porţiune a unei extremităţi un decor în zigzag oarecum neregulat format din cîte două linii fin incizate avînd capetele de jos unite printr-o linie orizontală ; spre extremitatea cealaltă se află şase linii fin incizate dispuse oarecum paralel ; 4) un fragment de corn prezintă pe faţa superioară un decor de linii frînte meandroide format din trei grupe (benzi) de cîte două linii paralele ; între prima şi a doua grupă se află spre un capăt un patrulater ; meandrul ultimei grupe este închis la un capăt de o linie dreaptă pe care sînt dispuse perpendicular grupe de cîte două linii scurte ; pe faţa inferioară şlefuită se întîlnesc unele scrijelituri ; 5) un fragment de corn cu muchiile şlefuite, la un capăt spart, iar la celălalt şlefuit şi ascuţit la vîrf, avînd pe faţa superioară un decor incizat format din trei registre : cel de sus reprezentat de un triunghi haşurat cu un motiv de linii în reţea a cărui bază este marcată printr-un dreptunghi îngust haşurat cu linii verticale paralele ; între primul şi al doilea registru se află un spaţiu ornamentat în partea superioară prin trei grupe de cîte trei liniuţe dispuse oblic şi paralel ; cel de-al doilea registru pare a consta din grupe de cîte trei triunghiuri neîncadrate dar haşurate, cele de sus cu vîrful în jos iar cele de jos cu vîrful în sus, legate între ele prin grupe de cîte două linii sau printr-un dreptunghi ; ultimul registru este format din cinci grupe (benzi) de cîte două linii evoluînd meandric ; 6) piesă decupată din grosimea unui os, în secţiune ovală avînd un capăt subţiat iar celălalt lat, arcuit şi retezat drept ; ca decor, pe una din feţe prezintă şase grupe de cîte două, trei sau chiar mai multe liniuţe ; 7) un fragment de corn şlefuit cu un motiv în zigzag format din linii duble şi alte cîteva urme cu decor liniar ; 8) o aşchie mică plată de os cu decor meandroid alcătuit din cîte două linii paralele ; în interiorul unui meandru se află un pătrat haşurat prin linii oblice ; 9) o aşchie mică de os cu cinci grupe (benzi) de cîte două linii paralele, meandroide ; 10) o aşchie mică plată de os cu trei benzi de cîte două linii paralele ; 11) un fragment de os cu două linii care se întîlnesc în unghi ; 12) un fragment de diafiză de os lung cu o muchie şlefuită, perforat la un capăt, avînd pe una din feţe un şir de 9 liniuţe incizate, dispuse oblic şi paralele, situate spre marginea muchiei şlefuite ; 13) un fragment de os în secţiune rotundă, prelucrat în faţete cu cîteva urme de ornamente liniare avînd o formă dificilă de interpretat (harpună, figurină ? etc.). În stratul II s-au găsit : 1) o falangă de equideu (descrisă deja în text) ; 2) o spatulă lucrată pe un os în stare fragmentară cu capul decupat avînd marginile şlefuite, îndeosebi în regiunea gîtului ; partea inferioară a piesei, spartă din vechime, prezintă o bandă formată din două linii fin incizate, haşurată cu şapte liniuţe dispuse oblic ; 3) o coastă fragmentară avînd pe una din feţe grupe de cîte trei sau patru liniuţe paralele dispuse oblic iar pe cealaltă un decor asemănător, dar mai fin incizat ; 4) un fragment mic de coastă prezintă pe una din feţe un decor de mici adîncituri (am putea spune mici crestături fin adîncite) grupate, cele mai multe dispuse oblic în şiruri, înscriindu-se oarecum într-un triunghi (neîncadrat) ; piesa a fost unsă cu ocru ; 5) un fragment mic de os cu decor de linii fin incizate dispuse în reţea. La acestea se mai adaugă alte cîteva fragmente de oase găsite în ambele straturi care prezintă ca ornament fie linii dispuse neregulat fie simple scrijelituri.

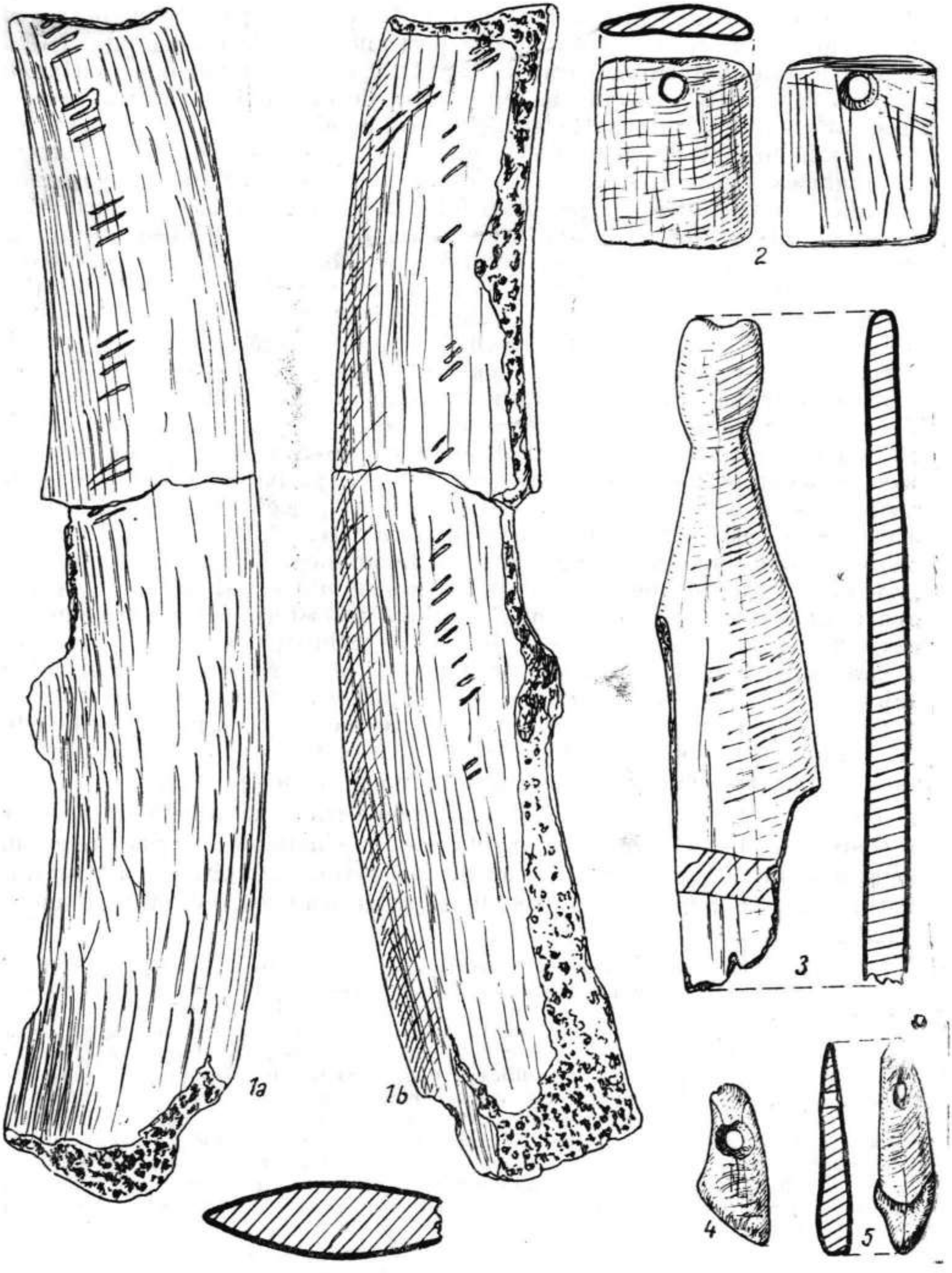

Fig. 12. — *Cuina Turcului*, *1a*, *b*, fragment de coastă cu decor de linii incizate; *2*, pandantiv de os de formă rectangulară; *3*, spatulă de os, în partea inferioară cu un decor de linii fin incizate; *4*, *5*, obiecte de podoabă (canin de cerb, incisiv lup, găuriţi). *1—3*, stratul II epipaleolitic; *4*,*5*, stratul I epipaleolitic.

Piesa a fost în întregime ornamentată. Decorul de pe fața plantară se poate grupa în trei registre : cel din porțiunea distală alcătuit din patru grupe de cîte două linii, paralele, care se întîlnesc în unghi cu vîrful în jos, cel din porțiunea centrală reprezentat de un romb cu laturile duble, hașurat cu 10 linii orizontale paralele și cel de-al treilea aflat în porțiunea proximală format din 6 grupe de cîte două linii paralele ce se întîlnesc în unghi cu vîrful în sus. Pe fața dorsală a piesei întîlnim în porțiunea distală 9 linii paralele iar pe restul feței și pe muchiile laterale, grupe de cîte 2 liniuțe dispuse regulat, în șiruri verticale ; în porțiunea proximală se mai găsesc și cîteva linii mai mari dispuse oblic sau orizontal. Ar putea oare decorul de pe fața plantară să sugereze imaginea, cu totul stilizată, a figurii umane, iar grupele de liniuțe dispuse în șiruri îmbrăcămintea ? Fără îndoială, acest lucru este greu de afirmat. Dacă asupra interpretării caracterului de cult al acestui obiect pot exista unele rezerve, în schimb asupra apartenenței sale stratului superior epipaleolitic nu pot exista îndoieli [4]. Prezența unor asemenea idoli-falangă și în perioade mai tîrzii nu trebuie să ne surprindă. De altfel, se consideră că falanga de equideu sau rumegător găurită ori perforată, folosită probabil ca pandantiv sau avînd poate alt scop, este cunoscută atît în paleolitic sau epipaleolitic cît și în neolitic sau chiar în perioade mai recente. Un număr destul de mare de idoli-falangă ornamentați (cu decor incizat de linii paralele sau „cu ochi") au fost descoperiți atît în morminte cît și în unele așezări aparținînd perioadei „bronzului I" — după noua terminologie spaniolă — respectiv culturii Los Millares și sferei ei de influență, din regiunea de sud a Peninsulei Iberice [5]. Astfel, s-ar putea spune că ideea ornamentării falangei de animal cu scopul de a crea într-o manieră stilizată un idol a apărut, în mod independent, în diferite locuri și în perioade diferite de timp. Toate obiectele decorate descoperite în locuirile romanello-aziliene de la Cuina Turcului se încadrează în arta tipică perioadei de început a postglaciarului, caracterizată prin geometrizare și schematism. Este îndeobște cunoscut faptul că în etapele de sfîrșit ale magdalenianului, arta paleolitică legată pînă atunci de vînătoare, cu multiple reprezentări naturaliste, în bună parte animaliere, se transformă, adoptînd o moti-

[4] Ni se pare cel puțin hazardată atribuirea de către N. Vlassa (cf. *Acta Musei Napocensis*, V, 1968, p. 376—379) a idolului-falangă de la Cuina Turcului, culturii Glockenbecher. Dacă la pretenția d-sale de a pune lucrurile „la punct" s-ar fi adăugat o cunoaștere a situației de fapt de la Cuina Turcului, am fi fost scutiți de aceste note „de ultimă oră" (cf. la N. Vlassa, *loc. cit.*, nota 24). Din text a reieșit, credem , că piesa noastră face parte dintr-un ansamblu de descoperiri care caracterizează arta paleolitică de sfîrșit, deci nu sîntem în fața unei piese izolate. Stratigrafic, piesele, *și nu numai piesa*, pe care le-am descris mai sus se află la o adîncime între 1,50—4,80 m sub nivelul de locuire Coțofeni. Avînd în vedere pe de o parte, poziția stratigrafică clară, care nu ne îngăduie să vorbim de deranjamente ulterioare și nici de unele infiltrații tîrzii în straturile inferioare, iar pe de alta, ansamblul obiectelor de artă, nu putem, în nici un caz, diviza și atribui aceste piese ornamentate unor epoci atît de diferite în timp (epipaleolitic — — eneolitic final) ; vezi Al. Păunescu, *Arta epipaleolitică de la Cuina Turcului- Dubova*, în *Revista muzeelor*, an. VI, 4, 1969 p. 342—348.

[5] H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte, Altsteinzeit*, vol. I, München, 1966, p. 304, pl. 194/35 ; Rudolf Albert Maier, *Neolithische Tierknochen-Idole und Tierknochen-Anhänger Europas*, în *BerRGK*, 42, 1961, Berlin, 1962, p. 171—298 și pl. 36/1a-1c, pl. 36/4, pl. 38/2,16 ; Martin Almagro, *El ídolo de Chillarón y la tipologia de los ídolos del Bronce I Hispano*, în *Trabajos de Prehistoria del seminario de historia primitiva del hombre de la Universidad de Madrid*, XXII, Madrid, 1966, p. 23—24.

vistică nouă, non-figurativă, cu conţinut geometric[6]. În cea de-a doua jumătate a magdalenianului VI se va trece la un schematism al figurilor, acestea pierzîndu-şi proporţiile şi contururile [7]. Reamintim că în azilianul occidental arta este reprezentată prin galete gravate şi pictate cu desene geometrice sau cu figuri umane schematizate.

S-a observat de asemenea că unele motive de decor, cum ar fi de exemplu banda haşurată cu linii oblice, triunghiul haşurat în reţea sau motivul simplu de linii în reţea şi îndeosebi ornamentul în zigzag se întîlnesc deja pe diferite obiecte (spatulă, baghetă, incisivi de cal etc.) magdaleniene [8]. În ceea ce priveşte decorul în zigzag, remarcăm prezenţa sa pe mai multe obiecte atribuite paleoliticului superior tîrziu de tip gravetian oriental din Europa răsăriteană (Kostenki I[9], Mezin). De altfel, decorul geometric complex, ne referim în special la complicatul motiv meandric, este specific aşezării gravetiene de la Mezin, care prin inventarul ei pare a prezenta un aspect destul de magdalenoid [10]. Cu toate aceste asemănări din punct de vedere ornamental, inventarul litic din cele două aşezări aflate la o distanţă de peste 1 000 km (în linie dreaptă) nu ne îngăduie totuşi să vorbim de unele influenţe estice venite din zona cursului mijlociu al Desnei spre Cazanele Dunării. Decorul aflat pe obiectele de os descoperite în aceste aşezări pare a reprezenta apariţii mai degrabă independente. S-a observat totodată că unele elemente de decor de pe obiectele de os şi corn de la Cuina Turcului îşi găsesc corespondenţe pe diferite piese descoperite în aşezări paleolitice superioare şi epipaleolitice din Italia. Astfel, obiectele de os din complexul de locuire bertonian I—IV — îndeosebi cele din bertonianul I—II atribuit paleoliticului superior —din peştera Maritza [11] (Italia est-centrală) prezintă ca motive geometrice linii dispuse oblic, grupe de cîte două linii haşurate cu liniuţe oblice sau orizontale, în zigzag, grupe de liniuţe dispuse vertical, linii fine în reţea, iar cele din peştera Polesini [12] (Italia vest-centrală), asociate cu un inventar litic de aspect romanellian (o fază probabil mai timpurie de la sfîrşitul glaciarului) conţin o gamă şi mai variată de liniuţe duble în zigzag, grupe de crestături dispuse orizontal, grupe de cîte două linii meandrice, linii haşurate în reţea etc. În afara acestora mai amintim şi motivul geometric (un dreptunghi înscris în altul, grupe de linii paralele în zigzag) de pe vîrful de suliţă găsit în adăpostul Romito din Italia sud-vestică (provincia

[6] R. N. Nougier, *L'art préhistorique*, Paris, 1966, p. 18, 52, 112—148; H. Breuil, ed. Christian Zervos, *L'Art de l'époque du renne en France*, Paris, 1959, p. 105.

[7] André Leroi-Gourhan, *Préhistoire de l'art occidental*, Mazenod, Paris, 1965, p. 72, 158—159.

[8] *Ibidem*, fig. 209 — spatula de la Saint-Marcel (Indre); fig. 220—bagheta de la Isturitz; H. Breuil, *op. cit.*, fig. 470 — bagheta de la La Madeleine; fig. 472 — bagheta de la Fontalès; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, pl. 78/c, nr. 19, 27, 34 (Laugerie-Basse); pl. 193/51 — peştera Petersfels; Paolo Graziosi, *L'arte dell'antica età della pietra*, Sansoni-Firenze, 1956, p. 263, pl. 92/m—peştera La Marche (Vienne) incisiv de cal decorat (triunghi haşurat în reţea).

[9] P. P. Efimenko, *Костенки*, I, Moscova, 1958, fig. 124/2 (stratul superior).

[10] I. G. Şovkoplias, *Мезинская стоянка*, Kiev, 1965, p. 115—178, pl. LIII/6, 8, 10, 12 etc. (fragmente de oase cu decor: linii în zigzag, linii oblice întîlnite în unghi, paralele, meandre etc.

[11] Renata Grifoni, Antonio M. Radmilli, *La Grotta Maritza e il Fucino prima dell'età romana*, în *RSP*, XIX, 1964 p. 53—94, fig. 16—17.

[12] A. M. Radmilli, *Le produzioni di arte mobiliare nella Grotta Polesini*, în *Quartär*, 9, Bonn, 1957, p. 41—59, fig. 6—9.

Cosenza)[13]. Nu este exclus ca aceste similitudini din punct de vedere decorativ să fie expresia unui centru mediteranean situat pe teritoriul Italiei centrale şi de sud care, încă din perioada de sfîrşit a paleoliticului superior şi la începutul epipaleoliticului s-a extins fie spre nord, fie spre est-nord-est (traversînd Adriatica), asimilînd cu această ocazie unele elemente de decor al fondului local magdalenian sau gravetian tardiv. Nu trebuie să ne scape din vedere nici observaţia după care pînă acum, nu s-au descoperit în spaţiul cuprins între zona mediteraneană şi cea a Cazanelor Dunării obiecte de artă cu un decor asemănător [14]. Cu toate acestea sîntem înclinaţi să credem, avîndu-se în vedere şi celelalte elemente de cultură materială (cum ar fi inventarul litic şi cel de os) găsite atît la Cuina Turcului cît şi în staţiunile italiene, că cel puţin sudul Banatului a făcut parte, din punct de vedere cultural la sfîrşitul paleoliticului şi începutul epipaleoliticului, din marea zonă mediteraneană. Nu trebuie trecute cu vederea nici cele cîteva obiecte de os, corn şi dentiţie, decorate, descoperite recent de V. Boroneanţ în aşezările epipaleolitice tîrzii, împreună cu unelte de os, corn, cuarţit şi silex de la Schela Cladovei — Turnu Severin, Ostrovul Banului — Gura Văii şi îndeosebi cele de la Icoana — Ogradena şi Veterani — Dubova (punctul „Terasă") — toate patru aflate în aceeaşi zonă a Porţilor de Fier.

De asemenea, trebuie să relevăm că o motivistică geometrică asemănătoare se întîlneşte şi pe ceramica neolitică de mai tîrziu, fără a se putea însă stabili vreo legătură directă între ele.

Concluzii. Cercetările de pînă acum au arătat că în perioada de început a postglaciarului (probabil mileniul X î.e.n.), pe teritoriul Europei au locuit populaţii ce au continuat acelaşi mod de viaţă caracteristic paleoliticului final. Este vorba de o adaptare la noile condiţii de viaţă, care a permis prezenţa mai mult sau mai puţin simultană a diverselor comunităţi, ca de pildă, azilienii în Franţa şi Spania, romanellienii în Italia, pludyenii în Polonia, ahrensburgienii în Germania, romanello-azilienii în sud-vestul României etc.

Este cunoscută părerea potrivit căreia azilianul clasic vest-european nu reprezintă altceva decît o continuare a magdalenianului final [15]. Utilajul său litic, relativ sărac şi în general de dimensiuni mici, se caracterizează prin prezenţa gratoarelor scurte pe aşchii şi unguiforme, a vîrfurilor tipice aziliene, pieselor „à bord abattu", ca şi prin raritatea sau chiar dispariţia burinelor.

---

[13] Paolo Graziosi, *Nuove incisioni rupestri di tipo paleolitico in Calabria*, în *RSP*, XVII, 1962, p. 139—145, fig. 1.

[14] Menţionăm că la Grimaldi (Barma Crande) s-a găsit şi un fragment cu decor geometric (banda haşurată cu linii în reţea, liniuţe în zigzag etc.) asemănător celui găsit în peştera Polesini (vezi H. Müller-Karpe, *op. cit.*, pl. 225/A—9). În azilianul de la Mas d'Azil apare pe galet decorul în zigzag (H. Müller-Karpe, *op. cit.*, pl. 106/39; vezi şi H. Breuil, *Cailloux gravés aziliens*, în *Quaternaria*, II, 1955, Roma, p. 29—33 şi fig. 3.

[15] Denise de Sonneville-Bordes, *L'âge de la pierre*, Paris, 1965, p. 108—109; idem, *L'évolution du paléolithique supérieur en Europe occidentale et sa signification*, în *BSPF*, LXIII, 1966, 1, p. 3—32; Paul Fitte şi D. de Sonneville-Bordes, *Le Magdalénien VI de la Gare de Couze (commune de Lalinde-Dordogne)*, în *L'Anthropologie*, 1962, 3—4, p. 217—246; H. Breuil şi R. Lantier, *Les hommes de la pierre ancienne*, Paris, 1959, p. 261—264.

Reamintim că în unele așezări aziliene, cum ar fi de exemplu cea de la Valle (provincia Santandér-Spania), s-au găsit și microlite de aspect geometric, triunghiulare sau segmentiforme [16].

Dacă azilianul clasic s-a dezvoltat în regiunea franco-cantabrică, în schimb romanellianul a evoluat în Peninsula Italică, fiind considerat ca o cultură tipic mediteraneană.

După Arturo Palma di Cesnola, în evoluția romanellianului — etapa finală a epigravetianului — s-au putut distinge trei faze: prima, romanelliană tipică (cunoscută în peștera Romanelli, straturile E—A) caracterizată printr-un procent ridicat al gratoarelor, de obicei scurte și circulare, în comparație cu cel al burinelor, un număr mare de piese „à bord abattu", vîrfuri, lame, piese trunchiate, lame vîrfuite retușate — forme tipice, rare piese geometrice segmentiforme și triunghiulare și piese „à cran"; a doua fază, romanelliană finală (peștera Cavallo — straturile BII și BIb, peștera Ulluzzo, straturile I—F), în care se observă o scădere a procentului burinelor față de gratoare, o creștere a procentului lamelor „à bord abattu" și a pieselor denticulate, prezența în număr mic sau foarte mic a pieselor „à cran", a segmentelor de cerc, microburinelor, vîrfurilor pe lame cu retușe marginale, pieselor „esquillées" etc.; a treia fază epiromanelliană (peștera Cavallo — stratul BIa), caracterizată prin sărăcia tipurilor, raritatea burinelor, absența microburinelor, prezența cu totul sporadică a pieselor geometrice, creșterea procentului de gratoare circulare. După același autor, romanellianul în forma sa cea mai tipică s-a dezvoltat în regiunea Salento în perioada de sfîrșit a glaciarului și în cea de început a postglaciarului, fără să cunoască influența curentelor nordice magdaleniene. Reține atenția și observația după care s-ar putea vorbi chiar de o atenuare a caracterelor sale pe măsură ce ne îndreptăm spre regiunile centrale ale Italiei [17]. Rămîne în afară de orice îndoială faptul că, spre începuturile postglaciarului, se poate vorbi, în Europa de vest și de sud-vest, de două mari aspecte culturale: unul reprezentînd o fază evoluată a magdalenianului final, franco-cantabaric, iar altul o fază evoluată a epigravetianului final italic [18]. Se pare că între romanellian și azilian a existat, la un moment dat, o interferență, datorată pătrunderii unor elemente romanelliene clasice în aria culturii aziliene [19]. Am avea astfel de-a face cu un nou aspect cultural, denumit romanello-azilian.

Nu trebuie trecută cu vederea nici observația după care în această vreme, în unele regiuni din centrul și estul Europei, excluzînd pe cele în care locuiau pludyenii, sau campignienii arhaici etc., s-au dezvoltat mai multe faciesuri aziloide pe baza unui fond local (magdalenian-gra-

---

[16] André Cheynier și J. González Etchegaray, *La grotte de Valle*, în *Instituto de Prehistoria y Arqueologia* (Monografías X), Barcelona 1964, p. 341.

[17] Arturo Palma di Cesnola, *Il paleolitico della Puglia*, în *Memorie del Museo civico di storia Naturale di Verona*, XV, 1967, p. 54—78; G. A. Blanc, *Grotta Romanelli*, II, în *Archivio per l'Antropologia e la Etnologia*, LVIII, 1928, 1—4, Firenze, 1930. Arturo Palma di Cesnola, *Prima campagna di scavi nella Grotta del Cavallo presso Santa Caterina* (*Lecce*), în *RSP*, XVIII, 1963, p. 58—74; Edoardo Borzatti von Löwenstern, *La Grotta di Uluzzo*, în *RSP*, XVIII, 1963, p. 80—83.

[18] G. Laplace, *Recherches sur l'origine et l'évolution des complexes leptolithiques*, în *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire* (suppléments 4), Paris, 1966, p. 322.

[19] Luigi Bernabò Brea, *Le caverne del finale*, Bordighera, 1947, p. 33, 35, 83 (ne referim la materialul litic din stratul zis mezolitic al peșterii Arene Candide); Herman Müller-Karpe, *op. cit.*, p. 325, pl. 231/1—114 (ne referim la materialul litic din stratul V al adăpostului Mochi de la Grimaldi).

vetian în centrul şi gravetian final în estul Europei) ce a putut asimila sau nu, unele influenţe vestice.

Astfel M. Escalan de Fonton şi H. de Lumley au distins mai multe faciesuri aziliene (pyrenian, perigourdin etc. în vestul Europei) precum şi alte faciesuri aziloide în centrul şi estul Europei, cum ar fi cel din bazinul dunărean sau cel din Ucraina şi Crimeea [20].

Utilajul litic al acestor faciesuri se caracterizează prin diverse particularităţi tipologice, cum ar fi de pildă, prezenţa sau absenţa formelor geometrice, a microburinului şi altele. Reamintim că, în unele aşezări din faza de sfîrşit a ultimului glaciar (contemporan magdalenianului VI occidental) sau poate chiar din etapa de început a postglaciarului, s-au descoperit şi unele vîrfuri de tip azilian lucrate pe lame scurte sau prelungi cu o latură curbă sau arcuită retuşată abrupt. Asemenea vîrfuri asociate cu gratoare scurte sau unguiforme iar cîteodată cu unele microlite geometrice (segmente de cerc, triunghiuri) s-au găsit în multe aşezări din centrul şi estul Europei. Ne referim la unele staţiuni din Cîmpia Rusă [21] (Borşevo II — stratul superior, Kamennaia Balka I—II, Mihailovka etc.); Crimeea (Siuren II — stratul superior etc.)[22], la cele de tip tarnovian din Polonia [23] precum şi la cele din Austria de jos (Kamegg şi Limberg)[24] sau din Ungaria (Szekszárd-Palánk)[25]. Nu pot fi omise din discuţie nici aşezările gravetiene finale din Moldova (Dîrţu-Ceahlău, Bofu Mic — Ceahlău, Dorohoi — Strahova II etc.), unde, pe lîngă diversele tipuri de unelte — gratoare scurte, unguiforme etc., s-au găsit şi cîteva vîrfuri de tip azilian. În ce priveşte Peninsula Balcanică este necesar să amintim descoperirile din Iugoslavia de la Crvena Stijena (adăpost

[20] M. Escalon de Fonton şi H. de Lumley, *Les industries romanello-aziliennes*, în *BSPF*, LIII, fasc. 9, 1956, p. 504—517; F. Bourdier şi H. de Lumley, *Existence d'une industrie proto-azilienne contemporaine du renne en Dauphiné*, în *BSPF*, 52, 1954, 7, p. 307—309.

[21] P. P. Efimenko şi P. I. Boriskovski, *Палеолитическая стоянка Боршево II*, în *MIA*, 39, 1953, p. 56—110. S-au găsit vîrfuri aziliene tipice: lame şi vîrfuri retuşate abrupt, gratoare pe aşchii scurte, unguiforme, burine etc.; P.I. Boriskovski, N. D. Praslov, *Палеолит бассейна Днепра и Приазовья*, în *Археология СССР* (A 1—5), Moscova, 1964, p. 38—41, pl. XV—XVIII. Inventarul litic cuprinde şi gratoare scurte pe aşchii, unguiforme, vîrfuri de tip azilian, lame tip „à bord abattu", burine etc.; V. I. Kraskovskii, în *SA*, 1, 1962, p. 257—262. Autorul se referă la aşezarea Mihailovka în care s-a găsit un inventar microlitic format din gratoare, piese segmentiforme etc.

[22] E. A. Vekilova, *К вопросу о свидерской культуры в Крыму* (*стоянка Сюрень II*), în *KS*, 82, 1961, p. 143—149, fig. 63 (Siuren II — stratul superior a oferit gratoare pe aşchii unele circulare, burine, lame cu trunchiere retuşată, vîrfuri cu latura curbă retuşată şi piese geometrice în forme de segment de cerc şi de triunghi).

[23] R. Schild, *Extension des éléments de type tarnovien dans les industries de l'extrême fin du pléistocene*, în *Archaelogia Polona*, III, 1960, Wroclaw, p. 7 şi urm. Ca tipuri de unelte s-au întîlnit în special gratoarele scurte, unele circulare, puţine burine, vîrfuri asemănătoare tipului azilian; Sl. Vencl., *Ostromeřská Skupina* (*Nova pozdné páleoliticka skupina v Cechách*), în *AR*, XVIII, 1966, p. 309—340.

[24] Fr. Berg, Horn şi Alois Gulder, *Vorläufiger Bericht über eine neue niederösterreichische Mesolithstation aus Kamegg im Kamptal*, în *Archaeologia Austriaca* 19/20, 1956, p. 49—62; Alois Gulder, *Beiträge zur Kenntnis des niederösterreichischen Mesolithikums*. în *Archaeologia Austriaca*, 12, 1953, p. 5—32; inventarul litic din ambele aşezări conţine gratoare scurte pe aşchii, unguiforme, circulare etc., vîrfuri de tip azilian, triunghiuri, burine, lame retuşate, ferăstraie etc.

[25] L. Vertés, *Die Ausgrabungen in Szekszárd-Palánk und die archäologischen Funde*, în *Swiatowit*, XXIV, Varşovia, 1962, p. 159—198; inventarul litic cuprinde: gratoare scurte, circulare etc., burine, lame retuşate, microgravete, lamă cu o latură arcuită retuşată, un segment de cerc, străpungătoare, lame cu scobitură etc. Se remarcă după autor şi o harpună fragmentară din corn de cervid. Aşezarea a fost datată în Dryasul II (recent).

situat în Muntenegru la circa 30 km de coasta Mării Adriatice) şi cele din Grecia (adăpostul Asprochaliko în Epir). Cu toate că atribuirea unora din straturile superioare (ne referim la straturile IX—V şi îndeosebi la stratul VIII) de la Crvena Stijena, perioadei de sfîrşit a glaciarului sau începutului postglaciarului este dificilă, totuşi inventarul litic descoperit în aceste depuneri prezintă din punct de vedere tipologic multe similitudini cu cel cunoscut în aşezările romanelliene [26]. Cît priveşte cea de-a doua aşezare putem afirma, aşa cum de altfel au subliniat şi descoperitorii, că între materialul microlitic din nivelurile superioare de la Asprochaliko şi cel din staţiunile romanelliene din Italia există asemănări tehnice şi tipologice [27]. Recentele descoperiri din sud-vestul României par a se înscrie ca şi ultimele aşezări menţionate în marea arie epipaleolitică din vestul Peninsulei Balcanice. Dintre cele cîteva aşezări cunoscute în sud-estul Banatului, cea mai importantă este cea din adăpostul Cuina Turcului. Ceea ce caracterizează aceste locuiri este prezenţa pe lîngă formele comune paleoliticului superior final a unor piese tipice atît azilianului cît şi romanellianului (acestea fiind se pare mai abundente) cum ar fi vîrfurile aziliene, marele număr de gratoare scurte, unguiforme, circulare, subcirculare, microlitele geometrice (segmente de cerc, triunghiuri îndeosebi scalene, piese trapeziforme pe lame subţiri cu trei laturi retuşate), microburinele etc.

Se pune întrebarea cum se poate explica prezenţa unor asemenea elemente de cultură romanelliană tipice regiunilor meridionale ale Italiei, în regiunea Cazanelor Dunării? Este oare vorba de o migraţie? Dacă aşa stau lucrurile, în stadiul actual al cercetărilor sînt dificile de stabilit căile de pătrundere ale acestei migraţii. Totuşi, pătrunderea unor populaţii romanelliene din regiunea salentină spre nordul Italiei şi de aici spre est şi sud-est prin Austria inferioară, Ungaria, urmînd apoi cursul Dunării pînă în Banat nu este exclusă. În acest caz, cele trei aşezări amintite — Kamegg, Limberg, Szekszárd — ar putea jalona acest drum. Am văzut însă, că prin inventarul lor, aceste staţiuni par a se lega mai mult de faciesul azilian, fapt care nu exclude totuşi pătrunderea în regiunile amintite a unor elemente romanelliene venite din sud-vest şi care au putut fi asimilate de populaţiile locale gravetiene finale, ce la rîndul lor primiseră sau nu unele influenţe ale magdalenianului vestic.

Cea de-a doua cale de pătrundere a romanellianului clasic salentin sau al celui deja mai atenuat prin contactul cu culturile locale (cum ar fi cea bertoniană III—IV)[28] din regiunile centrale ale Italiei ar putea fi

---

[26] M. Brodar, *Crvena Stijena (V—XIV stratum)*, în *Glasnik-Sarajevo*, XIII, 1958, p. 62—64; I. Rakovec, în *Glasnik-Sarajevo*, XIII, 1958, p. 65—75. Materialul litic (vezi planşele XXII—XXVII) este reprezentat (îndeosebi stratul VIII) din următoarele tipuri: gratoare scurte pe aşchii, circulare, unguiforme, lame cu scobitură („encoche"), lame cu trunchiere (de obicei oblică) retuşată, lame tip „à bord abattu" şi vîrfuri (zise „La Gravette"), vîrfuri de tip azilian, lamă „à cran", piese geometrice (segmentiforme, triunghiforme), microburin (?). Autorul subliniază numărul foarte mic sau absenţa totală a burinelor. Uneltele de os constau din puţine vîrfuri şi pumnale primitive.

[27] E. S. Higgs, *Asprachaliko*, în *Antiquity*, XL, nr. 157, 1966, Cambridge, p. 55—56; E. S. Higgt şi C. Vita-Finzi, *The Climate Environment and Industries of Stone Age in Greece*, Part II, în *PPS*, 1966, N. S. XXXII, dec., p. 12, 25. S-au găsit: piese geometrice (triunghiuri scalene, segmente de cerc), microburine, lame retuşate, lame şi vîrfuri „à bord abattu" (se relevă şi vîrful cu retuşe plate la extremitatea distală şi proximală a feţei ventrale), vîrfuri de tip azilian, gratoare pe lame, lame „à cran" etc.

[28] Renata Grifoni-Antonio M. Radmilli, *op. cit.*, în *RSP*, XIX, 1964, p. 53—94.

cea maritimă (peste Adriatica), fie prin sud ajungînd în Epir şi de aici spre nord prin Iugoslavia, fie prin est atingînd direct malul iugoslav în Muntenegru, continuînd apoi drumul spre nord-est. Pătrunderea, poate în mai multe valuri, peste Adriatica în Peninsula Balcanică pare mai verosimilă, avînd în vedere că cele două staţiuni amintite (Crvena Stijena şi îndeosebi Asprochaliko) sînt mai legate prin inventarul lor atît de formele romanellianului italic cît şi de cele descoperite la Cuina Turcului. Se ştie de altfel, că gravetianul final din Banat — ne referim în special la locuirea din peştera Climente I — Dubova [29] — face parte din marea zonă sud-vestică şi central-europeană a aşa-zisului epigravetian de la sfîrşitul ultimului glaciar. Totuşi este încă dificil de precizat momentul apariţiei noilor influenţe sud-vestice de la începutul postglaciarului în regiunea Cazanelor Dunării. Nu trebuie trecută cu vederea nici observaţia după care elementele de cultură romanelliană au putut primi în drumul lor spre nord-est şi unele influenţe ale culturilor locale existente în această parte a Peninsulei Balcanice. În legătură cu aceasta s-ar putea spune că elementele culturale mediteraneene sosite pe malul Dunării la Cazane din Peninsula Italică au fost probabil asimilate treptat de populaţiile locale gravetiene finale în inventarul cărora apăruseră pe cît se pare şi unele forme de unelte aziliene. Cercetările recente din peştera Climente II [30] ca şi cele din peştera Veterani [31] — ambele situate în imediata apropiere a adăpostului Cuina Turcului — par a dovedi acest lucru. Astfel, din îmbinarea acestor elemente culturale pare să fi luat naştere noul aspect denumit romanello-azilian, reprezentat prin cele două locuiri de la Cuina Turcului. Ceea ce se poate afirma cu certitudine este că atît din punct de vedere tipologic cît şi al tehnicii de cioplire, piesele descoperite în ambele locuiri sînt identice. Nu putem vorbi decît de diferenţe procentuale ale unor tipuri de unelte. În ceea ce priveşte raportul cronologic între locuirile epipaleolitice de la Cuina Turcului şi cele mai vechi descoperite în Peştera Hoţilor de la Băile Herculane [32] sau cele mai noi cercetate la Ostrovul Banului — Gura-Văii [33], nu ne putem pronunţa deocamdată, deşi se poate totuşi spune că în aceste trei aşezări s-au întîlnit unele tipuri de unelte identice.

---

[29] V. Boroneanţ, *Descoperiri gravetiene în peştera lui Climente*, în *Revista muzeelor*, V, 1968, 6, p. 542—546.

[30] Săpături efectuate în 1968 de V. Boroneanţ.

[31] Săpături executate în 1964 de V. Boroneanţ şi în 1968 de Dinu V. Rosetti.

[32] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi Al. Păunescu, *Azilianul de la Băile Herculane în lumina noilor cercetări*, în SCIV, XII, 1961, 2, p. 203—210.

[33] V. Boroneanţ, *La période épipaléolithique sur la rive roumaine des Portes de Fer du Danube*, în *PZ* (sub tipar). Ne referim la nivelurile I— II de la Ostrovul Banului în care se observă absenţa formelor geometrice dar prezenţa unui mare număr de piese de tip ,,esquillée''.

Să fie oare vorba la Herculane şi Ostrovul Banului de un aspect romanello-azilian sau de unul mai mult azilian care să fi evoluat paralel cu locuirile de la Cuina Turcului, sau avem de-a face mai degrabă cu o etapă culturală anterioară sau ceva mai tîrzie decît acestea?

În stadiul actual al cercetărilor, nu ştim dacă acest aspect romanello-azilian, descoperit în sud-estul Banatului a cuprins sau nu şi alte regiuni ale României. Se pare totuşi că el a reprezentat, ca şi azilianul, una din componentele care au contribuit la formarea noii culturi epipaleolitice tardenoiziene.

*

După predarea la tipar a acestui articol s-au primit de la *Zentralinstitut für alte Geschichte und Archäologie — Bereich Ur-und Frühgeschichte* (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin) rezultatele examenului pe baza metodei C 14 a unor probe de cărbuni.

Din cele două straturi romanello-aziliene de la Cuina Turcului:

Proba 1 — strat II — (Pinus spec.) Bln — 802 : 8175 ± 200 î.e.n.
Proba 2 — strat I — (Pinus spec.) Bln — 803 : 10650 ± 120 î.e.n.
Proba 3 — strat I — (Pinus spec.) Bln — 804 : 10100 ± 120 î.e.n.

ANEXA nr. I

ANALIZA SPORO-POLINICĂ A SEDIMENTELOR DE LA CUINA TURCULUI — DUBOVA

DE

Acad. Prof. EMIL POP, N. BOŞCAIU şi VIORICA LUPŞA

Analiza polinică a sedimentelor epipaleolitice şi postpaleolitice din adăpostul de la Cuina Turcului ne-a dat posibilitatea interpretării unor noi aspecte ale istoriei vegetaţiei postglaciare din sud-vestul ţării noastre.

Secvenţele analizate au fost extrase din peretele săpăturii din 10 în 10 cm, pînă la adîncimea de 5,80 m, la care a apărut roca compactă (vezi fig. 13, diagrama polinică).

Primul spectru polinic, reconstituit de la baza profilului (de la adîncimea de 5,80 m) prin participarea masivă a polenului de *Pinus* tip *Diploxylon* (60%), pare să oglindească cel mai tîrziu sfîrşitul pinetelor preboreale. Caracteristicile sfîrşitului unei perioade catatermе sînt confirmate şi de marile fragmente de roci detaşate din tavanul adăpostului ceea ce dovedeşte că, în momentul sedimentării, adăpostul se găsea încă în aria unor procese de gelifracţie destul de intense. Stadiul de conservare al polenului nu a permis să precizăm dacă pinetele care populau stîncile din apropiere erau alcătuite din *Pinus sylvestris* L. sau *Pinus pallasiana* Lamb. subsp. *banatica* (Georg. et Ion) Fuk. (= *Pinus nigra s.l.*).

Poziţia discontinuă a acestui spectru în diagrama polinică ne impune o severă prudenţă în privinţa stabilirii stadiului de evoluţie al pinetelor din această etapă. Participarea masivă a elementelor termofile ale stejărişului mixt (37%) în cadrul căreia teiul e reprezentat prin 23%, indică în orice caz o perioadă climatică mai îndulcită. Pe lîngă altitudinea redusă (65 m) precum şi faţă de latitudinea sudică a staţiunii (44°30′), aceste frecvenţe ridicate ale speciilor termofile pot fi explicabile şi prin particularităţile microclimatice ale adăpostului stîncos bine însorit şi ferit de vînturile nord-estice. Din punct de vedere arheologic acest spectru polinic este reprezentat de mai multe straturi (stratul steril din punct de vedere arheologic de la bază, de primul strat de locuire romanello-aziliană şi de stratul steril de deasupra acestuia).

Rămîne totuşi deschisă problema unei eventuale sincronizări a acestei faze silvestre cu oscilaţia caldă a interstadiului Alleröd.

Al doilea spectru polinic interpretat a fost obţinut de nivelul romanello-azilian IIa, depunerea sterilă de deasupra lui, nivelul superior romanello-azilian IIb şi de sterilul de sub nivelul Starčevo-Criş I. Valorile ridicate ale elementelor stejărişului mixt (80%), în cadrul cărora teiul deţine dominanţa absolută (73%), indică un climat anaterm care evolua vertiginos spre un maxim călduros postglaciar. Este neîndoielnic că în această fază evoluţia silvestră se găsea deja în etapa Borealului. Discontinuitatea spectrelor din profilul polinic nu ne-a permis să surprindem „invazia" elementelor xeroterme şi lichidarea pinetelor preboreale.

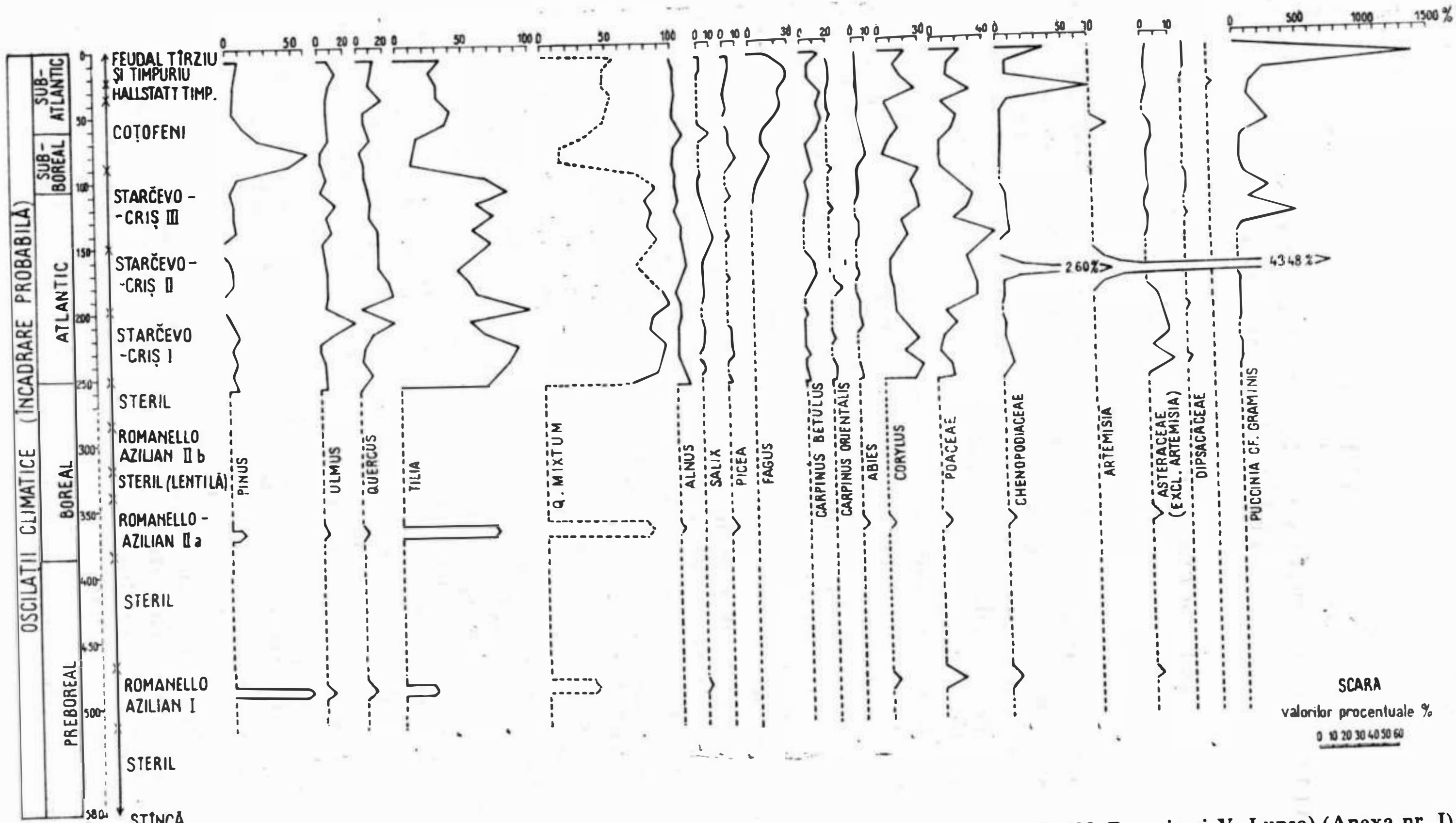

Fig. 13. — *Cuina Turcului*. Diagrama polinică a sedimentelor din acest adăpost (după prof. Emil Pop, N. Boşcaiu şi V. Lupşa) (Anexa nr. I).

În compoziţia acestui spectru polinic semnalăm deja prezenţa polenului de *Abies* care confirmă încă o dată că această specie a imigrat în flora postglaciară a Banatului mult mai timpuriu decît în restul Carpaţilor, iradiind direct din refugiile sale balcanice pe drumul scurt al Planinelor.

Cu toată continuitatea diagramei polinice care se înregistrează de la orizontul ce începe de la adîncimea de 2,50 m în sus, identificarea unor etape distincte de evoluţie silvestră corespunzătoare cu cronologia postglaciarului rămîne încă dificilă. În cea mai mare măsură, aceste dificultăţi se datoresc faptului că în zona Clisurii Dunării oscilaţiile climatice au avut un ecou mai atenuat în compoziţia şi structura vegetaţiei decît la altitudinea etajului montan corespunzătoare aceleiaşi latitudini geografice. La acestea se mai adaugă şi împrejurarea că particularităţile microclimatice condiţionate de topografia adăpostului stîncos ca şi de caracteristicile termice ale substratului calcaros au favorizat o evidentă tendinţă de conservatism a vegetaţiei termofile din Clisura Dunării.

Astfel, valorile neobişnuit de ridicate ale polenului de *Tilia* ar putea fi explicate atît printr-o suprareprezentare, datorată continuităţii desişurilor de tei de la baza stîncilor, cît şi în urma unei concentrări selective în decursul conservării datorită rezistenţei sale mai mari la acţiunile corozive.

Pe întreaga extindere a diagramei polinice se reflectă dominaţia covîrşitoare a componentelor termofile ale stejărişului mixt, în rîndul cărora polenul de tei îşi păstrează predominarea absolută cucerită încă din Boreal. Suma frecvenţelor acestor esenţe forestiere, care rareori scad sub 80 %, sugerează aparenţa unei relative stabilităţi în alcătuirea vegetaţiei care şi-a menţinut trăsăturile fizionomice dobîndite la începutul Borealului. În orice caz, excesiva suprareprezentare a polenului de tei îngreuiază într-un mod considerabil atît delimitarea Atlanticului de Boreal (de la baza profilului) cît şi pe cea a Subborealului de Atlantic.

Mai concludentă pare în această privinţă evoluţia curbei polenului de stejar (*Quercus*), a cărei creştere indică afirmarea unui climat anaterm pînă la apogeul călduros postglaciar.

Discontinuitatea aparentă pe care o înregistrează curba polenului de stejar (*Quercus*) tocmai în zona valorilor culminale este determinată de maximul absolut al frecvenţelor de polen supraprezentate de *Tilia*, care împiedică evidenţierea statistică a valorilor reale ale polenului de stejar. Va fi deci posibil să se paralelizeze evoluţia climatului Atlantic în limitele restrictive ale unor inerente aproximaţii cu cele mai înalte valori ale polenului de stejar cuprinse între orizonturile 2,30—1,20 m.

Descreşterea frecvenţelor de polen de stejar (*Quercus*) ar indica în acest caz începutul apariţiei fagului. Imigrarea mai timpurie a făgetelor în Clisura Dunării încă de la sfîrşitul Atlanticului îngreuiază de asemenea şi distrugerea limitei dintre Subboreal şi începutul Subatlanticului.

Astfel, nivelurile superioare ale profilului evidenţiază expansiunea făgetelor ca urmare a evoluţiei climatului continental spre un climat mai răcoros şi mai umed, care se desfăşura pe întreaga durată a Subatlanticului. În această perioadă bradul se afirmă foarte adesea cu valori evident mai ridicate. De asemenea, ca în cazul altor profile polinice obţinute în Banat, maximul absolut al curbei polenului de brad precede pe acela al fagului.

Este încă dificil de a explica viguroasa reapariţie a polenului de *Pinus* din faza fagului, care la orizontul de 0,80 m înregistrează 63 % din alcătuirea spectrului polinic.

Diagrama polinică sugerează de asemenea cîteva consideraţii asupra vegetaţiei antropofile.

Stadiul său de conservare nu a permis indicarea certă în toate nivelurile a polenului de *Cerealia*, a căror frecvenţă a fost cuprinsă în curba polenului de *Poaceae*. Dar, în unele cazuri, în această diagramă pare potrivit de a înlocui semnificaţia polenului de *Cerealia* prin *uredo* şi *teleuspori* de *Puccinia* cf. *graminis* care au fost indicaţi în unele niveluri cu frecvenţe considerabile. Aceşti spori, care ar putea sugera amploarea culturilor agricole, au fost găsiţi deja în nivelul de locuire Starčevo-Criş I din Atlantic, într-o proporţie de 12—21 %. Este interesant că în cazul situat între locuirile Starčevo-Criş II şi III frecvenţa sporilor de *Puccinia* ajunge la 265 %. Este greu să se explice aceste înalte frecvenţe de spori de *Puccinia* prin împrăştierea sporilor frecvenţi din plantele degradate a florei spontane. Dimpotrivă, paralelismul frecvenţelor celor mai înalte ale acestor spori cu descoperirea uneltelor agricole ne arată că această înaltă frecvenţă a sporilor de *Puccinia* cf. *graminis* este o dovadă a unei agriculturi primitive (mai degrabă o scuturare a snopilor de cereale aduşi în aşezare decît o împrăştiere).

Evoluţia vegetaţiei ruderale care este cea mai fidelă expresie fitosocială a comunităţilor umane este indicată prin frecvenţa polenului de *Chenopodiaceae* şi *Artemisia*.

Prezenţa polenului de *Chenopodiaceae* a fost semnalată deja în straturile preboreale. Cele mai intense acţiuni de ruderalizare au fost observate în locuirea Starčevo-Criş II. Este indubitabil că concordanţa maximelor absolute a curbei polenului de *Chenopodiaceae* (260 %) şi a celei de *Artemisia* (4348 %) este o expresie cenologică a îndeletnicirilor zootehnice a populaţiilor din locuirea Starčevo-Criş II. O dovadă convingătoare ne-a fost dată de descoperirea numeroaselor resturi osoase de animale domestice (bou, oaie, capră, porc, cîine) chiar în straturile unde s-au aflat cele mai înalte frecvenţe ale polenului de plante ruderale.

ANEXA nr. II

EXPERTIZA ANTROPOLOGICĂ ASUPRA OSEMINTELOR UMANE DESCOPERITE ÎN STRATURILE ROMANELLO-AZILIENE DE LA CUINA TURCULUI

DE

Dr. DARDU NICOLĂESCU PLOPŞOR

În cele două straturi romanello-aziliene descoperite la Cuina Turcului au fost descoperite în context cu materialul arheologic şi faunistic un număr de resturi scheletice umane, foarte fragmentare, asupra cărora ne vom opri în expertiza de faţă.

Stratul romanello-azilian I

În caseta 0 (la adîncimea de 4,90 m), s-au descoperit primul şi al doilea molar superior dreapta, aparţinînd unui individ adult, după gradul de uzură al cuspizilor şi rădăcinile complet formate, cu opercularea parului apical.

Stratul romanello-azilian II

1. În caseta M, la adîncimea de 3,35 m, s-au descoperit următoarele fragmente osoase umane : humerusul stîng, cu V-ul deltoidian bine dezvoltat, care coboară pînă la partea superioară a treimii inferioare a osului care a fost distrusă recent. S-a recuperat epifiza distală a humerusului drept. Fragment de arc vertebral de la o vertebră dorsală inferioară. Capul radiusului drept şi două treimi din diafiză, precum şi un fragment din epifiza distală a radiusului drept, fără posibilităţi de întregire datorită distrugerilor recente. Epifiză proximală şi distală şi un fragment de diafiza ale unui cubitus drept, de asemenea fără posibilităţi de întregire. Oase carpiene : naviculare, lunatum şi hamatum de la mîna stîngă şi multangulus minus de la mîna dreaptă. Metacarpianul II stînga şi epifiza proximală a metacarpianului III stînga. La acestea se adaugă încă 12 falange (I şi II) dintre care două în stare fragmentară, şi 2 falangete, toate de la mînă.

Toate fragmentele osoase aparţin unui singur individ la care, după dimensiunile ce au putut fi prelevate (închiderea cartilagiilor de creştere, dar cu păstrarea desenului la nivelul capului humeral şi capitulului radial), pledează pentru un individ tînăr, de vîrstă adultă, sub 30 ani, probabil femeie (?).

2. În intermediarul B, la adîncimea de 3,30 m, s-au descoperit următoarele fragmente osoase umane : 6 fragmente craniene, unul de parietal, foarte gros, un fragment de mastoidă, aparţinînd unui individ adult, relativ robust. Un fragment de condil mandibular stîng, aparţinînd unui alt individ, mai gracil. Un fragment de mandibulă reprezentat prin regiunea mentonieră şi ramura orizontală dreaptă pînă la nivelul

celui de-al doilea molar inclusiv, cu bărbie puternică, trigon şi tubercul mentonier dezvoltat şi înălţime simfizară mijlocie (estimată). Dinţii prezintă o uzură puternică pînă la dentină, denudînd suprafeţe pe incisivul central stîng şi pe caninul, premolarii şi primul molar (parţial) din dreapta şi o uzură sub formă de insule pe molarii doi şi trei (ultimul izolat de fragmentul de mandibulă) din dreapta. Gradul de uzură atestă o vîrstă adultă spre matură. Notăm în continuare 19 fragmente de coaste, 12 fragmente mici de vertebre (atlas, axis şi vertebre dorsale), un fragment omoplat drept (unghiul inferior), jumătatea superioară a diafizei unui humerus fără epifiză, cu V-ul deltoidian foarte puternic, torsionat, aparţinînd probabil unui bărbat (?). De asemenea, extremitatea distală a unui humerus fără epifiză aparţinînd unui alt individ. Un fragment de radius, porţiunea superioară a osului cu tuberozitatea radială şi două fragmente epifize distale radiale, dreapta şi stînga, aparţinînd la doi indivizi. Jumătatea inferioară a unui cubitus stîng şi cîteva oase carpiene : navicularul, capitulum, hamatum şi multangulus majus de la mîna stîngă şi multangulus majus şi minus de la mîna altui individ, mai gracil. Un fragment de creastă iliacă, un astragal de la piciorul drept, cu colul deviat, prezentînd o prelungire a suprafeţei articulare în legătură cu poziţia de repaus ciucit. Cuneiformul I şi cuboidul de la piciorul stîng, metatarsienele I, II, III şi IV, 8 falange (I şi II) şi 2 falangete aparţinînd la doi indivizi.

3. În caseta K la adîncimea de 3,10 m, au mai fost descoperite următoarele oseminte care, după stadiul lor de dezvoltare morfologică şi metrică, au aparţinut unui făt uman în vîrstă de 7 1/2—8 luni : sfenoidul stîng, cele două jumătăţi ale mandibulei, clavicula stîngă, omoplatul drept, 9 coaste, 3 piese arcuri neurale vertebrale, 2 humerusuri, 2 cubitusuri şi 2 radiusuri, 2 femure, 2 tibii şi 2 peronee fragmentare.

Concluzii. În stratul romanello-azilian I de la Cuina Turcului, au fost descoperiţi 2 molari aparţinînd unui individ de vîrstă adultă. În stratul romanello-azilian II s-au descoperit oseminte aparţinînd la patru indivizi : un făt uman de circa 7 1/2—8 luni în caseta K, un adult sub 30 de ani, probabil femeie (?) în caseta M, un individ adult spre matur, relativ robust şi probabil bărbat (?) şi încă un individ de vîrstă adultă, mai gracil decît femeia din caseta M, în intermediarul B.

ANEXA nr. III

CÎTEVA OBSERVAŢII ASUPRA FAUNEI DE MAMIFERE DIN STRATURILE ROMANELLO-AZILIENE DE LA CUINA TURCULUI

DE

ALEXANDRA BOLOMEY

Resturile faunistice descoperite în săpăturile efectuate la adăpostul de sub stîncă de la Cuina Turcului au o îndoită însemnătate : pe de o parte, pentru că animalele ce au viețuit în epipaleoliticul din întreaga Europă sînt mai puţin cunoscute, pe de altă parte, pentru că aflarea în aceeaşi aşezare a succesiunii epipaleolitic cel mai vechi neolitic din ţara noastră oferă posibilitatea urmăririi eventualelor modificări morfobiometrice a speciilor persistente ca şi, prin speciile dispărute, a schimbărilor de biotop survenite în regiunea Cazanelor în trecerea de la o etapă cronologică la alta. De aceea, prezentarea fracţionată a acestui material, cum este cea de faţă, scade din interesul rezultatelor.

Privind lista speciilor găsite în straturile romanello-aziliene, atenţia este reţinută în mod deosebit de două dintre ele şi anume : *Capra ibex* şi *Rupicapra*. Ambele sînt forme montane, care, deşi vor fi găsit un mediu prielnic în terenul stîncos şi golaş al regiunii, nu îşi pot explica prezenţa la o altitudine atît de joasă (maximum circa 400 m) decît printr-un regim climatic încă relativ rece. După cum se ştie, capra neagră mai populează masivele înalte de la noi, coborînd în iernile grele pînă pe la 600 m. Cît despre *Capra ibex*, retrasă astăzi în Alpi şi Pirinei, documentele paleontologice de la Cuina Turcului sînt primele care atestă existenţa ei în România în postglaciar.

Restul speciilor constituie o faună banală, care se regăseşte aproape fără excepţii ca vînat, atît în nivelurile culturii Starčevo-Criş din acelaşi adăpost, cît şi în multe aşezări neolitice. Este o faună de pădure temperată, cu rare elemente de caracter mai stepic (iepure, cal, bizon), fără ca vieţuirea celor din urmă să fie exclusă dintr-un mediu mai împădurit.

În mod cu totul orientativ (deoarece rezultatele sînt preliminare), în tabelul speciilor s-a trecut între paranteze numărul minim de indivizi apreciat. Micile diferenţe dintre straturile romanello-aziliene I şi II, diferenţe ce se referă fie la componenţa vînatului, fie la vînarea mai intensă a uneia sau alteia din specii, trebuie considerate întîmplătoare. Aşa, de pildă, cerbul şi căprioara sînt întotdeauna asociate. Absenţa primului în stratul I se datorează, foarte probabil, fărîmiţării şi prelucrării intense a materialului osos, ceea ce nu a permis identificarea sa. În acelaşi mod credem că trebuie interpretată şi apariţia izolată a falangei de cal ornamentată. Oricum, calul va fi fost rar în regiune chiar şi stratul I conţinînd numai două piese. O diferenţă substanţială sub acest raport se constată numai în cazul mistreţului, foarte abundent în stratul I, sporadic în stratul II. În depozitele glaciare, prezenţa *masivă* a mistreţului se interpretează a fi indicaţia unei oscilaţii calde. În cazul postglaciarului

însă, chiar dacă straturile epipaleolitice de la Cuina Turcului s-ar încadra în Alleröd şi respectiv, Dryasul tîrziu, cînd schimbările climatice au fost mai importante, ele nu vor fi influenţat pînă aproape de dispariţie o specie euribiontă, cum este mistreţul, cu atît mai mult cu cît eventualele modificări radicale de climă nu se reflectă cu nimic printre celelalte specii.

Se ştie că în Europa Centrală şi de vest mamutul, *Megaceros*, rinocerul lînos, dispar în Alleröd, singura formă arctică rămînînd renul, care se retrage treptat către nord, în cursul Preborealului [34]. Fauna de mamifere din staţiunile italiene mai mult sau mai puţin contemporane cu locuirile epipaleolitice de la Cuina Turcului aduce indicaţii contradictorii: la Uluzzo [35] şi la Grotta del Cavallo [36] s-a găsit tot o faună banală, dominată însă de resturi de cal. În schimb la Romanelli, *Capra ibex* şi elemente arctice în avifaună, precum şi marea frecvenţă de *Asinus hydruntinus* şi de dropie, pledează pentru un climat stepic şi rece [37]. Este de presupus că, în această perioadă fauna de mamifere nu mai avea caracterul uniform din timpul glaciarului şi că se diferenţiase în microzone, fiecare din acestea distingîndu-se prin dominarea unei specii sau a unui grup de specii. Ţinînd seama de poziţia geografică a României este mai probabil ca, în orice caz în sud-vestul ţării, retragerea renului să se fi produs mai

Mamiferele din straturile romanello-aziliene de la Cuina Turcului

Specii	Apreciere cantitativă (nr. minim indivizi)	
	Stratul I	Stratul II
1. *Sus scrofa* L. — mistreţ	++++ (5)	+ (1)
2. *Capra ibex* L. — ţap de munte	+++ (4)	++++ (7)
3. *Rupicapra rupicapra* L. — capră neagră	++ (3)	+++ (4)
4. *Bos primigenius* BOJ. — bour	+ (2)	+ (2)
5. *Bison cf. priscus* BOJ. — zimbru	+ (1)	+ (1)
6. *Alces alces* (JOHNS) — elan	+ (1)	+ (1)
7. *Cervus elaphus* — L. cerb	—	+ (2)
8. *Capreolus capreolus* — căprioară	+ (2)	?+
9. *Equus caballus* L. — cal	+ (1)	?+
10. *Canis lupus* L. — lup	+ (2)	+++ (4)
11. *Vulpes vulpes* L. — vulpe	+ (1)	+ (2)
12. *Felis sylvestris* SCHREB. — pisica sălbatică	—	+ (1)
13. *Ursus arctos* L. — urs brun	+ (2)	+ (1)
14. *Martes sp.* — jder	+ (2)	+ (1)
15. *Putorius putorius* L. — dihor	—	+ (1)
16. *Lepus sp.* — iepure	—	+ (1)
17. *Castor fiber* L. — castor	++++ (7)	++ (3)

[34] K. W. Butzer, *Environment and Archaeology*, Chicago, 1964.

[35] Edoardo Borzatti von Löwenstern, *La Grotta di Uluzzo*, în *RSP*, 18, 1963, 1—4, p. 80—88.

[36] A. Palma di Cesnola, *Prima campagna di scavi nella Grotta del Cavallo, presso Santa Caterina (Lecce)*, în *RSP*, 18, 1963, 1—4, p. 58—72.

[37] H. G. Stehlin şi P. Graziosi, *Ricerche sugli Asinidi fossili d'Europa*, în *Mém. Soc. Paléont. Suisse*, 56, 1935, p. 20.

timpuriu decît Preborealul. Rolul speciilor arctice va fi fost preluat aici de formele montane, în cazul Cazanelor — capra neagră şi ţapul de munte. De aceea, considerăm că straturile romanello-aziliene de la Cuina Turcului s-ar încadra poate chiar spre sfîrşitul Dryasului tîrziu şi în Preboreal, fără a depăşi însă acest stadiu după care, mai cu seamă formele alpine, se vor fi dispus în zonele lor naturale actuale.

Deşi baza alimentaţiei o forma carnea de mamifere, purtătorii culturii romanello-aziliene de la Cuina Turcului vînau şi păsări (din care s-au găsit 46 de piese în stratul I şi 34 în stratul II), aşa cum prindeau şi, probabil, consumau broasca ţestoasă, după cum dovedesc cele cîteva fragmente de carapace apărute în ambele straturi. În ceea ce priveşte pescuitul, după cantitatea oaselor de peşte reiese că în stratul I el constituia o îndeletnicire sporadică, în timp ce în stratul II asigura aproximativ 25—30% din hrana comunităţii.

ANEXA nr. IV

CÎTEVA OBSERVAȚII ASUPRA RESTURILOR DE PEȘTI DESCOPERITE ÎN LOCUIRILE ROMANELLO-AZILIENE (I—II) DE LA CUINA TURCULUI — DUBOVA

DE

TEODOR T. NALBANT

În urma săpăturilor efectuate în adăpostul de sub stîncă de la Cuina Turcului, s-a găsit un relativ bogat depozit de resturi de oase de pește în asociere cu alte resturi de cultură materială de la comunități umane aparținînd epipaleoliticului (cultura romanello-aziliană). În prezenta notă nu dăm decît observațiile asupra unui număr de 12 probe, urmînd ca rezultatele definitive să fie prezentate după cercetarea completă a probelor.

Stratul I romanello-azilian

Caseta K, la 5,10 m adîncime: 21 dinți faringieni, 9,0—13 mm plătică (*Abramis brama*); 21 fragmente de vertebre, diametrul 10,0—17,0 mm, plătică (*Abramis brama*); 1 fragment de dinte faringian, 9,0 mm crap (*Cyprinus carpio*); 1 fragment de dentar, 24,3 mm, știucă (*Esox lucius*); 9 fragmente de vertebre, diametru 6,0—12,0 mm, șalău (*Stizostedion lucioperca*); 1 fragment de axonost, 19,0 mm, neidentificat.

Caseta J, la 5,70 m adîncime: 2 fragmente de arcuri branchiale, dextru și senestru, 14,0—19,5 mm, cu fragmente dinți faringieni, plătică (*Abramis brama*); 3 fragmente de dinți faringieni, 11,0—12,0 mm, plătică (*Abramis brama*); 11 fragmente de vertebre, diametru 9,0—1,80 mm, plătică (*Abramis brama*); 1 fragment de vertebră, diametru 11,0 mm, neidentificabil, ? biban (*Perca fluviatilis*).

Caseta L, între 5,70—5,80 m adîncime: 9 fragmente de vertebre, diametru 11,5—18,0 mm, plătică (*Abramis brama*); 17 fragmente de dinți faringieni, diametru 11,7—12,0 mm, plătică (*Abramis brama*); 3 fragmente de vertebre, diametru 6,0—16,0 mm plătică (*Abramis brama*).

Caseta B, la 5,80 m adîncime: 9 fragmente de vertebre, diametru 9,0—16,2 mm, plătică (*Abramis brama*); 1 fragment de vertebră, diametru 9,0 mm, șalău (*Stizostedion lucioperca*); 2 fragmente de arcuri branchiale, dextru și senestru, 16,5—26,4 mm, plătică (*Abramis brama*); 3 fragmente, de oase neidentificabile.

Caseta L, la 6 m adîncime: 24 fragmente de vertebre, diametru 5,0—17,3 mm, plătică (*Abramis brama*); 11 fragmente de dinți faringieni, 10,0—12,0 mm, plătică (*Abramis brama*); 1 fragment de dinte faringian, diametru 9,0 mm crap (*Cyprinus carpio*); 3 fragmente de oase neidentificabile.

Stratul II romanello-azilian

Caseta K, la 3 m adîncime: 1 fragment de premaxilar 16,5 mm, știucă (*Esox lucius*); 1 fragment de dentar, 27,0 mm, știucă (*Esox lucius*); 4 fragmente de scuturi, 15,0—25,0 mm, cegă (*Acipenser ruthenus*); 1 frag-

ment de coastă, 25,0 mm, gen., sp. (*Cyprinidae*); 6 fragmente de vertebre, diametru 8,0—22,0 mm, gen., sp. (*Cyprinidae*).

Caseta M, la 3,12 m adîncime: 3 fragmente de vertebre, diametru 10,6—13,0 mm, clean (*Leuciscus cephalus*); 1 fragment de arc branchial cu dinți faringieni, 16,5 mm, clean (*Leuciscus cephalus*); 1 fragment de vertebră, diametru 9,4 mm, neidentificabilă specia.

Caseta M, la 3,25 m adîncime: 9 fragmente de vertebre, diametru 6,0—18,0 mm ? plătică (*Abramis brama*); 3 fragmente de vertebre, diametru 14,0—18,0 mm, somn (*Silurus glanis*).

Caseta M. la 3,90 m adîncime: 5 fragmente de vertebre, diametru 7,0—16,0 mm, plătică (*Abramis brama*); 1 fragment de dinte faringian, 11,0 mm, plătică (*Abramis brama*); 1 fragment de frontal, 34,0 mm, șalău (*Stizostedion lucioperca*); 1 fragment de vertebră, diametru 1,0 mm, ? șalău (*Stizostedion lucioperca*); 3 fragmente de scuturi, 22,0—35,0 mm, nisetru (*Acipenser güldenstaedti*); 2 fragmente de oase neidentificabile.

Caseta B, la 3,90 m adîncime: 28 fragmente de vertebre, diametru 6,5—20,0 mm, ? plătică (*Abramis brama*); 1 fragment de scut, 38,0 mm, nisetru (*Acipenser güldenstaedti*); 1 fragment de spin pectoral, 20,0 mm, nisetru (*Acipenser güldenstaedti*).

Caseta N, la 4 m adîncime: 1 fragment de quadrat, 22,5 × 25,0 mm, șalău (*Stizostedion lucioperca*); 2 fragmente de vertebre, dintre care una cu arcul neural și apofiza spinoasă, diametru 8,5 și 8,5 mm, șalău (*Stizostedion lucioperca*); 3 fragmente de vertebre, dintre care una carbonizată, diametru 10,8—11,2 mm, specie neidentificabilă; 1 fragment de scut dorsal, 23,4 mm, ? nisetru (*Acipenser güldenstaedti*); 3 fragmente de oase neidentificabile.

Considerații. Resturile de pești prezentate pînă acum se înscriu printre cele mai vechi documente asupra hranei populației din perioada postglaciară (Follett, 1963—1967; Jiteneva 1962—1968; Suslowska, 1968). Față de clima din acea perioadă, nu putem trage concluzii deocamdată asupra apartenenței subspecifice a speciilor cercetate. Aceasta se poate realiza numai pe baza unui studiu osteologic amănunțit. Față de fauna ihtiologică de astăzi din bazinul Dunării inferioare și în special față de ihtiofauna zonei cataractelor fluviului, resturile amintite nu aduc nimic nou. În general, exceptînd ultimul secol, cînd poluarea apelor a depopulat bazine întregi, fauna acvatică s-a conservat mult mai bine decît cea terestră.

Aceasta se datorează faptului că intervenția omului asupra mediului acvatic, prin pescuit bunăoară, reprezenta infim mai puțin decît ceea ce putea să facă în mediul său. Astăzi, dacă metodele de capturare ale peștelui, ca să nu amintim decît de această posibilitate de diminuare a stocurilor, pot provoca goluri însemnate într-o populație de pești, în urmă numai cu 200—300 ani ele nu aduceau prejudicii prea mari. De aceea este explicabilă talia mare a exemplarelor prinse de către diferitele comunități umane în acea vreme.

Judecînd după dimensiunile vertebrelor sau ale arcurilor și dinților faringieni, plăticile (*Abramis brama*) capturate ajungeau la 10—12 kg și o lungime de 75—85 cm, ceea ce astăzi reprezintă cazuri mai mult decît rare. De asemenea, exemplarele de somn (*Silurus glanis*) capturate, judecînd după diametrul vertebrelor e posibil să fi avut între 15 și 40 kg și

cu o lungime de pînă la 2 m. Cu aceste cîteva date se deschide o altă problemă : care erau metodele de capturare ale peştilor, în general, şi ale unor asemenea exemplare în special? Prezenţa resturilor unor exemplare mici alături de resturile unor exemplare mari de peşti ne conduce la ideea, de loc neverosimilă, că nu practicau un pescuit selectiv, deci nu foloseau anumite scule sau unelte pentru anumite specii. Probabil, populaţiile situate în defileul Dunării aveau posibilitatea de răstocire sau de închidere a unor văi şi suprafeţe inundabile, urmînd apoi o adevărată „vînătoare'' a fiecărui exemplar de peşte rămas pe uscat sau în apă mică.

Resturile calcinate ale unor vertebre denotă că nu se consuma carnea de peşte crudă.

Din probele analizate se remarcă o dominanţă a resturilor de plătică şi de şalău în romanello-azilian I şi de plătică şi *Acipenseride* în romanello-azilian II.

ANEXA nr. V

UNELE OBSERVAŢII ASUPRA GASTEROPODELOR DESCOPERITE ÎN STRATURILE ROMANELLO-AZILIENE DE LA CUINA TURCULUI

DE

Prof. Dr. Doc. AL. V. GROSSU

Stratul romanello-azilian I

Un fragment de *Dentalium* sp. (*Mollusca*, *Scaphopoda*). Existenţa acestui fragment, întrebuinţat ca ornament, poate fi explicată ca provenind din aluviunile unor rîuri, care trec prin depozite fosilifere, sau colectat chiar din regiunile fosilifere. În Banat există asemenea cuiburi fosilifere de moluşte la suprafaţă, în malurile abrupte ale rîurilor, cu numeroase specii de origine mediteraneană, păstrate în bune condiţiuni. Starea fosilizată în care se găseşte fragmentul de *Dentalium*, precum şi dimensiunile sale mari, exclude posibilitatea ca acesta să aibă provenienţa din actuala Mediterană, unde molusca se găseşte şi astăzi. Astăzi asemenea cochilii nu se găsesc în albia şi pe malurile Dunării, dar nu este exclus ca în trecut, cînd debitul rîurilor era cu mult mai mare, resturi de moluşte de acest fel să fi fost aduse şi mai la vale, sau să fi rămas depozitate în terasele fluviului.

Stratul romanello-azilian II

Din acest strat am determinat următoarele specii de gasteropode: *Theodoxus transversalis* C. Pfeiffer, *Th. danubialis* C. Pfeiffer, *Lythogliphus naticoides* C. Pfeiffer, *Nassa* (*Cyclope*) *neritea* Linné şi *Zebrina detrita* Müller. Toate exemplarele acestor specii sînt fosilizate, totuşi suficient de rezistente; ele sînt găurite, încît se presupune întrebuinţarea lor la un colier. Primele trei specii se găsesc şi astăzi în albia Dunării şi pe malurile acesteia în număr mare (cînd scad apele) şi au o provenienţă recentă (levantin), fiind găsite numai în bazinul dunărean, recente şi fosilizate. *Zebrina detrita* este un gasteropod pulmonat, trăieşte larg răspîndit pe malurile calcaroase lîngă Dunăre, precum şi mult în interior. Cochiliile acestei specii, pot fi uşor transportate de ape, aşa că se poate explica uşor prezenţa ei, alături de speciile acvatice, în depozitele aluvionare. *Nassa* (*Cyclope*) *neritea* este un gasteropod marin şi prezenţa sa se poate explica numai printr-o provenienţă fosilă, asemenea depozite fosilifere, cu moluşte marine mediteraneene existînd în mai multe locuri în apropiere. Transportul lor acvatic şi depozitarea lor ca aluviuni nu este exclusă, explicîndu-se astfel şi găsirea lor împreună cu alte specii de origine fluvială şi terestră. Adunate împreună, au putut servi aceluiaşi scop, pentru înşirarea lor în coliere, avînd şi dimensiuni potrivite. Obiceiul de a fi adunate aceste gasteropode şi înşirate în formă de coliere există şi astăzi în regiuni cu depozite bogate, actuale sau fosile.

L'ÉPIPALÉOLITHIQUE DE «CUINA TURCULUI» —DUBOVA

RÉSUMÉ

Dans l'abri sous roche de «Cuina Turcului» (village de Dubova, commune de Plavişeviţa, dép. de Mehedinţi), situé dans le massif Ciucarul Mare, aux gorges du Danube («Cazanele Mari», le SE du Banat), on a découvert de nombreux vestiges d'habitat dans les deux couches épipaléolithiques attribuées au romanello-azilien. Ces vestiges comprennent des outils en pierre (la plupart en silex et quelques-uns en obsidienne et quartzite). La majeure partie de ces outils sont microlithiques et nous mentionnons quelques types rencontrés le plus souvent : grattoirs courts sur éclats ovales, ronds, etc., pointes de type azilien, pointes du type dit «La Gravette», lamelles à bord rabattu, lames à encoches, lames à retouches, pièces finement denticulées, pièces à troncatures retouchées, pièces à crans, perçoirs, burins, microburins, grattoirs-burins, formes géométriques (segments de cercle, triangles, pièces trapézoïdales), pièces de type esquillé.

En dehors des outils en pierre, mentionnons encore les pièces en os et en bois de cerf (perçoirs, pointes de lance, etc.), un fragment plat provenant d'un harpon en bois de cerf, tout comme des pièces de parure (dents de cerfs, de loups et de ruminants, coquilles d'escargots, le tout percé, et un pendentif rectangulaire en os).

Ajoutons à ce répertoire des fragments d'ocre rouge, d'ocre jaune, de graphite et des objets d'art. Ces derniers sont exécutés en os et en bois de cerf. L'ornementation est invariablement représentée par un décor géométrique incisé. On remarque encore une phalange d'équidé ornée de tous côtés.

En tenant compte de cette ornementation géométrique, tout comme des autres vestiges de civilisation (le mobilier lithique, celui en os et en bois de cerf), découverts autant à «Cuina Turcului» que dans les établissements de la Péninsule italique (les grottes de Maritza, Polesini, Romanelli, Cavallo, Uluzzo, etc.), nous sommes enclins à supposer qu'au moins la partie méridionale du Banat a fait partie de la grande zone méditerranéenne à la fin du paléolithique et au début de l'épipaléolithique.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — L'abri sous roche de «Cuina Turcului»; plan général des fouilles, 1964—1969.

Fig. 2. — «Cuina Turcului». Coupe de la paroi N de la cassette I.

Fig. 3. — «Cuina Turcului». 1—33, pièces microlithiques : 1—6, 12, 14, 16, 25, 26, couche I épipaléolithique ; 7 — 11, 13, 15, 17 — 24, 27 — 33, couche II épipaléolithique.

Fig. 4. — «Cuina Turcului». 1 — 20, pièces microlithiques : 1, 7, 11, 15, 17, couche I épipaléolithique ; 2 — 6, 8 — 10, 12 — 14, 16, 18 — 20, couche II épipaléolithique.

Fig. 5. — «Cuina Turcului». 1 — 19, pièces microlithiques : 1, 2, 4, 14, 16, couche I épipaléolithique ; 3, 5 — 13, 15, 17 — 19, couche II épipaléolithique.

Fig. 6. — « Cuina Turcului ». 1 — 26, pièces microlithiques : 2, 4 — 6, 11, 15, 16, 18, 19, 22 — 26, couche I épipaléolithique ; 1, 3, 7 — 10, 12 — 14, 17, 20, 21, couche II épipaléolithique.

Fig. 7. — « Cuina Turcului ». Graphique typologique-statistique des outils provenant des deux couches épipaléolithiques (représentant les types d'outils et le pourcentage respectif du tableau statistique).

Fig. 8. — « Cuina Turcului ». 1 — 7, 9 — 11, objets en os et en bois de cerf (outils, armes, harpon) ; 8, fragment d'un os décoré de quelques lignes finement incisées ; 1 — 7, 10, 11, couche I épipaléolithique ; 8, 9, couche II épipaléolithique.

Fig. 9. — « Cuina Turcului ». 1 — 5, 7, 8, objets en os (outils, armes) ; 6, pièces de parure en dents percées ; 1 — 5, couche II épipaléolithique ; 6 — 8, couche I épipaléolithique.

Fig. 10. — « Cuina Turcului ». 1, 4 — 6, 8 — 14, objets d'art en os et en bois de cerf ; 2, 3, 7, pièces de parure (dent de cerf, coquille d'escargot, les deux trouées, ct un fragment de *Dentalium sp.*) ; 1, 2, 4 — 14, couche I épipaléolithique ; 3, couche II épipaléolithique.

Fig. 11. — « Cuina Turcului ». 1 *a*, *b*, *c*, *d*, phalange d'équidé à ornementations ; 2, fragment d'un os perforé à un bout et ayant sur l'un des côtés quelques lignes finement incisées ; 3, fragment d'un os à décor en réseau finement incisé ; 4, fragment d'un os à décor incisé ; 1, 3, 4, couche II épipaléolithique ; 2, couche I épipaléolithique.

Fig. 12. — « Cuina Turcului ». 1 *a*, *b*, fragment d'une côte décorée de lignes incisées ; 2, pendentif rectangulaire en os ; 3, spatule en os ayant la partie inférieure décorée de lignes finement incisées ; 4, 5, pièces de parure (dents de cerf et de loup, perforées). 1—3, couche II épipaléolithique ; 4, 5, couche I épipaléolithique.

Fig. 13. — « Cuina Turcului ». Diagramme pollinique des sédiments de cette demi-grotte (d'après le Prof. Emil Pop, N. Boşcaiu et V. Lupşa) (annexe n° 1).

CIMITIRUL DIN EPOCA BRONZULUI DE LA CIUMEŞTI

DE

IVAN ORDENTLICH şi CAROL KACSÓ (Baia Mare)

Localitatea Ciumeşti (jud. Satu Mare) este din ce în ce mai des consemnată, în ultimii ani, în literatura de specialitate arheologică *. Acest fapt se datoreşte atît unor descoperiri întîmplătoare de o valoare deosebită [1], cît şi publicării rezultatelor sistematice ale unor cercetări din raza localităţii [2]. Datorită configuraţiei terenului şi a zonei geografice în care este amplasată localitatea Ciumeşti [3], prospecţiunile arheologice atestă o locuire intensă din epoca neolitică, aproape fără întrerupere pînă în zilele noastre [4].

Cu ocazia săpăturilor sistematice, care au avut drept scop principal studierea necropolei şi a aşezării celtice s-au depistat şi numeroase urme arheologice aparţinînd unor epoci diferite din comuna primitivă. Printre aceste resturi arheologice amintim un număr relativ mare de morminte aparţinînd culturii Otomani. În acest sens trebuie să facem o precizare de la început. Mormintele aparţinînd culturii Otomani au apărut atît în zona cimitirului cît şi în perimetrul aşezării celtice, aceste două puncte fiind situate la o distanţă de circa 600 m unul de altul, în punctele numite

* Săpăturile din raza acestui cimitir au fost efectuate în trei campanii : 1962, conduse de către M. Rusu, 1964 şi 1965, de către Vl. Zirra M. Zdroba şi I. Nemethi. Mulţumim şi pe această cale colegilor menţionaţi care, pe lîngă materialul arheologic, ne-au pus la dispoziţie atît însemnările lor cît şi desenele şi fotografiile executate cu ocazia săpăturilor.

[1] În acest sens este suficient să amintim doar descoperirea mormîntului celtic cu coif din anul 1961, descoperire ce este în curs de publicare sub semnătura lui M. Rusu şi O. Bandula.

[2] Vl. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României*, publicată de Muzeul din Baia Mare, 1967 ; I. H. Crişan, *Materiale dacice din necropola şi aşezarea de la Ciumeşti şi problema raporturilor dintre daci şi celţi în Transilvania*, publicată de Muzeul din Baia Mare, 1967. Pentru bibliografia detaliată a lucrărilor referitoare la descoperirile de la Ciumeşti, vezi Vl. Zirra, *op. cit.*, nota 2.

[3] Pentru descrierea geografică a zonei localităţii Ciumeşti, vezi Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 1 şi urm.

[4] Pentru detalii vezi Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 1 şi urm. şi nota 2, iar pentru amplasarea punctelor amintite vezi schiţa de la p. 2, fig. 1.

„Grajduri" şi „Bostănărie" [5]. Terenul ce separă cele două zone nu s-a putut cerceta prin săpături sistematice, fiind afectat unor culturi agricole. Zona în care au fost amplasate mormintele de care ne ocupăm în prezentul studiu este de fapt o zonă de dune nisipoase, iar punctul „Grajduri" este o colină alungită ce se detaşează evident de terenul înconjurător [6]. Cu ocazia săpăturilor efectuate în punctul „Bostănărie" au fost degajate un număr de 23 de morminte aparţinînd culturii Otomani, din care 16 cu ocazia săpăturilor din anul 1962, conduse de M. Rusu, şi 7 în anul 1964, săpăturile fiind conduse de data aceasta de Vl. Zirra. În punctul numit „Grajduri" s-au degajat 3 morminte cu ocazia săpăturilor din anul 1964—1965 conduse de Vl. Zirra [7]. Deci în cele două puncte amintite s-au degajat în total un număr de 26 morminte. Este de la sine înţeles că acest număr relativ redus nu înseamnă epuizarea completă a cimitirului de tip Otomani. Totuşi credem utilă publicarea rezultatelor obţinute chiar şi în această formă, datorită faptului că este primul complex ritual de mai mare amploare din faza timpurie a culturii Otomani cercetată prin săpături sistematice în ţara noastră.

În legătură cu aceste morminte se ridică două probleme de importanţă deosebită şi anume: dacă acest complex descoperit poate primi atributul de cimitir şi dacă mormintele descoperite în cele două puncte diferite aparţin unui singur complex funerar.

Cu ocazia diferitelor săpături arheologice s-au găsit morminte cu totul izolate înglobate în perimetrul aşezărilor aparţinînd fazei I Otomani [8], dar numărul acestora fiind extrem de redus (1—2 morminte) nu puteau constitui vestigiile unui cimitir în accepţiunea strictă a cuvîntului. La Ciumeşti, în aceeaşi zonă, s-au găsit însă 26 de morminte fără ca ele să fie înglobate în cadrul unei aşezări contemporane. Pe baza acestor observaţii credem că aceste morminte constituiau elementele componente ale unui cimitir.

În privinţa faptului că mormintele din cele două puncte amintite aparţin unui singur complex funerar sau chiar două, observaţiile şi argumentele în totalitate pledează pentru existenţa unui singur cimitir. Din analiza materialului ceramic descoperit în mormintele din cele două puncte reiese cu certitudine că materialul este unitar sub toate aspectele; ritul de înmormîntare este identic, iar adîncimea la care au fost depuse urnele este aproximativ aceeaşi. De asemenea trebuie să amintim şi faptul că în zona ce separă cele două puncte unde au fost descoperite mormintele s-au descoperit, cu ocazia cercetărilor de suprafaţă, numeroase fragmente ceramice de tipul acelora din morminte. Aceste fragmente de la suprafaţă

---

[5] Pentru amplasarea cimitirului aparţinînd culturii Otomani în zona cercetărilor sistematice, vezi Vl. Zirra, *op. cit.*, fig. 2.

[6] Configuraţia terenului şi situaţia stratigrafică detaliată la Vl. Zirra, *op. cit.*, p. 3—4 şi fig. 3.

[7] La numerotarea mormintelor am păstrat numerotarea din carnetele de şantier, unde atît mormintele aparţinînd culturii Otomani cît şi cele celtice au fost numerotate în continuare, primind în acelaşi timp şi indicativul anului respectiv de săpătură.

[8] La Sălacea în punctul numit „Dealul Vida", într-o groapă care pornea din punct de vedere stratigrafic din nivelul fazei Otomani I, s-a descoperit un mormînt de incineraţie în urnă de tipul Ciumeşti. De asemenea şi la Foieni şi Piscolt (jud. Satu Mare) s-au descoperit morminte izolate de tipul celui de la Sălacea. Materialul se găseşte în Muzeul din Carei. Informaţii I. Nemethi.

provin la rîndul lor probabil tot din morminte, care nefiind depuse la o adîncime prea mare, au fost deranjate cu ocazia lucrărilor agricole.

Pornind de la argumentele expuse mai sus, considerăm că mormintele descoperite în punctele „Grajduri" şi „Bostănărie" aparţin unuia şi aceluiaşi cimitir.

Întrucît — aşa cum s-a mai amintit — este pentru prima dată cînd se publică un asemenea tip de cimitir, considerăm util să facem descrierea fiecărui mormînt în parte [9].

A. „*Bostănărie*"

M. 1/1962. Groapa mormîntului nu s-a putut delimita [10]. Urna funerară, avînd o poziţie oblică cu gura în jos, a fost descoperită la —50 cm. În interiorul urnei a fost găsită o cantitate relativ mare de cenuşă şi oase umane calcinate [11]. Urna funerară (inv. nr. 473) [12] este de culoare gălbui-cenuşie, avînd un picior proeminent, corpul bombat, gîtul arcuit, buza evazată spre exterior. Pe umărul vasului, pe părţile laterale, cîte o mică toartă, dintre care nu s-a păstrat decît una. Sub toartă drept ornament o bandă circulară formată dintr-o linie adîncită ce separă corpul vasului de gît (fig. 1/1 şi 4/1). Dimensiuni : înălţimea 133 m ; diametrul fundului 52 mm ; diametrul gurii 188 mm.

M. 2/1962. Urnă funerară (inv. nr. 474) descoperită la —20 cm. Cenuşa şi oasele calcinate, care erau puse iniţial în urnă, datorită unor deranjări ulterioare au fost împrăştiate în jur. Drept urnă funerară s-a folosit o cană de culoare cenuşiu-gălbuie, lucrată dintr-o pastă fină. Fundul plat şi proeminent se continuă printr-un corp relativ bombat ; gîtul înalt şi arcuit se termină printr-o buză răsfrîntă spre exterior. De la nivelul buzei porneşte spre umărul vasului o toartă arcuită, plată în secţiune. Cana este ornamentată cu două benzi circulare, compuse din mici triunghiuri incizate, una pe buză iar a doua pe umărul vasului (fig. 1/2). Dimensiuni : înălţimea 213 mm ; diametrul fundului 67 mm ; diametrul gurii 145 mm.

M. 3/1962. Complexul funerar al mormîntului, compus dintr-o urnă şi o cană, a fost depus la —90 cm (fig. 4/2). Trebuie menţionat faptul că cenuşa şi oasele calcinate au fost puse numai în urnă, cana constituind vasul secundar de ofrandă. Ambele vase au fost depuse în poziţie oblică cu gura în sus.

1) Urna propriu-zisă (inv. nr. 475), de culoare gălbuie, este lucrată dintr-o pastă grosolană. Fundul este plat, corpul relativ arcuit, gura largă şi buza răsfrîntă spre exterior. Drept ornament pe partea superioară

---

[9] Deşi după opinia noastră mormintele descoperite în cele două puncte, „Bostănărie" şi „Grajduri", aparţin unui singur complex funerar, descrierea mormintelor o vom face separat pe cele două complexe.

[10] La nici unul din morminte, gropile nu s-au putut delimita, datorită faptului că ele au fost adîncite într-un pămînt nisipos, în care a fost practic imposibilă o observaţie stratigrafică.

[11] Întrucît în toate cazurile cenuşa şi oasele calcinate au fost depuse în interiorul vaselor care serveau drept urnă funerară, considerăm că nu este necesar să mai menţionăm acest fapt la fiecare mormînt în parte.

[12] Întregul material provenit din cimitirul de la Ciumeşti se găseşte în colecţia Muzeului judeţean Baia Mare, purtînd numerele de inventar ale acestui muzeu.

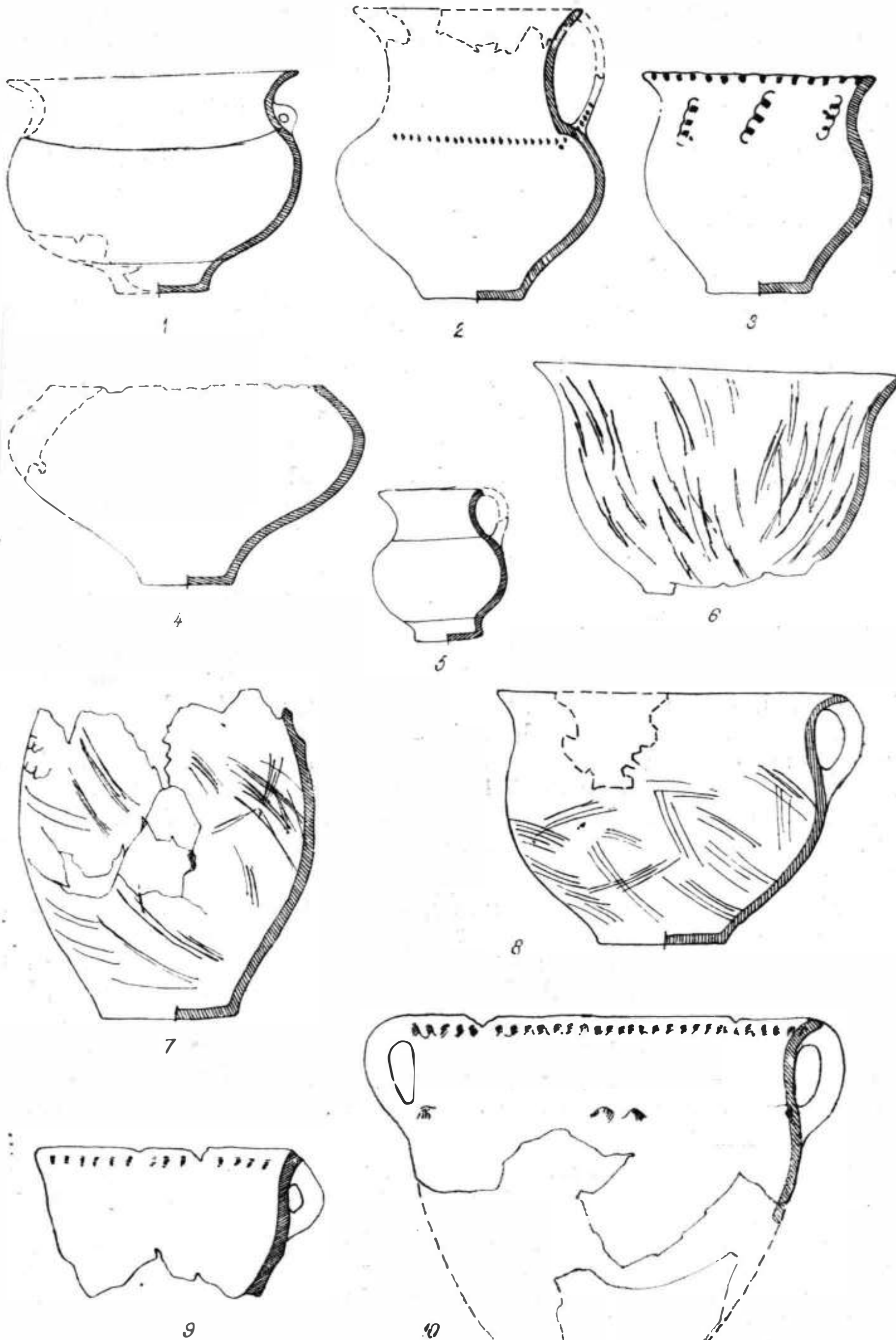

Fig. 1. — *Ciumești*, Vase din mormintele cimitirului de incinerație din faza I a culturii Otomani.

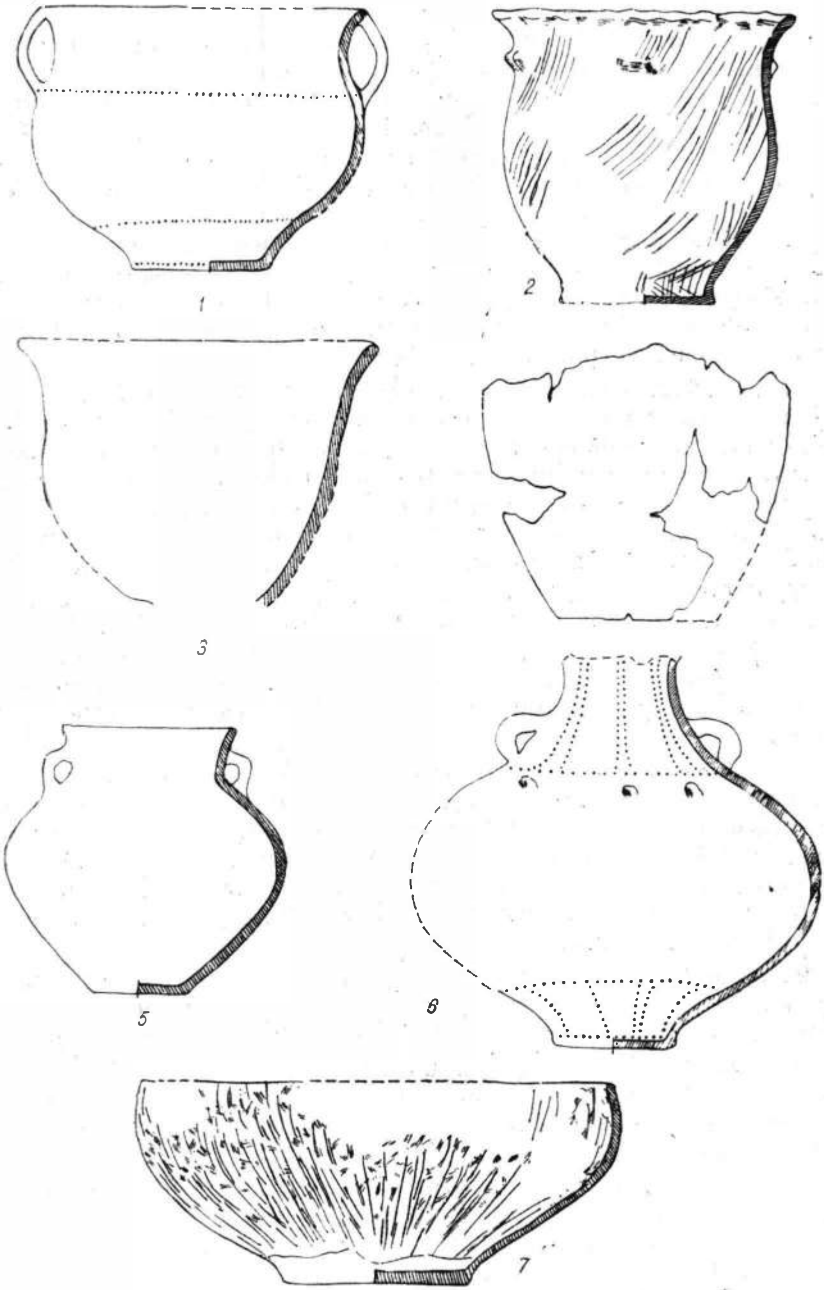

Fig. 2. — *Ciumeşti*. Vase din mormintele cimitirului de incineraţie din faza I a culturii Otomani.

a corpului urnei sînt aplicate simetric patru benzi oblice, crestate. Buza este ornamentată cu crestături verticale intermitente (fig. 1/3). Dimensiuni : înălțimea 144 mm ; diametrul fundului 70 mm ; diametrul gurii 152 mm.

2) Cana adiacentă urnei (inv. nr. 476) este de culoare gălbui-cenușie lucrată dintr-o pastă fină. Fundul este proeminent, în formă de picior scund și gol în interior, corpul sferoidal, gîtul înalt și arcuit, buza răsfrîntă spre exterior. Din dreptul buzei pornește o toartă arcuită ce se prinde la baza gîtului, demarcat de corpul vasului printr-o bandă circulară orizontală adînc incizată (fig. 1/5). Dimensiuni : înălțimea 104 mm ; diametrul fundului 39 mm, diametrul gurii 64 mm.

M. 4/1962. Urna funerară (inv. nr. 477) a fost descoperită la —20 cm. Din această cauză partea superioară a vasului a fost distrusă de arăturile adînci. Porțiunea care s-a păstrat este de fapt partea inferioară a unei căni de culoare gălbui-cenușie, lucrată dintr-o pastă fină. Fundul este plat, proeminent, corpul puternic bombat (fig. 1/4).

M. 5/1962. Urna (inv. nr. 478) a fost descoperită la —40 cm, inițial în poziție verticală cu gura în jos, deranjată ulterior de arăturile adînci. Cenușa și oasele calcinate care au fost depuse inițial în urnă, datorită deranjamentelor amintite au fost împrăștiate. Din urna de culoare gălbui-cenușie lucrată dintr-o pastă grosolană nu s-a păstrat decît partea superioară a corpului relativ arcuit, avînd gura largă și plată. Suprafața vasului este acoperită în întregime cu striuri dispuse neregulat (fig. 1/6).

M. 6/1962. Urna a fost descoperită la —30 cm, în poziție verticală cu gura în jos (inv. nr. 479). Vasul de culoare roșcat-gălbuie este lucrat dintr-o pastă grosolană avînd în compoziție mult pietriș mărunt. Are fundul plat, pereții slab arcuiți, partea superioară lipsind din antichitate. În exterior pereții vasului sînt acoperiți cu striuri dispuse neregulat (fig. 1/7).

M. 7/1962. Urna (inv. nr. 480) a fost descoperită la —40 cm, în poziție verticală cu gura în jos. Vasul de culoare roșcată este lucrat dintr-o pastă grosolană. Are fundul plat, corpul ușor arcuit, gura largă și buza răsfrîntă spre exterior. Toarta arcuită pornește din dreptul buzei. La exterior pereții vasului sînt acoperiți cu striuri dispuse neregulat (fig. 1/8). Dimensiuni : înălțimea 164 mm ; diametrul fundului 83 mm ; diametrul gurii 215 mm.

M. 8/1962. Mormîntul a fost descoperit la —70 cm, distrus în întregime. Nu s-au putut recupera decît cîteva fragmente ceramice nesemnificative și un număr foarte mic de oase calcinate.

M. 9/1962. Mormîntul, compus din urnă și un vas adiacent, a fost descoperit la —70 cm. Vasele, care inițial erau depuse în poziție verticală, cu gura în jos, au putut fi recuperate doar parțial datorită deranjamentelor ulterioare.

1) Urna (inv. nr. 481) în care au fost depuse resturile provenite de la incinerare are o culoare roșiatică, lucrată dintr-o pastă grosolană, cu fundul plat, pereții ușor arcuiți și buza largă evazată spre exterior. Drept ornament, sub buză, un rînd de alveolări dispuse la intervale regulate. Din dreptul buzei, pe părțile laterale ale vasului, pornesc două torți ușor arcuite, flancate în partea inferioară de două mici proeminențe conice.

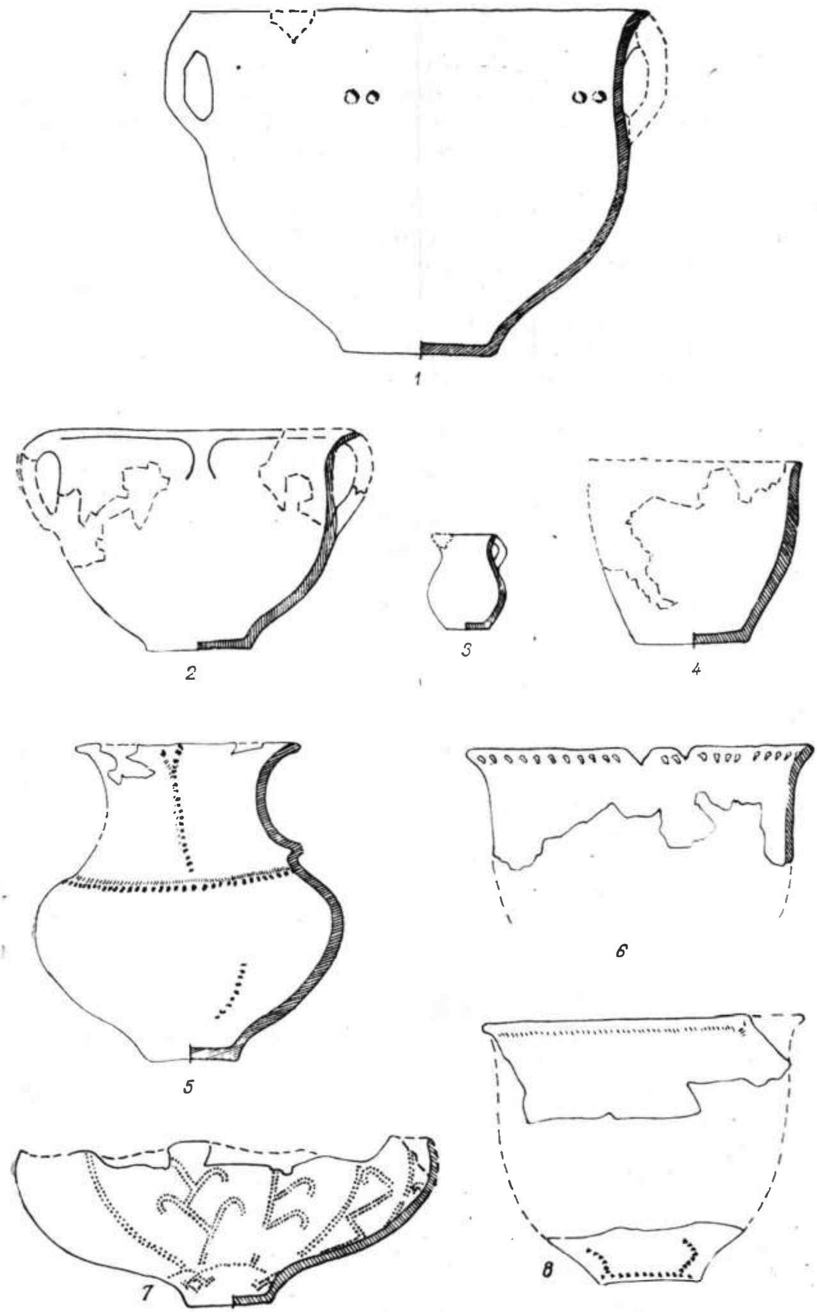

Fig. 3. — *Ciumeşti*. Vase din mormintele cimitirului de incineraţie din faza I a culturii Otomani.

La acelaşi nivel pe corpul vasului se mai găsesc alte două proeminenţe alăturate (fig. 1/10). Dimensiuni : diametrul gurii 285 mm.

2) Alături de urnă se afla o ceaşcă (inv. nr. 482) din care nu s-a putut recupera decît un fragment din partea superioară. Din fragmentul recuperat rezultă că ceaşca avea o singură toartă care pornea din dreptul buzei, aceasta din urmă ornamentată fiind cu un brîu de alveole dispuse simetric (fig. 1/9).

M. 10/1962. Urna (inv. nr. 483) a fost depusă la —75 cm. Vasul, de fapt un castron, are culoarea cafeniu-gălbuie, lucrată dintr-o pastă grosolană cu multe pietricele mărunte. Partea inferioară a vasului formează un picior scund şi masiv ; pereţii sînt oblici, arcuiţi mai mult în partea superioară care se termină printr-o gură largă şi dreaptă. Atît exteriorul cît şi interiorul vasului sînt ornamentate cu striuri dispuse neregulat (fig. 2/7). Dimensiuni : înălţimea 133 mm ; diametrul fundului 120 mm ; diametrul gurii 308 mm.

M. 11/1962. Urna (inv. nr. 484) a fost descoperită la —40 cm, în poziţie verticală cu gura în jos. Este un vas de culoare roşie, cu fundul plat şi proeminent ; corpul arcuit se termină printr-o gură evazată uşor spre exterior. Pe părţile laterale sînt dispuse simetric două torţi uşor curbate care pornesc din dreptul buzei pînă pe umărul vasului. Drept ornament în partea superioară a vasului o bandă orizontală formată din puncte incizate. Acelaşi ornament se repetă pe partea inferioară a vasului şi pe bordura fundului (fig. 2/1). Dimensiuni : înălţimea 172 mm ; diametrul fundului 85 mm ; diametrul gurii 208 mm.

M. 12/1962. Din urna funerară (inv. nr. 485), descoperită la —60 cm, nu s-a putut recupera decît un fragment de perete din porţiunea inferioară, motiv pentru care nu se poate preciza cu certitudine forma vasului (fig. 2/4).

M. 13/1962. Mormîntul a fost descoperit la —50 cm, purtînd urmele unui evident deranjament ulterior. Din urna funerară (inv. nr. 486) nu s-a putut recupera decît o porţiune din partea superioară (fig. 2/3). Alături de urna funerară au fost depuse mai multe fragmente ceramice aparţinînd unor vase diferite, precum şi o mică lamă de obsidiană.

M. 14/1962. Urna (inv. nr. 487) a fost descoperită la —40 cm, în poziţie verticală cu gura în jos. Este de culoare roşcată, lucrată din pastă grosolană conţinînd multe pietricele mărunte. Fundul plat şi puţin proeminent, corpul uşor arcuit, gura largă şi buza evazată spre exterior. Sub buză sînt dispuse în mod simetric patru mici proeminenţe conice duble. Corpul vasului este ornamentat cu grupuri izolate de striuri (fig. 2/2). Dimensiuni : înălţimea 186 mm ; diametrul fundului 97 mm ; diametrul gurii 185 mm.

M. 15/1962. Urna (inv. nr. 489) a fost descoperită la —75 cm, în poziţie verticală cu gura în jos. Este de culoare roşie, lucrată dintr-o pastă fină. Fundul plat, corpul puternic bombat, gîtul scund şi gura dreaptă. Lateral pe umăr dispuse simetric două torţi, una de formă semicirculară, iar alta unghiulară (fig. 2/5). Dimensiuni : înălţimea 173 mm ; diametrul fundului 62 mm ; diametrul gurii 109 mm.

M. 16/1962. Urna (inv. nr. 409) a fost descoperită la —40 cm. Iniţial vasul a fost depus în poziţie verticală cu gura în jos. Are o culoare gălbui-cenuşie lucrată dintr-o pastă fină, fundul plat şi proeminent, corpul în

formă de bulb de ceapă, gîtul suplu şi arcuit, partea superioară a acestuia lipsind. La baza gîtului, de o parte şi de alta, două torţi mici semiovale. Gîtul este ornamentat cu un grup de linii verticale şi una orizontală, formate din mici puncte incizate (fig. 2/6). Acelaşi motiv se repetă pe partea

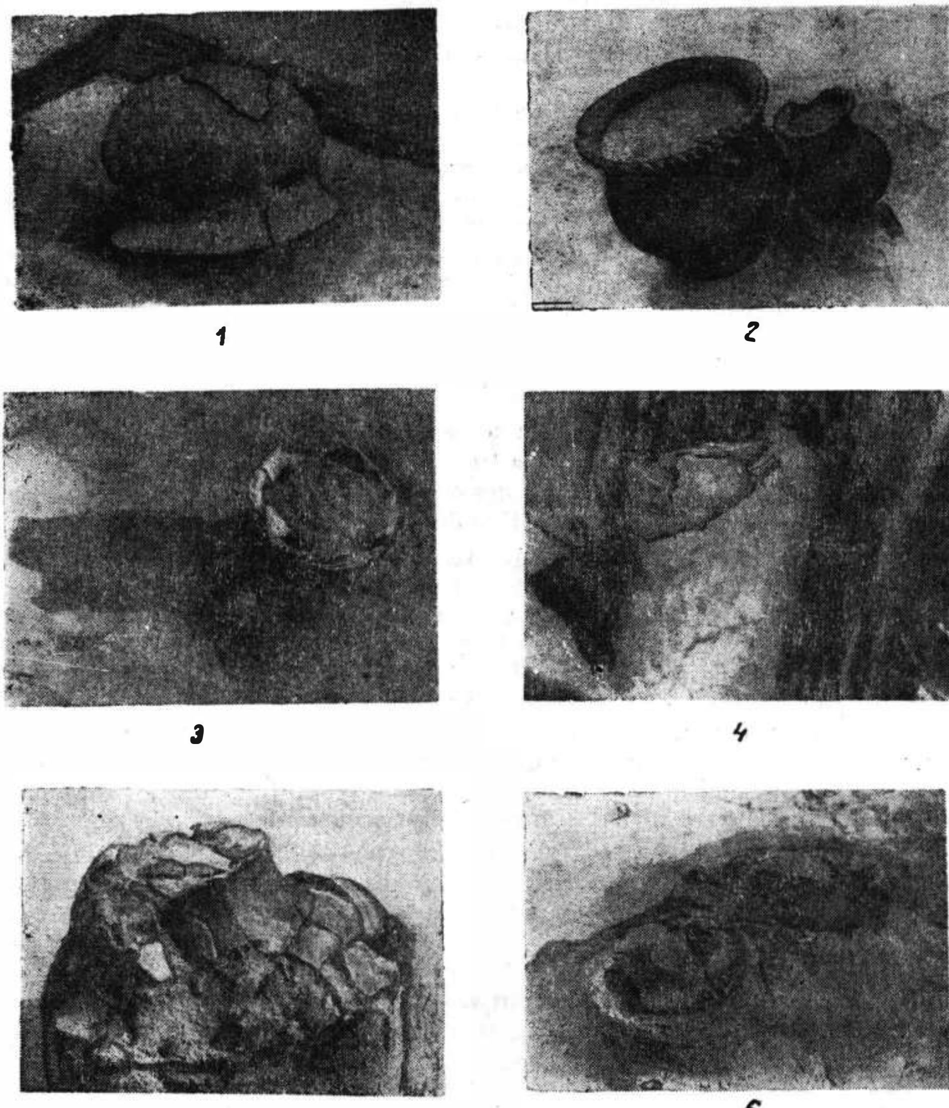

Fig. 4. — *Ciumeşti*. Morminte *in situ* din cimitirul de incineraţie din faza I a culturii Otomani.

inferioară a vasului unde formează o bandă compusă din două linii orizontale unite prin mai multe linii verticale. Dimensiuni : înălţimea 248 mm ; diametrul fundului 72 mm ; diametrul gîtului în partea superioară, păstrată, 70 mm.

M. 1/1964. Urna (inv. nr. 491) a fost descoperită la —35 cm. Vasul este de culoare roşie, fiind lucrat dintr-o pastă grosolană şi avînd fundul drept, proeminent, corpul relativ arcuit, gura largă şi evazată spre exterior. De sub buză pornesc simetric două perechi de torţi, cele laterale mai mari şi arcuite, spre deosebire de perechea a doua care datorită dimensiunilor reduse avea doar un rol decorativ (fig. 3/2 şi 4/3). Dimensiuni: înălţimea 131 mm; diametrul fundului 75 mm; diametrul gurii 184 mm.

Alături de urnă la o distanţă de circa 20 cm au fost descoperite fragmentele unei ceşti (inv. nr. 492), a cărei formă nu se poate preciza.

M. 2/1964. Urna a fost descoperită la —60 cm, fiind distrusă în mare parte. Vasul, de fapt o oală, este confecţionat dintr-o pastă bună, arsă la negru, cu fundul plat şi proeminent, corpul arcuit, buza evazată. Pe părţile laterale două torţi alungite ce pornesc din dreptul buzei. Pe partea superioară a corpului două grupe de proeminenţe conice duble (fig. 3/1). Dimensiuni : înălţimea 220 mm ; diametrul fundului 100 mm ; diametrul gurii 286 mm.

M. 5/1964. Mormîntul a fost descoperit la —50 cm. Nu s-au păstrat decît cîteva fragmente nesemnificative de ceramică şi oase calcinate.

M. 7/1964. Mormînt incert; nu s-a descoperit decît o căniţă (fig. 3/3) de culoare cenuşie cu o singură toartă, probabil piesa adiacentă urnei.

M. 8/1964. Mormînt incert descoperit la —40 cm. Nu s-au găsit decît cîteva fragmente nesemnificative de ceramică şi cîteva oase calcinate.

M. 9/1964. Urna (inv. nr. 500) a fost descoperită la —50 cm. Distrusă fiind aproape în întregime nu s-a putut recupera decît partea inferioară a vasului. Are o culoare cenuşie, cu pete mari negre, lucrată dintr-o pastă foarte fină, cu piciorul proeminent gol în interior şi cu pereţii subţiri. Decorul mai complex al vasului este executat din linii formate din puncte incizate, unele cu vădite intenţii fitomorfe (fig. 3/7).

M. 10/1964. Urna (inv. nr. 501) descoperită la —40 cm era distrusă aproape în întregime. Nu s-a putut recupera decît partea superioară a vasului, care era mai mult ca sigur o ceaşcă. Are sub buză drept ornament un aliniament de mici incizii alungite dispuse oarecum simetric (fig. 3/6).

M. 11/1964. Urna (inv. nr. 502) a fost descoperită la —45 cm, în poziţie oblică cu gura în jos. Este un vas de dimensiuni mici, culoarea gălbui-cenuşie lucrat dintr-o pastă grosolană, de formă tronconică, cu fundul plat, gura largă şi dreaptă (fig. 3/4 şi 4/4). Dimensiuni : înălţimea 120 mm; diametrul fundului 76 mm; diametrul gurii 118 mm.

Alături de urnă a fost depus un vas de culoare cenuşie, lucrat dintr-o pastă grosolană, din care nu s-au putut recupera decît cîteva fragmente.

B. „*Grajduri*"

M. 26/1964. Urna (inv. nr. 504), descoperită la —50 cm, a fost deranjată ulterior. Vasul în formă de cană are culoarea cenuşie, lucrat dintr-o pastă foarte fină, fundul proeminent şi alveolat, corpul puternic bombat, gîtul înalt şi zvelt, gura largă şi evazată spre exterior. Pe gît, pe umăr şi pe corpul vasului drept ornament sînt incizate linii mici dispuse la intervale relativ egale (fig. 3/5 şi 4/5). Dimensiuni : înălţimea 211 mm ; diametrul fundului 50 mm; diametrul gurii 140 mm.

Urna a fost acoperită cu o strachină cenuşie din care nu s-au putut recupera decît cîteva fragmente nesemnificative. De asemenea în jurul urnei au fost depuse numeroase fragmente ceramice.

M. 27/1964. Mormîntul descoperit la —45 cm, constă din două vase, unul de culoare castanie şi celălalt de culoare brun-roşcată (fig. 3/8 şi 4/6). Numai din primul vas s-au putut recupera cîteva fragmente mai semnificative şi anume gîtul şi porţiunea dinspre fund a vasului, ornamentate cu motive compuse din linii incizate.

Din descrierea mormintelor, deşi acestea probabil constituiau numai o parte din cimitir, se pot trage o serie de concluzii — după părerea noastră general valabile — pentru întreg complexul funerar.

Gropile aveau o adîncime mică, variind aproximativ între 20 şi 70 cm. Majoritatea mormintelor au suferit deranjări ulterioare. Excepţie fac mormintele M. 1/1962, M. 3/1962, M. 10/1962, M. 14/1962, M. 15/1962 şi M. 2/1964. Cauzele acestor deranjamente ulterioare sînt multiple, pe de o parte datorate cimitirului şi aşezării celtice, amplasate ulterior pe aria cimitirului de care ne ocupăm, şi pe de altă parte, arăturilor adînci executate recent cu tractorul.

Toate mormintele prezintă acelaşi ritual funerar şi anume cel al incineraţiei în urnă. Cenuşa rugului şi oasele incomplet arse, rămase în urma incinerării, au fost depuse în toate cazurile într-un singur vas. Chiar şi în mormintele cu două vase (M. 3/1962, M. 9/1962, M. 1/1964, M. 7/1964 (?), M. 11/1964, M. 26/1964 şi M. 27/1964), resturile provenite de la

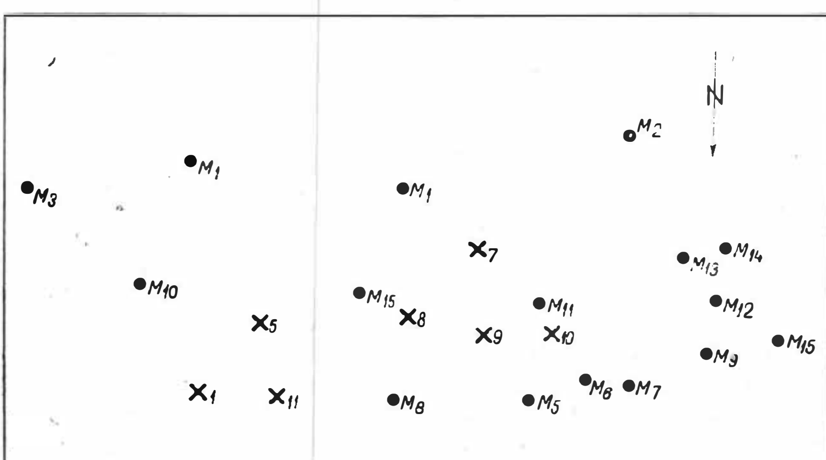

Fig. 5 — *Ciumeşti.* „Bostănărie". Răspîndirea mormintelor aparţinînd culturii Otomani, faza I.

rugul de incinerare nu erau repartizate în ambele vase ci erau depuse într-unul singur, cel de-al doilea avînd probabil doar un rol secundar. În afară de cazurile cînd a fost depus lîngă urnă şi un al doilea vas numai în două morminte s-au mai găsit şi alte obiecte (M. 13/1962 — un silex — şi M. 27/1964 — un os nears, probabil de bovină). Dar nici acestea, nefiind piese caracteristice, nu prezintă certitudinea că au aparţinut

inventarului mormintelor, putînd ajunge în apropierea urnei din nivelul anterior Baden-Pécel, sau ulterior datorită deranjamentelor deja amintite.

Privind dispunerea mormintelor în cazul cimitirului ni se pare mult mai elocvent punctul „Bostănărie", unde au fost descoperite 23 din totalul de 26 de morminte. Din amplasarea pe plan a celor 23 de morminte, se poate constata că acestea nu au fost depuse într-o anumită ordine sau pe grupuri (fig. 5). Nici în ceea ce priveşte mormintele cu vase duble nu se poate stabili o regulă în privinţa poziţiei lor în cadrul cimitirului. Deşi observaţiile se bazează numai pe un număr de 23 morminte credem că nu greşim dacă afirmăm că acestea, în cadrul cimitirului, erau amplasate la întîmplare.

Apartenenţa culturală a cimitirului de la Ciumeşti nu ridică probleme deosebite. Marea majoritate a vaselor descoperite în morminte au analogii, pînă la identitate, într-o serie de aşezări aparţinînd fazei I a culturii Otomani. Aceste analogii se referă atît la formă cît şi la decor.

Spaţiul articolului de faţă nu ne permite o analiză detaliată a tuturor formelor şi elementelor decorative; în consecinţă ne vom rezuma numai la piesele cele mai caracteristice. Vasul din M. 2/1964 (fig. 3/1) îşi are replica în aşezarea de la Sălacea unde într-un mormînt izolat de incinerare s-a descoperit un vas similar [13]. De asemenea vasele din mormintele M. 3/1962 (fig. 1/3), M. 9/1962 (fig. 1/9), M. 6/1962 (fig. 1/7), M. 7/1962 (fig. 1/8), M. 9/1962 (fig. 1/10), M. 10/1962 (fig. 2/7), M. 14/1962 (fig. 2/2), M. 2/1964 (fig. 3/1) şi M. 1/1964 (fig. 3/2) au analogii pînă la identitate cu vasele descoperite în aşezarea de pe „Cetăţuia" Otomani [14] şi în nivelurile aparţinînd fazei I Otomani de la Sălacea [15].

Decorul vaselor atribuite culturii Otomani, descoperite pe vasele din mormintele de la Ciumeşti, deşi sărăcăcioase, le putem împărţi în două grupe mari: decor incizat şi decor în relief.

Pe vasele din mormintele: M. 9/1962 (fig. 1/9), M. 6/1962 (fig. 1/7), M. 7/1962 (fig. 1/8) şi M. 10/1962 (fig. 2/7) decorul caracteristic este cel al inciziei în formă de striuri ce acoperă mai mult sau mai puţin toată suprafaţa vasului. Excepţie constituie decorul de pe vasul din M. 14/1962 (fig. 2/2) unde decorul striat este prezent doar pe grupe izolate.

Striul ca formă de decor este unul din motivele cele mai vechi întîlnite pe ceramică, în staţiunile cercetate aparţinînd fazei I a culturii Otomani [16]. În acest sens trebuie să facem următoarea precizare. În contextul evoluţiei acestui decor s-a putut sesiza în cadrul aşezării de la Sălacea o evoluţie internă pe verticala stratigrafică a fazei I Otomani. Iniţial striurile acopereau întreaga suprafaţă a vasului, ca pe urmă acestea să

---

[13] Urna nepublicată se găseşte în colecţia Muzeului din Oradea sub nr. inv. 4292.

[14] I. Ordentlich, *Поселения в Отомани в свете последних раскопок*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, pl. 5/1,3, 4.

[15] Întregul material provenit din săpăturile din aşezarea de la Sălacea se găseşte nepublicat în colecţiile Muzeului din Oradea.

[16] D. Popescu, *Sondajele de la Socodor*, în *Materiale*, II, 1956, fig. 7/3, 4, 15, fig. 8/2, 14 etc.; I. Ordentlich, *op. cit.*, fig. 5/1, 5, 6. De asemenea în nivelurile aparţinînd fazei I Otomani, decorul striat este motivul cel mai frecvent. Caz similar şi la Potău (jud. Satu Mare): săpătură executată de T. Bader şi S. Dumitraşcu. Materialul inedit se găseşte în colecţiile Muzeului din Satu Mare.

fie prezente doar pe grupe dispersate neuniform pe suprafaţa acestora [17], persistînd sub această formă şi la începutul fazei II a culturii respective, după care dispare complet nemaifiind întîlnit în repertoriul motivistic din cadrul culturii evoluate Otomani.

Al doilea motiv decorativ, ca pondere, pe vasele din cimitirul de la Ciumeşti sînt crestăturile pe buză şi proeminenţele alungite şi crestate, aplicate pe corpul vasului. Aceste motive decorative le găsim pe vasele din mormintele : M. 3/1962 (fig. 1/3), M. 9/1962 (fig. 1/9, 10), M. 14/1962 (fig. 2/2).

Acest motiv în relief este foarte frecvent în toate aşezările cunoscute aparţinînd culturii Otomani [18]. În acelaşi timp trebuie să precizăm faptul că este singurul care se păstrează în toate fazele de evoluţie, fără nici o modificare esenţială.

Un alt decor incizat — mai puţin frecvent — în cadrul culturii Otomani, întîlnit pe vasele de la Ciumeşti este combinaţia de linii formate din mici puncte incizate : M. 2/1962 (fig. 1/2), M. 11/1962 (fig. 2/1), M. 9/1964 (fig. 3/7), M. 26/1964 (fig. 3/5). Acest element decorativ este un împrumut în cultura Otomani, mai mult ca sigur provenit din aria culturii Vučedol. Constatare întărită şi de faptul că vasul din M. 16/1962 (fig. 2/6) aparţine acestei culturi. Prezenţa culturii Vučedol în aria culturii Otomani ni se pare plauzibilă dacă ţinem cont de faptul că faza I a culturii Otomani şi cultura Vučedol, în parte, sînt cronologic paralele, iar limitele ariei lor de răspîndire se intersectează. În sensul penetraţiei unor motive decorative străine în ornamentul Otomani, este interesant faptul că acest fenomen se manifestă doar în faza ei iniţială, pentru ca ulterior pe parcursul evoluţiei sale să manifeste o accentuată incompatibilitate faţă de toate influenţele străine, exceptînd cultura Wietenberg [19].

Aşa cum s-a amintit în prezenta lucrare, un motiv aparte îl constituie decorul de pe vasul din M. 9/1964 (fig. 3/7), unde partea inferioară păstrată a vasului este decorată cu un motiv format din puncte incizate, avînd vădite caractere fitomorfe. Acest decor fitomorf este foarte rar întîlnit în cadrul culturii Otomani, cunoscut fiind doar pe fructierele cu picior, pătrat sau rotund. Acest tip de vas este frecvent întîlnit în cultura Baden-Péccel, în special în descoperirile din bazinul mijlociu al Dunării [20]. Probabil din această cultură a fost preluat ulterior de purtătorii culturii Nagyrév [21] şi Otomani. Acelaşi tip de picior apare şi în cultura Unětice în Moravia [22], preluat direct de la populaţia Nagyrév.

---

[17] Evoluţia acestui decor a fost dezbătută pe larg de I. Ordentlich în cadrul comunicării, *Cronologia internă a culturii Otomani*, susţinută la catedra de Istoria României a Facultăţii de istorie din Iaşi, în Decembrie 1968.

[18] D. Popescu, *op. cit.*, fig. 8/2,3 ; fig. 11/5,6 ; fig. 13/3—5, 8, 9. În aşezarea de la Socodor întîlnim aceeaşi situaţie de la Ciumeşti ; pe o serie de vase brîul crestat de pe buză este combinat cu striuri dispuse pe corpul vasului, fig. 48/1—7, 14—16 etc. ; I. Ordentlich, *op. cit.*, fig. 5/2, 6.

[19] Pentru fondul acestei probleme, I. Ordentlich, *Sisteme de fortificaţie în cadrul culturii Otomani*, în *Dacia*, N. S., XIII (în pregătire).

[20] I. Banner, în *ArchHung*, 35, 1956, Budapesta. pl. XCII/16 ;XCVI/32, c/13.

[21] N. Kalicz, *Korabronzkori hamvasztásos temetkezesek Alsonémedi határában*, în *AÉ*, 2, 1957, p. 131.

[22] L. Hajek, *Kleine Beiträge zur Kenntnis der Aunjetitzer Kultur*, în *PA*, 44, 1953, p. 209, pl. 5/3—8.

De asemenea motivul fitomorf îl întîlnim — cu totul izolat — pe gîtul unei căni aparţinînd fazei II a culturii Otomani, descoperită în aşezarea „Cetăţuia" Otomani [23], preluat direct din repertoriul motivistic al fazei antecedente.

În lipsa unor elemente sigure de datare în cimitirul de la Ciumeşti, acesta se poate încadra totuşi cu relativă siguranţă, pe baza analogiilor care ne stau la dispoziţie.

Din contextul lucrării reiese faptul că din punct de vedere al apartenenţei culturale cimitirul de la Ciumeşti aparţine fazei I a culturii Otomani. Această fază a fost încadrată în urma cercetărilor din ultimul timp în bronzul timpuriu Br. A, nedepăşind limita acestei perioade [24]. Faptul este întărit şi de o descoperire din aşezarea aparţinînd fazei I şi II a culturii Otomani de la Sălacea, unde groapa mormîntului de incinerare în urnă, aparţinînd fazei I, a fost căpăcuită de un nivel în care s-a descoperit în condiţii stratigrafice certe un inel de tîmplă din aur de tip Sărata Monteoru, cu posibilităţi de încadrare precisă cronologică în Br. B_1 [25]. De asemenea cercetătoarea maghiară A. Mozsolics atribuie nivelurile inferioare de la Socodor — care aparţin fazei I a culturii Otomani — culturii Nagyrév [26], încadrată cronologic tot în Br. A. În privinţa unei încadrări mai strînse cronologice a cimitirului de la Ciumeşti, un element de importanţă deosebită îl constituie — aşa cum s-a mai amintit — decorul format din grupe dispersate de striuri de pe vasul din M. 14/1962 (fig. 2/2). Întrucît această manieră de execuţie a decorului nu apare decît spre sfîrşitul fazei Otomani I, credem că nu greşim dacă încadrăm cimitirul în a doua perioadă a fazei timpurii a epocii bronzului şi anume în Br. A_2.

Revenind la ritul de incinerare din cimitirul de la Ciumeşti ţinem să mai precizăm următoarele. Vasele în care au fost depuse resturile provenite în urma incinerării nu sînt vase confecţionate special pentru acest ritual, ci ele aparţin repertoriului cunoscut al vaselor uzuale ce se găsesc în toate aşezările aparţinînd fazei I a culturii Otomani. În al doilea rînd deşi ritul incineraţiei este foarte răspîndit în perioada bronzului timpuriu şi în zonele limitrofe ariei culturii Otomani, totuşi se deosebesc prin faptul că resturile incinerării nu sînt depuse în urnă ci sînt împrăştiate în jurul vaselor depuse drept ofrandă în morminte [27]. Cercetătorul maghiar N. Kalicz preconizează ideea—la care ne raliem întru totul—că ritul de incinerare din faza timpurie a epocii bronzului a fost preluat din cultura anterioară Baden-Pécel [28], rit care se generalizează atît în Cîmpia Panonică cît şi în zonele limitrofe, excepţie făcînd doar o anumită porţiune a cursului Mureşului. Constatarea este valabilă pe tot parcursul bronzului

[23] I. Ordentlich, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., VII, fig. 7/1.

[24] I. Ordentlich, *Die innere Periodeneinteilung der Otomanikultur in Rumänien*, comunicare ţinută la al VII-lea Congres de pre- şi protoistoric, Praga, 1966.

[25] E. Zaharia, *Die Lockenringe von Sărata-Monteoru*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p.119, fig. 7/5, 6.

[26] A. Mozsolics, *Die Ausgrabungen in Toszeg im Jahr 1948*, *ActaArch-Budapesta*, II, 1952, p. 36—69. În acest sens ţinem să facem următoarea precizare: încadrarea cronologică a nivelurilor inferioare de la Socodor preconizată de cercetătoarea maghiară ni se par întru totul reale, dar nu putem fi de acord cu atribuirea acestor niveluri culturii Nagyrév, întrucît aceste niveluri aparţin cu certitudine culturii Otomani şi anume fazei sale de început.

[27] N. Kalicz, *op. cit.*, p. 132.

[28] *Ibidem.*

timpuriu, ca în faza imediat următoare a epocii bronzului — bronzul mijlociu — să dispară aproape complet, trecîndu-se la un nou rit de înmormîntare şi anume la înhumaţia în poziţie chircită.

LA NÉCROPOLE DE L'ÂGE DU BRONZE DE CIUMEŞTI

RÉSUMÉ

À l'occasion des fouilles dans un établissement et dans une nécropole celtiques, à proximité de Ciumeşti (dép. de Satu-Mare), on a découvert 26 tombes appartenant à l'âge du bronze. Du total de ces tombes, 23 ont été découvertes au lieu-dit « Bostănărie » et 3 au lieu-dit « Grinduri ». Étant donné que les deux endroits se trouvent à une distance d'environ 600 m, les auteurs considèrent que les tombes appartiennent à la même nécropole.

Le rite funéraire de cette nécropole est celui de l'incinération. Les restes provenant de l'incinération, c'est-à-dire les cendres et les ossements calcinés, sont déposés dans une urne ; même si la tombe renferme deux vases, les restes se trouvent dans un seul vase, le second représentant une offrande funéraire.

En analysant l'emplacement des tombes on est arrivé à la conclusion que la nécropole ne respectait pas une disposition précise ; au contraire, les tombes sont éparpillées.

Sur la foi des analogies possibles ayant trait aux vases mis au jour, les auteurs opinent en faveur de l'encadrement de cette nécropole dans la civilisation d'Otomani. Les analogies les plus proches se trouvent dans la céramique mise au jour dans les couches inférieures des établissements de « Cetăţuia » Otomani, « Dealul Vida », Sălacea, Socodor et Vărşand. Étant donné que lesdites couches appartiennent à la phase I de la civilisation d'Otomani, la nécropole de Ciumeşti peut être attribuée à la même phase. Du point de vue de la chronologie relative, cette phase est encadrée dans la période dénommée Reinecke A. Sur la foi de certains ornements des vases, les auteurs situent la nécropole dans Reinecke A_2.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Ciumeşti.* Vases des tombes de la nécropole d'incinération appartenant à la civilisation d'Otomani, phase I.
Fig. 2. — *Ciumeşti.* Vases des tombes de la nécropole d'incinération appartenant à la civilisation d'Otomani, phase I.
Fig. 3. — *Ciumeşti.* Vases des tombes de la nécropole d'incinération appartenant à la civilisation d'Otomani, phase I.
Fig. 4. — *Ciumeşti.* Tombes *in situ* de la nécropole d'incinération appartenant à la civilisation d'Otomani, phase I.
Fig. 5. — *Ciumeşti* « Bostănărie ». Disposition des tombes appartenant à la civilisation d'Otomani, phase I.

PREZENȚA ȘI CONTINUITATEA GETICĂ ÎN TOMIS ȘI CALLATIS

DE

C. SCORPAN (Constanța)

Cunoașterea populațiilor Dobrogei antice și mai ales a populației băștinașe getice, a permanenței și continuității ei de-a lungul veacurilor, constituie o preocupare de frunte a arheologiei, preocupare cu atît mai necesară în această regiune, cu cît aici contactul direct al geților cu alte populații și civilizații, amestecul și interferențele puternice și de durată, conferă continuității autohtonilor aspecte deosebite.

Cercetările intense, mai ales din ultimii ani, au reușit să dovedească că în regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră s-a dezvoltat, de la mijlocul mileniului I î. e. n., o bogată cultură indigenă de caracter etnic traco-getic, asupra căreia au acționat cei doi factori de mare însemnătate : cel grecesc și cel scitic.

Izvoarele literare și cele epigrafice conțin numeroase și substanțiale informații referitoare la băștinașii acestui ținut. Dintre cele mai de seamă izvoare, de altfel cunoscute, amintim pe Hecateu din Milet[1], Herodot din Halicarnas[2], Hellanicos din Mitilene[3], Tucidide[4], Strabon[5], Trogus Pompeius[6],

[1] Hecateu fixează la sud de Istru, pe pămîntul de azi al Dobrogei, două triburi getice : crobizii și terizii (trizii), ca și cetatea Orgame — probabil viitoarea Argamum, la capul Dolojman (*Fr.*, 170—172).

[2] Herodot, IV, 93 ; IV, 97, 98, 99 ; V, 3.

[3] Despre credința în nemurire și în Zamolxis a geților, crobizilor și terizilor, Hellanicos, *Obiceiuri barbare*, *Fr.*, 73.

[4] *„. . . geții peste care dai dacă treci munții Haemus”* și *„Geții și populațiile din acest ținut se învecinează cu sciții”*, Tucidide, *Istorii*, II, 96.

[5] *„Acești geți locuiau și pe un mal și pe celălalt al Istrului”*. Strabon are însă cunoștință și despre amestecul băștinașilor geți de la nordul și de la sudul Dunării cu alte neamuri, printre care menționează pe sciți, sarmați, bastarni, celți, *Geografia*, II, 5, 12 ; VII, 3, 2 ; 5, 1 ; 5,12. Acest amestec a dus și la o nouă denumire a ținutului dintre Dunăre și Mare. *„Datorită mulțimii locuitorilor de acolo care au trecut peste Tyras și peste Istru și s-au așezat în ținutul de dincoace, o bună parte din Tracia s-a numit și ea Scythia Mică”*, *ibidem*, VII, 4, 5.

[6] Informații cu privire la o uniune de triburi getice din nordul Dobrogei. Încercările sciților, conduși de Atheas, de a trece la sudul Dunării au fost împiedicate de opoziția armată a geților conduși de un *Histrianorum rex*, (Trogus-Pompeius), IX, 2, 3. Acest *rege al istrienilor* este considerat, de la V. Pârvan încoace, drept șeful uniunii tribale getice din nordul Dobrogei. *Contraofensiva getică, un moment biruitoare sub acel rex Istrianorum* . . . , la V. Pârvan, *Getica*, în *ARMSI*, seria III, tomul III, 1926, p. 54.

S C I V, tomul 21, nr. 1, București, 1970, p. 65—95

Ovidiu [7], Cassius Dio [8] ş.a. [9]. Izvoarele epigrafice completează informaţiile din istoricii antici asupra geţilor şi a unor formaţiuni statale pe teritoriul Dobrogei. O inscripţie descoperită la Histria atestă relaţiile dintre cetatea de pe malul lacului Sinoe şi geţii conduşi de puternicul „rege" Zalmodegikos, în jurul anului 300 î.e.n. [10]. Dependenţa cetăţilor greceşti de pe litoralul de vest al Mării Negre faţă de formaţiunile politice ale băştinaşilor este scoasă în evidenţă şi de alt decret de la Histria, ridicat în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos [11]. Putem astfel vorbi, în stadiul actual al cercetărilor, despre *politica pontică* a regilor geţi, de la Dromichaites pînă la Burebista [12].

Izvoarele literare şi cele epigrafice atestă deci, cu certitudine, nu numai existenţa populaţiei getice autohtone, dar şi a unor formaţiuni politice statale incipiente, al căror rol şi influenţă asupra cetăţilor greceşti s-a dovedit a fi fost uneori hotărîtoare. Totodată, din izvoarele cercetate se desprinde încă o concluzie şi anume că traco-geţii nu au fost singurii locuitori ai acestor meleaguri, ci că ei au asimilat în sînul lor o serie de alte populaţii: sciţi, celţi, bastarni, sarmaţi.

Începînd cu secolul I e.n. şi pînă în secolul al VI-lea e.n., pe teritoriul Dobrogei a avut loc adîncul fenomen al romanizării. Pe lîngă populaţia de bază a geţilor, teritoriul va fi intens populat, în primul rînd de cetăţeni romani şi romanizaţi, dar de origini diferite. Populaţia autohtonă a rămas şi în această perioadă, în marea ei majoritate, geto-dacă. Populaţiile străine, infiltrate în veacurile anterioare, s-au topit în masa indigenilor. După cucerire însă, populaţia băştinaşă getică, care se opusese în mai multe rînduri înaintării romane, a fost supusă unui tratament dintre cele mai aspre.

Existenţa unor sate de geto-daci este dovedită şi de păstrarea în epoca romană a unor aşezări vechi care poartă numele iniţial, cum ar fi Capidava, Buteridava, Sucidava, Sacidava [13]. Inscripţiile păstrează şi ele numele unor băştinaşi [14].

Numeroase reliefuri reprezentînd pe Eroul sau Cavalerul Trac, descoperite pe întregul teritoriu al Dobrogei romane, reflectă vitalitatea elementului indigen şi perpetuarea culturii sale [15].

---

[7] *Tristele*, I, 10, 13—14; II, 3, 1—14; III, 9, 1—10; V, 2,65—70; V, 7, 50—60; V, 10, 25—30; *Scrisori din Pont*, IV, 13, 17—23, 33—40.

[8] Din *Istoria romană* a lui Cassius Dio, au o deosebită valoare capitolele privitoare la cucerirea Dobrogei de către romani între anii 29—28 î. e. n., din care se desprind date despre existenţa, la sfîrşitul secolului I î. e. n., a unor *state*, formaţiuni politice statale ale geţilor de pe teritoriul Dobrogei, LI, 24, 26.

[9] Pseudo-Scymnos, 740, 750, 755; Pliniu cel Bătrîn, *Istoria Naturală*, IV, II, 41.

[10] Vezi D. M. Pippidi, *Ştiri noi despre legăturile Histriei cu geţii în secolul al III-lea*, în *Contribuţii la istoria veche a României*, Bucureşti, 1967, p. 167—185.

[11] Din acest decret reiese cu claritate că în pragul secolului al II-lea î. e. n., cetăţile greceşti, în special Histria, dispuneau de un tratat de alianţă (în cadrul căruia plăteau un adevărat tribut regulat) cu „basileul" Rhemaxos, care avea obligaţia de a apăra coloniile greceşti de atacurile unor cete de traci. Cf. D. M. Pippidi, *Histria şi geţii în secolul al II-lea î. e. n. Observaţii asupra decretului în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos*, în *Contribuţii* . . . , p. 186—221. Vezi şi H. Daicoviciu, *„Regatul" lui Rhemaxos*, în *Acta Musei Napocensis*, IV, 1967, p. 445.

[12] Em. Condurachi, *Burebista şi oraşele pontice*, în *SCIV*, IV, 1953, 3—4, p. 521; D. M. Pippidi, în *Din istoria Dobrogei*, vol. I, 1965, p. 230—231.

[13] Se pot adăuga Sagadava, Zisnudava, Muridava, Scaidava (la Procopius). Cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, Bucureşti, 1938, p. 190—193 şi p. 328—331.

[14] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 190—191.

[15] *Ibidem*, p. 230—233. Vezi şi C. Scorpan, *Cavalerul Trac*, Constanţa, 1967.

O problemă de mare însemnătate pentru înţelegerea continuităţii populaţiei aborigene în epoca romană este pătrunderea şi colonizarea pe teritoriul Dobrogei a unor grupe geto-dace de la nordul Dunării, fenomen care trebuie înţeles ca un aport la componenta autohtonă de bază a Scythiei Minor, ca un impuls reîmprospătător al elementului getic de aici. În această problemă, cercetările noastre au adus o contribuţie prin descoperirea urmelor materiale ale carpilor pe teritoriul Dobrogei antice [16].

Dintre cele mai însemnate cercetări şi săpături arheologice care au permis cunoaşterea gradului dezvoltării social-economice locale şi a prezenţei şi continuităţii autohtonilor geţi, menţionăm următoarele: Cernavoda [17], Tariverde [18], Bugeac [19], Satu Nou [20], Murighiol [21], Teliţa [22], Nuntaşi [23], Rasova [24].

*

Şi acum, pentru a reveni la problemele legate strict de relaţiile dintre greci şi geţi la Pontul Stîng, ne este cunoscut faptul că ele au fost multiple şi complexe. Ceea ce ne interesează aici în mod deosebit este prezenţa şi persistenţa populaţiei getice în oraşele de pe litoral.

În sensul celor spuse mai sus, izvorul cel mai bogat şi mai interesant rămîne Publius Ovidius Naso. Poetul constata în primul rînd, pe teritoriul dintre Dunăre şi Mare, o numeroasă populaţie getică [25]. Din operele lui Ovidiu reiese însă cu claritate şi prezenţa geţilor în însăşi interiorul oraşului Tomis. El afirmă, desigur exagerat, că geţii îi covîrşesc pe greci, influenţînd şi chiar schimbînd limba greacă a tomitanilor. Ovidiu ajunge să înţeleagă limba getică şi declară că a scris un poem în această limbă [26]. Trebuie de asemenea să subliniem cu toată atenţia faptul că Ovidiu avea cunoştinţă despre amestecul de populaţii din Dobrogea şi el aminteşte, pe lîngă geţi, pe traci, bessi, corali, sciţi, sarmaţi [27].

[16] C. Scorpan, *Contribuţii arheologice la problemele etnice ale Dobrogei antice, I. Carpi în Scythia Minor*, în *Pontice*, I, 1968, p. 342—364. Luăm în consideraţie numai imigrările de getodaci de la nordul Dunării, întrucît cele ale unor grupe de traci sudici, ca *bessi* şi *laii*, constituie o problemă aparte. Cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 186—189.

[17] D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavoda şi unele aspecte ale începutului formării culturii Latène geto-dace la Dunărea de jos*, în *Materiale*, IV, p. 281—309.

[18] D. Berciu, C. Preda, în *Materiale*, V, p. 318.

[19] M. Irimia, *Cimitirele de incineraţie geto-dacice de la Bugeac-Ostrov*, în *Pontice*, I, 1968, p. 193.

[20] B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, în *Materiale*, VII, 1961, p. 283.

[21] Exspectatus Bujor, în SCIV, VI, 1955, p. 571 şi SCIV, VII, 1956, p. 243; idem, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 125.

[22] Gh. Simion, Gh. I. Cantacuzino, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 373.

[23] *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 387.

[24] La Rasova au fost descoperite primele vase de producţie indigenă, lucrate la roată, cunoscute în Dobrogea pentru perioada secolelor II-I î. e. n. Cf. C. Scorpan, *op. cit.*, 359—363.

[25] „După ce am străbătut mări îndepărtate, pe sub atîtea stele, am fost adus pe meleagurile îndepărtate ale geţilor de mîna cezarului", *Tristele*, I, 5, 61—62. „Şi aici au venit coloni trimişi din Milet şi au construit locuinţe printre geţi", *Ibidem*, III, 9, 1—5.

[26] „. . . barbarii nu cunosc limba latină iar limba greacă a fost învinsă de limba getică". *Tristele*, V, 2, 67—68. „. . . şi chiar înăuntrul cetăţii gloata barbarilor amestecată cu grecii provoacă teama; căci ei locuiesc împreună cu noi, fără deosebire şi ocupă cea mai mare parte din case". *Scrisori*, IV, 13, 18—20, „. . . am devenit aproape un poet get". „. . . am scris o cărţulie în limba getică, în care cuvintele barbare au fost aşezate după ritmul versurilor noastre".*Scrisori*, IV, 13, 17—29,

[27] *Tristele*, III, 10,5; III, 14, 47; V, 7, 11—13; *Scrisori*, II, 2, 95; II, 2, 112.

Dacă situaţia la Tomis va fi fost cea arătată de Ovidiu, era firesc ca la fel să fi fost şi la Callatis sau la Histria.

În celebrul decret în cinstea lui Agathocles, fiul lui Antiphilos, găsim o informaţie referitoare la „barbari", care se aflau în cetatea Histria [28].

La Tomis şi la Histria, un număr de inscripţii păstrează numele unor traco-geţi sau a unor cetăţeni de origine indigenă, pentru epoca romană. Unele antroponime băştinaşe apar la Histria încă din secolele V—IV î.e.n. [29]. Cele mai multe le aflăm în documente epigrafice din epoca romană şi acest fapt ni se pare semnificativ, ţinînd cont de amploarea şi de adîncimea latinizării în Dobrogea [30].

În orice caz, menţiunile despre indigeni în interiorul oraşelor greceşti sînt puţine la număr. Aceasta s-ar explica şi prin faptul că acei dintre băştinaşi, care erau sau deveneau locuitori ai oraşelor pontice, făceau parte în majoritate din păturile de jos, care nu aveau posibilităţi să lase posterităţii monumente sculpturale sau epigrafice. De aici şi concluzia că procentul geţilor în masa populaţiei oraşelor greco-romane Tomis, Callatis şi Histria trebuie să fi fost mult mai mare decît ne arată inscripţiile.

Prezenţa şi influenţa getică în coloniile de pe malul mării se vădeşte a fi fost puternică şi pe plan spiritual-religios. Numeroasele descoperiri ale reliefurilor Cavalerului Trac, cu sau fără inscripţii, susţin cu prisosinţă afirmaţia de mai sus. În acest fel ne putem face o imagine asupra adîncimii procesului de întrepătrundere care a avut loc între indigeni şi colonişti.

Descoperiri arheologice efectuate la Histria, Tomis şi Callatis contribuie la confirmarea şi la întregirea tabloului schiţat, sumar, mai sus.

Cercetările şi săpăturile din necropola tumulară de la Histria, datînd din secolul VI î.e.n. pînă în secolul al III-lea e.n., au dus la concluzii dintre cele mai interesante privind perpetuarea băştinaşilor [31].

S-a observat că cei mai vechi tumuli cercetaţi, din secolul al VI-lea î.e.n., nu au caracteristici greceşti, aşa cum ar părea normal la un cimitir din preajma unei mari cetăţi elene, ci dimpotrivă, elementele de construcţie şi de ritual funerar nu sînt greceşti ci de tradiţie locală, traco-getică. Trebuie subliniat că asemenea elemente tradiţionale locale se păstrează mereu, în întreaga perioadă de folosinţă a necropolei, pînă în epoca romană. Tradiţia indigenă a fost constatată şi în felul de construire a movilelor funerare (care au platforme funerare, şanţuri periferice şi centuri de pietre) şi în ritualul funerar (existenţa unor complexe de incineraţie). S-au descoperit în necropola tumulară de la Histria şi o serie de elemente

---

[28] „Iar mai tîrziu, călcînd tracii jurămintele şi învoiala şi tot dînd năvală (pe pămînturile cetăţii), ales de popor comandant cu depline puteri al teritoriului şi *strîngînd oşteni voluntari dintre cetăţeni şi barbari adăpostiţi în cetate*, a păzit ogoarele şi turmele şi grînele pînă la trecerea (spre noi) a regelui Rhemaxos". Cf. D. M. Pippidi, *Histria şi geţii în secolul al II-lea î. e. n.*, în *Contribuţii* ..., p. 190—191.

[29] Al. Suceveanu, *Cîteva inscripţii ceramice de la Histria*, în *Studii clasice*, VII, 1965, p. 280, nr. 10 şi 11.

[30] R. Vulpe, *op. cit.*, p. 190—191. I. I. Russu, *Populaţia histriană în secolul al II-lea e. n.*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 50—54. În legătură cu pătrunderea indigenilor în cetăţile pontice, vezi şi: T. V. Blavaţkaia, *Organizarea internă a oraşelor greceşti de pe ţărmul de apus al Mării Negre între secolele VII-I î. e. n.*, în *AnRomSov*, seria III, VIII, 1954, 4/8, p. 26; G. Tonceva, *Influenţa tracă la Odessos*, în *Izvestiia-Varna*, X, 1956, p. 51.

[31] P. Alexandrescu, în *Histria*, II, p. 133—282.

care duc la bănuirea unui factor nord-pontic, scitic : jertfe sîngeroase umane, periferice faţă de mormîntul central.

În legătură cu prezenţa băştinaşilor în necropola tumulară de la Histria, este necesar să notăm descoperirea în movila XVII a unui borcan getic lucrat cu mîna, ornamentat cu un brîu alveolat, ca şi descoperirea în complexul funerar nr. 1 a unei săbii curbe (sica) armă tipică geto-dacă [32]. În mormintele de epocă romană s-au făcut şi două descoperiri sarmatice, deocamdată izolate la Histria.

În concluzie, necropola tumulară a Histriei aduce dovezi ale preponderenţei şi continuităţii autohtonilor geţi şi a grecilor, dar şi a unor pătrunderi izolate, sau poate doar a influenţelor, din partea elementelor străine, de caracter scitic şi de caracter sarmatic, ceea ce nu infirmă ci întăreşte informaţiile scriitorilor antici.

La Histria, în aşezarea arhaică de pe platou, s-au descoperit cantităţi apreciabile de ceramică indigenă. Procentul de ceramică autohtonă în straturile arhaice (procentul cel mai slab în stratul cel mai vechi şi cel mai ridicat în nivelul mai nou) a permis o periodizare a pătrunderii elementului etnic local la Histria. S-a precizat astfel că aşezarea arhaică nu a fost precedată de o locuire a populaţiei locale, care va pătrunde însă în zona şi în interiorul cetăţii abia după stabilirea unor relaţii tot mai strînse dintre eleni şi aborigeni [33].

În sectorul Z de la Histria, săpăturile au scos la lumină un bogat material ceramic indigen, lucrat cu mîna. Ceramica aceasta conţine forme şi tipuri variate, de la cele de certă tradiţie hallstattiană pînă la creaţii originale, individualizate, născute dintr-un interesant proces de imitare a vaselor superioare greceşti într-o tehnică şi o manieră proprie [34].

Aşa cum vom vedea, fenomenul îl vom întîlni şi la Tomis şi în alte cetăţi pontice, reprezentînd de fapt o caracteristică general-pontică.

★

Dacă la Histria faptele au fost scoase în evidenţă, la Tomis şi Callatis problema indigenilor nu s-a bucurat pînă acum de atenţie. Prezentăm mai jos rezultatele cercetărilor noastre asupra ceramicii autohtone din Tomis şi Callatis.

Din aceste două cetăţi am descoperit pînă în prezent un număr de 82 exemplare ceramice băştinaşe.

Ceramica autohtonă descoperită este în întregime lucrată cu mîna. Vasele au fost modelate dintr-o pastă grosolană, care conţine multe ingrediente : mica, cioburi pisate, pietricele. Formele întîlnite sînt : oala, cu profil simplu, gura largă, fund plat, fără torţi ; cana, de dimensiuni variabile, cu o toartă ; ceaşca-afumătoare, tipic getică. Ornamentarea este simplă, rezumîndu-se la brîuri, de obicei alveolate, butoni şi proeminenţe.

Cîteva vase sînt de certă tradiţie hallstattiană, un grup ceramic aparţine Latène-ului şi un grup epocii romane. Fiecare tip ceramic îşi află analogii în ceramica descoperită atît pe teritoriul Dobrogei cît şi la nordul Dunării.

---

[32] Idem, în *Materiale*, V, p. 309—310, fig. 11.

[33] S. Dimitriu, în *Histria*, II, p. 40—41.

[34] Prin deosebita bunăvoinţă a Mariei Coja, am cunoscut materialul arheologic getic de la Histria, fapt care m-a ajutat să înţeleg şi mai bine descoperirile getice din Tomis şi Callatis

Pentru o mai uşoară înţelegere şi interpretare a materialelor arheologice, le vom prezenta ţinînd cont de locul descoperirii, în felul următor : I. Tomis — *intra-muros*, II. Tomis — necropole, III. Callatis, IV. Alte descoperiri.

I. TOMIS — *intra muros*

1. În piaţa Independenţei din Constanţa, la adîncimea de peste 3 m, în strat elenistic, a apărut un vas de factură locală, lucrat cu mîna, avînd o formă interesantă (inv. nr. 14 571). Vasul a fost lucrat dintr-o pastă grosolană cu pietricele şi cioburi pisate, netezit la suprafaţă (fig. 1/5 şi 3/1). Pereţii sînt groşi, dînd vasului o mare greutate. Culoarea este cenuşie, cu porţiuni negricioase. Forma vasului este a unei mari căni cilindrice. Înălţimea : 12,7 cm, diametrul gurii 11 cm şi diametrul fundului 9,5 cm. Fundul este plat, marginea gurii uşor adusă spre interior iar pereţii au suprafaţa neregulată. Toarta este scurtă, grosolană, trasă din buză şi uşor supraînălţată, prinzîndu-se pe corp la două treimi de la bază. În spatele torţii a rămas o porţiune nelustruită, brun-cenuşie. Profilul vasului şi toarta îi conferă o notă de originalitate, faţă de tipurile de vase indigene cunoscute pentru aceeaşi epocă.

La Ferigile a fost descoperit un vas cu un profil asemănător, dar la care toarta nu a fost trasă din buză ci prinsă ceva mai jos [35].

Credem că avem de-a face cu un vas getic la care se pot întrezări uşor tradiţiile hallstattiene locale, iar la adîncimea la care a fost descoperit, corespunzînd stratului elenistic, ar putea confirma datarea impusă de criteriile tipologice.

2. Vas-sac, găsit pe str. Muzeelor din Constanţa, la adîncimea de 3,20 m (inv. nr. 14 780). Forma este cilindrică, avînd corpul uşor bombat. Înălţimea 17,2 cm, diametrul maxim 13 cm, diametrul fundului 10 cm şi diametrul gurii 12 cm (fig. 1/6). O uşoară îngustare sub buză dă aspectul unui gît. Pereţii sînt groşi, grei şi modelaţi grosolan. Pasta, brună, conţine ingrediente mari. Suprafaţa interioară are o culoare cenuşie-cafenie, iar exteriorul are o culoare cenuşie-negricioasă, cu pete cafenii, netezit de sus în jos cu o spatulă de lemn. Se pot observa striurile fine rezultate de la această operaţiune.

După formă, tehnică şi adîncimea la care a fost descoperit, se poate data la sfîrşitul perioadei elenistice.

3. De la Tomis (loc necunoscut) provine partea superioară a unui vas lucrat cu mîna de tip Latène getic (inv. nr. 3 180). Dintr-o pastă poroasă, de culoare brun-cenuşie, cu ingrediente, aparţinea unei oale mari, cu gura largă şi buza dreaptă. Decorul constă dintr-un brîu alveolat, circular, întrerupt de butoni mari, proeminenţi şi turtiţi, de la care pleacă brîuri alveolate, oblic, în jos (fig. 1/7 şi 3/2).

---

[35] Al. Vulpe, *Ferigile, monografie arheologică*, 1967, pl, XII. 20 (72).

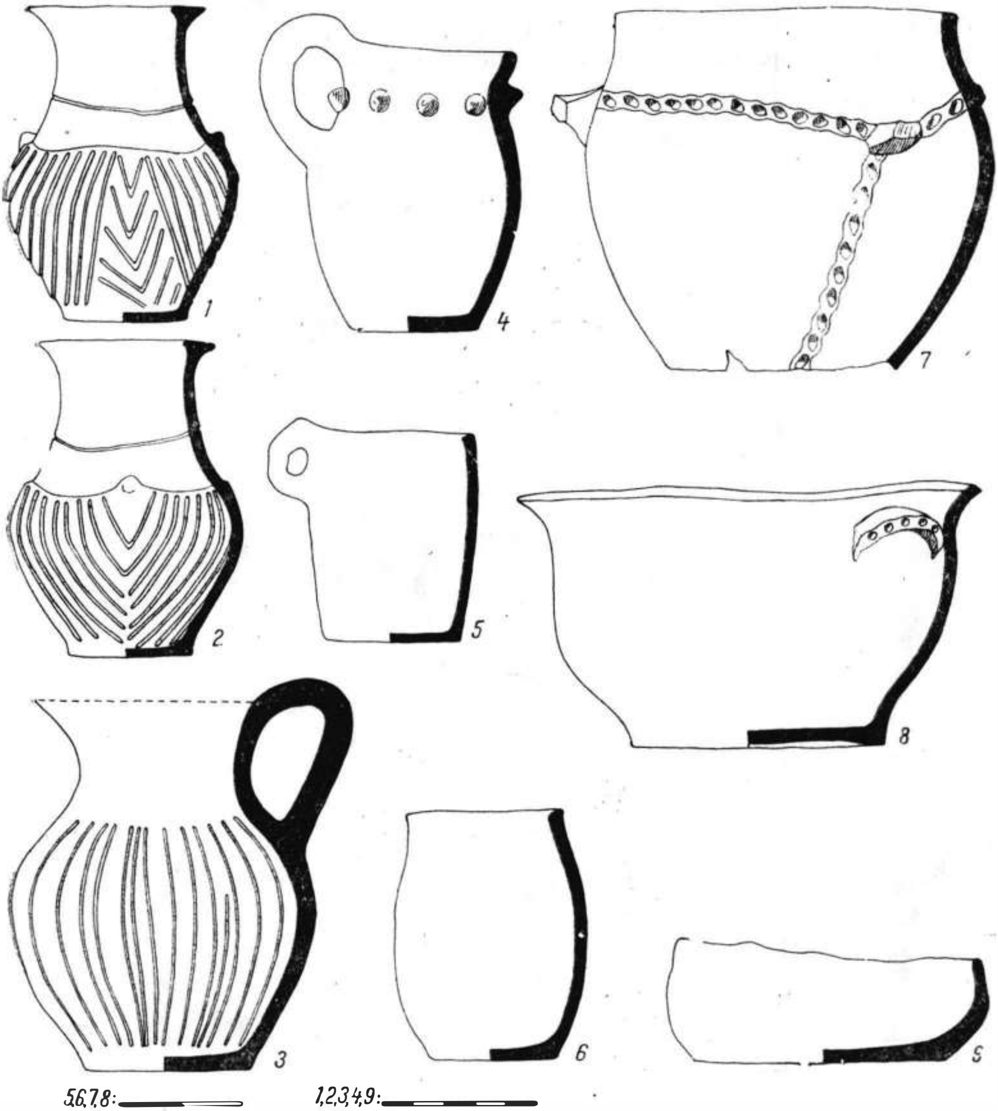

Fig. 1. — *Tomis.* Epoca elenistică: *1, 2, 4, 9,* necropole; 3,5—8, *intra muros.*

Un asemenea vas, de veche tradiție locală, are numeroase analogii în descoperirile daco-getice din România. Oale cu brîuri alveolate s-au descoperit la Telița [36], Satu Nou [37], Cernavoda [38], Tariverde [39], Novaci [40],

[36] Gh. Simion, Gh. I. Cantacuzino în *Materiale*, VIII, p. 376, fig. 3.
[37] B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, *op. cit.*, p. 370, fig. 1.
[38] D.Berciu, *op. cit.*, IV, p. 284—285, fig. 5,7 și 8.
[39] D. Berciu și C. Preda, *op. cit.*, VII, p. 276, fig. 3/8.
[40] Al. Vulpe, *op. cit.*

Măgura-Porolissum [41], Bîrseşti [42], Gabăra [43], Bălteni [44], Histria [45], Babadag [46], Sinoe-Zmeica [47], Ţifeşti [48]. Ornamentul format din brîuri alveolate, întrerupte de proeminenţe, se întîlneşte şi el deseori, ca de exemplu la

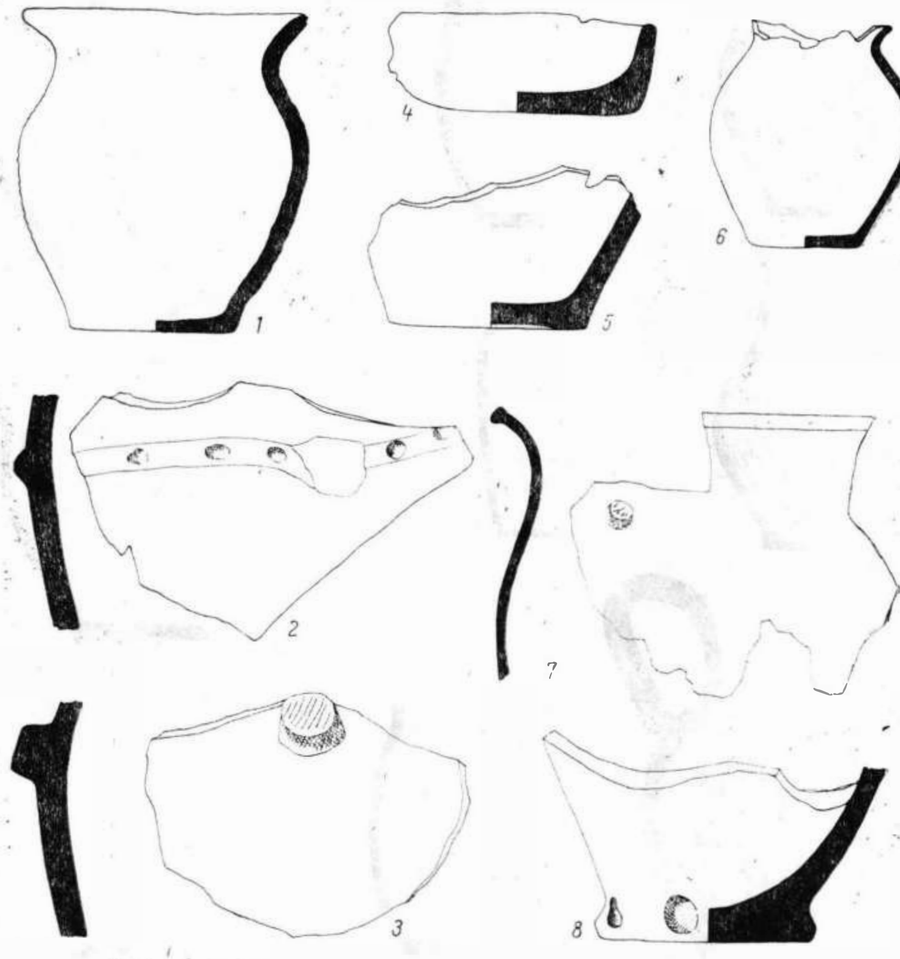

Fig. 2. — *Tomis.* Epoca romană. *1,4 — 8,* necropole ; *2,3, intra muros.*

[41] M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, în *Materiale*, VII, p. 367, fig. 8 şi în *Materiale*, VIII, p. 489, fig. 4.

[42] S. Morintz, *op. cit.*, V, p. 357, fig. 2/2.

[43] I. T. Dragomir, în *Materiale*, V, p. 477, fig. 3.

[44] Idem, în *Materiale*, VI, p. 505. Fig. 6/13 şi în *Materiale*, VIII, p. 18, fig. 6/1, p. 19, fig. 7/12.

[45] *Histria*, II, pl. 65.

[46] *SCIV*, 1—2, 1954, p. 115, fig. 37.

[47] *SCIV*, 1—2, 1953, p. 141, fig. 28.

[48] S. Morintz, N. Harţuche, în *Materiale*, VIII, p. 525, fig. 4.

Ferigile [49], Murighiol [50], Histria [51], sau în alte părţi [52]. În genere, brîul alveolat caracterizează ceramica daco-getică [53].

4. Fragmente dintr-un vas mare, voluminos, cu pereţii groşi, modelat cu mîna (inv. nr. 16 681). Pasta este bine amestecată şi arsă omogen. Miezul este negru, iar la suprafaţă culoarea devine cărămizie-roşiatică. Suprafaţa exterioară este netezită şi uşor lustruită. Pe fragmentele păstrate nu se observă nici un decor.

Avem de-a face cu un vas de mari dimensiuni, probabil un chiup, de factură locală, getică, de tip Latène.

5. Lîngă faleza portului turistic din Constanţa a fost descoperit un castron de mari dimensiuni (inv. nr. 17 584). Înălţimea 15 cm, diametrul fundului 17,3 cm, diametrul gurii 29,5 cm.

Lucrat cu mîna dintr-o pastă bine preparată, dar cu concreţiuni, are o culoare cenuşie-cărămizie. Forma este a unui castron adînc, tronconic, cu pereţii înalţi, foarte uşor arcuiţi, cu marginea răsfrîntă oblic în afară şi cu buza teşită. Fundul este plat, cu margini bine profilate. Are două apucători alveolate de formă semicirculară, cu concavitatea în jos, aplicate simetric sub buza vasului (fig. 1/8; 3/5,7).

6. Un fragment de la partea superioară a unui vas-castron, asemănător celui de mai sus (inv. nr. 14 741), a fost descoperit pe str. Muzeelor. Lucrat cu mîna din pastă densă, de culoare cărămizie. El reprezintă o parte din marginea evazată, cu buza teşită, o parte a corpului şi toarta semicirculară şi alveolată.

Ceea ce caracterizează cele două exemplare ceramice (nr. 5 şi nr. 6) sînt apucătorile-torţi, semicirculare, cu concavitatea în jos. Asemenea apucători se mai întîlnesc pe ceramica autohtonă. O strachină cu o astfel de apucătoare alveolată, lucrată cu mîna, getică, a fost descoperită la Histria [54]. În Muzeul din Constanţa se află un castron (inv. nr. 2 094), de la Satu-Nou, care are două asemenea apucători, semicirculare, dar fără alveole. La Histria, apucătorile de acest fel sînt considerate imitaţii după ceramica clenistică [55]. Mai cunoaştem un exemplar de la Bălteni, din secolul al III-lea e.n. [56].

7. În sectorul Banca de investiţii, la adîncimea de 4,30 m, s-au găsit două fragmente ceramice lucrate cu mîna. Un fund de vas din pastă cenuşie-negricioasă, poroasă, amestecată cu cioburi pisate şi pietricele; este simplu, plat, cu suprafaţa aspră. Cel de-al doilea fragment, dintr-o pastă asemănătoare, de culoare neagră la miez şi cărămizie la suprafaţă, ars secundar, aparţinuse unei oale mari, bombate.

8. Din str. Muzeelor, de la adîncimea de 3,20 m s-au scos 14 fragmente lucrate cu mîna, din pastă grosolană (inv. nr. 14 847). Un fragment are drept ornament un buton aplatizat. Un altul are o proeminenţă (apu-

---

[49] Al. Vulpe, *op. cit.*, pl. XII.

[50] Exspectatus Bujor, *Materiale*, III, p. 250, pl. I.

[51] S. Dumitriu, în *Histria*, II, pl. 65.

[52] I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, 1968, fig. 12, 13, 18.

[53] *Ibidem*, fig. 47, 58, 50, 65, 67, 68, 69.

[54] *Histria*, II, 1966, p. 128, nr. 871, pl. 49.

[55] M. Coja, *À propos de la céramique autochtone d'Histria aux Ve—Ier siècles av. n. è* (sub tipar, în Actele congresului I al Asociaţiei de studii sud-est europene, ţinut la Sofia în 1966), nr. 58 şi 59.

[56] I. T. Dragomir, în *Materiale*, VIII, p. 15, fig. 4/3.

Fig. 3. — *Tomis. 1, 2, 5, 7, intra muros* ; *3, 4,* necropole ; *6, Callatis.*

cătoare) plată, crestată la mijloc. Două dintre fragmente au culoarea neagră omogenă [57].

9. Pe str. Muzeelor, la nr. 22, la adîncimea de 0,75 m, a fost găsit un vas de un tip și o formă deosebite, pentru care nu am găsit analogii (inv. nr. 12 102).

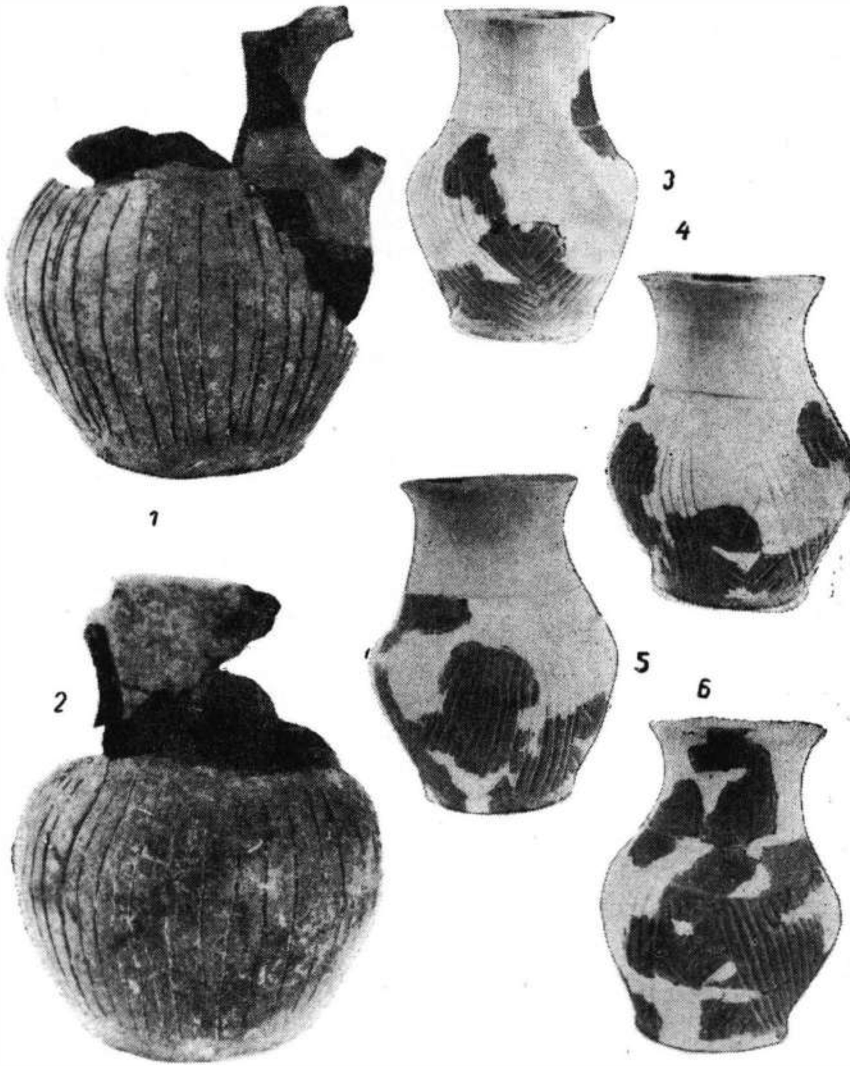

Fig. 4. — *Tomis, 1, 2, intra muros*; *3, 6*, necropole.

Vasul este lucrat cu mîna, dar cu atenție și finisat cu oarecare îngrijire (fig. 1/3 și 4/1,2). Pasta este bine amestecată, omogen arsă, de culoare neagră, cu concrețiuni fine. Lipsesc cîteva mici porțiuni din buză, gît și

[57] Analogii la Tariverde, vezi în *Materiale*, VII, p. 276, fig. 3/6; I. H. Crișan, *op. cit.*, fig. 70, 71.

corp, dar forma este uşor de reconstituit, şi anume o cană. Ea nu este prea înaltă (înălţimea 13 cm, diametrul maxim 11 cm, diametrul gurii 7 cm, diametrul fundului 7,2 cm), cu corpul bombat, cu profilul puţin alungit şi fundul plat. Gîtul, nu prea înalt, se lărgeşte uşor spre gură ; buza este simplă, rotunjită, puţin evazată. Are o singură toartă, lată de 2,2 cm, trasă din buză, foarte puţin supraînălţată, oprindu-se pe umăr. În spărtură, pasta pereţilor are culoarea neagră. Suprafaţa interioară este cenuşie şi corodată. La exterior are un înveliş subţire, bine netezit, cărămiziu-roşiatic, rezultat dintr-o baie de argilă diluată. Pe o porţiune din suprafaţă se păstrează urmele unei arderi secundare.

Nu numai forma, dar şi ornamentarea acestui vas este aparte. Pe toată suprafaţa corpului, neregulată în urma modelării cu mîna, de la umăr pînă la aproximativ 1 cm de fund, au fost trase în grosimea pastei incizii-striuri, dese, verticale, de lungimi inegale şi la distanţe diferite una de alta.

Observarea acestui decor întăreşte impresia de execuţie neîngrijită, de imitaţie neizbutită.

Ne este cunoscut astăzi faptul că indigenii, traci sau geţi, au imitat în ceramica lor proprie, lucrată cu mîna sau cu roata, forme şi decoruri greceşti, mai ales acolo unde se aflau în contact direct şi îndelungat cu civilizaţia greacă, cum ar fi în preajma oraşelor elene de pe litoral sau, în cazul nostru, în chiar interiorul acestor oraşe.

De multe ori rezultatul acestor încercări, mai mult sau mai puţin izbutite, de imitare în tehnica locală a unor forme superioare greceşti, a fost crearea unor tipuri hibride, care, ca şi în cazul vasului din Tomis, nu-şi află nicăieri vreo analogie perfectă. Descoperiri de acest gen s-au făcut şi la Bugeac [58], Histria [59], sau în alte părţi [60].

În legătură cu vasul descoperit la Tomis şi descris mai sus, presupunem că el reprezintă imitaţia, în tehnica şi maniera locală, getică, a unui vas de lux grecesc, adică reproducerea tipului de *oenochoe* cu caneluri verticale. Aşa cum vom arăta şi în concluziile acestui articol, la Histria a fost descoperită o elegantă cană grecească, al cărei corp este ornamentat cu incizii verticale şi paralele, asemănătoare cu exemplarul nostru.

10. Din str. Dianei provine fundul unui vas lucrat cu mîna, din pastă poroasă, cu ingrediente. Miezul este negru iar pereţii sînt cărămizii la suprafaţă (fig. 2/9). Aparţine probabil epocii romane.

11. Pe str. Muzeelor, la adîncimea de 1,50 m, au fost descoperite patru fragmente de vase băştinaşe, lucrate cu mîna. Aparţin probabil epocii romane.

12. Pe aceeaşi stradă s-au descoperit la 2,20 m, 20 de fragmente ceramice lucrate cu mîna, dintr-o pastă poroasă. De remarcat cîteva funduri de vase mari şi patru fragmente decorate cu brîuri alveolate, butoni şi brîuri (fig. 2/2,3).

13. De la 2 m adîncime, din str. Muzeelor, provine un fragment banal, lucrat cu mîna, probabil din epoca romană.

14. Pe terenul fostei gări din Constanţa, la adîncimea de 1,70 m, a fost descoperit un vas ceramic avînd o înălţime de 10,5 cm, diametrul

[58] M. Irimia, *loc. cit.*
[59] M. Coja, *op. cit.*
[60] M. Irimia, *op. cit.*, notele 30, 31, 36.

maxim de 9 cm, diametrul gurii de 9 cm și al fundului de 7 cm (inv. nr. 16 680).

Modelat cu mîna în mod grosolan, pasta conținînd pietricele și concrețiuni, poroasă la pipăit, acest vas are corpul ușor bombat, cu fundul plat și gura evazată (fig. 2/1 și 5/1).

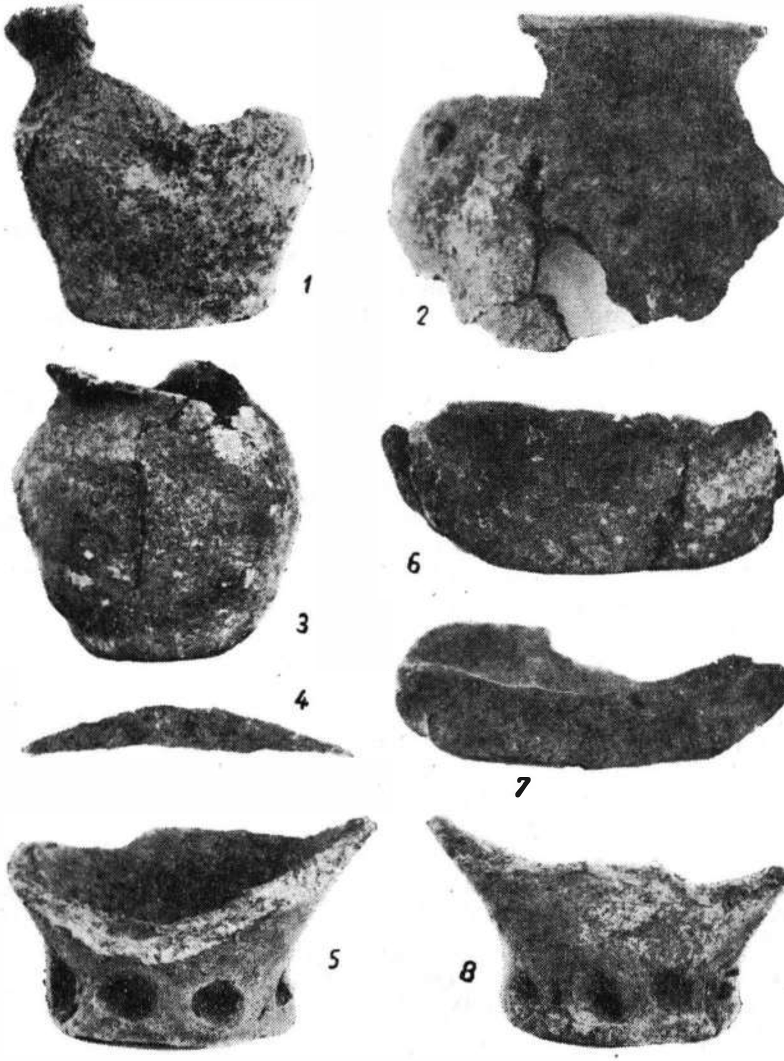

Fig. 5. — *Tomis*, *1—8*, necropole.

Adîncimea la care a fost descoperit ne determină să-l datăm în epoca romană. Cei care l-au descoperit au declarat că aparținea unui mormînt de înhumație. Din păcate nu avem certitudinea condițiilor descoperirii.

Un vas asemănător, cu aceleaşi dimensiuni, a fost descoperit într-un mormînt din epoca romană de la Histria, datat în secolul al II-lea e.n., identificat acolo drept *sarmatic*, prin analogie cu un vas asemănător de la Tatina [61].

Dacă identificarea noastră se confirmă, dispunem şi la Tomis de prima dovadă materială ce atestă influenţa sau prezenţa sarmatică.

II. TOMIS — necropole

15. Inventarul unui mormînt din epoca elenistică conţinea drept ofrandă şi un vas ceramic local. Vasul era întreg şi avea următoarele dimensiuni : înălţimea 8,7 cm, diametrul maxim 7 cm, diametrul gurii 6,8 cm, diametrul fundului 4,8 cm (inv. nr. 12 055).

Lucrat din pastă cărămizie, are pereţii groşi şi grei, modelaţi cu mîna şi neteziţi cu degetele la suprafaţă. Miezul este cenuşiu-brun. Are forma unei căni (fig. 1/4 şi 3/4), cu corpul rotunjit, cu gîtul scurt şi buza simplă, uşor evazată. Fundul plat este mai mic decît gura. O toartă grosolană a fost trasă din buză, supraînălţată şi prinsă pe umăr.

Decorul dă vasului un aspect deosebit. El este constituit din opt butoni, mici şi ascuţiţi, aplicaţi pe gît de jur împrejurul circumferinţei.

Această cană este de certă factură şi origine locală.

Cana a fost descoperită în mormîntul nr. CCCXLV, datat la începutul secolului al III-lea î.e.n. În mormînt au mai fost găsite : o farfurie (inv. nr. 12 054) cu firnis negru, ornamentată şi o cană elenistică decorată cu cercuri de angobă roşie [62].

Cănile cu o toartă supraînălţată sînt bine cunoscute în lumea getică [63]. Decorul din butoni, asemănători cu cei de pe cana noastră, se întîlneşte şi el în numeroase cazuri, în acelaşi mediu autohton, atît de la sudul cît şi de la nordul Dunării : la Histria [64], la Murighiol [65], Dinogetia [66] (aici într-o locuinţă getică din secolul al II-lea e.n.), la Bîrşeşti [67], Ferigile [68], Popeşti [69], Grădiştea Muncelului [70], Porolissum [71], Ţifeşti [72] şi în alte aşezări şi necropole [73].

---

61 P. Alexandrescu, în *Materiale*, V, 1959, p. 304, fig. 7/c ; idem, *Histria*, II, p. 120, 512, pl. 80/VII, 3.

62 M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanţa, 1967, p. 31.

63 Al. Vulpe, *op. cit.*, pl. VIII ; I. H. Crişan, *op. cit.*, fig. 17, fig. 31.

64 P. Alexandrescu, în *Materiale*, IV, p. 38, fig. 23/1, p. 46, fig. 30 ; *Histria*, II, p. 497, pl. 65/866, pl. 66/875.

65 Exspectatus Bujor, în *Materiale*, VI, 1959, p. 326, fig. 2.

66 Gh. Ştefan, I. Barnea, M. Comşa, E. Comşa, *Dinogetia*, voi. I, 1968, p. 14 ; Gh. Ştefan şi colab., în *SCIV*, 1—2, 1953, p.263—267, fig. 25 şi 26.

67 S. Morintz, în *Materiale*, III, p. 221, fig. 2/1.

68 Al. Vulpe, *op. cit.*, pl. XII şi XIV/16 (110).

69 R. Vulpe, în *Materiale*, VI, 1959, p. 315, fig. 9/2.

70 C. Daicoviciu şi colab., în *Materiale*, V, p. 389.

71 M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, în *Materiale*, VII, p. 367. fig. 8/16.

72 S. Morintz, N. Harţuche, în *Materiale*, VIII, p. 524. fig. 3/4.

73 I. H. Crişan, *op. cit.*, fig. 22, 23, 24, 25, 31, 70. În Muzeul naţional de antichităţi se

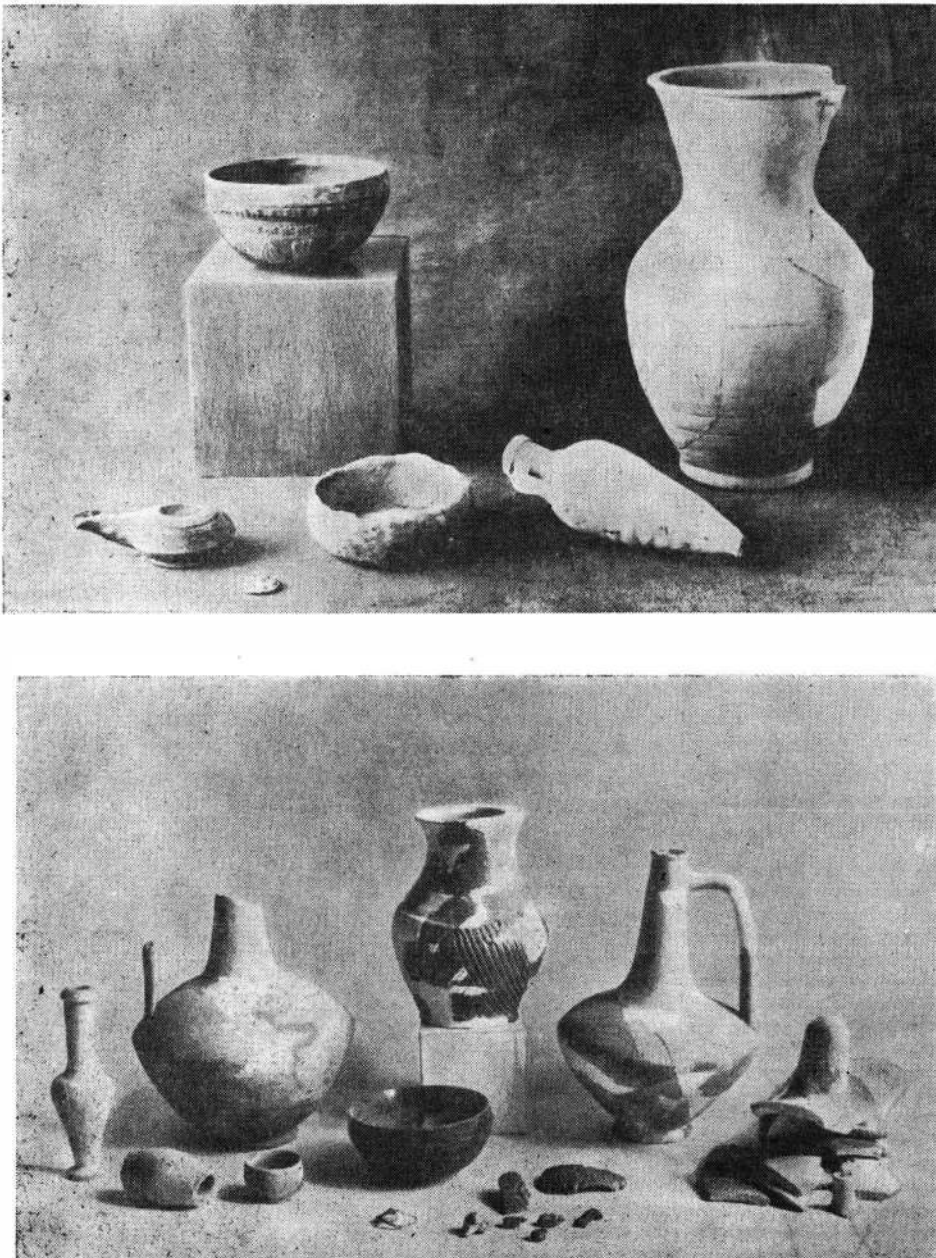

Fig. 6. — *Tomis.* Morminte getice.

16. Într-un mormînt de incinerație, datat în secolele III—II î.e.n., alături de vase grecești și de podoabe, s-a găsit și un vas ceramic lucrat

Fig. 7. — *Tomis*. Morminte getice.

cu mîna, de un tip cu totul necunoscut (înălțimea 19,9 cm, diametrul maxim 15,5 cm, diametrul fundului 9,5 cm, diametrul gurii 10 cm)[74].

---

află un vas mic cu butoni asemănători, provenit de la Zimnicea.

[74] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 44—45.

Modelat cu mîna (inv. nr. 200), dintr-o pastă grosolană, sfărîmicioasă, are pereții groși. În spărtură are culoarea neagră, iar la exterior pereții sînt acoperiți de un înveliș brun-cenușiu, netezit, fără lustru. Nu are torți. Pe umăr, ceva mai sus de diametrul maxim, are un prag profilat ca o muchie. La acest nivel apar două mici proeminențe triunghiulare îndreptate în sus.

Decorul acestui vas este interesant și surprinzător. Pe gît, spre bază, o incizie largă înconjură vasul de jur împrejur. Partea inferioară, de la prag în jos, a fost decorată cu caneluri adînci, organizate în suprafețe simetrice, pe cele două jumătăți ale vasului. Cea mai mare suprafață este acoperită de caneluri oblice, care încadrează butonii și care se întîlnesc în parte, pe o linie mediană de sub buton. O parte a canelurilor se îndreaptă în jos, vertical. Cele două suprafețe decorate sînt despărțite de spații înguste, decorate la rîndul lor cu cîte cinci caneluri unghiulare cu vîrful în jos. Buza, dreaptă și orizontală, a fost și ea decorată cu linii în zigzag. Porțiunea de buză păstrată prezintă un orificiu care străbate, oblic, marginea (fig. 1/1,2 și 4/3—6).

Forma vasului este a unei căni, ovoidale, cu pîntecul bombat. Fundul este plat și larg. Gîtul înalt este frumos arcuit. Buza este îngroșată și teșită orizontal.

Acest vas lucrat cu mîna a fost depus ca ofrandă într-un mormînt de incinerație din secolele III—II î.e.n., alături de un bogat inventar funerar grecesc : două exemplare de *lagynos*, un *unguentarium*, un bol mic, un bol megarian, fragmente de boluri megariene, fragmente de amforă rodiană, un cercel de aur și mărgele de sticlă (fig. 6/2).

Nu cunoaștem nici o analogie pentru acest vas. Presupunem însă, ca și în cazul cănii de la nr. 9, că este o imitație băștinașă, getică, lucrat în tehnică și manieră proprie, după vasele de lux grecești. Canelurile de pe suprafața vasului nostru seamănă bine cu canelurile de pe *oenochoai* elenistice. Proeminențele, mici și triunghiulare, de pe umărul vasului sînt de origine indigenă (hallstattiană). Mult mai curioasă ni se pare buza vasului, teșită orizontal, străbătută din loc în loc de găurele.

Acest vas este *unicat* : el nu poate reprezenta un tip ceramic, întrucît este foarte probabil să nu fi fost lucrat în serie. Poate fi considerat o creație originală și independentă, singura, a unui olar indigen din Tomis, care a combinat, ca rezultat al contactului îndelungat cu ceramica elenistică, diverse elemente — locale și grecești — pe același vas. Situația aceasta se constată și la Histria, unde au fost descoperite cîteva vase care nu-și găsesc analogii (ca de exemplu, o ceașcă getică dar cu două torți orizontale tipice grecești), fiind rezultatul unui proces de creație asemănător cu cel schițat mai sus.

17. În mormîntul VIII, de incinerație, datat în secolul al II-lea î.e.n., a fost descoperit un vas de factură locală (inv. nr. 4 998).

Vasul a fost modelat cu mîna, grosolan, din pastă poroasă. Are forma unei mici străchini, cu fundul plat, simplu, cu margini drepte, scunde. Înălțimea pereților variază între 3—4 cm (diametrul fundului 9 cm, diametrul gurii 10 cm). Buza este neregulată, lucrată neglijent, ca și întregul vas (fig. 1/9 și 3/3).

În mormînt mai erau depuse : o cană din pastă gălbuie, o amforetă, un bol megarian, un opaiţ şi diverse ornamente ceramice şi de os [75] (fig. 6/1).

Vasul a fost depus în mormîntul acesta desigur cu rol de afumătoare rituală (are urme de ardere secundară). Afumătoarea îşi găseşte analogii la Histria (epoca elenistică) [76], dar şi în lumea nord-pontică, de exemplu la Tiritaka (secolele IV—I î.e.n.) [77], sau la Ilurat (secolele III—II î.e.n.) [78].

18. Dintr-un mormînt de incineraţie descoperit în sectorul Gara Veche, deranjat însă de lucrări de canalizare, provin cinci fragmente ceramice din pastă caracteristică, lucrate cu mîna. Două dintre ele sînt decorate cu cîte un brîu în relief, întrerupt de linii oblice (inv. nr. 1 408). Brîul cu crestături oblice este bine cunoscut în lumea daco-getică [79].

19. În mormîntul nr. 40, datat la începutul secolului I e.n., alături de un *unguentarium* şi de cioburi de epocă romană, se afla, cu scopuri rituale, un opaiţ (inv. nr. 278). Pereţii sînt modelaţi cu mîna dintr-o pastă grosolană, cu angobă subţire la suprafaţă. Are forma unei linguri (fig. 5/7) cu margini scunde, cu toarta ruptă. La capătul opus o mică şănţuire în buza vasului fusese făcută probabil pentru feştilă [80]. În mormînt au mai fost depuse încă cinci vase romane (fig. 7/1). Forma trădează un model de inspiraţie elenistic, dat fiind că opaiţul nostru este deschis şi nu are toartă ca cele romane.

20. Într-un mormînt din Tomis s-a descoperit un vas ceramic de mici dimensiuni (înălţimea 7,5 cm, diametrul fundului 4,5 cm, diametrul gurii 5,3 cm), lucrat cu mîna, dintr-o pastă poroasă, cu concreţiuni (inv. nr. 278). Are pereţii subţiri şi aspri la pipăit. Forma este a unei oale cu corpul bombat, cu fundul simplu, plat şi cu buza dreaptă şi răsfrîntă în afară. Culoarea este brun-negricioasă (fig. 2/6 şi 5/3) .

În mormînt, vasul se afla alături de o monedă imperială, puternic corodată.

Este un vas getic de mici dimensiuni şi aparţine probabil secolelor I—II e.n.

21. Un mormînt din epoca romană avea în inventarul său şi un vas (păstrat fragmentar) de factură autohtonă, lucrat cu mîna. Din vasul getic s-a recuperat o parte a buzei, a gîtului şi a corpului şi cîteva fragmente separate (inv. nr. 12 327). Pasta este poroasă, cu concreţiuni mari, arsă neomogen, de culoare neagră, uneori la exterior cu pete cărămizii. Suprafaţa este aspră, fără lustru, neregulată. Are formă de borcan, sferoidal, scund, încăpător, cu gura largă. Un gît scurt precede o buză înaltă, evazată, cu marginea teşită. Pereţii sînt sfărîmicioşi. A fost decorat prin aplicarea pe umăr a unor mici butoni, cu adîncituri la capăt, ca nişte alveole.

---

[75] *Ibidem*, p. 57—59.

[76] M. Coja, *op. cit.*

[77] E. G. Kastanaian, *Ceramica lucrată cu mîna de la Mirmekion şi Tiritaka*, în *MIA*, 25, 1952, p. 266, fig. 16/4 ; V. F. Gaidukevici, *Săpăturile de la Tiritaka*, în *MIA*, 25, 1952, p. 115, fig. 140.

[78] Idem, *Ilurat*, în *MIA*, 85, p. 45, fig. 32/2.

[79] La Tariverde, vezi în *Materiale*, IV, p. 81, fig. 60 şi I. H. Crişan, *op. cit.*, fig. 66 şi 67.

[80] Analogii pentru asemenea opaiţe *deschise*, la nordul Mării Negre, vezi lucrările lui Kastanaian şi Gaidukevici citate mai sus.

În ansamblu se aseamănă cu o oală getică descoperită la Dinogetia, într-o locuință din secolul al II-lea e.n., care era ornamentată cu patru butoni alveolați [81]. Profilul și chiar pasta vasului (minus butonii) prezintă asemănări cu cîteva exemplare ceramice indigene de epocă elenistică de la Histria [82].

22. Interesant este inventarul descoperit în mormîntul 194 (pe terenul fostei gări), datat în secolele II—III e.n. Pe lîngă ceramica romană și un inel de argint cu gemă, s-a descoperit un vas ceramic cu o formă originală (inv. nr. 995). Are pereți groși, dintr-o pastă poroasă de culoare cenușie, cu concrețiuni. A fost modelat cu mîna. Forma alungită, ovoidală (naviformă), cu fund plat și pereți scunzi, subțiați către gură. În interior prezintă urme de la ardere (fig. 2/4 și 5/6).

Depunerea sa în mormînt a avut desigur un scop ritual, funcția vasului fiind cea de opaiț-afumătoare.

În depozitul Muzeului de arheologie din Constanța se află o afumătoare identică, provenită de la Dinogetia (inv. nr. 4 776).

În România nu cunoaștem deocamdată din acest tip decît aceste două exemplare. La nordul Mării Negre se cunosc mai multe exemplare de opaițe de acest tip, lucrate cu mîna, ca și modelele ce le-au servit pentru imitație : la Mirmekion [83], datate în secolele I—III e.n., la Ilurat [84], datate în secolele II—III e.n.

În același mormînt de la Tomis (194), din secolele II—III e.n. a fost descoperit, alături de celelalte obiecte menționate mai sus, un cuțit curb de fier (inv. nr. 994), avînd lungimea de 16,5 cm și lățimea maximă de 2,4 cm. Tăișul se află pe curbura internă (fig. 5/4).

În necropolele Tomisului mai cunoaștem un caz asemănător. În mormîntul de incinerație nr. LXII de pe terenul fostei gări, s-a găsit și o lamă de cuțit de fier cu o formă identică [85].

Practica depunerii în morminte a cuțitelor curbe nu ne este cunoscută la greci. Pe de altă parte, asemenea cosoare curbe erau caracteristice geto-dacilor și au fost răspîndite în spațiile populate de ei. Obiceiul de a depune în morminte cuțite curbe, cu partea dorsală convexă, de felul celor din mormintele tomitane, a fost întîlnit în necropolele de la Satu-Nou [86], Telița [87], Bugeac [88], în necropola tumulară de la Histria [89], Dobrina [90], Ravna [91], Rastu [92]. Găsim analogii pentru astfel de cuțite

---

81 Gh. Ștefan și colab., în *SCIV*, 1—2, 1953, p. 263—267, fig. 25 și 26 ; *Dinogetia*, I, 1967, p. 14.

82 M. Coja, *op. cit.*, nr. 65.

83 V. F. Gaidukevici, în *MIA*, 25, 1952, p. 176, fig. 78.

84 Idem, în *MIA*, 85, p. 45, fig. 32/3 și E. G. Kastanaian, în *MIA*, 85, p. 278, fig. 4/1.

85 M. Bucovală, *op. cit.*, p. 115.

86 B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, în *Materiale*, VIII, p. 371.

87 Gh. Simion, Gh. I. Cantacuzino, în *Materiale*, VIII, p. 380—381, fig. 5/3, 14.

88 M. Irimia, *op. cit.*

89 P. Alexandrescu, în *Histria*, II, pl. 85. În complexul funerar nr. 1, de la Histria, s-a descoperit chiar un exemplar de *sica*, cuțit curb de luptă, tipic dacic ; vezi în *Materiale*, V, p. 309—310, fig. 11.

90 M. Mirceav, în *Bulletin du Musée National à Varna*, I, XVI, 1965, p. 33, pl. XI.

91 Idem, în *Izvestiia-Institut*, Sofia, XXV, 1965, pl. XXXII/1,2 și pl. XXXIII/2.

92 E. Tudor, *Mormintele de luptători din a doua epocă a fierului descoperite la Rastu*, în *SCIV*, 19, 1968, 3, p. 517.

curbe şi la Cernavoda [93], Popeşti [94], Rudele (Grădiştea Muncelului) [95], Porolissum [96].

Astfel de cuţite au evoluat din cuţitele curbe ale Hallstattului tîrziu şi sînt tipice geto-dacilor[97].

Aşezarea cuţitului curb getic alături de opaiţul-afumătoare lucrat cu mîna şi, în sfîrşit, depunerea celor două obiecte într-un mormînt tomitan din epoca romană, are o însemnătate deosebită pentru înţelegerea problemelor etnice din oraşele litoralului.

23. Într-un mormînt din secolul al III-lea e.n. [98], alături de opaiţe şi vase romane, s-a găsit şi un vas grosolan lucrat cu mîna (inv. nr. 5 055). Pereţii sînt groşi şi grei dintr-o pastă grosolană, arsă neomogen. Modelat primitiv, se văd pe fund urmele degetelor. Suprafaţa aspră are o culoare cărămizie deschisă, iar în spărtură o culoare cafenie-cenuşie. Imediat lîngă fundul plat, pe pereţi, se află un număr de cinci adîncituri pronunţate, de mărimea unor degete, dispuse la distanţe aproape egale (fig. 7/2 a). În interior se observă urme de arsură. Apăsarea pastei pereţilor cu degetele a făcut ca exact pe fund să apară uşoare proeminenţe.

Descoperirea din mormîntul de mai sus îşi află analogii atît în Dobrogea cît şi în nordul Dunării, în mediul autohton daco-getic.

Vase ceramice de acest tip, lucrate cu mîna din pastă grosolană, avînd o formă simplă, tronconică, fără torţi, cu fundul plat şi ornamentat chiar pe marginea lui cu impresiuni (alveole) digitale, reprezintă un element caracteristic culturii aborigenilor, fiind numite după funcţia lor rituală — *ceşti-afumători* (*căţui*). În general geto-dacii au cunoscut două tipuri de ceşti-căţui. Un tip, tronconic, cu o toartă, cel mai bine cunoscut şi extrem de răspîndit din Latène pînă în epoca romană şi acest al doilea tip, fără torţi şi cu impresiuni digitale (se întîlnesc şi unele căţui fără impresiuni), mai puţin răspîndit (numai în epoca romană).

Ceşti-căţui cu alveole au fost descoperite în aşezări şi necropole din secolul al III-lea e.n., cum ar fi la Bălteni [99], Largu [100], Cuciulata [101] (datat în secolele I—II e.n.), la Tîrgşor — într-o groapă aparţinînd aşezării geto-dace de la sud de necropola Sîntana-Cerneahov [102] —, la Cipău-Gîrle, într-o aşezare dacică [103].

Perpetuarea daco-geţilor şi în secolul al IV-lea e.n. a făcut ca asemenea căţui cu alveole digitale să fie descoperite şi în aşezări sau necropole de tip Sîntana-Cerneahov, ca de exemplu la Tîrgşor, Cavadineşti, Sf.

---

93 D. Berciu, în *Materiale*, IV, p. 288, fig. 11/1,2 şi p. 289, fig. 14/1,2.

94 R. Vulpe, în *Materiale*, V, p. 346, fig. 11/1.

95 C. Daicoviciu şi colab., în *Materiale*, V, p. 389, fig. 2.

96 M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, în *Materiale*, VII, p. 368, fig. 9/6,7.

97 Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 61—62, pl. XVII/2,4, 5, 12, 13; pl. XVIII/12, 15, 16.

98 V. Barbu, *Considérations chronologiques basées sur les données fournies par les inventaires des nécropoles tomitaines*, în *Studii clasice*, III, 1961, fig. 10/8.

99 I. T. Dragomir, în *Materiale*, VIII, p. 18, fig. 5/6.

100 Idem, în *Materiale*, VI, p. 505, fig. 6/17.

101 Gh. Bichir, în *Materiale*, VII, p. 352, fig. 2/4.

102 Gh. Diaconu, *Tîrgşor. Necropola din secolele III—IV*, 1965, pl. VIII/2, pl. CXLI/2.

103 D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, 1966, p. 112—114, fig. 35/6.

Gheorghe [104]. În astfel de cazuri ele au fost considerate de autori drept dovezi ale continuității băștinașilor.

Depunerea căţuilor-afumători getice, cu scop ritual, în morminte din Tomis nu poate fi interpretată altfel decît ca o dovadă peremptorie a existenței băștinașilor în epoca romană, în chiar interiorul cetăților de pe malul mării.

24. La Constanța (loc necunoscut) a fost descoperit un vas (inv. nr. 15 092) lucrat cu mîna. Pereții sînt tronconici, simpli, groși și grei, bine arși, din pastă grosolană. La suprafață are o culoare cenușie-cafenie, cu pete negricioase. A fost ornamentat imediat lîngă fund cu alveole adînci, executate cu degetele (fig. 2/8 și 5/5,8), a căror apăsare a determinat tumefieri pe fundul plat al vasului. Alveolele sînt în număr de opt, dispuse la distanțe relativ egale.

Această căţuie este identică cu cea descoperită în mormîntul nr. 26, din secolul al III-lea e.n., tot la Tomis (nr. 23, mai sus).

III. CALLATIS

25. La Mangalia, în nivel elenistic, pe str. Ștefan cel Mare, într-un cartier aflat în apropierea zidului de incintă al orașului, a fost descoperit un mic vas getic (inv. nr. 15 644), lucrat cu mîna. Are o înălțime de 8 cm, un diametru maxim de 7 cm, diametrul gurii de 6,4 cm, diametrul fundului de 4,3 cm, modelat dintr-o pastă poroasă, grosolană, cu pietricele. Pereții au în spărtură culoarea neagră, iar la exterior culoarea variază de la brun-cenușiu la brun-cafeniu, fiind aspri la pipăit. Forma este a unei căni de mici dimensiuni (fig. 3/6 și 8/1), cu profil neregulat, ușor bombată, cu gît scurt și buza răsfrîntă, cu contur neîngrijit. Fundul este mic și plat. O toartă pornește de la gît pînă la nivelul diametrului maxim. Ea este simplă, dar are la partea superioară o mică protuberanță. Tipul acesta de toartă își găsește analogii în unele descoperiri getice din Dobrogea [105].

26. Șase fragmente ceramice (inv. nr. 14 995) de la vase lucrate cu mîna. Cinci au suprafața neagră, lustruită; unul are o culoare cărămizie-cenușie. Pereții sînt groși, duri, bine arși. Avem de-a face cu ceramică getică de certă tradiție hallstattiană.

27. Fragment dintr-un vas getic (inv. nr. 14 996) descoperit la Mangalia în strat elenistic. Pasta este poroasă, cu ingrediente, sfărîmicioasă, brun-cenușie, fără lustru la suprafață, cu pete de culoare mai închisă. Făcea parte dintr-o oală-sac cu gura largă (fig. 8/4 și 9/4). Fragmentul este frumos și tipic ornamentat: un buton, înalt, aproape cilindric, turtit la capăt, de la care pornesc lateral, ca niște ghirlande, două brîuri în relief, alveolate.

28. Fragment ceramic de la gura unui vas, lucrat cu mîna dintr-o pastă cu ingrediente (inv. nr. 14 973). Sub buză este decorat cu un brîu alveolat. Pereții, duri, au fost bine arși. Se datează în epoca romană (fig. 9/3).

---

[104] Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 57.

[105] De exemplu la Bugeac. Cf. M. Irimia, *op. cit.*

29. La Mangalia au fost descoperite mai multe fragmente ceramice lucrate cu mîna, în tehnică caracteristică. Unele sînt decorate cu brîuri și butoni, aplicați la partea superioară a vaselor (fig. 9/1). Printre ele se află un fund mare, de la un vas cu pereți foarte groși (inv. nr. 15 676). De remarcat un fragment decorat cu un brîu în relief, simplu, în formă de potcoavă (fig. 9/2).

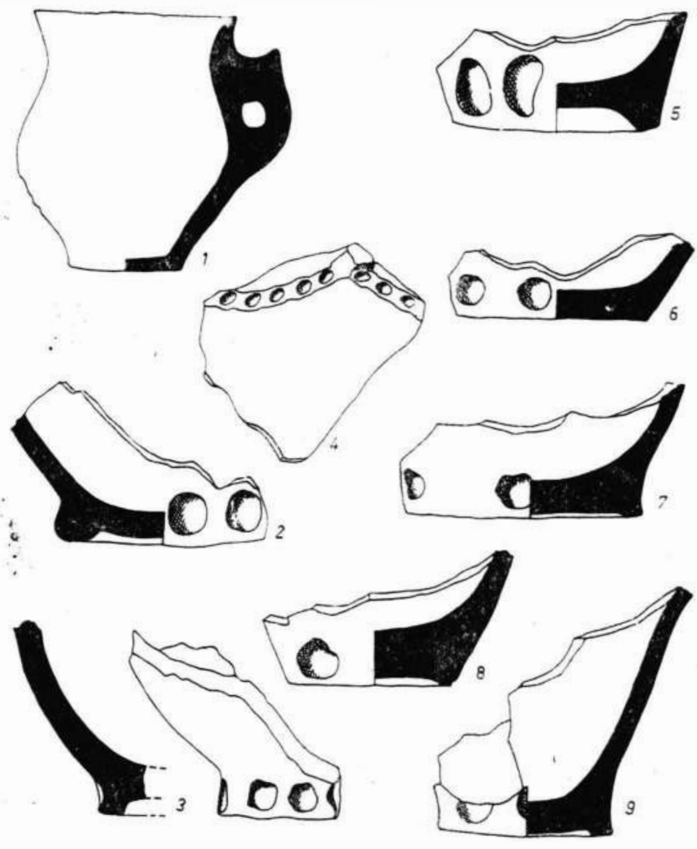

Fig 3. — *Callatis*, *1*, cană, epoca elenistică; *2*, *3*, *5—9*, cești-cățui, *4*, fragment ceramic.

30. Un fragment de vas lucrat cu mîna (inv. nr. 14 973), cărămiziu la suprafață și negru la miez. Ca decor prezintă un brîu în relief.

31. Fragment ceramic lucrat cu mîna (inv. nr. 15 174). Arderea bună a dat pereți duri, cu rezonanță, de culoare cărămizie. Sub buză un brîu alveolat.

32. La Mangalia (loc necunoscut) a fost găsit un fund de vas lucrat grosolan, cu mîna, dintr-o pastă poroasă, cu ingrediente mari (inv. nr. 17 072). Culoarea este cărămizie-cenușie, cu pete negricioase. Fundul este decorat cu 10 alveole mari făcute cu degetele, corespunzînd unor tumefieri în fundul plat al vasului (fig. 9/6).

Este analog cu ceştile-căţui descoperite la Tomis (nr. 23 şi 24, mai sus), datate în secolul al III-lea e.n. şi cu altele de la Callatis, Schitu, Tuzla, Limanu (vezi mai jos).

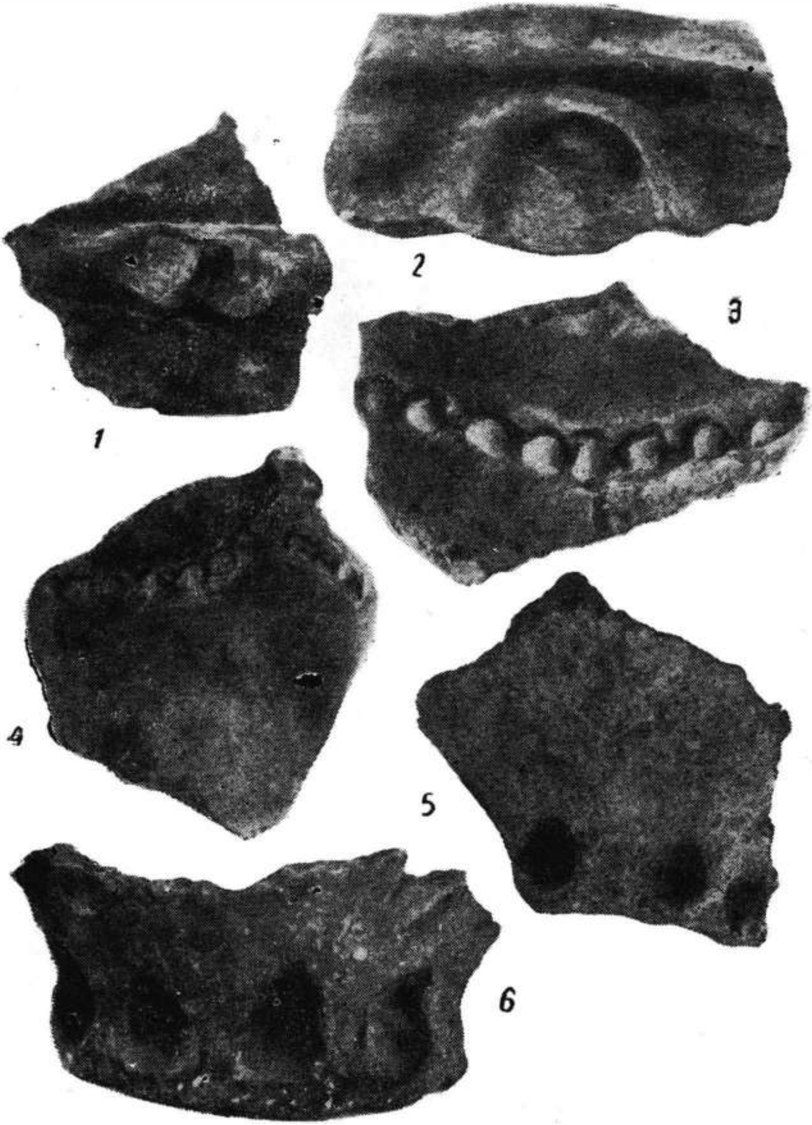

Fig. 9. — *Callatis.*

Întîlnim deci şi la Callatis aceste căţui fără torţi şi cu impresiuni digitale, caracteristice băştinaşilor în secolul al III-lea e.n.

33. Fragment dintr-o ceaşcă-afumătoare lucrată cu mîna (inv. nr. 15 346). Pasta este poroasă, cu numeroase şi mari concreţiuni, modelată

grosolan (fig. 8/2). Miezul este negru, iar la exterior are o culoare cărămizie, corodată. Pe margini, alveole adîncite cu degetele, corespunzîndu-le tumefieri pe fund. Este analog cu celelalte căţui descoperite pe litoralul dobrogean.

Fig. 10. — *Callatis.* Opaiţ lucrat cu mîna.

34. Fragment de ceaşcă getică (inv. nr. 16 377), ornamentată cu alveole digitale caracteristice. A fost descoperită la Callatis (fig. 8/3 şi 9/5).

35. Una dintre cele mai interesante descoperiri este cea a unui opaiț provenit de la Callatis. Este lucrat cu mîna dintr-o pastă grosolană, cu numeroase concrețiuni calcaroase, aspră la pipăit (lungimea 13,4 cm, înălțimea 7 cm, diametrul 9 cm). Are o culoare cenușie-brună. Opaițul are un bazin încăpător, închis, cu un gît înalt de 3 cm, terminat cu o gură largă, a cărei margine este evazată (fig. 10). Suprafața este netezită neregulat. Fundul plat are o ușoară adîncire. O toartă grosolană este trasă din buză și prinsă pe muchia diametrului maxim; ea prezintă ca semn caracteristic o protuberanță ascuțită. În partea anterioară pornesc două ciocuri cu orificiile de ardere largi, unul dintre ele fiind spart. Pe marginea opaițului apar patru mici proeminențe, așezate simetric.

Decorul opaițului este realizat prin impresiuni ca niște puncte, obținute prin apăsarea lutului. Impresiunile realizează o linie pe buza vasului, mijlocul torții, pe margine, pe gît și corp în regiunea dintre cele două ciocuri. Pe disc, la baza celor două ciocuri, a fost ornamentat cu cîte o ramură de brad, incizată adînc în lut.

Opaițul acesta reprezintă desigur o imitație locală, getică. Este o creație hibridă, folosind tehnica și decorul băștinaș, combinate cu forme elenistice.

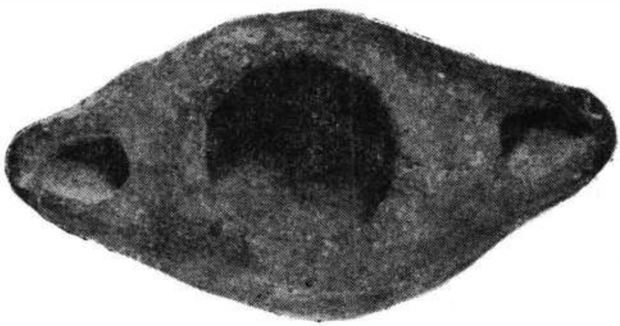

Fig. 11. — Opaiț lucrat cu mîna.

Un opaiț grecesc cu gît și toartă, din secolele II—I î.e.n. a fost descoperit la Tomis [106]. Opaițele cu mai multe ciocuri sînt răspîndite mai ales în epoca romană [107], dar se întîlnesc și în cea elenistică [108].

Elementele locale ale opaițului sînt: tehnica și modelarea lutului, decorul, protuberanța de pe toartă.

Opaițul-imitație descris mai sus, nu are deocamdată analogii. Aparține probabil unui moment aflat relativ la hotarul dintre epoca elenistică și cea romană pe teritoriul Dobrogei.

36. Un alt opaiț (de proveniență necunoscută) ridică aceeași problemă a imitațiilor locale după lămpile greco-romane. Este vorba despre un opaiț getic, lucrat cu mîna din lut cenușiu, grosolan, cu pereții groși și grei [109]. Are o lungime de 10,3 cm, o înălțime de 3 cm, un diametru de 5,2 cm. Bazinul și corpul opaițului sînt alungite, terminîndu-se cu două

[106] C. Iconomu, *Opaițe greco-romane*, Constanța, 1967, p. 8—9, fig. 12.

[107] *Ibidem*, p. 61, fig. 92 și p. 122, fig. 138.

[108] W. Deonna, *Opaițe antice găsite la Delos*, în *BCH*, XXXII, 1908, I—IV, fig. 7, 14, 42, 44.

[109] C. Iconomu, *op. cit.*, p. 150, nr. 780. fig. 189.

ciocuri, opuse simetric. Orificiul de umplere este foarte larg (fig. 11).

Replica acestui opaiț, în tehnica superioară grecească, este opaițul cu bazin deschis și cu două ciocuri situate diametral opus, dar și cu tub cilindric, din secolele IV—III î.e.n. [110].

IV. ALTE DESCOPERIRI

37. La Schitu s-au descoperit trei cățui-afumători, cu impresiuni digitale, în stare fragmentară (inv. nr. 15 906) (fig. 8/5, 8, 9).

38. La Tuzla s-a găsit o cățuie-afumătoare getică de același tip (inv. nr. 15 910) (fig. 8/6).

39. La Limanu s-a descoperit încă un exemplar de ceașcă-afumătoare getică, cu alveole, din secolele al III-lea e.n. (fig. 8/7).

În felul acesta *cunoaștem astăzi un număr de zece cești-afumători getice, din secolele II—III e.n., provenite din centrele de pe litoral.*

★

Considerăm necesar să dăm la sfîrșitul prezentării de mai sus următoarea schiță statistică :

Total	*= 83*	*exemplare ceramice*
Tomis, epoca elenistică	= 26	exemplare
Tomis, epoca romană	= 33	,,
Tomis, total	*= 59*	,,
Callatis, epoca elenistică	= 8	,,
Callatis, epoca romană	= 11	,,
Callatis, total	*= 19*	,,
Alte descoperiri, epoca romană	= 5	,,
Necropole, Tomis	= 10	,,
Necropole, Callatis	= — —	
Tomis, *intra muros*	= 49	,,
Callatis, *intra muros*	= 19	,,
Epoca elenistică, total	*= 34*	,,
Epoca romană, total	*= 49*	,,

Tabelul de mai sus ne oferă numai date provizorii, valabile pentru stadiul actual al cercetărilor. Descoperirile din anii viitori vor duce desigur la creșterea numărului dovezilor autohtonilor geți în orașele de pe litoral. În orice caz, numărul de 83 exemplare ceramice băștinașe descoperite la Tomis și Callatis sau în zone limitrofe (Schitu), care pot fi urmărite de-a lungul perioadelor elenistică și romană (34 exemplare și respectiv 49) atestă incontestabil prezența dar și perpetuarea unui grup etnic autohton în cadrul populației tomitane și callatiene.

Chiar în perioada romanizării, grupul etnic getic din Tomis și Callatis își continuă existența. Tocmai în această perioadă geții din cetățile pontice depun în morminte cățui-afumători tipice, dintre care cele zece cu impresiuni digitale reprezintă poate cea mai pregnantă dovadă a vitalității geților în Dobrogea romană.

[110] *Ibidem*, p. 31, nr. 1, p. 33, fig. 60.

Se poate constata că, deși există și unele analogii, multe din descoperirile noastre reprezintă forme și tipuri ceramice noi, unele chiar originale și neobișnuite, necunoscute pînă acum. Afirmăm aceasta referindu-ne în primul rînd la vasul cu incizii verticale (nr. 9, fig. 1/3 și 4/1,2), la vasul cu caneluri dintr-un mormînt din secolele III—II î.e.n. (nr. 16, fig. 1/1,2 și 4/3—6), la cana cu butoni din mormîntul secolului al III-lea î.e.n. (nr. 15, fig. 1/4 și 3/4), la castronul cu toartă semicirculară, alveolată (nr. 5, fig. 1/8 și 3/5,7), la oala cu butoni (nr. 21, fig. 2/7) și la cele două opaițe lucrate cu mîna (nr. 35, fig. 10 și nr. 36, fig. 11).

Apariția acestor tipuri ceramice inedite și interesante se explică prin condițiile speciale în care au lucrat olarii băștinași care locuiau în orașele vest-pontice, condiții care fac ca, din punct de vedere arheologic, să deosebim în ceramica și în cultura materială a geților dobrogeni două zone : zona pontică, încă insuficient cercetată și zona Dunării, mai bine cunoscută, care apare mult mai unitară și mai echilibrată, dovedindu-se strîns legată de cultura materială getică de la nordul Dunării [111].

Toate acestea nu înseamnă că în zona vest-pontică nu găsim ceramica tradițională a geto-dacilor. Dimpotrivă, această ceramică este din punct de vedere cantitativ, cel mai bine reprezentată prin oale și căni ornamentate cu brîuri alveolate și proeminențe.

La aceasta se adaugă încă un element de cea mai mare însemnătate pentru fundamentarea tezei unității culturale a geto-dacilor de pe ambele maluri ale Dunării și anume ceștile-afumători (cățui) fără torți și cu impresiuni digitale. Valoarea și semnificația lor crește cu mult dacă reținem că ele datează din epoca romană (secolul al III-lea e.n.) și că au fost depuse în morminte după un ritual tradițional. Asemenea cești-cățui erau cunoscute în lumea geto-dacă din secolele II—III e.n. de pe teritoriul Munteniei, Moldovei și Transilvaniei, iar acum și pe teritoriul Dobrogei.

Considerăm descoperirea celor zece cățui drept cea mai consistentă dovadă a persistenței populației autohtone în cetățile pontice. În acest sens este firesc să stabilim relații între ceștile-afumători discutate mai sus și recenta descoperire a unei cești-afumători miniaturale, cu o toartă, de tip clasic Latène dacic, în mediul carpic de la Horia-Măcin [112].

Descoperirea unor vase getice lucrate cu mîna, în morminte din epoca elenistică sau romană din Tomis, împreună cu materiale grecești sau romane, ridică desigur problema apartenenței etnice a defuncților și a familiilor lor. Este greu de presupus că greci sau romani din Tomis ar fi adăugat inventarului lor funerar obișnuit, de factură net superioară, vase grosolane luate de la geții băștinași. Avem de-a face cu autohtoni geți din orașele pontice care, cu toate că au suferit influențele unei culturi materiale superioare, grecești sau romane, își păstrează (desigur numai unii dintre geții elenizați sau romanizați) tradițiile. Păstrarea ritualului funerar specific, legat de religia getică, determină pe unii tomitani de origine indigenă să depună în mormînt, pe lîngă obiecte de calitate — grecești sau romane — și unul sau două vase locale, expresie a păstrării încă vii a conștiinței lor etnice. Tocmai din această cauză, în morminte se află

111 A. Aricescu, *Noi date cu privire la cimitirele getice din zona Dunării în Dobrogea*, în *Revista Muzeelor*, număr special, 1965, p. 425.

112 C. Scorpan, *Contribuții . . .*, în *Pontice*, I, 1968, p. 351—352. fig. 9.

numai vase getice lucrate cu mîna, primitive, ele reprezentînd cel mai bine originea lor și legătura cu poporul getic. De aceea chiar și găsim în morminte multe vase de dimensiuni mici, legate de ritual și nu de uzul casnic. Revelatoare în acest sens este prezența cățuilor-afumători în cîteva morminte. Tot geții depun în morminte, după un obicei vechi, cuțite-cosoare curbe, tipice, ce stau alături de un inventar funerar bogat.

Vasele înregistrate aici sub nr. 9 (fig. 1/3), 16 (fig. 1/1,2), 35 (fig. 10) și 36 (fig. 11) necesită o discuție specială. Arătam mai sus că fiecare din ele reprezintă în felul lor *unicate*, fără analogii. Încercăm o explicație, care ni se pare singura plauzibilă. Geții din orașele vest-pontice confecționează, izolat și întîmplător (nu în serie, ci un singur vas, o singură dată), cu mîna, în tehnica și maniera proprie, imitații ceramice după vase grecești (mai ales două cele de lux). Din această cauză vasele în discuție au un caracter hibrid, pe același vas coexistînd elemente diferite de tehnică, formă și decor, atît băștinașe cît și grecești.

Faptul că aborigenii au imitat ceramică superioară elenă nu este un fenomen nou [113]. În cimitirele de la Bugeac sînt cunoscute asemenea vase hibride, care imită amfore și cratere grecești [114]. Multe imitații, deosebit de interesante, au fost descoperite la Histria, ca de exemplu o ceașcă-cățuie lucrată cu mîna din secolul al II-lea î. e. n., dar cu două torți orizontale, tipic grecești, ca și modul de execuție al fundului [115].

Vasul cu incizii verticale de la Tomis (nr. 9, fig. 1/3) încearcă să imite unele *oenochoai* grecești din pastă fină gălbuie lucrate la roată și care au un decor din linii verticale, incizate și paralele. O astfel de *oenochoe* grecească, al cărei tip trebuie să fi folosit drept model la crearea cănii noastre, a fost descoperită la Histria.

În unele morminte din epoca romană s-au descoperit și imitații grosolane, lucrate cu mîna, după opaițe greco-romane (nr. 19, fig. 5/7 și nr. 22, fig. 2/4 și 5/6). Care este semnificația depunerii acestor opaițe, așa-numite deschise, grosolane, în morminte cu inventar funerar bogat? Dacă se depuneau în unele morminte opaițe de felul celor amintite, într-o vreme cînd opaițele bune, lucrate în serie, erau numeroase și ieftine, acest fapt nu trebuie socotit întîmplător, ci bine determinat de scopuri rituale și conservatoare. Din acest motiv credem că defuncții nu puteau să fie greci sau romani, fără a avea însă totală certitudine că am avea de-a face cu geți. Pe teritoriul Dobrogei am găsit analogii pentru opaițele-imitații din mormintele de la Tomis, numai la Dinogetia.

În orașele de la nordul Mării Negre, în epoca romană, se cunosc mai multe exemplare asemănătoare. În această regiune, ceramica lucrată cu mîna este considerată în ansamblu de cercetătorii sovietici drept sarmatică sau scito-sarmatică, fără a se face preciziuni despre opaițele care ne interesează [116].

Putem oare să atribuim, pe baza acestor analogii, mormintele de la Tomis amintite mai sus, sarmaților sau influenței lor? O asemenea ipoteză este greu de fundamentat în stadiul actual. Mai plauzibilă ni se pare

---

[113] I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 28, fig. 19; R. Vulpe, *Șantierul arheologic Popești*, în *Materiale*, III, 1957, p. 231, fig. 11/3—7.
[114] M. Irimia, *op. cit.*, p. 209, fig. 14, p. 223, fig. 33.
[115] M. Coja, *op. cit.*, nr. 50.
[116] E. G. Kastanaian, în *MIA*, 25, 1952, p. 288.

ipoteza imitării cu mîna a opaiţelor greco-romane în aria litoralului Mării Negre de către aborigenii respectivi, dintr-un loc sau altul, fie ei sarmaţi la nordul mării, sau geto-traci pe litoralul de vest. Trebuie de asemenea să avem în vedere că în cultura materială din regiunea Niprului mijlociu s-au constatat numeroase elemente comune cu regiunea carpato-dunăreană, iar în regiunea Niprului inferior s-au descoperit legături — în secolele III-I î. e. n. — cu materialele arheologice din zona noastră, în special de la Poiana [117].

În sprijinul acestei ultime opinii se situează descoperirea în acelaşi mormînt din Tomis a opaiţului deschis, lucrat cu mîna, ovoidal (nr. 22), alături de un cuţit curb, tipic geto-dacic. Această asociere ne face să înclinăm către ipoteza atribuirii şi a acestor morminte tomitane de epocă romană (care conţin opaiţe-imitaţii lucrate cu mîna) populaţiei băştinaşe getice. Asemănările între o serie de descoperiri vest-pontice cu cele nord-pontice (constatate şi la Histria, în sectoarele X şi Z) au fost, foarte probabil, determinate de *unitatea* influenţelor greceşti, fie că se exercitau asupra populaţiei getice de pe teritoriul Dobrogei, fie asupra populaţiei traco-scitice din nordul Mării Negre.

Vrem să precizăm că cele spuse mai sus nu încearcă să excludă influenţa sau prezenţa sarmaţilor. La Tomis s-a descoperit un vas (nr. 14, fig. 2/1 şi 5/1) care nu are analogii în ceramica getică. El se apropie de vasele de tip sarmatic. Cu toate că deocamdată este izolată, această descoperire ridică problema influenţelor, dacă nu chiar a prezenţei elementelor etnice sarmate la Tomis. Amintim că descoperiri sarmatice s-au înregistrat şi la Histria [118]. De asemenea, în unele morminte din Tomis din epoca romană, s-au găsit mărgele de tip sarmatic (aşa-numitele mărgele pastilate).

O altă problemă care se cere lămurită de viitoarele cercetări este dacă în momentul întemeierii, grecii au găsit pe locul viitoarelor lor cetăţi — Tomis şi Callatis — aşezări băştinaşe sau nu. La Histria, săpăturile din sectorul X par a demonstra că indigenii geţi au pătruns în oraş în mod progresiv, abia după întemeierea lui [119]. În cazul necropolei tumulare de la Histria, primatul aparţine geţilor [120].

Descoperirile arheologice care au format obiectul acestui articol reprezintă dovezi ale prezenţei şi continuităţii unui grup etnic indigen în cadrul populaţiilor tomitane şi callatiene. Subliniem că însemnătatea şi semnificaţia datelor prezentate mai sus depăşeşte spaţiul Tomisului sau al Callatisului şi se răsfrînge asupra întregului teritoriu al Dobrogei, întrucît, o dată ce dispunem de dovezi ale continuităţii indigene în oraşele litoralului, nu ne mai putem îndoi de temeinicia existenţei şi perpetuării autonomilor geţi în restul teritoriului Dobrogei romane.

---

[117] A. I. Meliukova, în *MIA*, 64, 1968; N. N. Pogrebova, în *MIA*, 64, 1958. Cf. şi I. I. Russu, *Elemente traco-getice în Sciţia şi Bosporul Cimerian*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 303 şi urm.

[118] P. Alexandrescu, în *Histria*, II, p. 281.

[119] S. Dimitriu, în *Histria*, II, p. 40—41.

[120] P. Alexandrescu, în *Histria*, II, p. 273—278.

LA PRÉSENCE ET LA CONTINUITÉ DES GÈTES À TOMIS ET CALLATIS

RÉSUMÉ

Les Gètes ont constitué la population autochtone de la Dobroudja antique, fait mentionné par les sources littéraires (Hécatée, Hérodote, Hellanicos, Thucydide, Strabon, Trogue Pompée, Ovide, Cassius Dion) et par les sources épigraphiques (entre autres, l'inscription découverte à Histria, qui mentionne *le roi* gète Zalmodegikos) ; les nombreuses recherches archéologiques ont permis la connaissance de la civilisation des Gètes de la Dobroudja.

L'étude porte sur le problème de la présence et de la persistance, maintes fois mentionnées par Ovide, des Gètes à l'intérieur des cités de Tomis et de Callatis. Certaines inscriptions de Tomis et d'Histria nous font savoir le nom de quelques indigènes.

On présente, pour la première fois, les découvertes archéologiques gètes de Tomis et de Callatis (totalisant 83 pièces céramiques) présentant des analogies tant à Histria que sur tout le territoire de la Dobroudja, allant même jusqu'aux Géto-Daces du nord du Danube.

I. *Tomis-intra muros*. Céramique gète de l'époque hellénistique : n°s 1 — 9 (fig. 1/5 ; 3/1 ; 1/6 ; 1/7 ; 3/2 ; 1/8 ; 3/5 ; 3/7 ; 1/3 ; 4/1, 2). Découvertes de l'époque romaine : n°s 10 — 14 (fig. 2/9 ; 2/2, 3 ; 2/1 ; 5/1).

II. *Tomis-nécropoles*. Quatre tombes de Tomis, de l'époque hellénistique, contenaient comme offrandes des vases gètes : n°s 15—18 (fig. 1/4 ; 3/4 ; 1/1,2 ; 4/3,6 ; 1/9 ; 3/3). Le mobilier de six tombes de l'époque romaine comprend aussi des vases gètes : n°s 19—24 (fig. 5/7 ; 7/1 ; 2/6 ; 5,3 ; 2/7 ; 5/2 ; 2/4, 5/6 ; 5/4 ; 7/2*a*; 2/8 ; 5/5, 8).

III. *Callatis*. N°s 25—36 (fig. 3/6 ; 8/1 ; 8/4 ; 9/4 ; 9/3 ; 9/1 ; 9/2 ; 9/6 ; 8/2 ; 8/3 ; 9/5 ; 10 ; 11). N°s 25—27, de l'époque hellénistique, n°s 28—36, de l'époque romaine.

IV. *Autres découvertes*. Schitu (n° 37, fig. 8/5, 8, 9) ; Tuzla (n° 38, fig. 8/6) ; Limanu (n° 39, fig. 8/7).

La céramique gète de Tomis et de Callatis appartenant aux époques hellénistique (33 pièces) et romaine (50 pièces) témoigne de la présence, mais aussi de la continuité, des indigènes dans ces villes-cités.

Les tombes de Tomis et de Callatis, qui nous ont livré des vases gètes d'offrande, typiques, travaillés à la main, sont considérées par l'auteur comme appartenant aux indigènes.

Les dix tasses-encensoirs rituelles, caractéristiques des Géto-Daces de la région carpato-danubienne aux IIe—IIIe siècles de n. è., à impressions de doigts (fig. 2/8 ; 5/5,8), représentent une preuve irréfutable de la persistance des Gètes dans la Dobroudja romaine.

D'autres vases, *pièces uniques* (fig. 1/3 ; 1/1,2), sont des imitations travaillées par les Gètes, d'une manière qui leur est propre, d'après la céramique grecque de meilleure qualité. Les indigènes ont imité aussi des lampes grecques, mais travaillées à la main (fig. 5/7; 2/4; 5/6 ; 10 ; 11).

Mentionnons la découverte, à Tomis, d'un vase céramique qui représente la première pièce de type sarmate de cette colonie (n° 14, fig. 2/1 ; 5/1).

L'auteur considère que les découvertes présentées dans cette étude ont une signification et une importance toutes spéciales pour toute la Dobroudja, car elles reflètent la vitalité du groupe ethnique indigène gète du territoire compris entre la mer Noire et le Bas-Danube.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Tomis. Époque hellénistique. 1, 2, 4, 9, nécropoles ; 3, 5 — 8, *intra muros*.
Fig. 2. — Tomis. Époque romaine. 1, 4 — 8, nécropoles ; 2, 3, *intra muros*.
Fig. 3. — Tomis. 1, 2, 5, 7, *intra muros* ; 3, 4, nécropoles ; 6, Callatis.
Fig. 4. — Tomis. 1, 2, *intra muros* ; 3 — 6, nécropoles.
Fig. 5. — Tomis. 1 — 8, nécropoles.
Fig. 6. — Tomis. Tombes.
Fig. 7. — Tomis. Tombes.
Fig. 8. — Callatis. 1, cruche de l'époque hellénistique ; 2, 3, 5 — 9, tasses-encensoirs.
Fig. 9. — Callatis.
Fig. 10. — Callatis. Lampe travaillée à la main.
Fig. 11. — Lampe travaillée à la main.

ELEMENTE ŞI INFLUENŢE BIZANTINE ÎN MOLDOVA ÎN SECOLELE VI—XI

DE

DAN GH. TEODOR

Pînă în prezent, în literatura arheologică românească după cum se ştie, cu excepţia unor lucrări de numismatică[1] nu există un studiu mai amplu care să fi valorificat din punct de vedere ştiinţific în ansamblu, marele număr de descoperiri bizantine de pe teritoriul ţării noastre[1]. Lucrările privind antichităţile bizantie apărute mai demult sau mai recent, prezintă numeroase vestigii doar parţial şi uneori numai în funcţie de obiectivele arheologice cercetate, fără a le lega întotdeauna de problema generală a rolului pe care Bizanţul l-a jucat vreme de peste o jumătate de mileniu în această parte a Europei. Un studiu detaliat şi exhaustiv al acestor antichităţi bizantine documentate arheologic în teritoriul de la nordul Dunării de jos, deşi încă dificil poate în stadiul actual al cercetărilor (din cauza marelui număr de descoperiri inedite), ar avea o deosebită utilitate, pentru înţelegerea multor fenomene de ordin economic, social, politic, şi cultural petrecute în secolele VI—XI pe teritoriul actual al României. El ar avea astfel menirea de a suplini în chip fericit lacunele de informaţie ale izvoarelor istorice referitoare la această epocă, destul de limitate şi echivoce în conţinutul lor.

Pe de altă parte, importanţa studierii antichităţilor bizantine de pe teritoriul României rezidă şi în aceea că influenţele directe sau indirecte ce pot fi documentate concomitent, dovedesc limpede că acolo unde a existat o populaţie cu puternice tradiţii romanice în cultura ei materială şi spirituală, legăturile cu civilizaţia bizantină au fost, în secolele VI—XI e. n., active, multiple şi continue şi că ele au avut un rol însemnat în cristalizarea şi menţinerea unor trăsături specifice acestei populaţii[2].

---

[1] C. Moisil, *Sur les monnaies byzantines trouvées en Roumanie*, în *Bulletin de la Section Historique. Acad. Roumaine*, vol. II, 1924, p. 209 şi urm.; Em. Condurachi, *Les trésors monétaires de la région Carpatho- Danubienne et leur importance pour l'histoire des Roumains*, în *Balkania*, vol. VII, 1944, p. 36—44; O. Iliescu, *Despre tezaurele monetare şi viaţa economică în secolele III-IV pe teritoriul ţării noastre*, în *Studii*, III, 1952, 5, p. 178 şi urm.; I. Dimian, *Cîteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R. P. R.*, în *SCN*, I, 1957, p. 189 şi urm.

[2] Primul care a relevat importanţa deosebită a rolului pe care Bizanţul l-a avut pentru cristalizarea trăsăturilor specifice ale culturii materiale vechi româneşti de la sfîrşitul mileniului I e. n. a fost prof. I. Nestor, cf. *Contributions archéologiques au problème des Proto-Roumains. La civilisation de Dridu*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 371 şi urm. Aceeaşi importanţă i s-a atribuit Bizanţului şi în ceea ce priveşte cultura Ipoteşti-Cîndeşti din secolele V—VII; vezi V. Teodorescu, *Despre cultura Ipoteşti-Cîndeşti în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 485 şi urm.

S C I V, tomul 21, nr. 1, Bucureşti, 1970, p. 97—128

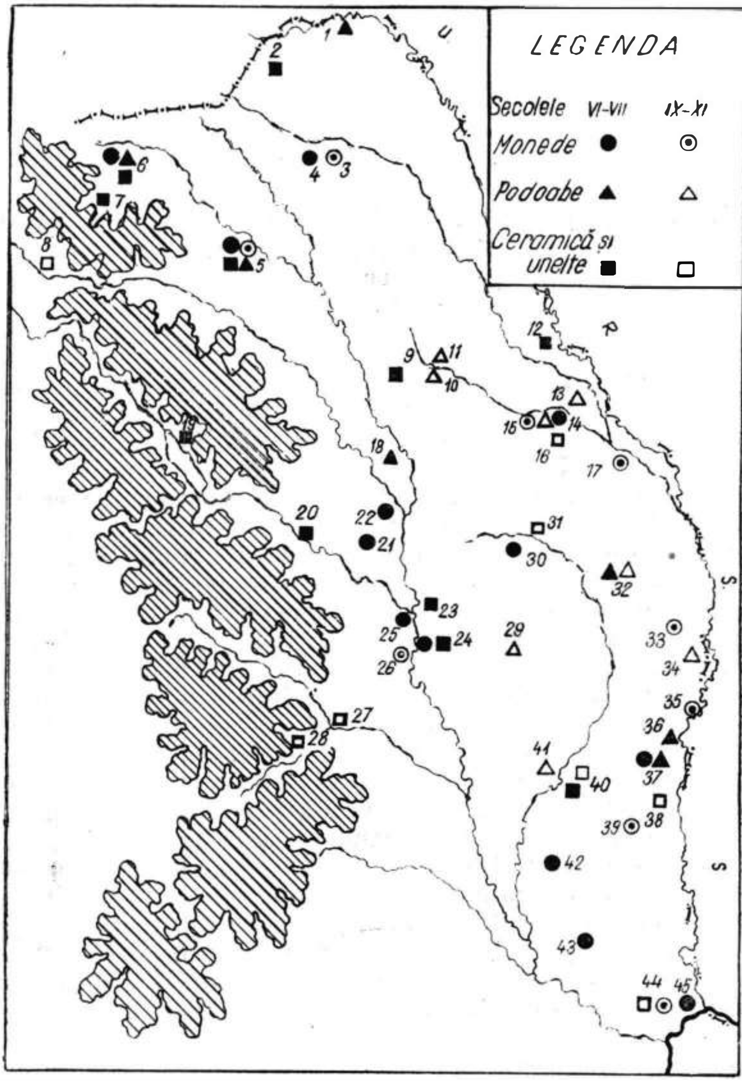

Fig. 1. — Harta descoperirilor arheologice de factură bizantină din Moldova datînd din secolele VI—XI. 1. Horodiştea ; 2, Lozna ; 3, Botoşani ; 4, Stînceşti ; 5, Şipot-Suceava ; 6, Botoşana ; 7, Arborea ; 8, Coşna-Floreni ; 9, Costeşti ; 10, Spinoasa ; 11, Erbiceni ; 12. Cîrniceni ; 13, Holboca ; 14, Iaşi ; 15, Miroslava ; 16, Hlincea ; 17, Satul Nou ; 18, Săbăoani ; 19, Hangu ; 20, Costişa ; 21, Ţibucani ; 22. Poiana-Dulceşti ; 23, Parincea ; 24, Horgeşti ; 25, Bacău ; 26. Cleja ; 27, Floreşti ; 28, Oituz ; 29, Onceşti ; 30, Voineşti ; 31, Dumeştii-Vechi ; 32, Dăneşti ; 33, Dolheşti ; 34, Arsura ; 35, Berezeni ; 36. Vădeni ; 37, Bîrlăleşti ; 38, Epureni ; 39, Grumezoaia ; 40, Prodana ; 41, Bîrlad ; 42, Movileni ; 43, Cudalbi ; 44, Şendreni ; 45, Galaţi.

În lumina considerentelor generale menţionate mai sus, descoperirile arheologice bizantine din Moldova, pe care le prezentăm în lucrarea de faţă, deşi mult mai puţin numeroase în comparaţie cu alte regiuni ale României, prezintă o valoare ştiinţifică deosebită, în sensul că ele lărgesc apreciabil aria de influenţă bizantină din care au făcut constant parte celelalte provincii ale ţării noastre (fig. 1).

★

În ultimii douăzeci de ani, antichităţile datînd din secolele VI—XI din regiunile răsăritene ale României au sporit, după cum se ştie, considerabil, facilitînd prin concluziile care s-au putut desprinde din studierea lor, clarificarea multora din aspectele mai dificile ale procesului istoric complex, desfăşurat în cadrul acestui teritoriu.

Printre bogatele urme de cultură materială prefeudală descoperite în Moldova, s-au putut identifica multe produse create în Bizanţ, precum şi numeroase influenţe directe sau indirecte ale civilizaţiei sale.

Încă de la început trebuie să precizăm că în cursul secolelor VI—XI în Moldova, putem distinge clar două etape deosebite în care se face mai din plin simţită prezenţa imperiului bizantin aici. Prima din aceste etape corespunde secolelor VI—VII e. n., atingînd apogeul în prima jumătate a secolului al VII-lea. A doua etapă poate fi fixată în limitele secolelor IX—XI, cu o pondere mai mare a acestor antichităţi bizantine către sfîrşitul secolului al X-lea şi prima jumătate a secolului al XI-lea.

După cum vom încerca să arătăm mai jos, existenţa acestor două etape distincte din activitatea Bizanţului în această regiune a României nu este întîmplătoare , ea reflectînd de fapt, cu fidelitate anumite situaţii de ordin economic şi politic prin care a trecut societatea bizantină în cursul celei de a doua jumătăţi a mileniului I. e. n.

Din prima perioadă, corespunzătoare secolelor VI—VII, se cunosc în Moldova mai multe importuri specifice bizantine de ceramică, unelte şi obiecte de podoabă, precum şi unele descoperiri de monede izolate sau grupate în tezaure.

În ceea ce priveşte ceramica, în afară de un ulcior păstrat în întregime şi provenit dintr-o localitate necunoscută din Moldova, se cunosc mai multe fragmente de amfore bizantine, de culoare roşie-gălbuie, ornamentate cu striuri orizontale pe corp. Asemenea descoperiri au fost făcute în aşezările din secolele VI—VII de la Cîrniceni-Iaşi [3], Vădeni-Vaslui [4], Bîrlad[5], Costişa-

---

[3] Descoperirea de la Cîrniceni aparţine prof. N. Zaharia, care ne-a informat că împreună cu fragmentele de amfore amintite s-au descoperit mai multe vase întregi şi fragmentare lucrate cu mîna şi la roata înceată, *asemănătoare* celor de la Şipot-Suceava, Botoşana şi din alte locuri, datate în secolele VI—VII.

[4] Fragmentele de amfore au fost descoperite împreună cu ceramica lucrată cu mîna, caracteristică secolelor VI—VII, de către prof. G. Coman, care a efectuat aici cercetări de suprafaţă în anii 1964—1965.

[5] În 1959, în punctul „Podul Stroe Beloescu", din marginea de sud-est a oraşului Bîrlad, au fost descoperite cîteva mici fragmente de amfore împreună cu cîteva fragmente de vase lucrate cu mîna, datînd din secolele VI—VII.

Neamț[6] etc. (fig. 2/1,2). Ele sînt asemănătoare cu resturile ceramice de aceeași factură documentate în așezările culturii Ipotești—Cîndești [7]și în orașele romano-bizantine de pe Dunăre [8]. Amfore de același tip au fost răspîndite nu numai în Balcani, ci și în Crimeea. Starea fragmentară a amforelor bizantine din Moldova, ca și raritatea lor nu ne permit, în stadiul

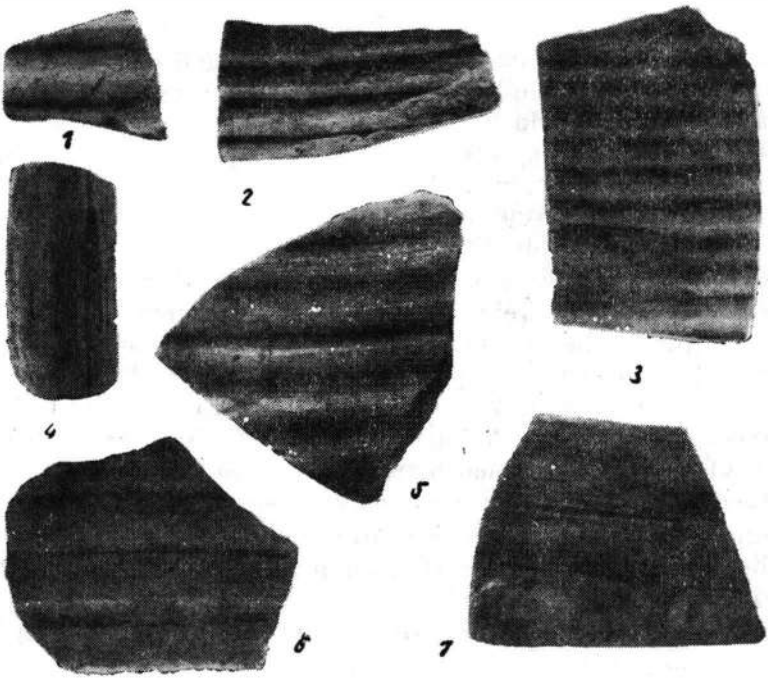

Fig. 2. — Amfore de import bizantine. *1*, Botoșana; *2*, Suceava (secolele VI—VII); *3*, *6*, Prodana; *4*, Oituz; *5*, *7*, Șendreni (secolele IX—XI).

actual al cercetărilor, să facem precizări mai multe în legătură cu forma și dimensiunile lor. Alături de existența acestei categorii de olărie bizantină, ar trebui menționată și informația privind descoperirea în 1968 a unei oale

[6] Prin săpăturile întreprinse la Mănioaia-Costișa (jud. Neamț), în 1965 și 1967, s-a reușit să se descopere un bordei datînd din secolele V—VI. Cîteva fragmente ceramice provenite din amfore de import au fost găsite printre materialele din umplutura bordeiului amintit. Ele sînt de aceeași factură cu exemplarele de amfore descoperite în localitățile menționate mai sus. Săpături D. Gh. Teodor, V. Căpitanu și I. Mitrea.

[7] Vl. Zirra, și G. Cazimir, *Unele rezultate ale săpăturilor arheologice de pe Cîmpul Boja din cartierul Militari*, în *Cercetări arheologice în București*, I, 1963, p. 60; V. Teodorescu, *op. cit.*, p. 490 și urm.; M. Constantiniu, *Elemente romano-bizantine în cultura materială a populației autohtone din partea centrală a Munteniei în secolele VI— VII*, în *SCIV*, 17, 1966, 4, p. 677, fig. 8/4.

[8] Em. Condurachi și colaboratori, *Șantierul Histria*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 278, fig. 4/2; idem, în *Materiale*, VII, 1961, p. 236—239, fig. 11; I. Barnea, *L'incendie de la cité de Dinogetia au VIe siècle*, în *Dacia*, N. S., X, 1966, p. 240 și urm., fig. 4/1, fig. 8/1—7, fig. 10/1, fig. 12/1,7; D.Tudor, *Sucidava, une cité daco-romaine et byzantine en Dacie*, Bruxelles-Berchen, 1965, p. 119 pl. XXV.

de bronz la Horgeşti-Bacău, folosită la tezaurizarea unor obiecte şi monede de bronz din a doua jumătate a secolului al VI-lea [9].

În afară de ceramică, aşa cum aminteam, pentru această vreme prezintă un deosebit interes descoperirea unor unelte legate de îndeletnicirile casnice şi meşteşuguri. Un loc aparte îl ocupă în mod special tiparele din marnă sau din os.

În Moldova se cunosc două interesante tipare, lucrate din marnă, unul păstrat fragmentar într-un cuptor din aşezarea de la Lozna-Dorohoi[10] (fig. 6/7) şi un altul întreg, descoperit cu prilejul unei cercetări de suprafaţă la Parincea-Bacău [11] (fig. 6/12).

Tiparul fragmentar de la Lozna, de formă rectangulară, prezintă pe cele două suprafeţe ale sale, şlefuite, două orificii, unul cilindric şi altul sferic, destinate probabil turnării unor obiecte de podoabă, după cum par să indice şi dimensiunile sale reduse. Datarea acestei piese în a doua jumătate a secolului al VII-lea este asigurată de încadrarea cronologică a complexului în care a fost descoperit [12]. Tiparul de la Parincea prezintă pe una din suprafeţele sale, executat prin incizie, un ornament stilizat format din lujeri de floare, răsuciţi în spirală. La unul din capetele tiparului, dispoziţia ornamentului în cadrul suprafeţei formează o cruce cu capetele braţelor rotunjite şi ornamentate în interior cu cercuri concentrice. Asemenea cercuri concentrice au fost incizate, pentru a completa ornamentul de bază şi la capetele lujerilor de floare, terminate cu cîte două petale stilizate, apropiate ca formă de petalele de crin, motiv frecvent întîlnit în arta giuvaergiilor bizantini din această vreme. De altfel, forma obiectului de podoabă ce urma să fie turnat într-un astfel de tipar (o aplică), prezenţa ornamentului floral stilizat, dispus artistic în cadrul suprafeţei date, ca şi existenţa crucii la unul din capetele sale, se leagă strîns de concepţia artistică bizantină. Asemenea ornamente sînt frecvente pe produsele meseriilor artistice din Bizanţ, avînd o largă circulaţie în secolele VI-VII nu numai în lumea sud-dunăreană, ci şi în teritoriile nord-dunărene, unde s-au bucurat de o apreciere deosebită la populaţiile din cîmpia Panonică în vremea dominaţiei avare [13]. De altfel, tipare mai mult sau mai puţin asemănătoare pentru turnat cruci sau obiecte de podoabă, considerate fie ca produse bizantine, fie ca un efect al influenţelor exercitate de imperiul bizantin aici, au fost descoperite şi în alte regiuni ale României, la

[9] Tezaurul a fost descoperit întîmplător cu ocazia unor lucrări de interes obştesc şi a fost achiziţionat pentru Muzeul de istorie din Bacău de către V. Căpitanu şi C. Buzdugan, care ne-au dat informaţii privind conţinutul lui. Tezaurul urmează să fie publicat de către cei ce au făcut cercetarea la locul descoperirii.

[10] D. Gh. Teodor şi I. Mitrea, *Cercetări arheologice în aşezarea de la Lozna-Dorohoi*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 287—288, fig. 8/13.

[11] Obiectul a fost găsit de cercetătorii M. Florescu şi V. Căpitanu cu prilejul unei cercetări de suprafaţă efectuate în 1961.

[12] D. Gh. Teodor şi I. Mitrea, *op. cit.*, p. 289.

[13] Decor asemănător este întîlnit pe unele limbi de curea din descoperirile avarice din prima perioadă, atît în ţara noastră cît şi din Panonia, vezi K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei, secolele IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 78, fig. 18/10; G. Lazló, *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avares*, în *ArchHung.*, XXXIV, Budapesta, 1955, p. 30, fig. 9b; N. Fettich, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc*, în *Studia archaeologica*, III, Budapesta, 1965, p. 51—52, 73—75, 81, 113, fig. 84/3; 126/1; 130/1; 145/13, 190/11.

Dumbrăveni-Sibiu [14] şi Corund-Harghita [15], în Transilvania, precum şi la Străuleşti-Bucureşti [16], Olteni-Teleorman [17], Cîndeşti-Buzău [18] şi Bucureşti (str. Soldat Chivan) [19], în Muntenia.

Prezenţa a două orificii cilindrice laterale şi a pîlniei de turnare în partea de sus a piesei de la Parincea ne arată că iniţial tiparul era compus din două părţi (valve).

O importanţă deosebită o prezintă alături de tiparele amintite şi tiparele din os descoperite întîmplător la Costeşti-Iaşi [20]. Trei din aceste piese au o formă aproximativ paralelipipedică, iar una este asemănătoare unui trunchiu de con (fig. 3, 4 şi 5). Două din piesele paralelipipedice au incizate pe suprafeţele lor mari diferite ornamente, precum şi imaginile unor aplice, cercei, unii cu pandantivul stelar etc. Pe una din suprafeţele uneia din piese este gravată o pafta de formă dreptunghiulară avînd un chenar pe margine format din fascicule de linii orizontale şi verticale alternînd, în colţuri fiind dispuse cercuri concentrice, iar pe cealaltă suprafaţă o interesantă aplică ornamentată cu un decor antropomorf-reprezentînd trei personaje de aceeaşi mărime, îmbrăcate la fel, înconjurat de un chenar care imită şnurul. Pe aceeaşi suprafaţă în partea dreaptă sus este incizată silueta unei căprioare.

Pe una din suprafeţele mari ale celuilalt tipar este incizată o aplică dreptunghiulară ornamentată cu semicercuri duble dispuse în formă de solzi şi înconjurată de un chenar imitînd şnurul, precum şi două romburi cu două cercuri concentrice în mijloc, folosite probabil pentru cercei. Un orificiu semisferic dispus lateral era întrebuinţat se pare pentru butoni (nasturi) sau pentru mărgele de cercei. Cealaltă suprafaţă are gravată pe ea doi cercei semilunari cu pandantiv stelat ornamentat cu pseudogranule, precum şi un alt obiect neidentificabil, în formă de săgeată. Un pătrat mic, incizat adînc, este dispus lateral lîngă cercei.

Al treilea tipar, de dimensiuni mai reduse, are săpate adînc pe cele patru suprafeţe mari ale sale sfere, ove, pătrate şi forme de aplici de diferite mărimi, folosite desigur pentru prelucrarea butonilor (nasturilor), mărgelelor de cercei sau a unor aplici mai mici.

A patra piesă descoperită la Costeşti, de dimensiuni mult mai mici, are forma unui trunchiu de con, simplu, neornamentat, fiind folosită probabil ca obiect de presat.

Tiparele descoperite la Costeşti-Iaşi prin natura materiei prime din care sînt lucrate (os), ca şi prin caracteristicile de ordin tehnic ale inciziilor de pe ele serveau la prelucrarea unor obiecte de podoabă în tehnica presării, folosindu-se cu precădere metale maleabile (aur, argint, aramă). Motivele ornamentale folosite (geometrice, antropomorfe sau zoomorfe), ca şi teh-

---

[14] K. Horedt, *op. cit.*, p. 95, fig. 13/8.

[15] *Ibidem*, fig. 13/6.

[16] M. Constantiniu, *op. cit.*, p. 673—675.

[17] C. Preda, *Tipar pentru bijuterii din secolul al VI-lea descoperit la Olteni*, în *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 513 şi urm.

[18] Informaţii V. Teodorescu, care a efectuat săpături în această aşezare.

[19] Informaţii Vl. Zirra care a întreprins săpături în aşezarea din secolele VI—VII, identificată aici.

[20] La Costeşti (jud. Iaşi), în 1960, un locuitor a descoperit întîmplător mai multe piese din os grupate (depozit ?). Ele au fost achiziţionate în acelaşi an de medicul I. Diaconescu din Fălticeni, care a avut amabilitatea să ne pună la dispoziţie pentru studiu aceste obiecte.

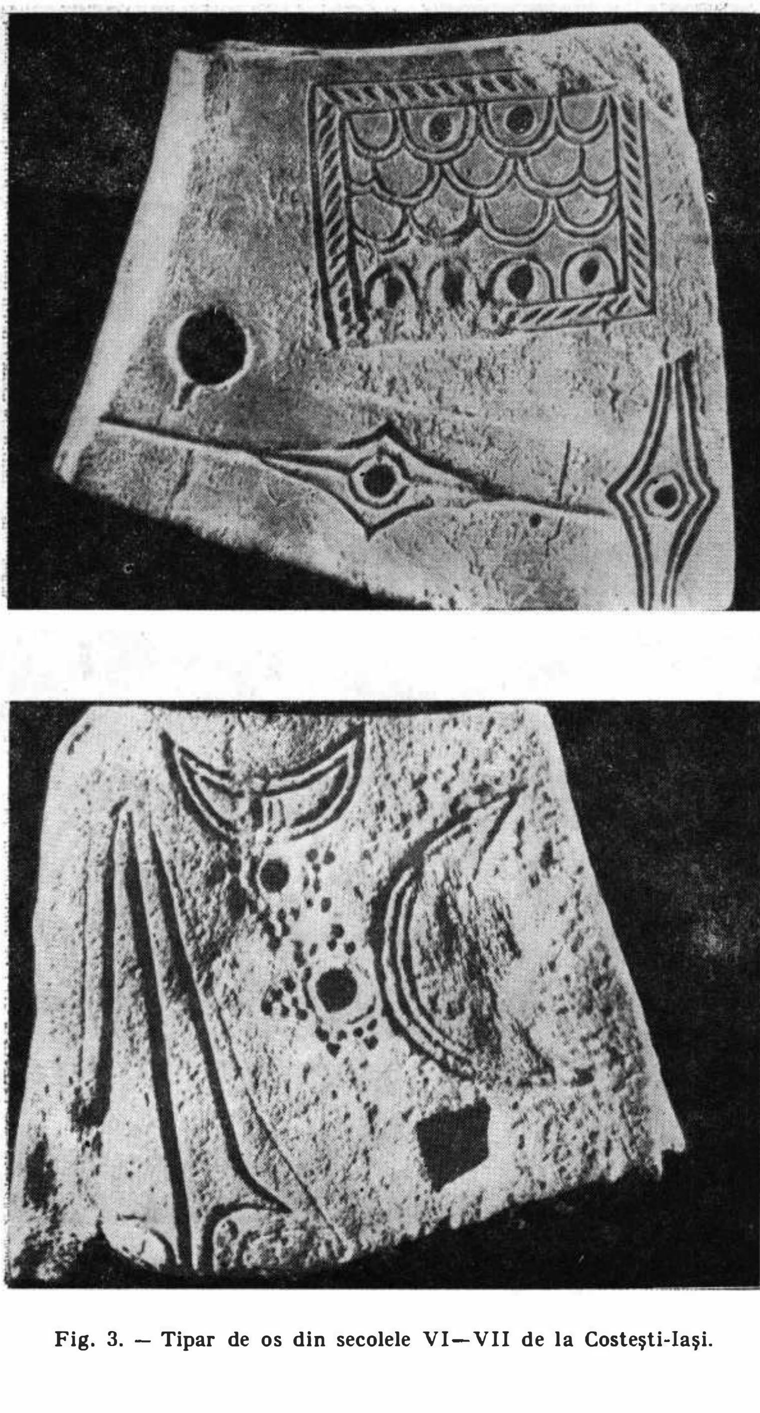

Fig. 3. — Tipar de os din secolele VI—VII de la Costeşti-Iaşi.

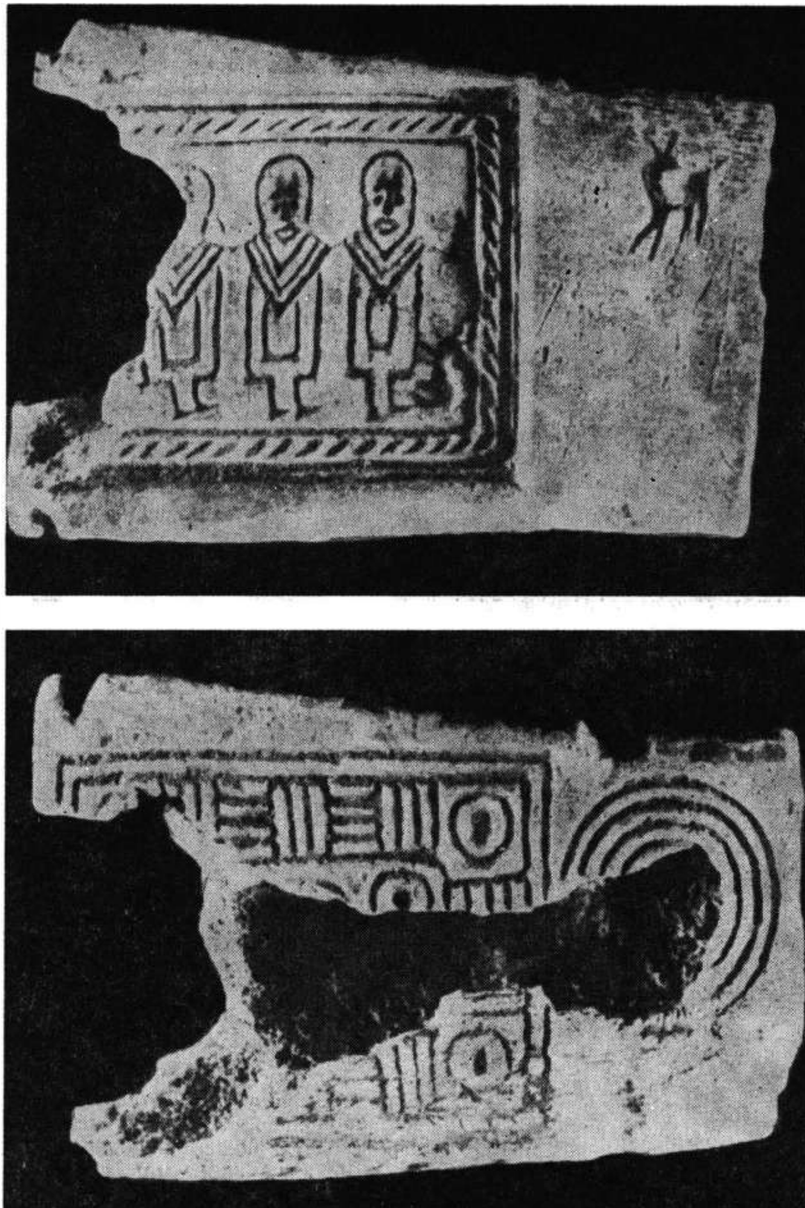

Fig. 4. — Tipar de os din secolele VI—VII de la Costeşti-Iaşi.

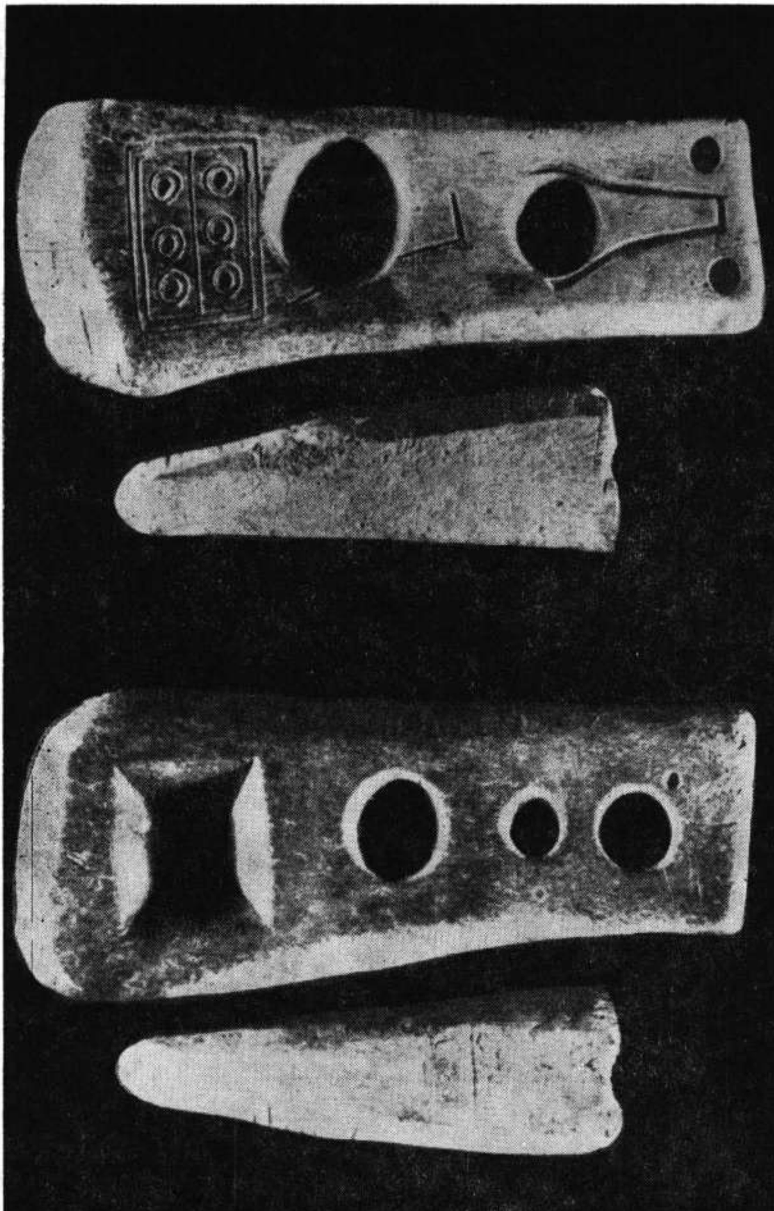

Fig. 5. — Tipar şi obiect de presat, din os, din secolele VI—VII de la Costeşti-Iaşi.

nica de prelucrare, au fost frecvent întrebuințate în giuvaergeria bizantină, nu numai în secolele VI—VII, ci și mai tîrziu, în secolele X—XII. Este suficient să amintim doar maniera artistică în care sînt redate cele trei personaje, precum și cerceii semilunari cu pandantiv stelat. De altfel prezența imaginii unui astfel de cercel pe una din suprafețele unei matrițe, constituie cel mai bun criteriu de încadrare cronologică și culturală pentru descoperirea de la Costești. Desigur, un studiu mai detaliat al acestor tipare, cu toată importanța deosebită pe care o prezintă, credem că ar depăși cadrul limitat al lucrării noastre. De aceea, ne vom mărgini la unele considerații de ordin general [21].

Dintre obiectele a căror imagine este incizată pe piesele de la Costești o valoare științifică aparte, așa cum aminteam mai sus, o prezintă cerceii semilunari cu pandantiv stelat, apropiați ca formă de așa numiții cercei de tip Coșoveni [22]. Pe baza analogiilor cu cercei asemănători de la Prša în Slovacia, piesele descoperite la Costești pot fi datate în a doua jumătate a veacului al VII-lea [23].

Rămîne să subliniem în plus valoarea istorică deosebită a unora dintre concluziile care se pot desprinde din studierea atentă a acestor descoperiri și în special aceea că anumite produse considerate ca fiind prelucrate exclusiv in atelierele din Bizanț au putut fi produse de către meșterii bizantini sau localnici chiar în regiunile unde asemenea obiecte erau în mod deosebit solicitate. În acest sens, este desigur important de reținut și informația pe care o deținem de la descoperitorul acestei piese, care a găsit împreună cu ea mai multe foițe din aramă și argint, din nefericire pierdute. Fără îndoială, descoperirea tiparelor de la Costești nu constituie un caz singular pentru această vreme în teritoriile nord-dunărene. Meșteri giuvaergii, locali sau bizantini, sînt cunoscuți ca lucrînd pentru populația nord-dunăreană din vremea stăpînirii avare, exemple concrete oferindu-ne, după părerea noastră, chiar descoperirile din Transilvania, dela Bandul de Cîmpie [24] și Felnac [25].

Din categoria obiectelor mai deosebite, caracteristice perioadei secolelor VI—VII ar trebui amintită și descoperirea, într-una din așezările prefeudale de la Botoșana-Suceava, a unui clopot fragmentar din fier [26]. Fragmentul de la Botoșana face parte dintr-un clopot de formă cilindrică aplatisată. În aceeași locuință s-a mai descoperit și o mică limbă de clopot, din fier, aparținînd probabil aceluiași obiect (fig. 6/9). Pînă în prezent, din cîte cunoaștem, asemenea clopote de fier sînt foarte rare în așezările din România în această perioadă. Singular deocamdată în Moldova, clo-

[21] Un studiu detaliat al descoperirii de la Costești se află în pregătire de către semnatarul acestor rînduri și medicul I. Diaconescu.

[22] I. Nestor și C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Der völkerwanderungszeitliche Schatz Negrescu*, în *Germania*, XXII, 1, 1938, p. 33—41, pl. VIII.

[23] S. Dimitrijevič, *Četire groba Novootkrivene slovenske nekropole u Oloku kod Vinkovaca*, în *Opuscula Archaeologica*, II, Zagreb, 1957, p. 21 și urm., pl. V/2.

[24] K. Horedt, *Avarii în Transilvania*, în *SCIV*, VII, 1956, 3—4, p. 396, unde dă bibliografia descoperii.

[25] N. Fettich, *Trouvailles avares de Dunapentele*, în *Arch Hung.*, XVIII, Budapesta, 1936, p. 92—93 și nota 79.

[26] Descoperirea a fost făcută în 1967 în bordeiul 17, împreună cu o mică cataramă din fier și ceramica caracteristică secolelor VI—VII.

Fig. 6. — Unelte şi obiecte de podoabă din secolele VI—VII. *1*, **Şipot-Suceava**; *2*, *4*, **Bîrlăleşti**; *3*, *9*, **Botoşana**; *5*, **Hlincea**; *6*, *8*, **Vădeni**; *7*, **Lozna**; *10*, **Arborea**; *11*, **Hangu**; *12*, **Parincea**.

potul din fier de la Botoşana îşi găseşte unele apropieri doar la Sucidava, unde sînt cunoscute cîteva exemplare de dimensiuni apropiate [27]. Raritatea evidentă a acestor obiecte ne determină să conchidem că ele au putut fi importate din sudul Dunării, unde asemenea clopote sînt cunoscute încă din secolele II-III e. n., fiind puse acolo în legătură cu populaţia tracică romanizată [28]. Exemplare de acelaşi tip au fost găsite şi în unele oraşe de pe litoralul de nord al Mării Negre, fiind socotite tot ca importuri din lumea dunăreană [29].

Tot ca importuri am putea considera şi cele două topoare din fier cu ceafă cilindrică şi aripioare, categorisite ca fiind în general de tip „dunărean", unul descoperit la Hangu-Neamţ [30] şi altul la Arborea-Suceava [31] (fig. 6/10, 11). Lama lor îngustă, curbura tăişului şi anumite caracteristici ale aripioarelor pledează pentru o datare a lor în secolul al VII-lea, aşa cum o indică de altfel şi unele analogii destul de apropiate din restul teritoriului ţării noastre [32], precum şi din sudul Dunării [33] şi Cîmpia Panonică[34]. Asemenea obiecte au avut o largă circulaţie în timp şi spaţiu şi au fost folosite în egală măsură ca armă de luptă şi ca unealtă casnică.

A doua grupă din cadrul antichităţilor bizantine din Moldova, datînd din secolele VI — VII, o constituie obiectele de podoabă. În marea lor majoritate, ele sînt lucrate din bronz şi doar cîteva din metale semipreţioase. Cele mai reprezentative obiecte din această categorie sînt fibulele, cerceii şi cataramele, acestea din urmă încadrate în categoria de faţă datorită şi rolului lor estetic.

De la Bîrlăleşti (jud. Vaslui) [35] şi de la Şipot-Suceava [36] provin două fibule de tip romano-bizantin cu picior, turnate din bronz. Exemplarul de la Şipot (fig. 6/1) prezintă pe suprafaţa exterioară a arcului şi piciorului un ornament format din linii paralele şi grupuri sau şiruri de mici cercuri concentrice, precum şi un simulacru din sîrmă înfăşurată la baza arcului. Piesa de la Bîrlăleşti (fig. 6/2) are pe arc două linii paralele incizate, iar pe partea superioară a piciorului crestături sugerînd o bandă subţire înfă-

---

[27] D. Tudor, *op. cit.*, p. 102—103, fig. 26/2.

[28] I. Venedikov, *Святилище при с. Лиляче*, în *Izvestiia-Institut*, XVIII, 1952, p. 209, fig. 196; St. Stancev, în *Izvestiia-Institut*, XXIII, 1960, fig. 19/4, provine de la Pliska.

[29] B. D. Şelov, *Раскопки северо-восточного участка Танаиса (1955—1957)*, în *Древности нижнего Дона*, Moscova, 1965, p. 76 şi urm., fig. 19/20.

[30] Toporul din fier a fost descoperit izolat în 1957 prin săpăturile efectuate de cercetătorul A. Niţu în aşezarea de la punctul „cetăţuie".

[31] Piesa a fost descoperită în 1965 cu ocazia unei cercetări de suprafaţă efectuată de D. Gh. Teodor. Ea se păstrează în muzeul sătesc din Arborea.

[32] M. Rusu, *The Prefeudal cemetery of Noslac* (*VI th— VII th centuries*), în *Dacia*, N. S., VI,1962, p. 274, fig. 4/8; K. Horedt, *Contribuţii* . . . , p. 72, fig. 11/6, 17/5.

[33] H. Spahiu, *Gërmimet e vitit 1961 në varrezën e herëshme mesjetare të Kalasë së Dalmaces*, în *Studime Historike*, XVIII, 3, Tirana, 1964, p. 79—81, pl. III/4—7; J. Ćiangova, *Средневековни оръдиа на труда в България*, în *Izvestiia-Institut*, XXV, 1962, pl. IV.

[34] Tipuri asemănătoare de topoare, care copiază evident piesele mai vechi de origine romană au fost descoperite şi în Panonia şi în Moravia, vezi J. Hampel, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I, Braunschweig, 1905, p. 84—88, precum şi J. Eisner, *Devínska Nová Ves*, Bratislava, 1952, p. 296 şi urm. şi J. Poulík, *Staroslovanská Morava*, Praga, 1948, p. 183.

[35] Fibula a fost descoperită în 1962 de către G. Coman, cu prilejul unei cercetări de suprafaţă, împreună cu un inel, o aplică şi o monedă din secolele VI—VII.

[36] Cu ocazia săpăturilor arheologice întreprinse în 1960 la Şipot-Suceava s-a descoperit în apropierea bordeiului VIII o fibulă romano-bizantină. Obiectul a fost descoperit în stratul de cultură al aşezării prefeudale de aici, datînd din secolele VI—VII.

şurată. Fibulele romano-bizantine au avut o mare circulaţie în Peninsula Balcanică, fiind considerate ca un obiect la modă în secolul al VI-lea[37]. De asemenea, exemplare aproape identice ca dimensiuni şi ornament sînt cunoscute în mai toate vechile oraşe dunărene de pe teritoriul României [38], dar în special la Sucidava [39]. Exemplare izolate mai sînt cunoscute şi în Cîmpia Tisei [40] şi unul chiar în nord-vestul Ucrainei, în Volînia [41]. Dacă pentru regiunile dunărene circulaţia unor astfel de obiecte de podoabă poate fi considerată ca un fenomen firesc, avînd legături mai vechi cu antichităţile din epoca romană, rămîne să se precizeze prin ce căi a putut ajunge într-o regiune atît de nordică exemplarul din Ucraina. Prezenţa acestui tip de fibulă romano-bizantină într-o regiune geografică destul de bine delimitată, în vremea cînd lumea slavă foloseşte exclusiv fibulele digitate, pare să indice ca valabilă ipoteza potrivit căreia ele erau cu predilecţie purtate de către o populaţie romanică [42]. Este încă greu desigur, ca în stadiul actual al cercetărilor, să se încerce o limitare cronologică mai precisă a fiecăreia dintre diversele variante de fibule romano-bizantine descoperite în regiunile dunărene. Totuşi, o datare a lor mai restrînsă, numai în cursul secolului al VI-lea, ar trebui avută în vedere şi în funcţie de cronologia complexelor arheologice în care au fost descoperite unele din ele. În acest sens, un studiu sistematic al tuturor descoperirilor de fibule de tip romano-bizantin din România ar putea contribui eficient la relevarea valorii lor deosebite din punct de vedere cronologic şi cultural.

În afară de aceste fibule, pe teritoriul Moldovei se mai cunosc şi doi cercei care, prin caracteristicile lor, pot fi dataţi tot în această vreme.

Unul din aceşti cercei, descoperit în 1967 la Horodiştea (jud. Botoşani) [43], păstrat fragmentar, este de tip semilunar, cu pandantivul stelat, asemănător întrucîtva cu exemplarele incizate pe unele din tiparele de la

---

[37] N. Muşmov, *Изворът св. Троица при Брацигово*, în *Izvestiia-Institut*, V, 1928—1929, p. 329, fig. 191 ; J. Welkov, *Eine Gotenfestung bei Sadowetz* (*Nord-Bulgarien*), în *Germania*, XIX, 1935, p. 154, pl. 17/3. 7, 10, 12 ; Cr. Pescheck, *Zur Süldausbreitung der Fibel mit umgeschlagenem Fuss*, în *PZ*, XXXIV/V, 1949/1959, vol. II, p. 255—266 şi figurile ; D. Mano-Zisi, *Ископавања на Царичином Граду 1953 и 1954 години*, în *Starinar*, V—VI, 1954—1955, Belgrad, 1956, p. 155 şi urm., fig. 3615,6 ; idem, în *Starinar*, VII—VIII, 1956—1957, Belgrad, 1958, p. 311 şi urm., fig. 36 ; D. P. Dimitrov, M. Cicikova şi B. Sultov, *Археологические раскопки в восточном секторе Нове в 1962 г.* în *Izvestiia-Institut*, XXVII, 1964, p. 230—231, fig. 16/1—2 ; S. Anamali şi F. Prendi, *Vazhdimësia e kulturës ilire në kulturën e kersme mesjetare Shqiptare*, în *Konference e parë e Studimene Albanologjike, 1962*, Tirana, 1965, p. 468 şi urm., pl. I ; G. Gomolka, *Zu den spätkaiserzeitlichen Fibeln aus dem Donau Kessel Iatrus, Nord-Bulgarien*, în *Klio*, 48, 1967, p. 315 şi urm., fig. XIX.

[38] Em. Condurachi şi colaboratori, *Şantierul arheologic Histria*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 19, 21, fig. 7 a—b ; I. Barnea şi B. Mitrea, *Săpăturile de salvare de la Noviodunum* (*Isaccea*), în *Materiale*, V, 1958, p. 470, fig. 10/7 ; Gh. Ştefan şi colaboratori, *Şantierul arheologic Garvăn* (*Dinogetia*), în *Materiale*, VII, 1961, p. 593, fig. 4/5.

[39] D. Tudor, *op. cit.*, p. 117, fig. 34/8—12.

[40] D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken* (*457—568 u.Z.*), Budapesta, 1961, p. 136, 266, 324, pl. CCXXIII/27, CCXIV/39.

[41] V. D. Baran, *Памятники черняховской культуры бассейна западного Буга* în *MIA*, 116, 1964, p. 247, fig. 6/19.

[42] Petre Aurelian, *Contribuţia atelierelor romano-bizantine la geneza unor tipuri de fibule „digitate" din veacurile VI—VII e.n.*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 271—272.

[43] Cercelul de la Horodiştea a fost descoperit împreună cu o aplică şi ceramică caracteristică secolului al VII-lea într-un bordei dezvelit prin săpăturile întreprinse de N. Zaharia.

Costeşti-Iaşi. Spre deosebire de exemplarele de la Costeşti, care se prelucrau prin presare, cercelul de la Horodiştea este turnat din bronz.

După cum se ştie, cercei de tipuri asemănătoare sînt cunoscuţi pe teritoriul ţării noastre, în afară de cei de la Coşoveni, la Noşlac [44], Teiuş [45], Gîmbaş [46] şi Cîmpia Turzii [47], în Transilvania, în morminte din epoca avarică. De asemenea, exemplare apropiate ca formă şi tehnică de lucru au fost descoperite şi în Iugoslavia [48], Ungaria [49] şi chiar în Ucraina [50]. Astfel de obiecte de podoabă, considerate de cei mai mulţi dintre specialişti ca fiind produse specific bizantine, au avut o largă circulaţie în timp, întîlnindu-se în forme şi mărimi variate chiar pînă în secolele X—XI [51]. Exemplarul de la Horodiştea, prin forma şi ornamentul său, se apropie, ca şi imaginea cercelului de pe unul din tiparele de la Costeşti, de descoperirile de la Prša din Slovacia, datate în a doua jumătate a secolului al VII-lea[52].

Cel de-al doilea cercel, descoperit la Vădeni-Vaslui în 1963, păstrat de asemenea fragmentar, este lucrat prin turnare dintr-un aliaj de argint şi cositor (fig. 6/6) [53]. Pandantivul cercelului, de formă semilunară, este ornamentat cu cinci triunghiuri împodobite cu granule imitate prin turnare. Un exemplar asemănător cu acela de la Vădeni este cunoscut în Transilvania, în descoperirile de la Proştea Mare [54] şi considerat ca avînd o origine tot bizantină. Asemenea tipuri de cercei sînt destul de rar atestate în regiunile dunărene, unde aceştia sînt dataţi de obicei la sfîrşitul secolului al VII-lea şi în secolul al VIII-lea, cum este de exemplu cercelul descoperit la Keszthely [55] în Ungaria, sau cel de la Područja în nordul Dalmaţiei [56], consideraţi tot de factură bizantină.

Pe lîngă obiectele menţionate mai sus, în Moldova se mai cunosc ca datînd din secolele VI—VII cîteva catarame, aplice şi inele.

O cataramă de tip „Sucidava", turnată din bronz, cu placa ajurată avînd un motiv ornamental în formă de cruce, este cunoscută ca provenind

---

[44] M. Rusu, *op. cit.*, p. 283, fig. 2/4.

[45] K. Horedt, *op. cit.*, p. 104, fig. 12/18—19, unde dă şi bibliografia descoperirilor.

[46] *Ibidem*, p. 95—96, fig. 15/1—4, fig. 16/16—17.

[47] *Ibidem*, p. 94—95, fig. 12/2—3.

[48] S. Dimitrijevič, *op. cit.*, p. 21 şi urm., pl. V/3. 6—8 ; N. Fettich, *Archäologische Studien zur Geschichte der späthunnischen Metallkunst*, în *ArchHung.*, XXXI, Budapesta, 1951, p. 115 şi urm., pl. X/6—6a, 7—7a, pentru cerceii de la Čadjavika.

[49] N. Fettich, *op. cit.*, pl. XXXIX/5,6.

[50] D. T. Berezoveţ, *Харівский скарб*, în *Археологія*, VI, Kiev, 1962, p. 109—118, pl. II, pl. III ; M. Iu. Braicevski, *Пастирський скарб*, în *Археологія*, VII, Kiev, 1952, p. 161—175, fig. 2, pl. I/4, pl. II/2—4, consideraţi ca fiind de factură slavă răsăriteană.

[51] S. Dimitrijevič, *op. cit.*, pl. V/3—8. cu exemplare de la Otok (Croaţia), Diosvölgy (Ungaria), Rybešovice (Boemia), Novi Bánovici şi Velika Gradusa (Croaţia de Nord) etc. ; unele ajung pînă în secolul al XI-lea.

[52] *Ibidem*, p. 28, pl. V/2 ; de asemenea, analogii apropiate la Harivsk şi Pastirskoe în Ucraina, unde sînt dataţi în secolul VII—VIII, vezi D. T. Berezoveţ, *op. cit.*, şi M. Iu. Braicevski, *op. cit.*

[53] Descoperirea a fost făcută de G. Coman cu prilejul unei cercetări de suprafaţă. Ulterior, în 1966, aici s-a efectuat un sondaj arheologic dezvelindu-se cîteva locuinţe dintr-o aşezare datînd din secolele VIII—IX. Materialul este în curs de publicare.

[54] K. Horedt, *op. cit.*, p. 101—102, fig. 13/5.

[55] N. Fettich, *op. cit.*, pl. XXXIX/8.

[56] J. Belosevici, *Nekoliko ranosrednyovjekobnih metalnih nalaza s Produčja, Severne Dalmacije*, în *Diadora*, 3, 1965, p. 145, şi urm., pl. I/3.

dintr-un mormînt de incinerație de la Dănești-Vaslui [57]. Ea prezintă analogii apropiate cu exemplarele descoperite la Sucidava [58], Piatra Frecăței [59], Histria [60] și Dinogetia [61], în regiunile extra-carpatice ale României, precum și cu un exemplar descoperit în cimitirul de la Noșlac din Transilvania [62].

O a doua cataramă provine dintr-un mormînt de înhumație descoperit la Săbăoani-Roman [63]. Piesa, turnată din bronz, cu placa mobilă ajurată, este ornamentată cu linii în zigzag și cercuri concentrice. Exemplare asemănătoare sînt cunoscute mai cu seamă la Histria [64] și Piatra Frecăței [65]. Tipuri mai mult sau mai puțin asemănătoare sînt însă frecvent cunoscute în antichitățile bizantine, în special în sudul Dunării [66]. Ca și exemplarul de la Dănești, piesa de la Săbăoani se datează în secolele VI—VII.

O a treia cataramă, dar de un tip deosebit, turnată tot din bronz, a fost descoperită mai demult prin cercetările arheologice întreprinse la Hlincea-Iași [67]. Ea are bucla de formă dreptunghiulară, prezentînd pe laturile mici un motiv ornamental format din triunghiuri fațetate (fig. 6/5). Pînă în prezent, nu cunoaștem pe teritoriul României vreo analogie mai apropiată. Ținîndu-se însă seama de forma ei și de decorul de pe margine, piesa de la Hlincea poate fi apropiată de antichitățile din secolul al VII-lea (cu circulație pînă în secolul al VIII-lea), din Cîmpia Panonică [68] și din sudul Dunării [69]. Datarea ei la Hlincea în secolele VIII-X ar trebui restrînsă nu numai pe baza analogiilor amintite, ci și pe baza cronologiei materialului ceramic cu care a fost descoperită împreună și care, după

---

[57] Descoperirea a fost făcută în 1965 de C. Buraga, cu prilejul unei cercetări de suprafață efectuată pe teritoriul comunei Dănești, jud. Vaslui, de la care deținem și informația în legătură cu condițiile de găsire a acestei piese.

[58] D. Tudor, *op. cit.*, p. 117, fig. 34/1—4.

[59] Petre Aurelian, *Săpăturile de la Piatra-Frecăței*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 579, fig. 16b/1; idem, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantine dans la Scythie Mineure aux VIe—VIIe siècles de notre ère*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 374, fig. 12.

[60] Em. Condurachi și colaboratori, *Șantierul Histria*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 260, fig. 25b.

[61] Informații prof. I. Barnea.

[62] M. Rusu, *op. cit.*, p. 279, fig. 2/35.

[63] Descoperirea a fost făcută de V. Ursache, directorul Muzeului din Roman, care în 1967 a întreprins aici un mic sondaj arheologic. Piesa urmează să fie publicată de către descoperitor.

[64] Em. Condurachi și colaboratori, *op. cit.*, p. 233, fig. 1 a—1 b.

[65] Petre Aurelian, *op. cit.*, p. 231, fig. 13b/2; idem, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 582, fig. 20/2.

[66] D. Csállány, *A. Bizanci fémmüvesség emlékei*, în *Antik Tanulmányok* I, 1954, p. 125, pl. VI. S. Anamali, *La nécropole de Kruje et la civilisation du haut moyen âge en Albanie du Nord*, în *Studia Albanica*, 1, Tirana, 1964, p. 161, pl. IX/1—3; H. Spahiu, *op. cit.*, p. 86—88, pl. V/12; Alison Frantz, *From paganism to christianity in the Temples of Athens*, în *Dumbarton Oaks Papers*, Washington, 1965, p. 198, fig. 12.

[67] M. Petrescu-Dîmbovița și colaboratori, *Șantierul arheologic Hlincea-Iași*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 692, fig. 4.

[68] N. Fettich, în *ArchHung.*, XVIII, 1936, fig. 36/13, provenind de la Keszthely; J. Hampel, *op. cit.*, I, p. 287, fig. 679, 706; I. Kovrig, *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Álátyan*, Budapesta, 1963, pl. XXXIII/34. Unele exemplare asemănătoare, executate însă într-o manieră artistică superioară sînt cunoscute și în Cehoslovacia, vezi de exemplu: Z. Čilinská, *Slawisch-awarisches Gräberfeld* în *Nové Zámky*, Bratislava, 1966, pl. LXIII/427, 1, și M. Šole, *Stará Kouřim*, Praga, 1966, fig. 11a/4, fig. 11b/5, datate puțin mai tîrziu.

[69] S. Anamali, *op. cit.*, p. 154, pl. IX/4,5; H. Spahiu, *op. cit.*, p. 86, pl. V/14; N. Miletič, *Nakit i oružje IX—XII veka u nekropolama Bosne i Hercegovine*, în *Glasnik-Sarajevo*, 1963, XVIII, p. 159 și urm., fig. 5; St. Stancev și I. Naceva, *Средневековен български некропол до Луковит*, în *Izvestiia-Institut*, XXIII, 1960, p. 71 și urm., fig. 10.

trăsăturile pe care le prezintă nu depăşeşte ca datare secolul al VIII-lea.

În ceea ce priveşte aplicele, se cunosc mai multe exemplare dintre care trebuie menţionată pentru forma şi decorul ei, doar aceea descoperită într-un bordei la Botoşana-Suceava (fig. 6/3) [70] şi aceea de la Bîrlăleşti (jud. Vaslui) (fig. 6/4) [71]. Aplica de la Botoşana, de formă dreptunghiulară, este lucrată dintr-o foiţă de alamă pe suprafaţa căreia este executat în tehnica presării un decor geometric liniar format din şiruri de pseudogranule. Aplici foarte asemănătoare sînt cunoscute în unele descoperiri din România[72], precum şi în Cîmpia Panonică, în mormintele din epoca avarică[73]. Aplica de la Bîrlăleşti, lucrată în aceeaşi tehnică din foiţă de alamă, are o formă dreptunghiulară, prezentînd pe suprafaţa ei un ornament format din şiruri de V-uri culcate. Analogiile cele mai apropiate le găsim tot în Cîmpia Panonică. În general, aplicele de tipul celor de la Botoşana şi Bîrlăleşti sînt binecunoscute în antichităţile din secolele VI—VII din regiunile dunărene. Ele au fost folosite pe scară largă atît de populaţia imperiului cît şi de lumea „barbară", în special în Panonia. Desigur, unele din ele au putut fi lucrate local, după cum ne-o dovedesc de exemplu tiparele şi matriţele amintite, descoperite pe teritoriul României.

Printre obiectele de podoabă de pe teritoriul Moldovei ar trebui să mai amintim şi de un inel de bronz, păstrat fragmentar, descoperit la Bîrlăleşti-Vaslui [74]. Chatonul acestui inel de formă ovală are incizat pe el un vultur, motiv ornamental binecunoscut în lumea bizantină. Inele asemănătoare au fost descoperite în aşezările şi cimitirele din regiunea Dunării de jos, unde au avut de altfel o largă circulaţie, fiind întîlnite pînă tîrziu în secolele X—XI[75]. Inelul de la Bîrlăleşti, prin dimensiunile destul de mici ale chatonului şi prin veriga sa foarte subţire, constituie un tip aparte. El poate fi relativ uşor încadrat cronologic şi în secolele VI—VII, ţinîndu-se seama că a fost descoperit împreună cu una din fibulele romano-bizantine menţionate mai sus.

În sfîrşit, pentru prima perioadă din activitatea Bizanţului în aceste regiuni ale ţării noastre, o importanţă majoră o prezintă circulaţia monetară. Pînă în prezent, pe teritoriul Moldovei se cunosc următoarele descoperiri de monede izolate sau în tezaure :

— Mai multe monede din bronz şi una de aur, emisiuni din vremea lui Iustinian I, au fost descoperite izolat la : Stînceşti-Botoşani [76], Iaşi [77],

[70] Aplica a fost descoperită în 1967 în bordeiul 13 împreună cu ceramica datînd din secolele VI—VII, precum şi cu o monedă de bronz, emisiune din vremea lui Justinian. Săpături D. Gh. Teodor.

[71] Descoperirea aparţine prof. G. Coman. Piesa a fost găsită împreună cu o fibulă romano-bizantină şi cu o monedă din secolele VI—VII.

[72] M. Rusu, *op. cit.*, p. 281, fig. 2/9—10.

[73] G. László, *op. cit.*, pl. XIII/1—2 ; N. Fettich, în *ArchHung.*, XVIII, 1936, fig. 30/39—41 ; I. Kovrig, *op. cit.*, pl. XXIII/29.36, XXXIX ; N. Fettich, în *Studia Archaeologica*, III, 1965, p. 108, fig. 169/3—4.

[74] Vezi nota 35.

[75] Gr. Florescu, R. Florescu şi P. Diaconu, *Capidava*, I, Bucureşti, 1958, p. 233, fig. 118/4 ; Petre Aurelian, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 230, fig. 15 ; P. Diaconu, *Parures du XIe siècle découvertes à Păcuiul lui Soare*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, fig. 2/3 ; I. Barnea, în *Dinogetia*, I, 1967, p. 284—287, fig. 170/11—12.

[76] B. Mitrea, *Descoperiri recente şi mai vechi de monede antice şi bizantine în R.P.R.*, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 474, nr. 59.

[77] B. Mitrea, *Descoperiri recente şi mai vechi de monede antice şi bizantine* în *R.S.R.*, în *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 181, nr. 89.

Botoşana-Suceava[78], Bacău[79], Ţibucani-Neamţ[80], Dulceşti-Roman[81]. În afară de acestea se mai cunosc cîteva monede izolate, datînd din secolele VI—VII, în regiunea Tecuciului[82].

— La Cudalbi (jud. Galaţi) a fost descoperit în 1931 un tezaur de monede bizantine, compus din 28 piese, datînd din prima jumătate a secolului al VII-lea[83].

—La Movileni, în apropiere de Tecuci, în 1938 a fost descoperit un mic tezaur conţinînd 26 monede bizantine, datînd din secolul al VII-lea[84].

— Un tezaur compus din 34 monede, datînd din a doua jumătate a secolului al VII-lea, a fost descoperit în 1946 la Voineşti-Obîrşeni, în judeţul Vaslui[85].

— Tot în 1946 a fost descoperit în oraşul Galaţi un mic tezaur conţinînd 12 monede bizantine, datînd din a doua jumătate a secolului al VII-lea[86].

— În acelaşi an a fost descoperită o monedă bizantină de bronz datînd din secolul al VIII-lea la Berezeni (jud. Vaslui)[87].

— În 1962 a fost descoperită o monedă fragmentară de bronz , bizantină, datînd din secolul al VII-lea la Bîrlăleşti-Vaslui[88].

— În 1968 la Horgeşti (jud. Bacău), într-un vas de bronz s-au găsit cîteva zeci de monede bizantine, emisiune din vremea lui Iustinian I[89].

În afară de aceste descoperiri, din informaţiile pe care le deţinem, monede bizantine de bronz datînd din secolele VI—VII au mai fost găsite şi în alte localităţi din Moldova; din nefericire ele au fost cu timpul pierdute[90].

Oricum, materialul numismatic prezentat mai sus dovedeşte cît se poate de clar că în secolele VI—VII Moldova a cunoscut o anumită circulaţie monetară bizantină legată în chip firesc de o activitate comercială susţinută a Bizanţului aici.

Este fără îndoială important şi faptul că descoperirile izolate şi chiar tezaurele, cu unele excepţii, sînt constituite din monede de bronz şi nu din metal preţios cu valoare intrinsecă. Această constatare ar putea sugera ipoteza că acceptarea de către populaţia Moldovei din secolele VI—VII a

[78] Vezi nota 70. Moneda a fost determinată de B. Mitrea de la Institutul de arheologie din Bucureşti.

[79] B. Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie*, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 389, nr. 71.

[80] Informaţii M. Babeş. de la Institutul de arheologie din Bucureşti.

[81] B. Mitrea, în *SCIV*, 16, 1963, 3, p. 617, nr. 73.

[82] Din informaţiile pe care le deţinem de la cercetătorii de la Muzeul de istorie din Tecuci, pe teritoriul fostului raion se cunosc mai multe descoperiri izolate de monede bizantine din secolele VI—VII, emisiuni de la Iustinian şi Heraklius.

[83] I. Dimian, *op. cit.*, p. 194—195.

[84] *Ibidem*, p. 196 şi urm.

[85] *Ibidem*, p. 196.

[86] *Ibidem*, p. 196—197.

[87] *Ibidem*, p. 197.

[88] Moneda a fost descoperită de prof. G. Coman, împreună cu o fibulă romano-bizantină, o aplică şi un inel. Starea fragmentară a monedei nu ne permite decît cu unele aproximaţii s-o încadrăm în limitele secolului al VII-lea.

[89] Vezi nota 9.

[90] Din informaţiile pe care le avem, monede bizantine din bronz din vremea lui Iustinian şi Heraklius au fost descoperite întîmplător mai demult pe teritoriul localităţilor Huşi, Dorohoi şi Vaslui, în împrejurimile oraşului Fălticeni şi în oraşul Comăneşti (jud. Bacău).

monedei curente (de bronz) în procesul activității comerciale cu Bizanțul s-a făcut și datorită vechilor ei legături multiple și continue cu romanitatea sud-dunăreană.

★

Din a doua perioadă a activității Bizanțului în această regiune a țării noastre (secolele IX—XI) se cunosc mai multe descoperiri de ceramică, unelte, obiecte de podoabă și monede. O frecvență mai mare a acestor antichități poate fi constatată către sfîrșitul secolului al X-lea și în primele decenii ale celui următor.

Astfel, în ceea ce privește ceramica de import bizantină se cunosc pînă în prezent în Moldova cîteva fragmente de amfore specifice acestei vremi. Asemenea descoperiri au fost făcute în așezările de tip Dridu de la Oituz-Bacău [91], Bîrlad [92], Vădeni-Murgeni [93], Dodești [94] și Epureni (jud. Vaslui) [95] (fig. 2/3—6,8). Unele din fragmentele de amfore (Prodana, Oituz) sînt acoperite pe suprafața exterioară cu o culoare albă sau roșie. Toate sînt lucrate la roată și prezintă ca ornament striuri orizontale sau caneluri. Asemenea amfore sînt binecunoscute în toate așezările din regiunea Dunării de jos și în special în Dobrogea [96].

În categoria vaselor de import am putea încadra două fragmente ceramice lucrate din caolin, unul descoperit la Florești-Bacău [97], iar altul în așezarea de la Hlincea-Iași [98]. Astfel de vase din caolin sînt cunoscute în Dobrogea, unde constituie o caracteristică regională, deși exemplare asemănătoare au fost lucrate și în atelierele din Balcani.

Dintre unelte, amintim două cuțite pentru viticultură, unul descoperit într-un mormînt de înhumație la Dumeștii-Vechi (jud. Vaslui) [99] și altul împreună cu o seceră, o scară de șa și un capac de cădelniță la Coșna—Floreni (jud. Suceava) [100] (fig. 7/1 — 2). Cuțite curbe asemănă-

---

[91] De la Oituz provin cîteva fragmente de amfore de culoare gălbuie, printre care se remarcă unul dintr-o toartă, prezentînd pe suprafața sa urme de vopsea roșie.

[92] În așezarea de la Prodana-Bîrlad, în nivelul II, au fost descoperite în unele bordeie fragmente de amfore, cîteva vopsite pe suprafața exterioară cu dungi de culoare albă.

[93] Săpături D. Gh. Teodor în 1966; materialul este inedit.

[94] Săpături D. Gh. Teodor și G. Coman în 1967 și 1968, materialul este în curs de publicare.

[95] Săpături efectuate în 1967 și 1968 de către D. Gh. Teodor și G. Coman; materialul este inedit.

[96] Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *op. cit.*, p. 209; P. Diaconu, *Săpăturile de la Păcuiul lui Soare*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 659; idem, în *Materiale*, VIII, 1961, p. 604, fig. 5/1 și în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 497; I. Barnea, *op. cit.*, p. 249 și urm., fig. 159 etc.

[97] Dan Gh. Teodor, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 241 și fig. 17/4.

[98] *Ibidem*, p. 241, fig. 17/8.

[99] În 1965 la Dumeștii-Vechi (jud. Vaslui), s-a descoperit întîmplător și izolat un mormînt de înhumație cu orientarea NV—SE, care avea ca inventar un cuțit pentru viticultură situat lîngă brațul drept și cîteva săgeți din fier, caracteristice secolelor IX—XI.

[100] În 1960 pe valea pîrîului Catariga s-a descoperit în apropiere de Coșna-Floreni (jud. Suceava), un mic depozit (?), conținînd o seceră, o scară de șa, un capac de cădelniță din bronz și un cuțit din fier pentru vie. În general, obiectele și uneltele din această descoperire pot fi încadrate cronologic destul de larg în secolele IX—XII. Capacului de cădelniță de proveniență sigur bizantină ca și cuțitului amintit, li se poate asigura pe bază de analogii o încadrare cronologică mai limitată în timp, în secolele X—XI. Fără a avea vreun argument mai convingător, noi înșine am dat la început această descoperire în secolele XII—XIII, pe baza analogiilor cu scărițele de șa cunoscute în această vreme, dar ale căror limite cronologice sînt și ele destul de largi. Pentru descoperire vezi Dan Gh. Teodor, *Le haut féodalisme sur le territoire de la Moldavie à la lumière des données archéologiques*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 329 și nota 25.

toare cu descoperirile menţionate din Moldova sînt frecvent întîlnite în aşezările bizantine din sudul Dunării încă din secolele V—VII[101]. Dimensiunile mai mari ale exemplarelor din Moldova, ca şi asocierea lor cu obiecte databile în secolele IX—XI le asigură şi acestora o datare mai tîrzie.

Fig. 7. — Cuţite pentru viticultură din secolele X—XI. *1*, Coşna-Floreni ; *2*, Dumeştii-Vechi.

În categoria uneltelor am mai putea menţiona şi o fusaiolă de lut acoperită cu smalţ verde, descoperită într-o aşezare de tip Dridu la Grumezoaia (jud. Vaslui)[102]. Procedeul acoperirii cu smalţ verde a ceramicii în general este pentru această vreme socotit ca fiind exclusiv bizantin. Ceramica cu smalţ apare în aşezările din Dobrogea în secolele X—XI, fiind folosită apoi frecvent în evul mediu. Deci şi fusaiola de la Grumezoaia ar putea fi socotită ca import din lumea bizantină.

O grupă relativ mai numeroasă pe teritoriul Moldovei în secolele IX—XI o formează obiectele de podoabă. Cerceii, cataramele, inelele, pandantivele şi butonii (nasturii) sînt lucraţi fără excepţie din bronz, constituind, după cum se ştie, obiecte cu o largă circulaţie în timp şi spaţiu.

[101] S. Gheorghieva, *Средновековного селище над развалините на античния град Абритус*, în *Izvestiia-Institut*, XXIV, 1961, p. 12, fig. 5 ; D. Toncev, *Принос към българската материална култура*, în *Izvestiia-Institut*, XVII, 1959, p. 299, fig. 246, b ; J. Ciangova, *op. cit.*, p. 30, fig. 9/1—2, pl. IV.

[102] Obiectul a fost descoperit în 1967 într-o aşezare de tip Dridu datînd din secolele X—XI, cu prilejul unei cercetări de suprafaţă efectuate de G. Coman.

Astfel, din cimitirul de înhumaţie (de caracter creştin), descoperit în 1964 la Arsura (jud. Vaslui)[103], sînt cunoscuţi doi cercei, lucraţi prin turnare, constituiţi dintr-o verigă circulară avînd în partea inferioară un

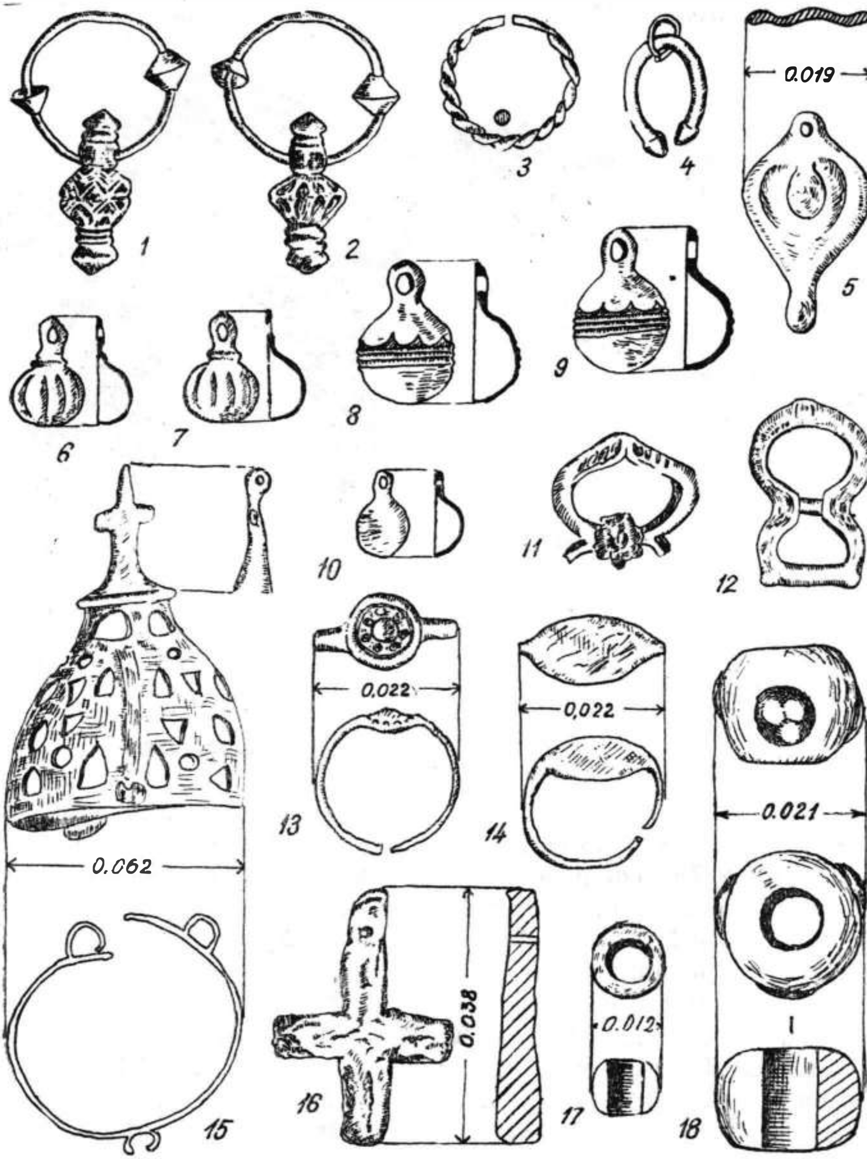

Fig. 8. — Obiecte de podoabă şi cult din secolele IX—XI. *1, 2, 6—10, 13*, Arsura; *3*, Holboca; *4*, Vădeni; *5*. Dăneşti; *11*, Erbiceni; *12*, Cucuteni-Băiceni; *14, 17, 18*, Spinoasa; *15*, Coşna-Floreni; *16*, Hlincea.

[103] În 1965 la Arsura (jud. Vaslui) s-a întreprins un sondaj arheologic cu prilejul căruia au fost descoperite 11 morminte de înhumaţie de caracter creştin. Unul dintre aceste morminte (M.1) avea ca inventar doi cercei de bronz situaţi de o parte şi de alta a craniului. Săpături D. Gh. Teodor, inedite.

pandantiv ornamentat cu caneluri și linii, iar lateral două mici mărgele bitronconice (fig. 8/1—2). Cercei asemănători datați în secolele X—XI sînt frecvent întîlniți în Bulgaria[104], Iugoslavia[105] și Moravia[106]. Unele exemplare apropiate ca formă sînt cunoscute și în descoperirile din Transilvania[107]. Este cunoscut faptul că în secolele X—XI, în regiunea în care s-a manifestat din plin influența civilizației bizantine, sînt documentate numeroase exemplare de astfel de cercei, prezentînd o mare varietate de motive ornamentale. Unii dintre aceștia, cu ornamente complicate pe mărgica centrală, cum sînt cei din Moravia au fost lucrați din metale prețioase într-o manieră stilistică superioară. Mulți cercetători încadrează tipurile asemănătoare în binecunoscuta cultură de tip Bielo-Brdo.

În afară de perechea de cercei de la Arsura, în Moldova se mai cunosc un cercel din argint în formă de verigă torsionată, descoperit la Holboca-Iași[108] și un altul din bronz cu unul din capete terminat în formă de S, provenit dintr-un mormînt de înhumație la Văleni-Roman[109].

Cercelul de la Holboca (fig. 8/3) face parte dintr-o categorie cu o largă răspîndire teritorială, datată în secolele X — XI. Exemplare identice au fost descoperite atît pe teritoriul țării noastre[110], cît și în teritoriile vecine[111]. Deși folosiți de populații diferite ca etnic ei sînt considerați tot de factură bizantină. În ceea ce privește cercelul de la Văleni-Roman acesta este frecvent întîlnit în lumea slavă influențată de civilizația bizantină[112]. Descoperiri similare sînt cunoscute însă și în cîteva locuri de pe teritoriul României[113].

---

[104] Pentru cele mai apropiate analogii vezi A. Milcev, *Die frühmittelalterlichen bulgarischen Schmucksachen und Kreuze-Enkolpion aus Nordwestbulgarien*, în *Slavia Antiqua*, XIII, 1966, p. 334—335, fig. 1, unde dă și bibliografia pentru Bulgaria.

[105] M. Čóróvič-Ljubincovič. *Метални накит белобрдског типа*, în *Starinar*, II, 1951, p. 40, fig. 3, 5, 6. 8, 12.

[106] J. Poulík, *op. cit.*, p. 50. fig. 2—6; V. Hrubý, *Staré Město*, Praga, 1955, p. 415, 436, 504, pl. 55/24—25, pl. 58/3—4. pl. 78/4,14; B. Chropovský, *Slovanské pohrebisko v Nitre na Lubce*, în *SlovArch.*, X, 1962, 1, p. 175 — 246, fig. 17/2, 10, 18, fig. 20/3, 5, 8 — 9, 15 și pl. X/7—9.

[107] A. Dankanitz și I. Ferenczi, *Săpăturile arheologice de la Ciumbrud*, în *Materiale*, VI, 1960, p. 607 și urm., fig. 4.

[108] Vl. Zirra, în *SCIV*, III, 1952, p. 108, fig. 15.

[109] Dan Gh. Teodor, *Contribuții...*, p. 238. Cercelul provine dintr-un mormînt de înhumație descoperit izolat cu prilejul cercetărilor sistematice întreprinse pe locul necropolei carpice din secolul al III-lea e.n. de către I. Ioniță și V. Ursachi.

[110] K. Horedt, *Șantierul Morești*, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, fig. 16/3; idem, *Voevodatul de la Bălgrad-Alba Iulia*. în *SCIV*, V. 1954, 3—4, fig. 8; idem, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*. București, 1958, p. 62, 69, fig. 14; I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 288, 290, fig. 170/36, 39. fig. 171/1—2.

[111] Pentru Ungaria vezi: dr. G. Török, *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*, Budapesta, 1962, pl. LXXIX/662, pl. LXXIX/412; O. Trogmayer, *Ein ungarischer Friedhof in Békés*, în *Évkönyve*, 1960—1962, Szeged, 1962, pl. IX/22, pl. X/5,9; pl. XI/25; pentru Cehoslovacia vezi Z. Vaná, *Mad'àri a Slované ve světle archeologickych nálézu X—XII století*, în *SlovArch.*, II, 1954, p. 99, pl. III/49—52.

[112] Pentru regiunile sud-dunărene vezi St. Mihailov, *Един старинен некропол при Нови-Пазар*, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 293 și urm., fig. 15/13; St. Stancev și I. Naceva, *op. cit.*. fig. 10; N. Miletič, *op. cit.*, p. 164; idem, *Slovenska nekropola u Gomjenici kod Prijedora*, în *Glasnik-Sarajevo*, XXI—XXII, 1966—1967, p. 81 și urm., pl. X, pl. XXV; pentru Cehoslovacia și Ungaria: Z. Vaná, *op. cit.*, p. 99, pl. IV/1—4.

[113] K. Horedt, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 300, fig. 16/2. 5, 7, 9; idem, în *SCIV*, V, 1954, 3—4, fig. 8; idem, *Untersuchungen zur...*, fig. 15/2, 23—32.

În ceea ce priveşte pandantivele, în Moldova este cunoscut un exemplar fragmentar în formă de inimă stilizată, descoperit în 1958 în aşezarea de tip Dridu de la Dăneşti-Vaslui [114] şi un altul găsit în 1966 în aşezarea din secolele IX—X de la Vădeni-Murgeni (jud. Vaslui) [115] (fig. 8/4,5).

Dacă pentru pandantivul de la Vădeni nu cunoaştem încă analogii apropiate printre antichităţile din această vreme din ţara noastră, produse şi ele sub influenţa civilizaţiei bizantine [116], în schimb, exemplarul de la Dăneşti este bine cunoscut în cadrul antichităţilor din secolele X—XI din Iugoslavia [117] şi Europa Centrală [118]. Ele sînt considerate în general ca obiecte caracteristice culturii Bielo-Brdo, în cadrul căreia se întîlnesc în forme şi cu motive ornamentale variate. Pentru exemplarul de la Dăneşti cele mai apropiate analogii pot fi considerate piesele din necropolele de la Gomjenici-Prijedora, Janszovaca şi Lijene-Bore în Iugoslavia [119].

S-ar putea crede că în general cerceii de la Arsura şi de la Văleni, ca şi pandantivul de la Dăneşti, avîndu-se în vedere analogiile menţionate, ar putea fi încadrate în cultura de tip Bielo-Brdo. Este însă greu de stabilit în stadiul actual al cercetărilor dacă pe teritoriul Moldovei se poate vorbi pentru secolele X—XI în adevăr de prezenţa unor elemete culturale Bielo-Brdo. Noi credem mai curînd că, luînd în consideraţie participarea substanţială a civilizaţiei bizantine la formarea trăsăturilor specifice culturii slavo-maghiare de tip Bielo-Brdo, prezenţa obiectelor amintite din Moldova se datorează contactelor comerciale directe cu lumea bizantină. Rămîne deci pe viitor să se precizeze dacă nu cumva anumite elemente din cadrul culturii Bielo-Brdo sînt întîlnite şi în alte populaţii decît la cea slavo-maghiară, aşa cum par deja să indice anumite descoperiri din regiunile extracarpatice ale României.

Pe lîngă obiectele de podoabă discutate mai sus ar mai trebui amintite în Moldova şi cîteva inele şi butoni (nasturi) din bronz.

Astfel, din cimitirul de la Arsura—Huşi [120], din aşezarea de la Spinoasa-Iaşi [121] şi din aşezarea de la Onceşti—Bacău [122] provin trei inele de bronz, de forme şi mărimi diferite (fig. 8/13, 14). Exemplarul de la Arsura este lucrat prin turnare dintr-o verigă subţire, avînd un chaton circular ornamentat cu pseudogranule. Exemplarele de la Spinoasa şi Onceşti au fost lucrate prin batere dintr-o panglică de bronz la mijlocul căreia, prin ciocănire, i s-a alcătuit un chaton oval. Inelele acestea nu prezintă ornamente. Capetele verigii sînt deschise, constituind o caracteristică pentru antichităţile secolelor

---

[114] M. Petrescu-Dîmboviţa şi Emilia Zaharia, *Sondajul arheologic de la Dăneşti*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 56, fig. 9/1.

[115] Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 238, fig. 25/8.

[116] A. Kralovànszky, *Ádatok a Kárpát-Medencei X—XI. Századi felholdalakú Csüngök Kérdéséhez*, în *AÉ*, I, 1959, p. 77 şi urm., pl. XVII/14, pl. XVIII/16,22.

[117] N. Miletič, *op. cit.*, p. 81 şi urm., pl. XIII, XVI, XVIII, XXI, XXV, XXVI—XXVII, XXXI.

[118] Z. Vaná, *op. cit.*, p. 100, pl. VI/11—26.

[119] N. Miletič, *op. cit.*, p. 130—132, în special pl. XXV, XXXI/3.

[120] Inelul a fost descoperit în mormîntul 4, împreună cu doi butoni din bronz.

[121] A. Niţu şi D. Gh. Teodor, *Raport asupra sondajului din aşezarea prefeudală de la Spinoasa*, în *Materiale*, V, 1959, p. 487, fig. 4/1, considerat iniţial cercel.

[122] Inelul a fost descoperit de I. Mitrea cu ocazia săpăturilor arheologice întreprinse în aşezarea din secolele IX—X, identificată aici în 1968.

IX—XI. Analogii sînt întîlnite printre descoperirile din Bulgaria [123] şi Ungaria [124] şi chiar printre antichităţile din secolele IX—XI din România [125].

Tot din bronz au fost lucraţi prin turnare, mai mulţi butoni (nasturi) sferici sau în formă de pară descoperiţi în unele morminte la Arsura [126] şi Bîrlad [127] (fig. 8/6—10). Unele dintre aceste piese sînt ornamentate cu motive geometrice. Asemenea obiecte de podoabă sînt cunoscute în descoperirile din secolele IX—XI din România [128] sau în teritoriile învecinate [129] şi sînt în general considerate ca obiecte de factură bizantină, sau ca produse prelucrate sub influenţa civilizaţiei imperiului.

Ar trebui poate amintite alături de obiectele de podoabă menţionate mai sus şi două mici catarame de bronz cu analogii tot în lumea sud-dunăreană, folosite însă pe scară largă de diverse populaţii. Un exemplar fragmentar de cataramă este cunoscut în Moldova dintr-un mormînt de înhumaţie de la Erbiceni- Iaşi [130] (fig. 8/11) şi un altul păstrat mai bine din aşezarea de la Băiceni-Iaşi [131] (fig. 8/12). Exemplare identice întîlnim în Bulgaria [132], Iugoslavia [133], U. R. S. S. [134], precum şi pe teritoriul ţării noastre [135]. Cataramele din această vreme ar putea reprezenta, după părerea noastră, evoluţia unui tip simplificat, derivînd din unele catarame de tip bizantin documentate încă din secolele VI—VII [136]. În acest sens, ele ar trebui poate socotite ca produse sub influenţa bizantină, deşi unii autori le prezintă ca făcînd parte tot din cultura Bielo-Brdo, cu antecedente mai vechi maghiare sau orientale [137].

Ca obiecte de podoabă am mai putea menţiona şi cîteva mărgele din sticlă frumos ornamentate (fig. 8/17, 18), precum şi un fragment dintr-o bră-

---

[123] St. Stancev şi I. Naceva, *op. cit.*, fig. 8/15, fig. 9/14, fig. 10/78.

[124] Dr. G. Török, *op. cit.*, pl. XCIX/82, 23.

[125] B. Mitrea, *Şantierul arheologic Satu Nou,* în *Materiale*, VII, 1961, p. 555, fig. 6/5.

[126] Asemenea butoni au fost descoperiţi cîte unul sau cîte doi în mormintele 4, 6, 7.

[127] S-au descoperit 5 butoni şi două verigi simple de argint în mormîntul 1.

[128] A. Dankanitz şi I. Ferenczi, *op. cit.*, p. 609 şi urm., fig. 3/2 ; I. Barnea, în *Dinogetia*, I, 1967, p. 278—282, fig. 168/3—8, fig. 169/4—25, 28, unde sînt consideraţi în general ca pandantive.

[129] Z. Vaná, *op. cit.*, p. 100, pl. V/48—61 ; pl. VI/1—7 ; J. Hampel, *op. cit.*, III, pl. 362/12—17 ; pl. 365/8—11 ; N. Miletič, *op. cit.*, fig. 8 ; idem, *Neckropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovka*, în *Glasnik-Sarajevo*, 1956, pl. VIII/2 ; S. Gheorghieva şi R. Peşeva, *Средневековен Български некропол край гр. Ловеч и накитите намерени в него*, în *Izvestiia-Institut*, XX, 1955, p. 548, fig. 43/2, fig. 43/2 ; G. Török, *op. cit.*, pl. XIII/859, XXXIX/297 şi LXXXI/550 ; St. Stancev şi I. Naceva, *op. cit.*, fig. 7/89, 93—95, 98—99, fig. 9/2, 14, fig. 10/59, 78, fig. 11/102, 122.

[130] A. Niţu, Em. Zaharia şi D. Gh. Teodor, *Sondajul din 1957 de la Spinoasa-Erbiceni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 536, fig. 6/4.

[131] Obiectul a fost descoperit în 1963 de către I. Ioniţă, care a efectuat cercetări arheologice în punctul „Silişte" între anii 1964—1968.

[132] S. Gheorghieva şi I. Peşeva, *op. cit.*, p. 511 şi urm., fig. 43/5 ; St. Stancev şi I. Naceva, *op. cit.*, fig. 12/59 ; S. Gheorghieva şi D. Bucinski, în *Izvestiia-Institut*, XXII, 1959, p. 345—351, fig. 3 ; S. Mihailov şi A. Milcev, în *Izvestiia-Institut*, XXII, 1959, p. 263 şi urm., fig. 25/3 ; St. Stancev, în *Izvestiia-Institut*, XXIII, 1960, p. 23 şi urm., fig. 3/13, fig. 18/7.

[133] Nady Šandor, *Некропола код Ардаца из раногсредньегвека* în *Rad Vojvodanskih Muzeja*, 8, Novi-Sad, 1959, p. 45 şi urm., pl. XVII/1,13, pl. XXIII/1a—1b.

[134] V. I. Raspopova, *Поясной набор согдa 7—8 вв*, în *SA*, 4, 1965, p. 78 şi urm., fig. 3, unde dă bibliografia pînă la această dată.

[135] P. Diaconu, în *Capidava*, I, p. 234. fig. 118/6 ; I. Barnea, în *Dinogetia*, I, p. 298 şi urm., fig. 171/12, fig. 173/22.

[136] Vezi I. Nestor şi Eug. Zaharia, *Şantierul Sărata Monteoru*, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 84—85, fig. 13 ; A. L. Iacobson, *Средневековый Крым*, Moscova, 1964, p. 18, fig.1/24.

[137] Z. Vaná, *op. cit.*, p. 100, pl. VII/18.

ţară de sticlă descoperit într-unul din mormintele de la Arsura. Brăţări de sticlă asemănătoare cunoaştem în această vreme în unele aşezări şi necropole din regiunea Dunării de jos, unde sînt considerate ca importuri bizantine [138].

În sfîrşit, în grupa antichităţilor bizantine din Moldova datînd din perioada secolelor IX-XI trebuie incluse monedele de bronz sau de argint descoperite izolat sau în tezaure. Se va vedea imediat că în afara unor excepţii, majoritatea acestor descoperiri monetare sînt limitate cronologic la sfîrşitul secolului al X-lea şi în prima jumătate a secolului a XI-lea.

Pînă în prezent, sînt cunoscute în Moldova următoarele descoperiri monetare :

— O monedă de bronz, emisiune de la Leon al VI-lea Filozoful a fost descoperită în 1966 la Satu Nou (jud. Iaşi) [139].

— Cinci exemplare de monede din bronz, emisiuni din timpul împăratului Roman al III-lea Argyros, au fost descoperite la Şendreni-Galaţi [140], Sărăţeni-Vaslui [141], Suceava [142], Botoşani [143] şi Miroslava-Iaşi [144].

— De asemenea se mai cunosc şi două tezaure, unul datînd din secolul al X-lea, descoperit la Cleja-Bacău [145] şi un altul datînd din prima jumătate a secolului al XI-lea, provenit de la Dolheşti-Iaşi [146].

În afară de descoperirile monetare menţionate, cîteva piese din bronz datînd din secolele X—XI mai sînt cunoscute în sudul Moldovei, regiunea Tecuciului [147].

După cum se poate observa, monedele bizantine care au circulat în Moldova, cu precădere în perioada cuprinsă între sfîrşitul secolului al X-lea şi prima jumătate a secolului al XI-lea, sînt în majoritate din bronz şi mai rar (doar în tezaure) din argint. Aceasta dovedeşte că moneda de bronz care circula în mod obişnuit în imperiul bizantin a fost folosită în această perioadă — fapt semnificativ — şi de către populaţia locală din Moldova, constatare ce poate fi documentată pe baza descoperirilor arheologice şi în teritoriul Dobrogei şi Munteniei.

Este interesant de remarcat că în vreme ce populaţia din teritoriul de la nordul Dunării de jos foloseşte în secolele X—XI în mod curent moneda bizantină, populaţia slavă din regiunile Europei Centrale şi de SE, întrebuinţează cu predilecţie dirhemul arab de argint [148].

---

[138] R. Florescu, în *Capidava*, I, p. 237—238 ; P. Diaconu, *Un mormînt din secolul al XI-lea descoperit la Dervent, reg. Dobrogea*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 213—215 ; Eug. Comşa, în *Dinogetia*, I, p. 306—314.

[139] D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 240.

[140] Idem, în *Danubius*, I, 1967, p. 130, fig. 4.

[141] Idem, *Contribuţii...*, p. 240.

[142] M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963, p. 33.

[143] Moneda de bronz face parte din colecţiile mai vechi ale Muzeului din Botoşani. Piesa a fost descoperită pe teritoriul oraşului în 1958.

[144] Moneda a fost descoperită întîmplător într-o aşezare de tip Dridu în 1968.

[145] I. Dimian, *op. cit.*, p. 188—189.

[146] C. Moisil, *Monede şi tezaure din România*, în *BSNR*, 15, 1920, p. 78—79, nr. 69.

[147] După cum am fost informaţi mai multe monede din bronz, emisiune de la Ioan Tzimiskes şi Roman III Argyros, au fost descoperite întîmplător în diverse localităţi din sudul Moldovei. Descoperirile se păstrează în Muzeul de istorie din Tecuci.

[148] Pentru problema circulaţiei dirhemelor arabe de argint în lumea slavă vezi : A. Czapkiewicz, T. Lewicki, S. Nosek şi M. Opozda-Czapkieviwicz, *Skarb dirhemow arabskih z Czechowa*, în *Biblioteka Archeologiczna*, 10, Warşovia—Wroclaw, 1957, precum şi J. Pošwár, *Počatky mĕnyů u slovanu*, în *Časopis Morawenskeha Musea*, LII, 1967.

Pe de altă parte, existenţa unei intense circulaţii monetare bizantine pe teritoriul Moldovei în această vreme, ca şi pe teritoriul României în general, este desigur legată (ca şi în perioada secolelor VI—VII) de anumite situaţii economice şi politice existente în imperiul bizantin. În acest sens,

Fig. 9. — Monede bizantine din bronz. *1*, Botoşana; *2—4*, regiunea Tecuciului (secolele VI—VII); *5a, b*, Satul Nou; *6,7,8*, regiunea Tecuciului; *9a,b*, Şendreni; *10a,b*, Sărăţeni; *11a, b*, Miroslava (secolele X—XI).

sînt fără îndoială importante de reţinut unele concluzii ce pot fi desprinse din analiza antichităţilor bizantine documentate arheologic în Moldova în cursul secolelor VI—XI şi interpretate în strînsă legătură nu numai cu restul teritoriului ţării noastre, ci şi în raport direct cu alte regiuni din această parte a Europei, în care s-a manifestat influenţa civilizaţiei bizantine.

Arătam la început că în Moldova, ca şi pe întreg teritoriul României de altfel, se pot stabili clar două perioade distincte în timp în ceea ce priveşte influenţa bizantină aici, perioade care sînt în directă legătură cu anumite evenimente economice şi politice petrecute în Bizanţ.

S-a observat de către unii cercetători care s-au ocupat cu aceste probleme, că în general, spre deosebire de secolele VI—VII, cînd în ţările dunărene s-a putut documenta o intensificare a circulaţiei monedei bizantine şi o mai mare frecvenţă a importurilor de obiecte, începînd cu sfîrşitul secolului al VII-lea şi pînă în secolul al IX-lea moneda bizantină dispare sau este extrem de rară [149]. Ea reapare în secolul al X-lea şi va fi refolosită cu precădere în secolele următoare.

O parte din cercetători au căutat să explice această situaţie pornind de la desfăşurarea evenimentelor politice şi legînd astfel cele două perioade distincte din activitatea Bizanţului în ţările dunărene, de acţiunile politice întreprinse de imperiu în regiunea Dunării mijlocii şi de jos în secolele VI—VII şi apoi în secolele X—XI [150].

După cum se ştie, către sfîrşitul secolului al VI-lea imperiul bizantin se afla în faţa unei situaţii politice deosebite la graniţa nordică, dunăreană. Această situaţie, extrem de tulbure în ultimii ani ai domniei lui Mauricius, avînd consecinţe nefaste pentru imperiu în cursul secolului al VII-lea, a fost provocată de încercările pe care triburile slave şi avare le făceau pentru a forţa graniţa dunăreană şi a se stabili în Balcani. Cu toate încercările disperate ale imperiului de a opri pe aceşti noi invadatori, stabilirea în masă a slavilor în Balcani se va petrece totuşi o dată cu începutul secolului al VII-lea [151]. Pătrunderea slavilor în Balcani şi stabilirea lor aici a dezorganizat teritoriul bizantin în care noii veniţi s-au aşezat. Migraţia bulgarilor în 679, care s-a soldat cu instalarea lor în sudul fluviului şi începutul luptelor neîntrerupte cu Bizanţul în secolele următoare,va întrerupe într-o oarecare măsură legăturile imperiului cu regiunile nord-dunărene.

Revenirea stăpînirii bizantine în regiunile dunărene către sfîrşitul secolului al X-lea o dată cu acţiunile întreprinse în vremea lui Ioan Tzimiskes, continuate în secolul următor de Vasile al II-lea, va da posibilitatea intensificării din nou a activităţii Bizanţului în aceste teritorii. Stăpînirea efectivă a Bizanţului la Dunărea de jos în secolele X—XI, cu toate tulburările provocate de acţiunile pecenegilor şi cumanilor, va fi resimţită mult mai puternic în aceste regiuni, în comparaţie cu secolele anterioare [152].

---

149 O. Iliescu, *op. cit.*, p. 84; acelaşi fapt l-a remarcat pentru Ungaria D. Csállány, în *Acta Arch-Budapesta.* II, 1952.

150 C. Moisil, *Sur les monnaies byzantines...*, p. 209 şi urm.; Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 38.

151 Situaţia creată la graniţa dunăreană a Bizanţului la sfîrşitul secolului al VI-lea şi începutul secolului al VII-lea, în legătură cu pătrunderea slavilor în Balcani a fost pe larg discutată într-o amplă lucrare de către I. Nestor, cf. *La pénétration des Slaves dans la Péninsule Balkanique et la Grèce continentale. Considérations sur les recherches historiques et archéologiques*, I, în *RÉSEE*, I, 1963, 1—2, p. 41—67.

152 Relativ la acţiunile Bizanţului în secolele X—XI în regiunea Dunării de jos şi a consecinţelor acestor acţiuni vezi interesantul studiu al lui N. A. Oikonomides, *Recherches sur l'histoire du Bas-Danube aux Xe—XIe siècles: La Mésopotamie d'Occident*, în *RÉSEE*, III, 1965, 1—2, p. 57—79.

În legătură cu cele două perioade distincte din activitatea Bizanţului aici au fost puse şi tezaurizările de monede din România. Astfel, tezaurele de monede bizantine de la sfîrşitul secolului al VII-lea au fost explicate ca fiind o consecinţă a pătrunderii bulgarilor în aceste regiuni [153], după cum tezaurizările datînd de la sfîrşitul secolului al X-lea şi începutul secolului al XI-lea erau considerate ca fiind determinate de invaziile pecenegilor [154]. În esenţă, aceste explicaţii sînt juste, dar ele nu lămuresc pe deplin existenţa celor două perioade din activitatea Bizanţului pe teritoriul României. Este desigur important să reţinem considerentele de ordin politic pe care s-au bazat unii cercetători în explicarea fenomenului observat, dar pe lîngă aceasta trebuie să ţinem seama, în mod obligatoriu, de însăşi situaţia economică internă în care s-a găsit Bizanţul în perioada secolelor VI—XI [155].

După cum reiese din cercetările întreprinse în ultimele două decenii în domeniul vieţii economice a Bizanţului, începînd cu a doua jumătate a secolului al VII-lea în Imperiu este documentată o scădere bruscă a circulaţiei monetare pînă către a doua jumătate a secolului al IX-lea [156]. Această constatare este confirmată, aşa cum menţionează pe bună dreptate unii istorici, şi de faptul că în perioada secolelor VII—IX unele oraşe bizantine capătă un caracter agrar, fenomen relevat pe baza săpăturilor arheologice întreprinse în unele oraşe din Balcani, Asia Mică şi Crimeea, cum ar fi Atena, Corintul, Stobi, Pergamul, Chersonesul şi altele [157].

Aşa cum aminteam, scăderea circulaţiei monetare bizantine între sfîrşitul secolului al VII-lea şi prima jumătate a secolului al IX-lea se petrece paralel cu scăderea importurilor de produse meşteşugăreşti în general, fenomen ce a putut fi remarcat nu numai în Moldova ci şi în alte regiuni ale României.

Spre sfîrşitul secolului al IX-lea, aşa cum s-a observat în mod just, se constată în Bizanţ un anumit avînt al meşteşugurilor care vor lua o mare dezvoltare în perioada de timp imediat următoare [158]. În teritoriile nord-dunărene acest avînt economic poate fi sesizat şi pe baza creşterii evidente a produselor bizantine, în comparaţie cu veacul anterior.

În sensul considerentelor de mai sus, credem că cele două etape distincte din evoluţia importurilor şi influenţelor civilizaţiei bizantine documentate în Moldova întăresc ipoteza că legăturile multiple ce s-au putut stabili în cursul secolelor VI—XI între populaţia locală şi Imperiul bizantin au fost condiţionate nu numai de factori politici externi, ci şi de însăşi situaţia economică internă a Bizanţului. Numai astfel considerăm că se va putea da o explicaţie pe deplin convingătoare întrebărilor fireşti pe care le ridică raritatea evidentă a antichităţilor bizantine ce a putut

---

[153] C. Moisil, *op. cit.*, p. 209; Em. Condurachi. *op. cit.*. p. 38.

[154] C. Moisil, *Monede şi tezaure din România*. p. 78—79.

[155] Asupra acestui fapt a atras atenţia I. Dimian. *op. cit.*, p. 207.

[156] M. Thompson, *The Athenian agora. II. Coins. From the Roman through the Venetian period*. Princeton, 1954, p. 4 şi urm.; A. L. Iacobson, *Средневековый Херсонес*, în *MIA*, 17, 1950, p. 12.

[157] M. I. Siuzimov, *Роль городов емпориев в истории Византи*, în *Vizantiski Vremenik*. VIII, 1956. p. 29; aceeaşi situaţie este relevată şi de A. P. Kajdan. G. G. Litavrin şi Z. V. Udalţeva, în lucrarea *Bizanţul şi Occidentul în istoriografia burgheză contemporană* (traducere din limba rusă). în *Probleme de istorie*, 3, 1961, p. 161—166, unde folosesc o bogată bibliografie în legătură cu această problemă.

[158] A. P. Kajdan, G. G. Litavrin şi Z. V. Udalţova, *op. cit.*, p. 163—168.

fi observată între sfîrşitul secolului al VII-lea şi prima jumătate a secolului al IX-lea.

Dar în legătură cu prezenţa elementelor bizantine în Moldova în vremea celei de-a doua jumătăţi a mileniului I e. n. mai pot fi reţinute şi alte constatări, avînd de asemenea o importanţă deosebită.

În primul rînd, pe lîngă unele produse bizantine pătrunse direct în Moldova pe calea legăturilor comerciale, se pot documenta aici, ca şi în restul teritoriului ţării noastre, o serie de influenţe, menite şi ele să sublinieze valoarea istorică a rolului pe care Bizanţul l-a jucat în această parte a Europei. Vom aminti în acest sens, doar faptul că populaţia Moldovei, în cursul secolelor VI—XI, foloseşte frecvent cuptoarele de copt pîine de tip roman, necunoscute altor populaţii (în speţă slave) nu numai în secolele VI—VII, ci chiar mai tîrziu, în unele regiuni. Astfel de cuptoare de tradiţie romanică sînt cunoscute în absolut toate aşezările din secolele VI—VII, cercetate sistematic în Moldova, cum ar fi acelea de la Şipot-Suceava, Botoşana, Cucorăni-Ipoteşti, Iaşi-Crucea lui Ferentz, cît şi în aşezările de tip Dridu din secolele VIII-XI de la Şendreni-Galaţi, Epureni, Vădeni şi Dodeşti în jud. Vaslui, Spinoasa-Iaşi şi altele. Alături de acestea, am mai putea menţiona şi folosirea neîntreruptă a rîşniţelor circulare, tot de tradiţie romanică, şi pe care populaţiile în migraţie le-au cunoscut relativ mai tîrziu, în contactul cu lumea dunăreană. Asemenea descoperiri se cunosc în aşezările de la Şipot-Suceava, Dodeşti, Epureni, Vădeni, Fundul Herţei şi altele.

În al doilea rînd, în sensul unora din concluziile formulate mai înainte cu privire la rolul civilizaţiei bizantine în teritoriile nord-dunărene în general, o semnificaţie deosebită ni se par a avea unele descoperiri arheologice ce ar putea fi direct legate de problema răspîndirii creştinismului aici. După părerea noastră, prezenţa decorului format din mici cruciuliţe incizate simetric pe un vas din secolele VI—VII de la Horga-Epureni în jud. Vaslui [159], crucile izolate incizate pe unele fragmente de vase din aceeaşi vreme de la Şipot Suceava şi Botoşana, ca şi existenţa unei cruciuliţe de plumb descoperită în aşezarea de la Hlincea-Iaşi (fig. 8/16) [160], la care putem adăuga crucea incizată de la Parincea şi chiar cele trei personaje gravate pe unul din tiparele de la Costeşti, şi în special prezenţa capacului de cădelniţă de bronz din depozitul de la Coşna-Floreni (jud. Suceava) (fig. 8/15) [161], ar putea fi puse în legătură cu răspîndirea creştinismului în Moldova. De altfel, pentru secolele X—XI, cimitirul de înhumaţie cu ritual creştin descoperit la Arsura-Vaslui, constituie o dovadă sigură în plus în favoarea acestei ipoteze. Observaţiile făcute mai sus ar putea să întărească presupunerea că influenţa bizantină în Moldova (pentru regiunile de lîngă Dună-

[159] Descoperirea a fost făcută de G. Coman cu prilejul unei cercetări de suprafaţă efectuate în toamna anului 1968.

[160] Cruciuliţa de plumb de la Hlincea-Iaşi se încadrează după caracteristicile sale, dar mai ales ţinînd cont de contextul arheologic în care a fost descoperită, în limitele secolelor IX—X.

[161] Capace de cădelniţă de acelaşi tip, ornamentate în aceeaşi manieră sînt specifice pentru antichităţile creştine bizantine. Asemenea exemplare sînt cunoscute în teritoriile bizantine încă din secolele VI—VII e.n. şi au continuat să fie folosite pînă tîrziu în secolele X—XI. Pentru cele mai apropiate analogii vezi : Marvin C. Ross, *Catalogue of the Byzantine and Early medieval antiquities in the Dumbarton Oaks Collection*, vol. I, Washington, 1962, p. 43—44, pl. XXXIII, p. 46, 48.

re descoperirile sînt şi mai elocvente), nu s-a manifestat numai în domeniul culturii materiale ci, cel puţin într-o anumită măsură, şi în domeniul spiritual. De altfel, în acest ultim domeniu, după cum se ştie, Bizanţul a avut o influenţă hotărîtoare şi în alte regiuni din această parte a Europei (Bulgaria, Moravia etc.).

În altă ordine de idei, ar mai fi poate interesant de arătat că cercetările întreprinse în legătură cu studierea antichităţilor bizantine din Moldova (şi după cîte ştim şi în celelalte provincii româneşti) au constatat în general o frapantă raritate a armelor, obiectelor de fier şi chiar a unor categorii ceramice de origine bizantină, în comparaţie cu alte produse ale atelierelor bizantine, cum ar fi de exemplu obiectele de podoabă, chiar în perioadele de maximă activitate a Imperiului în aceste regiuni. S-ar putea ca absenţa acestor categorii de produse bizantine să se datoreze într-adevăr unor restricţii de ordin economic în comerţul de export bizantin, aşa cum ne-o relevă de altfel unul din pasajele din cadrul legislaţiei bizantine de la sfîrşitul secolului al II-lea cunoscută sub numele de „Basilicale". Aici este prevăzută o veche dispoziţie prin care se interzicea să se exporte în ţările „barbare", vinul, untdelemnul, armele şi fierul [162]. Despre unele restricţii de a se exporta anumite mărfuri vorbeşte şi „Cartea Eparhului" din secolul al X-lea [163]. Desigur, aceste restricţii au mai putut fi încălcate în decursul timpului, dar oricum existenţa lor în vigoare, cel puţin oficial, ar putea explica raritatea categoriilor de produse bizantine amintite. Prin urmare, studiul atent al descoperirilor bizantine din regiunile dunărene ar putea aduce unele precizări în plus cu privire la situaţia economică internă a Bizanţului în această perioadă de timp, confirmînd sau completînd informaţiile izvoarelor scrise în legătură cu aceste probleme.

După cum s-a putut vedea, prezentarea succintă din cadrul acestui studiu a antichităţilor bizantine din regiunile răsăritene ale României constituie doar o modestă încercare de a valorifica din punct de vedere ştiinţific asemenea descoperiri arheologice, a căror importanţă istorică pentru evoluţia societăţii omeneşti din acest teritoriu al ţării noastre este, credem, suficient de semnificativă. Sîntem convinşi că deşi unele din categoriile de obiecte şi monede analizate în cadrul lucrării noastre ar mai putea să mai comporte încă unele discuţii, menite să precizeze mai convingător limitele cronologice şi teritoriale din cadrul evoluţiei lor, încercarea de a le prezenta în raport direct cu antichităţile bizantine documentate în celelalte regiuni ale României şi din alte teritorii învecinate ar putea fi considerată ca o bază de plecare în cercetarea acestei importante probleme pe teritoriul Moldovei.

Din analiza, deşi incompletă, a elementelor şi influenţelor bizantine documentate în această regiune a României, pot fi reţinute totuşi, cu rezervele cuvenite, unele concluzii prezentînd o valoare ştiinţifică aparte pentru înţelegerea evoluţiei social-economice şi politice desfăşurate aici, pentru însăşi clarificarea unor aspecte ale problemei majore privind formarea poporului român.

---

[162] Pasajul este comentat de către A. P. Kajdan, G. G. Litavrin şi Z. D. Udalţova, *op. cit.*, p. 157, nota 112, pentru „Bazilicale", XIX. 1, 83—84.

[163] *Ibidem*, p. 156, nota 109, pentru *Cartea Eparhului*, II/4, IV/1, XVIII/2.

Prezența Imperiului bizantin în regiunile răsăritene ale României, fie pe calea legăturilor economice și culturale directe, fie prin influențele semnalate în conținutul culturii materiale locale, aproape în tot cursul perioadei secolelor VI—XI, dovedește cu certitudine că asemeni celorlalte provincii românești, Moldova a făcut parte efectiv din sfera de activitate a Bizanțului, cu aceeași intensitate poate și cu aceleași consecințe imediate pentru precizarea configurației ei etnice și culturale. Dacă vom adăuga și faptul că în perioada imediat posterioară secolului al XI-lea aceste legături și influențe vor continua să se manifeste aici din plin, vom înțelege că evoluția însăși a acestei provincii românești din punct de vedere economic și cultural nu a fost izolată în secolele VI—XI de restul teritoriului românesc. Această evoluție, la fel ca pe întreg cuprinsul României, demonstrează clar că teritoriul nordic al Dunării de jos, prin puternicele sale tradiții romanice, a trebuit în mod firesc să continue să se dezvolte și să-și desăvîrșească unitatea sa etnică și culturală în directă legătură cu civilizația bizantină, singura capabilă să exercite o influență pozitivă în cadrul acestui proces istoric.

Aceasta este de altfel și concluzia convingătoare ce s-a putut desprinde din analiza atentă a tuturor rezultatelor obținute prin intensele cercetări arheologice întreprinse în România în legătură cu această problemă.

ÉLÉMENTS ET INFLUENCES BYZANTINS EN MOLDAVIE AUX VIe— XIe SIÈCLES

RÉSUMÉ

À l'exception de quelques études numismatiques, il n'existe jusqu'à présent dans la littérature archéologique roumaine aucun ouvrage d'ensemble mettant en valeur le grand nombre de découvertes byzantines en Roumanie. Dans ce but, nous présentons cette étude, qui décrit les éléments et les influences byzantins documentés, du point de vue archéologique, en Moldavie, en essayant de suppléer de la sorte, partiellement au moins, à ce manque.

L'étude révèle le rôle joué par la civilisation byzantine, au cours des VIe—XIe siècles, dans cette région de la Roumanie.

Tout en présentant les antiquités byzantines de Moldavie, l'auteur distingue, du point de vue chronologique, deux périodes nettement différenciées dans l'activité de l'Empire byzantin sur ce territoire, à savoir : la première période pendant les VIe—VIIe siècles et la seconde pendant les IXe—XIe siècles.

Pour ce qui est de la première période, on présente les découvertes d'amphores byzantines de Cîrniceni, Vădeni, Bîrlad et Costișa (notes 3 — 6 ; fig. 2/1,2), de moules servant à la confection des pièces de parure, découverts à Lozna, Parnicea et Costești (notes 10, 11, 20 ; fig. 3,4,5, 6/7, 12), et de pièces de parure : fibules romaines-byzantines, de Bîrlălești et Suceava (notes 35, 36, fig. 6/1,2), boucles d'oreilles à pendentif en étoile, de Horodiștea et Vădeni (notes 43, 53 ; fig. 6/6), boucles de ceinture en

bronze, de Dănești, Săbăoani et Hlincea (notes 57, 63, 67 ; fig. 6/5), appliques en bronze, de Botoșana et Bîrlălești (notes 70, 71 ; fig. 6/3, 4), la bague en bronze, de Bîrlălești (note 74), tout comme les monnaies byzantines en bronze, représentant des découvertes isolées ou en trésor, de Stîncești, Iași, Botoșana, Bacău, Țibucani, Dulcești, Tecuci, Cudalbi, Movileni, Voinești, Galați, Bîrlălești, Berezeni, Horgești (notes 76 — 90 ; fig. 9/1—4). On mentionne encore deux haches en fer découvertes à Hangu et, respectivement, à Arborea (notes 30, 31 ; fig. 6/10, 11).

De la seconde période (IXe—XIe siècles) on présente les amphores byzantines découvertes à Oituz, Bîrlad, Vădeni, Dodești et Șendreni (notes 91 — 95 ; fig. 2/3 — 7), les greffoirs rudimentaires pour la vigne découverts à Dumeștii Vechi et Coșna-Floreni (notes 99, 100 ; fig. 7), les boucles d'oreilles découvertes à Arsura, Holboca et Văleni (notes 103, 108, 109 ; fig. 8/1—3), les pendentifs de Dănești et Vădeni (notes 114, 115 ; fig. 8/4, 5), les bagues d'Arsura, Spinoasa et Oncești (notes 120 — 122 ; fig. 8/13, 14), les boutons d'Arsura et Bîrlad (notes 126, 127 ; fig. 8/6—10), les perles (fig. 8/17, 18), de même que les monnaies en bronze et en argent, représentant des découvertes isolées ou en trésor, de Satul Nou, Șendreni, Sărățeni, Suceava, Botoșani, Miroslava, Tecuci, Cleja et Dolhești (notes 139—147 ; fig. 9/5*a*, 5*b*, 6 — 8, 9*a*, 9*b*, 10*a*, 10*b*, 11*a*, 11*b*).

L'auteur explique les deux périodes de l'activité de l'Empire byzantin, constatées sur le territoire de la Moldavie, comme une conséquence des événements politiques qui ont eu lieu dans la région du Bas-Danube, aux VIe—VIIe siècles et ensuite aux Xe—XIe siècles, et comme le résultat de l'évolution de la situation interne de l'empire, lorsque l'on constate, aux VIIIe—IXe siècles, une évidente crise économique.

Tout en relevant le rôle joué par l'Empire byzantin dans les territoires situés au nord du Bas-Danube (la Moldavie y comprise), l'auteur aboutit à la conclusion qu'en dehors des importations directes on constate aussi de nombreuses influences, tant en ce qui concerne l'évolution de la culture matérielle, que dans le domaine spirituel, en soulignant surtout l'importance du rôle joué par l'empire dans la diffusion du christianisme, dans ces lieux. On insiste encore sur l'intense circulation en Moldavie de la menue monnaie byzantine en bronze, ce qui prouve que cette région de la Roumanie — tout comme les autres d'ailleurs — a fait partie effectivement de la sphère d'influence de la Byzance.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Carte des découvertes archéologiques de facture byzantine en Moldavie datant des VIe—XIe siècles. 1, Horodiștea ; 2, Lozna ; 3, Botoșani ; 4, Stîncești ; 5, Șipot-Suceava ; 6. Botoșana ; 7, Arborea ; 8, Coșna-Floreni ; 9. Costești ; 10, Spinoasa ; 11. Erbiceni ; 12, Cîrniceni ; 13, Holboca ; 14, Iași ; 15, Miroslava ; 16, Hlincea ; 17, Satul Nou ; 18. Săbăoani ; 19, Hangu ; 20, Costișa ; 21, Țibucani ; 22, Poiana-Dulcești ; 23, Parincea ; 24, Horgești ; 25, Bacău ; 26, Cleja ; 27, Florești ; 28. Oituz ; 29, Oncești ; 30, Voinești ; 31. Dumeștii-Vechi ; 32, Dănești ; 33, Dolhești ; 34, Arsura ; 35, Berezeni ; 36, Vădeni ; 37, Bîrlălești ; 38, Epureni ; 39, Grumezoaia ; 40, Prodana ; 41. Bîrlad ; 42, Movileni ; 43, Cudalbi ; 44. Șendreni ; 45, Galați.

Fig. 2. — Amphores byzantines d'importation. 1, Botoșana ; 2, Suceava (VIe—VIIe siècles) ; 3, 6, Prodana ; 4, Oituz ; 5, 7, Șendreni (IXe—XIe siècles).

Fig. 3. — Moule en os, des VIe—VIIe siècles, de Costeşti-Iaşi.

Fig. 4. — Moule en os, des VIe—VIIe siècles, de Costeşti-Iaşi.

Fig. 5. — Moule et poids-presse en os, des VIe—VIIe siècles, de Costeşti-Iaşi.

Fig. 6. — Outils et pièces de parure des VIe—VIIe siècles. 1, Şipot-Suceava ; 2, 4, Bîrlăleşti ; 3, 9, Botoşana ; 5, Hlincea ; 6, 8, Vădeni ; 7, Lozna ; 10, Arborea ; 11, Hangu ; 12, Parincea.

Fig. 7. — Greffoirs rudimentaires pour la vigne, des Xe—XIe siècles. 1, Coşna-Floreni ; 2, Dumeştii-Vechi.

Fig. 8. — Pièces de parure et de culte, des IXe—XIe siècles. 1, 2, 6—10, 13, Arsura ; 3, Holboca ; 4, Vădeni ; 5, Dăneşti ; 11, Erbiceni ; 12, Cucuteni — Băiceni ; 14, 17, 18, Spinoasa ; 15, Coşna-Floreni ; 16, Hlincea.

Fig. 9. — Monnaies byzantines en bronze. 1, Botoşana ; 2—4, zone de Tecuci (VIe—VIIe siècles) ; 5*a*, *b*, Satul Nou ; 6, 7, 8, zone de Tecuci ; 9*a*, *b*, Şendreni ; 10*a*, *b*, Sărăţeni ; 11*a*, *b*, Miroslava (X^{e}—XIe siècles).

UN MORMÎNT DIN PERIOADA DE TRECERE DE LA PALEOLITICUL SUPERIOR LA EPIPALEOLITIC

DE

VASILE BORONEANȚ

Peștera Climente II a fost explorată încă din 1964, săpături făcîndu-se abia în toamna anului 1968, în cadrul Grupului de cercetări complexe Porțile de Fier. Este situată pe versantul sudic al masivului calcaros Ciucarul Mare, în Cazanele Mari, pe proluca (urcușul) lui Climente, cu cîțiva metri deasupra șoselei Orșova-Moldova Nouă, în perimetrul comunei Plavișevița (satul Dubova). S-au descoperit urme de locuire aparținînd perioadei de trecere de la paleoliticul superior la epipaleolitic, din perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului (cultura Coțofeni), din prima epocă a fierului Hallstatt (faza A—B), din secolele III—IV, XII—XIX.

Perioada de trecere de la paleoliticul superior la epipaleolitic este însă cea mai bine reprezentată. Stratul de cultură aparținînd acestei perioade a oferit un foarte bogat material arheologic reprezentat prin vîrfuri de tip „La Gravette", vîrfuri cu una din laturi curbată și retușată abrupt, lame și așchii retușate abrupt, semilune, burine etc. Cele mai bine reprezentate sînt gratoarele : semirotunde, unguiforme, pe capete de lame lungi sau pe așchii. Printre uneltele de os și corn se numără și un fragment de harpună care păstrează doar un singur cîrlig, realizată într-o tehnică magdaleniană. Conținutul cultural cu elemente comune epigravettianului și romanellianului, ca și poziția stratigrafică a depunerii, pun și la noi problema originii culturii romanelliene din cultura gravettiană, ca și în Italia și în sudul Franței [1].

Importantă este descoperirea în acest strat a unui schelet uman, înmormîntat ritual.

Scheletul se găsea înmormîntat într-un cotlon întunecos al peșterii. A fost așezat într-o adîncitură naturală a stîncii (căldare) produsă prin eroziunea apei, pe vremea cînd peștera era în formare. Se afla în po-

---

[1] G. Laplace, *Les subdivisions du leptolithique italien*, în *Bulletino di Paletnologia italiana*, N.S., XV, 73, 1964, p. 25—65 ; M. E. de Fonton, *Du paléolithique supérieur au mésolithique dans le Midi méditéranéen*, în *BSPF*, LVIII, 1966, p. 176 ; A. Broglio, *Il riparo Raffaello Battaglia presso Asiago*, în *RSP*, XIX, 1964, p. 173 ; A. Vigliardi, *L'industria litica della Grotta di S. Teodoro*, în *RSP*, XXIII, 1, 1968, p. 140.

ziţie chircită, culcat pe partea stîngă, cu mîinile aduse sub cap, sau lîngă cap. Este orientat NV—SE, avînd capul spre interiorul peşterii, sprijinit pe marginea adînciturii, ceva mai sus de restul corpului, care stătea în această adîncitură, în poziţie uşor înclinată. Scheletul a fost aşezat pe un pat de ocru roşu şi presărat pe deasupra tot cu ocru roşu. Cutia craniană a fost probabil ulterior luată de apă şi de bolovanii veniţi printr-o gură

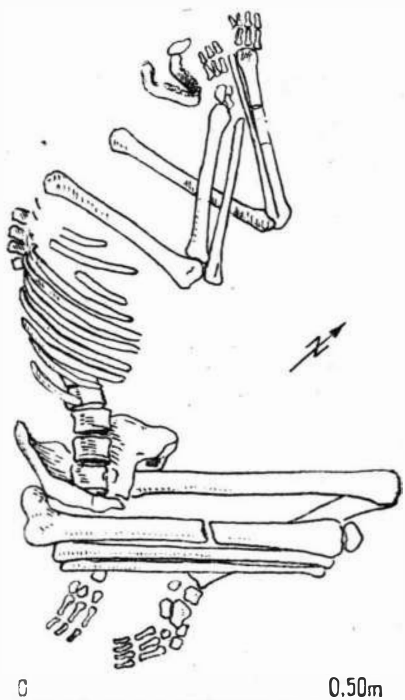

Fig. 1. — Scheletul descoperit în peştera Climente II.

de şariaj aflată chiar la căpătîiul scheletului. Astfel, din oasele capului *in situ* nu s-a găsit decît maxilarul inferior. Din schelet lipsesc vertebrele cervicale, claviculele şi omoplaţii. Fragmente de oase ale capului şi cîţiva molari s-au găsit în strat, puţin mai la vale de mormînt. În jurul scheletului s-a găsit un fragment de gratoar, două piese semilunare şi un vîrf.

Scheletul aparţine unui individ de talie înaltă; studiul antropologic asupra sa va fi în măsură să-i determine caracterele metrice şi morfologice.

La cîţiva metri de acest schelet, mai spre ieşire, s-au găsit şi cîteva fragmente de oase dintr-un craniu de copil.

Înmormîntări cu ocru roşu — culoarea sîngelui, şi prin extensie, a vieţii [2] — sînt cunoscute în paleoliticul superior european prin descoperirile de la Grotte du Cavillon [3], Grotte des Enfants [4], Combe Capelle [5],

[2] R. Jullien, *Les hommes fossiles de la pierre taillée*, Paris. 1965, p. 265.
[3] H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, vol. I, p. 323.
[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem*, p. 262, pl. 30.

Le Cheix [6], în poziţie chircită; Grotte Bausso da Torre [7], Les Hateaux [8], în poziţie întinsă pe spate şi Laugerie Basse, în ambele poziţii [9].

Cea mai apropiată descoperire de cele făcute de noi aparţinînd paleoliticului superior este aceea de la Dolni Věstonice din Cehoslovacia [10].

Importanţa acestei descoperiri rezultă din faptul că reprezintă cea mai veche înmormîntare rituală de la noi. Prin studiul caracteristicilor metrice şi morfologice, în curs de efectuare de către specialişti, şi prin compararea cu descoperirile mai vechi şi cu cele recente de la Cuina Turcului [11], cu numeroasele schelete provenite din epipaleoliticul de la Schela Cladovei [12] şi Icoana [13], cu cele din neolitic, epoca bronzului şi a fierului, se poate pune pentru prima dată la noi în ţară, problema succesiunii şi ecologiei tipurilor antropologice din paleolitic pînă în epocile istorice.

UNE TOMBE DE LA PÉRIODE DE TRANSITION DU PALÉOLITHIQUE SUPÉRIEUR À L'ÉPIPALÉOLITHIQUE

RÉSUMÉ

Dans la grotte Climente II, située dans le massif en pierre calcaire de Ciucarul Mare, dans la région des Portes de Fer (« Cazanele Mari »), sur le territoire du village de Dubova (comm. de Plavişeviţa, dép. de Mehedinţi), on a découvert des vestiges d'habitat appartenant à plusieurs époques.

Les plus importants sont les vestiges appartenant à la période de transition du paléolithique supérieur à l'épipaléolithique, représentés par des éléments de civilisation caractéristiques de l'épigravettien final et du romanellien du début.

Dans la couche correspondant à cette étape on a découvert un squelette humain accroupi, sur une couche d'ocre rouge, la tête reposant sur les mains jointes latéralement.

Les enterrements à ocre rouge et aux squelettes accroupis existent dans le paléolithique supérieur européen. Des découvertes similaires ont été effectuées à la Grotte du Cavillon, à la Grotte des Enfants, à Combe Capelle, à Le Cheix et Dolni Věstonice.

La découverte de Climente II présente une grande importance, étant considérée, pour l'instant, comme le plus ancien ensevelissement rituel de notre pays; elle fournit des données grâce auxquelles on peut

[6] *Ibidem*, p. 260, pl. 30.

[7] *Ibidem*, p. 323, pl. 227.

[8] *Ibidem*, p. 268, pl. 62.

[9] *Ibidem*, p. 272, pl. 35.

[10] *Ibidem*, p. 317, pl. 221.

[11] Aceste resturi de oase omeneşti provin din săpăturile făcute de Al. Păunescu, între anii 1965–1968.

[12] V. Boroneanţ, Dardu Nicolăescu-Plopşor, *Découvertes épipaléolithiques dans le sud-ouest de la Roumanie* (Schela Cladovei, Turnu-Severin). Comunicare prezentată la Congresul de antropologie şi ştiinţe etnologice de la Tokio, 1968.

[13] În săpăturile de la Icoana (com. Ogradena), efectuate de V. Boroneanţ, în cadrul Grupului de cercetări complexe Porţile de Fier, au fost scoase, în campania anului 1968, două schelete umane şi un craniu.

soulever le problème de la succession et de l'écologie des différents types anthropologiques, dès le paléolithique jusqu'aux époques historiques. Mentionnons que c'est pour la première fois que cette question est soulevée pour le territoire de la Roumanie, tant sur la foi des comparaisons possibles avec les découvertes plus anciennes ou plus récentes de Cuina Turcului, Icoana, Schela Cladovei, que sur la foi des nombreuses découvertes datant d'autres époques.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Le squelette découvert dans la grotte Climente II.

DISCUȚII PE MARGINEA CÎTORVA MONEDE STRĂINE DIN DOBROGEA ANTICĂ

DE

GH. POENARU BORDEA

Este îndeobște cunoscut că în problema relațiilor dintre orașele grecești în vremea clasică, elenistică sau romană a istoriei lor, pe lîngă mărturiile autorilor antici și cele din inscripții, anumite date, importante uneori, se pot obține din interpretarea materialelor arheologice și numismatice.

Dacă unele dintre ele necesită aprofundate analize înainte de a li se preciza proveniența, altele, printre care și monedele, pot fi puse în valoare mai lesne. Firește, posibilitățile materialelor numismatice din epoca autonomiei, față de cele din epoca imperiului roman, și cu atît mai mult față de cele din epoca romană tîrzie sau bizantină de început, sînt deosebite, după cum deosebite sînt și interpretările de dat. Nu ni se pare necesar, pentru moment, să stăruim prea mult asupra aspectelor teoretice sau practice ale acestor probleme.

Cu toate acestea, fiind vorba de relații, este poate util să arătăm că stabilirea naturii lor nu este întotdeauna lesnicioasă. De la caz la caz, putem avea de-a face cu pătrunderi directe sau mijlocite, cu circulație de oameni, cu raporturi economice sau politice, ori și cu unele și cu altele. Este aproape de la sine înțeles că numai descoperirea monetară în sine, mai ales dacă este izolată, nu poate indica mai mult decît o direcție geografică și că, pentru interpretarea ei corectă trebuie aduse în sprijin și alte date, de dorit cît mai numeroase.

Cum considerăm că indicațiile pe care le dau monedele pătrunse într-un spațiu geografic, altul decît orașul emitent cu împrejurimile sale imediate, nu sînt în nici un caz de disprețuit, ne aplecăm atenția în cele ce urmează asupra unor asemenea materiale descoperite pe teritoriul Dobrogei.

S C I V, tomul 21, nr. 1, București, 1970, p. 133—144

1. ÎN LEGĂTURĂ CU O MONEDĂ DE ARGINT DESCOPERITĂ ÎN NECROPOLA ELENISTICĂ A TOMISULUI

Într-un mormînt de incinerație, săpat în 1961 [1], care face parte din seria celor mai vechi morminte pînă acum cunoscute la Tomis [2], s-a descoperit și o monedă de argint, rămasă neidentificată.

Cel care a publicat materialele din necropola tomitană de epocă elenistică [3], incluzînd și cîteva morminte de la sfîrșitul epocii clasice [4], printre care și cel în care s-a aflat moneda care ne preocupă — mormîntul I = 3 — ne dă următoarea descriere:

Monedă mică de argint.

Av. Capul Meduzei.

Rv. Ancorod cu scarabeu în dreapta și litera A în stînga.

În afară de faptul că moneda rămîne neidentificată și că lipsesc datele tehnice absolut necesare, descrierea pare corectă, ceea ce aparent se verifică și pe baza unei destul de bune fotografii, din păcate mărită, lucru ce devine chiar periculos cînd dimensiunea nu este indicată [5].

Dacă autorul și-ar fi dat osteneala să răsfoiască una din lucrările pe care le citează, în legătură cu un bol mic cu firnis negru, obiectul *h* în descriere, inv. 4467, pe aceeași pagină, și n-ar fi trimis la ea indirect, așa cum ne pare că a procedat, ar fi putut să afle singur că moneda a fost emisă la Apollonia Pontică [6]. După ce am făcut identificarea ne mai rămîne să precizăm că în dreapta ancorodului este de fapt un rac și nu un scarabeu și că s-ar putea să avem în stînga ancorodului prescurtarea unui

[1] Săpătura a fost efectuată de V. Barbu, care a publicat pînă acum un articol general asupra necropolelor vechiului Tomis, *Considérations chronologiques basées sur les données fournies par les inventaires funéraires des nécropoles tomitaines*, în *Studii clasice*, III, 1961, p. 203—225 și un studiu asupra riturilor funerare, *L'incinération et l'inhumation à l'époque romaine à Tomis*, în *Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums*, Akadémiai Kiadó. Budapesta, 1968, p. 372—376, în care și unele considerații utile pentru epoca secolelor IV—I î.e.n., mai ales p. 372—373.

[2] Pentru moment nu sînt cunoscute morminte mai vechi decît secolul al IV-lea î.e.n., deși cele mai vechi urme de viață sînt amforele de Kios, databile la sfîrșitul secolului al VI-lea și începutul celui următor. Asupra acestor materiale vezi o mențiune fugară la V. Canarache, *Tomis*, Edit. Meridiane, 1961, p. 9—10.

[3] M. Bucovală, *Necropole elenistice la Tomis*, Constanța, 1967, în care nu găsim nimic despre mormintele respective cu excepția observației : incinerație, înhumație. Uneori materialul, săpat de alții, nu este bine departajat pe morminte. Asupra altui aspect al problemei, M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *Amfore ștampilate la Tomis*, în *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 42.

[4] Mormintele CCCLVII, CCCLIV și I = 1—3 sînt datate de M. Bucovală, *op. cit.*, p. 9—13, primul în prima jumătate a secolului al IV-lea, al doilea către mijlocul secolului al IV-lea și al treilea „eventual către mijlocul secolului al IV-lea î.e.n.", ceea ce însă nu-l împiedică să le considere elenistice, așa cum se vede în titlul lucrării și cum se mai poate citi și la p. 8 „în cele ce urmează... vom expune aici numai problema mormintelor de epocă elenistică — înhumație și incinerație — începînd cu prezentarea tabelului acestora, în ordinea înșiruirii lor în timp, începînd de la cele mai vechi spre cele mai noi, adică din secolul al IV-lea î.e.n. pînă la începutul erei noastre".

[5] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 13, obiectul *j* din descriere; judecînd după exemplarele similare, moneda pare a fi fost mărită de două, poate chiar de aproape trei ori. Nu ne putem da seama dacă e vorba de un tetrobol (hemidrahmă) sau un diobol.

[6] T. Gerasimov, *Монетита от некропола Аполония*, în *Аполония Развикопите в некропола на Аполониа през 1947—1949*, Sofia, 1963, p. 331—334, nr. 1163—1172, p. 334 și pl. 80 unde sînt ilustrate exemplarele nr. 1163—1169.

nume de magistrat din care, dacă fotografia nu ne înşală, o literă, ca poziţie prima, ar putea să fie P.

Importanţa descoperirii este considerabilă, dacă ţinem seama de împrejurarea că monedele străine sînt în general rare în oraşele noastre pontice şi că asemenea materiale contribuie la mai buna cunoaştere a relaţiilor economice ale acestora.

Ne grăbim să punem în lumină faptul că o monedă din Apollonia Pontică descoperită la Tomis fusese publicată mai de mult. Moneda făcea parte dintr-un tezaur, căruia nu i-a fost acordată atenţia cuvenită, fiind semnalat doar fără comentarii [7] şi, poate din lipsa unor confirmări, repede dat uitării.

În cazul nostru avem de a face cu legături între oraşe greceşti din Pontul stîng, la o vreme cînd Tomisul nu emitea încă monedă proprie [8] şi cînd într-o mare zonă geografică domina moneda histriană de argint, împreună cu care circula de asemenea moneda ei de bronz şi asupra circulaţiei cărora există din fericire un studiu de ansamblu a cărui importanţă merită să fie şi aici subliniată [9]. În secolele V şi IV î.e.n. Tomisul şi pînă la o vreme şi Callatisul au făcut parte din zona de circulaţie a monedei histriene, găsită în oraşele respective chiar sau în imediata lor apropiere. Această împrejurare era mai de mult cunoscută pentru Tomis [10], mai de curînd pentru Callatis [11]. O confirmare pare de altfel să ofere tot mormîntul nr. 3 din necropola tomitană (= I) în care s-a aflat şi o altă monedă mică, în afară de cea de care ne-am ocupat mai înainte, de bronz de astădată şi care se prezintă după descrierea autorului astfel :

Av. Roată cu patru spiţe.

Rv. Plat [12].

Moneda, în ciuda reversului plat, de presupus sau foarte tocit sau ieşit dintr-un tipar uzat, credem, fără a putea fi absolut siguri în lipsa fotografiei şi în imposibilitate de a examina originalul, că poate fi o monedă histriană de bronz de tipul cu roata şi legenda ΙΣΤ [13].

Asupra circulaţiei monedei de argint emisă de Apollonia în cantităţi considerabile nu sîntem prea bine documentaţi pentru că, deşi există

---

[7] C. Moisil, *Creşterea colecţiilor Cabinetului numismatic*, Academia Română, 1944, p. 5, nr. 40 unde citim : „Găsită în Constanţa împreună cu alte 30—40 la fel şi din Mesambria la nr. 43. Dar de la Iacob Panazian, Constanţa". Trimiterea la nr. 43 este evident o eroare de tipar, aflîndu-se acolo publicată o tetradrahmă din Mesambria, mai tîrzie ca dată de emisiune şi de altfel descoperită în Bulgaria. Corect este nr. 42, contemporană şi avînd aceeaşi provenienţă.

[8] Pentru Tomis, Em. Condurachi, *Vechi monede pontice şi importanţa lor*, în *BŞtAc*, II, 1, 1950, p. 5—6 este la ştiinţa noastră cea mai recentă încercare de a stabili data primelor emisiuni tomitane. Din literatura mai veche vezi K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I. *Die Münzen von Dakien und Moesien*, 2, p. 597—604.

[9] Bucur Mitrea, *Descoperirile monetare şi legăturile de schimb ale Histriei cu populaţiile locale în secolele V—IV î.e.n.*, în *Studii clasice*, VII, 1965, p. 143—166.

[10] G. Severeanu, *Despre draluna histriană*, în *BSNR*, XV, 1920, nr. 33—34, p. 20—27, menţionat şi de S. P. Noe, *A Bibliography of Greek Coin Hoards* [2], *Numismatic Notes and Monographs*, 78, New-York, 1937, p. 293, nr. 1115 ; G. Buzdugan, I. Mititelu, *Contribuţii la clasificarea unor monede histriene*, în *SCN*, III, 1960, p. 389, nr. 7 şi p. 390 nr. 12—15 ; cf. B. Mitrea, *op. cit.*, p. 154—155, nr. 6, 6a şi 6 b.

[11] B. Mitrea, *op. cit.*, p. 155, nr. 7.

[12] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 13, obiectul *i*.

[13] C. Preda, *Monede histriene cu roata şi legenda Ι ΣΤ*, în *SCN*, III, 1960, p. 21—35. Colegul V. Barbu ne-a confirmat această impresie. De luat în seamă ca posibilitate Mesambria, eventual Olbia, cu şanse mult mai slabe însă.

numeroase tezaure cuprinzînd asemenea monede, o cartare a lor nu s-a realizat şi zona ei de răspîndire nu se poate preciza fără acest aparat de lucru strict necesar. Fireşte, în încercarea de a se stabili zona de circulaţie a monedelor din Apollonia Pontică şi contactele în regiunile de margine cu alte monede va trebui să se ţină seama şi de monedele izolate, care nu lipsesc dar sînt inedite în totalitatea lor sau aproape, ştiut fiind că în utila cronică a descoperirilor monetare de pe teritoriul Bulgariei nu sînt, cu extrem de rare excepţii, luate în consideraţie decît tezaurele [14].

Oricum, contactul monedelor din Apollonia Pontică cu monedele din Parion şi Chersonesul Tracic [15] punc în lumină aria de circulaţie sudică, în vreme ce contactul cu monede din Mesambria [16] ne dă un reper privind aria dinspre nord de circulaţie a lor.

Fără a intra aici în detalii ce vor forma obiectul unei cercetări anume, este clar că în cazul nostru e vorba de o depăşire către nord a zonei obişnuite de circulaţie [17]. De altfel, şi moneda histriană pătrunde în zona de circulaţie monetară de la sud de Balcani, întîlnindu-se acolo într-un acelaşi tezaur cu monede din Parion şi Chersonesul tracic [18].

Monedele Apolloniei Pontice, chiar dacă au existat şi emisiuni mai vechi, par a fi circulat mai intens mai ales după jumătatea secolului al IV-lea î.e.n. [19].

---

[14] Nădăjduim să putem face curînd un prim pas în această direcţie, pe baza unor materiale inedite examinate de noi, în principal în colecţia Muzeului din Varna, cu ocazia unei călătorii de studii întreprinsă în Bulgaria, în vara anului 1968. Din această cauză nu am socotit necesar să înşirăm aici repertoriul integral al descoperirilor din Apollonia Pontică cunoscute nouă.

[15] S. P. Noe, *op. cit.*, p. 55, nr. 169 şi p. 132, nr. 482, unde Abydos în loc de Apollonia Pontică, eroare corectată de J. şi L. Robert, *La Carie*, Paris, 1954, p. 246, nota 1; vezi şi G. Le Rider, *Deux trésors de monnaies grecques de la Propontide* (*IVe s.av.J. Chr.*), Paris, 1962, p. 52, nota 4; cf. L. Robert, *Les inscriptions grecques de Bulgarie*, în *Revue de philologie de littérature et d'histoire ancienne*, III, 1, XXXIII, 1959, fasc. II, p. 185, nota 7. T. Gerasimov, în *Колективни находки на монети през...*, în *Izvestiia-Institut*, XV, 1946, p. 237, XXII, 1959, p. 359, XXV, 1962, p. 229, XXVI, 1963, p. 262, asupra căreia, cu mai multe detalii, D. Nikolov, *Нови колективни находки от монети на Парион, Тракийски Херсонес и Аполония Понтика*, în *Археология*, 5, 1963, 4, p. 39—42; T. Gerasimov, *op. cit.*, în *Izvestiia-Institut*, XXVI, 1963, p. 264; XXVII, 1964, p. 237; cf. Gh. Poenaru Bordea, *Date numismatice privind legăturile Pontului Stîng cu Asia Mică*, comunicare ţinută în cadrul secţiei de epigrafie şi numismatică a Institutului de arheologie din Bucureşti, 1968, în care am analizat problema monedelor din Parion în Peninsula Balcanică.

[16] T. Gerasimov, *op. cit.*, în *Izvestiia-Institut*, XI, 1937, p. 319; vezi şi mai sus, nota 7. De menţinut în atenţie şi tezaurul de la Cuzgun, actualul Ion Corvin asupra căruia C. Moisil, *Monede şi tezaure monetare...*, în *BSNR*, X, 20, 1913, p. 63, nr. 23; S. P. Noe, *op. cit.*, p. 86, nr. 287; cf. S. Dimitriu, *O monedă divizionară din Cyzic la Histria*, în *SCN*, VIII, 1957, 1—4, p. 108—110.

[17] Moneda descoperită la Panticapaeum, asupra căreia ne-a atras atenţia B. Mitrea este o emisiune a Apolloniei din Bospor. Vezi K. V. Golenko, D. B. Selov, *Монеты из раскопок Пантикопея 1945—1961 гг.* în *Нумизматика и Сфрагистика* I, 1963, p. 41, nr. 298; cf. p. 4 şi p. 62.

[18] T. Gerasimov, *op. cit.*, în *Izvestiia-Institut*, XIII, 1939, p. 345. Monedele au fost descoperite la Ţarsko (Şehlara), Pazardjişco şi parte din ele au intrat în colecţiile Muzeului din Sofia. Nu figurează la B. Mitrea, *op. cit.*, p. 143—167 şi nici pe hartă, fig. 1, în afara textului.

[19] T. Gerasimov, *Находки със сребрни монети на Аполония на Черно Море*, în *Разкопки и Проучване*, I, 1948, p. 134—149, datate în a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n.; D. Nikolov, *op. cit.*, datare largă 450—300; G. Le Rider, *op. cit.*, p. 52 şi nota 4, p. 63, pe la mijlocul secolului al IV-lea î.e.n.; T. Gerasimov, *op. cit.*, în *Apollonia*, p. 331—334, operează, pentru dioboli cu datarea 350—306, dar nu ştim dacă are în vedere toate emisiunile.

Raporturi directe între Apollonia şi Tomis nu sînt nici ele excluse, aşa cum nu sînt de exclus poate nici raporturi directe între Histria şi sudul tracic, unde monedele ei puteau ajunge fie prin mijlocirea Chersonesului tracic, fie prin Asia Mică şi atunci prin mijlocirea oraşului Parion [20].

Ni se pare însă că cele două cazuri de monede pătrunse într-o arie străină de circulaţie, ambele pînă la această notă a noastră ignorate, contribuie şi la o situare mai exactă a legăturilor dintre Histria şi Tomis, pe de o parte, şi Apollonia, pe de altă parte. Asupra existenţei unor bune raporturi între Histria şi Apollonia eram de altfel deja destul de bine informaţi pe cale epigrafică, pentru un moment probabil imediat posterior anului 278 mai întîi, apoi pentru o vreme mai tîrzie, atunci cînd o crudă soartă comună le-a făcut să ajungă centre de importanţă secundară şi cînd primii îi vor ajuta pe ceilalţi în războiul pentru Anchialos, disputat de mesambrioţi [21].

Că relaţiile dintre cele două colonii milesiene existau şi înainte, la o dată ce nu pare să depăşească în nici un caz sfîrşitul veacului al IV-lea î.e.n. ca dată limită, cea mai tîrzie posibilă, fiind de plasat în al treilea pătrar al său — celelalte materiale descoperite în mormînt opunîndu-se unei datări joase — evident nu poate să surprindă. Aceasta este după noi sugestia pe care o dă descoperirea monetară din necropola tomitană şi credem că nu contează, din acest punct de vedere, dacă moneda din Apollonia a ajuns direct acolo, sau prin intermediul Histriei a cărei monedă pare de altfel să fie prezentă în acelaşi mormînt, aşa cum arătam înainte. Monedele histriene descoperite în sudul tracic, judecînd pe baza datelor de care am uzat ceva mai sus, se pot explica, chiar dacă în aria respectivă lipsesc pentru moment asocieri directe, ca o pătrundere mai degrabă prin intermediul Apolloniei. Ni se pare însă că mai putem desprinde din această descoperire şi o altă semnificaţie nici ea lipsită de importanţă.

Despre poziţia de *emporion* a Tomisului pînă către mijlocul secolului al III-lea î.e.n. s-a vorbit, ca şi de dependenţa sa faţă de Histria şi de Callatis [22], fără a se aduce în sprijin descoperirile monetare pînă atunci cunoscute. Spre deosebire de cunoştinţele noastre mai vechi, monedele pe care încercăm să le valorificăm acum pentru istoria Pontului stîng sînt descoperite în săpătură. Pe baza lor, o bază sigură de astă dată, şi a descoperirilor mai vechi astfel confirmate, Tomisul credem că se impune să fie privit ca dezvoltîndu-se în umbra Histriei şi în sfera sa de interese, în perioada începuturilor sale şi pînă la o dată de căutat pe la jumătatea sau după jumătatea secolului al IV-lea î.e.n.

---

[20] Nu e inutil, credem, să arătăm aici că raporturile acestui oraş cu Callatisul sînt atestate epigrafic pentru secolul al III-lea î.e.n. D. M. Pippidi, *Décrets onorifiques de Callatis*, în *Dacia*, N.S., IV, 1962, p. 470—472, 2; idem, *Străinii de peste mări*, în *Din istoria Dobrogei*, I, Bucureşti, 1965, p. 234; idem, *Contribuţii la istoria veche a României* [2], capitolul *Două inscripţii fragmentare din Callatis*, p. 266—268.

[21] V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 546, nr. 6; idem, în *Dacia*, II, 1925, p. 204, nr. 8; D. M. Pippidi, *Monumente epigrafice inedite*, în *Histria*, I, p. 505—508, nr. 7; D. M. Pippidi, Em. Popescu, *Les relations d'Istros et d'Apollonia du Pont à l'époque hellénistique*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 235—258. Cf. D. M. Pippidi, *Sur les relations politiques des cités grecques de la côte occidentale de l'Euxin à l'époque hellénistique*, în *Nouvelles études d'histoire*, II, 1960, p. 49—52 şi idem, *Relaţiile politice dintre cetăţile de pe coasta de vest a Mării Negre în epoca elenistică*, în *Contribuţii...*, p. 227—238.

[22] Iorgu Stoian, *Tomitana*, Bucureşti, 1962, p. 17—20.

Callatisul şi el, împreună cu teritoriul său, în aria de circulaţia a monedei histriene [23], se va ridica primul la o poziţie importantă [24], în timp ce Tomisul va mai avea de aşteptat o vreme pînă ce poziţia sa să se întărească. El va trebui să treacă întîi peste momentul dificil datorat pretenţiilor callatienilor care, puternici economic, încearcă să-l transforme către 260 î.e.n. într-un *emporion* al lor [25]. Dacă în amfora din Heracleea Pontică, prezentă în mormîntul nr. 2 (= CCCLIV) [26] este de văzut primul pas al dorienilor din Callatis făcut către Tomis, ori numai un import obişnuit — în lipsa şi a altor materiale — este foarte greu de spus şi oricum problema depăşeşte larg scopul avut în vedere la alcătuirea acestei note.

Presiunea Histriei şi a Callatisului asupra Tomisului, credem că avem temeiuri să afirmăm, s-a exercitat succesiv în timp; dacă la un moment dat între cele două faze distincte a existat şi un moment de acţiune simultană, el urmează a fi precizat de noi cercetări.

2. PIESE NUMISMATICE LA DOSARUL LEGĂTURILOR CU NORDUL PONTIC ÎN EPOCA ROMANĂ

Legăturile oraşelor de pe coasta dobrogeană a Mării Negre cu coloniile greceşti din nordul pontic sînt atestate pe bază de inscripţii de la sfîrşitul epocii clasice şi mai abundent o dată cu epoca elenistică [27].

---

[23] B. Mitrea, *loc. cit.*, mai sus nota 10 şi fig. 1 (harta).

[24] Arheologic amintim aici doar C. Preda, *Archaeological discoveries in the Greek cemetery of Callatis-Mangalia* (*IV—III centuries befour our era*), în *Dacia*, N.S.,V, 1961, p. 275—303. Numismatic menţionăm că baterea primelor monede de argint la Callatis este anterioară în orice caz sfîrşitului domniei lui Alexandru cel Mare, chiar dacă asupra datei lor am dori să fim mai bine informaţi, B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, *Die Münzen von Dakien und Moesien*, 1, p. 86. O confirmare s-ar părea că găsim într-un tezaur fără loc precis de găsire şi încă nevalorificat din acest punct de vedere, S. P. Noe, *op. cit.*, p. 290, nr. 1105, Thracia (?) ante 1906, în care monedele callatiene apar alături de monede din Parion, Mesambria şi Apollonia. Pe plan politic oraşul se afirmă în împrejurările rezistenţei şi răscoalei împotriva lui Lysimach, asupra căreia D. M. Pippidi, *op. cit.*, în *Din istoria Dobrogei*, I, p. 216—218, vezi şi p. 197; idem, *Contribuţii...*, p. 155, 222—223.

[25] D. M. Pippidi, *op. cit.*, în *Din istoria Dobrogei*, I, p. 222—234; idem, *Histria şi Callatis în secolele III—II î.e.n.*, în *Contribuţii...*, p. 33—34; cf. p. 222 şi mai ales 227 „către 262 î.e.n.".

[26] M. Bucovală, *op. cit.*, p. 10—11, care nu-i descifrează însă inscripţia aşa că n-am putut-o utiliza în prima publicare de ştampile pe amfore descoperite la Tomis, M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 59, ea urmînd să fie integrată alături de cele şase ştampile heracleote, nr. 78—83, care reprezintă 8.7% din importurile din centre precis determinate. Oricum, ni se pare că dacă datarea ei, pe care autorul o adoptă de altfel, este jumătatea şi a doua jumătate a secolului al IV-lea, mormîntul nu se poate data în nici un caz „către jumătatea secolului al IV-lea", adică înainte de fabricarea amforei.

[27] Cu titlu de exemplu amintim ca atestări sigure ale acestor relaţii: P. O. Karîşkovski, *Утерянная ольвийская надпись*, în *SA*, XXVIII, 1958, p. 151—161, histrian într-un decret onorific la Olbia; D. M. Pippidi, *op. cit.*, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 237; în legătură cu decretul *IOSPE*, I², 21 reexaminat de curînd vezi D. M. Pippidi, *Note de lectură*, *10. Histrieni la Olbia în secolul al IV-lea î.e.n.*, în *Studii clasice*, VIII, 1966, p. 242—244; Gr. Tocilescu, *Neue Inschriften aus der Dobrudscha*, în *AEM*, XI, 1887, p. 41—43, nr. 55, pentru legături între Tomis şi Olbia, atestate în decretul tomitan pentru Nilos din Tyras asupra căruia cu restul bibliografiei Iorgu Stoian, *Tomitana*, p. 90—92, 141 şi 179; Gr. Tocilescu, *Neue Inschriften aus Rumänien*, în *AEM*, XVII, 1894, p. 99, nr. 41; D. M. Pippidi, *op. cit.*, în *Din istoria Dobrogei*, I, p. 238—239; L. Robert, *op. cit.*, în *RevPhil*, XXXIII, 2, 1959, p. 181—182

Pe temeiul descoperirilor monetare, data începuturilor lor urcă destul de mult în timp. Abia dacă mai este nevoie să reamintim aici descoperirea unui *aes grave* olbian la Mahmudia [28] şi descoperirile de monede histriene în destul de multe locuri, în general în imediata apropiere a coastei nordice a Mării Negre, dar care nu ocolesc oraşele aflate acolo şi care par să indice o direcţie statornică, măcar pînă la o vreme, a intereselor cetăţii de la noi [29].

Pentru epoca romană[30], punem în lumină faptul că moneda Tomisului mai cu seamă, prezentă în multe locuri, mai ales către sud şi vest [31] — ceea ce se explică prin puterea economică a oraşului, prin legături fireşti în cadrul pentapolei şi apoi hexapolei în fruntea căreia se afla [32],

---

şi nota 9, un chersonesit cinstit la Callatis, *IOSPE*, I², 27; D. M. Pippidi, *op. cit.*, în *Din istoria Dobrogei*, I, p. 238 decret olbian în cinstea unui callatian. Ca intensitate, pe baza unei încercări de anchetă, doar parţial expusă în comunicarea citată mai sus, nota 15, am crezut că putem afirma că ele vin în urma relaţiilor cu Asia Mică şi insulele aferente şi a relaţiilor stabilite de oraşele din Pontul stîng între ele.

[28] V. Pârvan, *Un aes grave olbien à Salsovia*, în *Dacia*, II, 1925, p. 420—421; cf. B. Mitrea, *Penetrazione comerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, în *Ephemeris Daco-romana*, X (1943) Roma, 1945, p. 25—26; cf. şi D. M. Pippidi, *op. cit.*, în *Din istoria Dobrogei*, I, p. 192—193.

[29] B. Mitrea, *op. cit.*, în *Studii clasice*, VII, 1965, p. 146, 198 şi 151—154, nr. 2—5a şi fig. 1 (harta).

[30] În general asupra problemei acestor relaţii în secolele I—III a se vedea M. Rostovzev, *Storia economica e sociale dell'impero romano*, Firenze, 1953, p. 177—178, 184, 286, 307, 310 şi 311; D. T. Zlatovskaia, *Мезия в I и II веках нашей эры* (*к истории нижнего Дуная в Римское время*) Moscova, 1951, p. 4.

[31] Inserăm acum, fără a avea pretenţia că sîntem perfect informaţi şi fără a recurge la descoperiri încă inedite, o listă care probabil s-ar putea încă lungi: S. P. Noe, *op. cit.*, p. 19, nr. 27, Albania, 1890; p. 41, nr. 111, Aytoska Banja (păstrăm aici şi mai departe, grafia autorului pentru numele de localităţi citate de el); Bulgaria, 1920, nr. 220; Catchitza, Bulgaria, 1918; p. 109—110, nr. 386, Elisenia, Bulgaria, 1909; p. 125, nr. 450, Gradnitza, Bulgaria, 1926; p. 202, nr. 768, Opaka (Popovsk), Bulgaria, 1933; p. 230, nr. 875, Rumanja, Bulgaria, 1935; p. 243, nr. 921, Saradjaschak-Weli, Bulgaria, 1891; T. Gerasimov, *op. cit.*, în *Izvestiia-Institut*, XIII, 1939, p. 343, Lovciansko; XVIII, 1952, p. 403, Svetlen (Popovsko); XXI, 1957, Obciarovo (Kolarovgradsko); XXII, 1959, p. 362, Kăpinovo (Tărnovsko); XXV, 1962, p. 233, Ţonevo (Varnensko); p. 236, Edinakovţi (Kolarovgradsko); XXVI, 1963, p. 257, Briag (Tărgovişko); p. 258, Dăbrava (Cercovna); p. 263, Kriviţa (Razgradsko); XXVIII, p. 247—248, Gorna Rosiţa (Gabrovsko); XXIX, 1966, p. 214, Studeniţa (Şumensko), XXX, 1967, p. 189, Riş (Şumensko); p. 189—190, Stoianovo, (Şumensko); C. Moisil, *Creşterea colecţiilor*..., 1944, p. 31, nr. 274, 278; p. 33, nr. 294, p. 35, nr. 306, Pecineaga Mangalia; B Mitrea, *Descoperiri recente şi mai vechi de monede antice şi bizantine în R.P.R.*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 219, nr. 18 = *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 536, Bălăneşti; nr. 37, p. 221 = p. 538, Piteşti; idem, *Descoperiri recente şi mai vechi de monede antice şi bizantine în Republica Socialistă România*, în *SCIV*, 16, 1965, 3, p. 615, nr. 58 = *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 498, Roşiori de Vede; *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 180, nr. 79, Tazlău; Gh. Poenaru Bordea, *Note numismatice dobrogene*, în *SCN*, IV, 1968, p. 398, nr. 3, Valea Seacă; D. Tudor, Gh. Poenaru Bordea, Cr. Vlădescu, *Arutela I şi II*, în *Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară*, *MMC*, II, 1969 (sub tipar); E. Varoucha, *Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1956* în *BCH*, 81, 1957, p. 491—500, Thessalonic, Cf. Edith Schönert-Geiss, *Literaturüberblicke der griechischen Numismatik*, *Moesien*, în *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 15 Jahr., 1965, p. 100—102, 105—107.

[32] Pentru monede din Tomis la Callatis vezi S. P. Noe, *op. cit.*, p. 171, nr. 645; C. Preda, *Date şi concluzii preliminare asupra tezaurului descoperit la Mangalia în anul 1960*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 241—250; idem, *Monede coloniale rare şi inedite — Histria, Callatis şi Tomis — din tezaurul de la Mangalia*, în *SCN*, IV, 1968, p. 228—236. Pentru monede din Tomis la Histria vezi S. Dimitriu, *Descoperiri monetare*, în *Histria*, I, p. 469, H. Nubar, *Aspetti della circolazione monetaria di Histria nell'epoca romana*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 243—244, 249—250 şi *tabelul 3*, p. 244. Foarte interesantă problema identităţilor de ştanţe pe monede din Pontul stîng, sesizate de K. Regling, *op. cit.*, p. 598—599, asupra căreia vezi

prin navigaţia lesnicioasă pe Dunăre — apare şi în nordul pontic [33], uneori pînă la distanţe surprinzător de mari [34]. Un releveu al acestor descoperiri, de dorit cît mai complet, nu ştim să se fi încercat pînă acum deşi interesul său ar fi, credem, considerabil. S-ar putea obţine indicaţii suplimentare nu numai pentru istoria economică a oraşului, dar şi pentru istoria economică a Moesiei inferioare. Pentru comparaţie ancheta ar trebui extinsă şi la celelalte colonii greceşti de la noi şi din Bulgaria, precum şi la alte oraşe, întemeiate de romani dar emitente de monede greceşti, aflate relativ aproape.

Nu sînt însă de loc neinteresante, atît pentru istoria Daciei cît şi a Moesiei inferioare, datele privind monedele pătrunse pe teritoriul patriei noastre [35], inclusiv în Dobrogea în vremea epocii romane, uneori de la distanţe mari şi din locuri mai puţin aşteptate [36].

Comunicăm aici două asemenea monede, ambele de bronz, aflate una la Tomis, cealaltă la Păcuiul lui Soare.

Moneda descoperită la Tomis ne-a fost donată, în ianuarie 1966, de către un elev la Constanţa, care ne-a informat că a găsit-o lîngă un copac pe str. Mihai Viteazu, aproape de colţul cu str. Ştefan cel Mare. Cum ne aflăm acolo în afara chiar a zidului de incintă roman tîrziu al Tomisului [37], ne putem gîndi în chip firesc la o piesă din inventarul unui mormînt, probabil răvăşit cu prilejul plantării unui copac, dacă nu cumva chiar înainte, în zona respectivă fiind identificate două din necropolele tomitane [38].

Moneda este o emisiune a oraşului Chersones, de un tip care apare în epoca elenistică. În cazul nostru însă, avînd în vedere legenda reversului, e vorba de o emisiune de epocă imperială romană, databilă în secolele II—III e. n. [39], adică din perioada celei de-a doua eleutherii (138—180). Într-o

---

L. Robert, *Villes d'Asie Mineure* ², p. 188—191 şi 366—377 şi acum de curînd, o revenire a aceluiaşi autor, în lumina ultimelor date şi discuţii, *Monnaies grecques-Types, légendes, magistrats monétaires et géographie*, în seria *Hautes Études Numismatiques*, 2, Genève-Paris, 1967, capitolul XV. *Identités de coins et géographie*, p. 86—105.

[33] S. P. Noe, *op. cit.*, p. 272, nr. 1040, lîngă Talta, Crimea, 1905; P. O. Karîşkovski, *Находки монети римской империи в Ольвии*, în *Нумизматика и Сфрагистика*, 2, 1965, p. 58 şi pl. 3, p. 59.

[34] K. V. Golenko, *Monedă din Tomis — descoperită la Ijevsk* (*U.R.S.S. — Republica Autonomă Udmurtă*), în *SCN*, III, 1960, p. 39—41, pe care o interpretează ca reprezentînd mai degrabă prada unei „incursiuni" mai curînd a celei din 258. Autorul îşi caută o confirmare în descoperirile monetare din Ucraina, pentru care trimite la M. I. Braicevski, *Некоторые данные об участии восточных славян в событиях на Дунае 248—251 гг. до н.э.* in *KSIA-Kiev*, 3, p. 8 şi urm.; vezi însă şi observaţiile noastre, mai jos, p. 143.

[35] B. Mitrea, *Le monete urbiche e coloniali in Dacia*, în *Atti del V° Congresso di Studi romani*, Roma, 1940, extras, p. 1—11; E. Gren, *Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit*, Uppsala, 1941, p. 139; B. Mitrea, *Cîteva monede romane imperiale, greceşti şi bizantine descoperite în împrejurimile Celeiului*, în *SCN*, IV, 1968, p. 393—396.

[36] Cîteva exemple numai: B. Mitrea, *op. cit.*, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 471, nr. 37 = *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 596, Acrasus din Lydia, la Reşca; idem, *op. cit.*, în *SCN*, IV, 1968, p. 396, Philomelium, Frigia, la Celeiu.

[37] V. Pârvan, *Zidul cetăţii Tomis*, în *ARMSI*, 1914—1915, p. 417—450; V. Canarache, *op. cit.*, p. 16—17, date referitoare la cercetări mai recente.

[38] V. Barbu, *op. cit.*, p. 305 şi fig. 1, în afara textului.

[39] T. E. Mionnet, *Déscriptions de médailles antiques, grecques et romaines*, Paris (1806—1837), II supl., p. 3, nr. 13—14; R. St. Poole. *Catalogue of Greek Coins in the British Museum. The Taurie Chersonese, Sarmatia, Dacia, Moesia, Thrace & co.*, Londra, 1877, p. 3, nr. 7; S.W. Grose, *Catalogue of the Mc Clean Collection of Greek Coins*, II, Cambridge, 1926, nr. 4439, 4440, pl. 166/8, 9, asemănătoare cu exemplarul nostru dar cu nume de magistrat; E. H.

încercare recentă de reexaminare şi datare a monedelor emise la Chersones în secolele I—III s-au propus pentru aceste monede anii 145—150 [40]. Moneda la care ne referim poate fi descrisă astfel :

AE. ↗. Greut. 6,56 g ; diam. 21 mm.

Av. Artemis spre stînga, cu genunchiul drept pe spinarea unei căprioare îngenunchiate, pe care o ucide cu lancea, ţinută cu mîna dreaptă. În mîna stîngă ţine arcul, iar pe spate poartă teaca acestuia ; [XEP ... O].

Rv. Taur cornupet spre stînga, sub care, între două linii ΕΛΕΥΘΕΡ(ΑC).

Prezenţa la Tomis a unei monede din Chersones, avînd în vedere relaţiile atestate numismatic cu oraşele din nordul pontic — de altfel, aşa cum ne-a informat B. Mitrea căruia îi mulţumim şi aici, monede tomitane au fost descoperite chiar la Chersones [41] — nu are nimic surprinzător. Poate doar să ne mirăm că pentru moment nu avem de la Tomis mai multe monede străine publicate [42], căci dacă moneda de bronz reflectă circulaţia oamenilor [43], ea trebuie să fi fost considerabilă într-un oraş avînd un port de amploarea celui tomitan [44] şi unde numeroşi străini sînt atestaţi epigrafic [45].

În ce-i priveşte pe chersonesiţi mai amintim aici că legăturile lor cu teritoriul ţării noastre erau atestate şi pînă acum, cu începere din epoca elenistică, un chersonesit fiind cinstit la Callatis [46], la care adăugăm amforele din Chersones descoperite în oraşele greceşti de la noi [47], continuînd

---

Minns, *Scythians and Greeks*. Cambridge, 1913, pl. IV/17 ; B. von Kochne, *Musée Kotschoubey*. St. Petersburg, 1856, p. 186—187, asupra tipului şi persistenţei sale, p. 146 şi 182. Un tezaur cu monede de acest tip din secolele III—II î.e.n. publică A. M. Ghilevici, *Новый клад монет из окрестности Херсонеса*, în *SA*, XXVIII, 1958, p. 136—138.

[40] V. A. Anohin, *Монетное дело Херсонеса I—III*, în *Нумизматика и Епиграфика*, IV, 1963, p. 3—88, vezi pentru perioada 138—180, p. 33—46, iar pentru tipul aici în discuţie p. 35 şi p. 64, nr. 104.

[41] O confirmare am găsit în lucrarea citată la nota precedentă, p. 51. Vezi însă mai ales importantul articol semnat de A. M. Ghilevici, *Античные иногородние монеты из раскопок Херсонеса* în *Нумизматика и Сфрагистика* 3, 1968, p. 25—26 şi tabelele de la p. 51—53 şi p. 58—61. Pe lîngă Tomis mai sînt prezente şi monedele altor oraşe din Pontul stîng : Histria, Callatis, Dionysopolis, Odessos, Mesembria, tot din epoca imperială.

[42] Ca o excepţie amintim aici C. Secăşanu, *Depozit de monede alexandrine găsite la Constanţa*, în *CNA*, XIII, 109, 1938, p. 14—17 : Probus-Galerius Maximianus.

[43] Mai de curînd L. Robert, *Monnaies antiques en Troade*, în *Hautes Études Numismatiques*, 1, Paris, 1966, p. 113—114.

[44] V. Canarache, *L'édifice à mosaïque découvert devant le port de Tomis*, în *Studii clasice*, III, 1961, p. 227—240 ; I. Barnea, *Perioada Dominatului (secolele IV—VII)*, în *Din istoria Dobrogei*, II, Bucureşti, 1968, p. 465—466. De la o datare înclinînd mai ales către secolele I—III s-a ajuns în cele din urmă la o datare hotărîtă în secolul al IV-lea, de cînd datează, în chip sigur credem noi, pavimentul de mozaic. Aşteptînd cu răbdare publicarea integrală a descoperirii, avem datoria să arătăm că, după părerea noastră şi ultima opinie exprimată este excesivă. Pe baza unor observaţii personale există temeiuri pentru a accepta, măcar la terasa mai apropiată de port, unde acestea au fost efectuate, şi o etapă anterioară secolului al IV-lea.

[45] I. Stoian, *op. cit.*, p. 40—41 cu bibliografia.

[46] Mai sus nota 27.

[47] V. Canarache, *Importul amforelor ştampilate la Istria*, Bucureşti, 1956, p. 210—214, nr. 484—499, la nr. 488, 490, 492, şase ştampile de la Sinoe Zmeica, iar la nr. 497, Tariverdi ; G. Cantacuzino, *Timbres amphoriques trouvés à Callatis*, în *RHSEE*, 1935, p. 309—310, nr. XVI ; vezi şi Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis*, în *L'archéologie en Roumanie*. Bucureşti, 1938, pl. L., fig. 95, unde am putut recunoaşte o asemenea ştampilă. Cf. M. Gramatopol, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 48, tabelul şi de aceiaşi autori, *Amphora stamps from Callatis and South Dobrouja*, în *Dacia*, N.S., XIII, 1969 (sub tipar), nr. 873—915 şi tabelul cu situaţia în oraşele din Pontul stîng.

în epoca romană, vreme din care s-a descoperit la Celei un fragment de amforă ce poartă o inscripţie cu vopsea întregită Χερσον(ησος)[48], precum şi mai tîrziu în epoca romană tîrzie şi bizantină[49].

În cazul special al Tomisului însă, nu trebuie să uităm că de aici provine cu siguranţă un altar pus de un soldat din Cohors I Cilicum, databil între 244—249, dar mai curînd din 248—249 şi poate tot din oraş sau din teritoriu o inscripţie funerară databilă după 212 e. n., numind aceeaşi unitate militară. Cohorta, staţionată între Tomis şi Dunăre, a avut însă o *vexillatio* la Chersones, unde se afla o garnizoană puternică precum şi o escadră a flotei romane[50]. În relaţiile dintre cele două oraşe, pentru care avem acum şi o probă numismatică, Cohors I Cilicum a putut avea o însemnată contribuţie.

A doua monedă care ne reţine atenţia o fost găsită la Păcuiul lui Soare[51] şi este o emisiune a oraşului Olbia, un tetrassariu din vremea lui Severus Alexander (222—235).

AE. ↑. Greut. 6,51 g ; diam. 23 mm.

Av. Inscripţia greu lizibilă.

Bust laureat spre dreapta.

Rv. Vultur din faţă cu aripile desfăcute şi capul întors spre stînga. Se citeşte clar ΟΛΒΙΟΠΟΛΙΤΩΝ. În cîmp dreapta, sus Δ[52]. Pe lîngă acel *aes grave* olbian de care am vorbit mai sus, mai există cîteva descoperiri de monede emise de oraşul nord-pontic, în mai multe locuri din Dobrogea, toate datînd însă, din vremea autonomiei sale[53]. Dacă punem alături documentarea epigrafică existentă pentru legăturile Olbiei în regiunea Dobrogeană în secolele IV—I î. e. n. şi nu uităm nici descoperirile de monede histriene în spaţiul nord-pontic în secolele V—IV î.e.n.[54], tabloul acestor relaţii începe să capete contururi mai clare şi să ridice probleme asupra cărora nu vom zăbovi aici.

Avem acum şi o primă mărturie numismatică privind relaţiile Dobrogei cu Olbia în epoca romană. Asupra faptului că ele existau, eram de altfel informaţi de două inscripţii olbiene din epoca severilor[55]. Tot în ideea legăturilor Dobrogei cu acest oraş se cuvine aici menţionată inscripţia ceva mai tîrzie pentru Jupiter Olbiopolitanul descoperită la Adamclisi[56].

---

[48] D. Tudor, *Comunicări epigrafice*, IV, în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 602, nr. 31 ; idem, *Oltenia Romană*[3], Bucureşti, 1968, p. 521, *SE*, nr. 320.

[49] I. Barnea, *Cu privire la relaţiile dintre Dobrogea şi Chersones în secolele IV—X*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi, cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1965, p. 161—165.

[50] D. Tudor, *Cohors I Cilicum in Scythia Minor şi Taurida, contribuţii la cunoaşterea legăturilor între coasta de Vest şi Nord a Mării în secolele I — III e.n.*, în *AUB*, 1956, p. 45—73.

[51] Moneda a fost găsită întîmplător la Păcuiul lui Soare cu ocazia intenselor cercetări care se întreprind acolo. Ţinem să mulţumim şi pe această cale lui P. Diaconu, şeful şantierului, care ne-a încredinţat-o pentru studiu.

[52] T. E. Mionnet, *op. cit.*, II supl., p. 26, nr. 106 ; *Sylloge Nummorum Graecorum Danisch Museum. Thrace. I*, Copenhaga, 1942, pl. II, nr. 114 ; cf. A. N. Zograf, *Античные монеты*, în *MIA*, 16, 1951, p. 143—144.

[53] Histria, MNA, inv. 359 (C. Preda) ; cf. D. M. Pippidi, *op. cit.*, în *Din istoria Dobrogei*, I, p. 192, nota 32 ; Canlia. jud. Constanţa, MNA, inv. 756 (B. Mitrea) ; Histria, MNA, inv. 839 (C. Preda) ; Callatis, MNA, inv. 936 (C. Preda).

[54] Vezi mai sus notele 27 şi 28.

[55] *IOSPE*, I[2], nr. 40, 41 ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, în *Studii clasice*, VIII, 1966, p. 242.

[56] *CIL*, III, 12464 ; V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum. Consideraţii istorice*, II, în *BCMI*, IV, 1911, p. 165.

Explicaţia prezenţei monedei olbiene la Păcuiul lui Soare ni se pare că este mai firesc s-o căutăm în raporturi comerciale normale şi în navigaţia pe Dunăre, existente încă nestînjenit în prima jumătate a secolului al III-lea, decît să ne gîndim la o eventuală aducere a ei ceva mai tîrziu de către populaţiile ale căror atacuri aveau să tulbure în chip catastrofal tihna, şi aşa uneori destul de relativă, a păcii romane din această regiune.

Într-adevăr dacă facem apel, aşa cum am încercat, şi la alte informaţii, discuţia capătă elementele necesare şi fenomenul nu mai apare straniu, chiar dacă avem de judecat prezenţa unei singure monede din Olbia la Păcuiul lui Soare. Ea vine să se insereze firesc într-o sumă de date, epigrafice şi numismatice care încep din vremea clasică greacă şi continuă şi după perioada crizei din secolul al III-lea e. n. Monedele din oraşele noastre pontice, mai ales cele tomitane, sînt prezente şi ele, în vremea imperiului roman, pe coasta de nord a Mării Negre şi chiar la Olbia.

În legătură cu prezenţa uneia dintre ele la Ijevsk, ţinînd seama de împrejurarea că monedele emise la Tomis nu se limitează la o circulaţie strict locală, credem că explicaţia reală ar putea să fie alta decît jefuirea ei de acolo şi apoi purtarea, din trib în trib, pînă în zona munţilor Urali [57].

După părerea noastră, moneda putea ajunge într-unul din oraşele din nordul pontic, dusă de un tomitan, eventual printr-un intermediar, şi aici, într-un chip mai greu de precizat, mai departe.

Ipoteza exprimată anterior putea să apară judicioasă, chiar ca singura posibilă, atîta vreme cît nu se schiţa studierea circulaţiei monedelor emise la Tomis şi nu se luau în consideraţie inscripţiile. Avînd acum dovedită şi prezenţa unor monede ale oraşelor nord pontice în Dobrogea epocii romane, ni s-a părut că formularea acestei noi ipoteze devine posibilă. Ea are, credem, şi avantajul că moneda tomitană nu mai este supusă unei lungi călătorii pe un anevoios drum continental şi pe deasupra, în sensul invers mişcărilor normale de triburi, o etapă importantă parcurgîndu-se pe mare, pe calea obişnuită a raporturilor inter-pontice.

Ajunşi aici, pentru a încerca să completăm imaginea atestărilor numismatice ale legăturilor cu regiunea de la nord de Marea Neagră în epoca romană, care rămîne încă, trebuie s-o recunoaştem, destul de săracă, mai avem să reamintim doar moneda emisă de Sauromat I (93/4—122/3) descoperită la Horia (jud. Tulcea) [58], sugestivă şi în problema abia discutată.

Nu ne îndoim că descoperiri viitoare vor putea să aducă foarte utile materiale noi în discuţie. Nutrim de asemenea nădejdea că pe baza unei mai întinse publicări a materialelor numismatice din Dobrogea [59], se va putea determina mai circumstanţiat şi locul pe care îl au aceste legături în tabloul de ansamblu al relaţiilor economice ale Moesiei inferioare în general.

---

[57] Mai sus nota 34.

[58] B. Mitrea, *op. cit.*, în *SCIV*, 15, 1964, 4, p. 576—577, nr. 52 = *Dacia* , N.S., VIII, 1964, p. 380.

[59] La care am încercat să contribuim şi noi cu ale noastre *Note numismatice dobrogene*, în *SCN*, IV, 1968, p. 397—403.

DISCUSSIONS EN MARGE DE QUELQUES MONNAIES ÉTRANGÈRES DE LA DOBROUDJA ANTIQUE

RÉSUMÉ

1. À propos d'une monnaie d'argent découverte dans la nécropole hellénistique de la ville de Tomis.

La monnaie a été découverte dans une tombe d'incinération, fouillée en 1961, et publiée comme «une petite monnaie en argent» sans identification. Conformément à la description et surtout à la photo, il s'agit, sans doute, d'une monnaie d'Apollonie Pontique, du IVe siècle av. n. è. Dans la même tombe il y avait aussi une autre « petite monnaie en bronze », peut-être une émission d'*Histria*. En tout cas, la ville de Tomis faisait partie de la zone de circulation des monnaies de cette ville. C'est grâce aux relations existant entre les villes d'Histria et d'Apollonie, sur lesquelles il y a d'ailleurs des témoignages épigraphiques, que l'on peut expliquer le mieux la présence à Tomis de la monnaie de cette dernière ville.

2. Pièces numismatiques au dossier des relations avec le Nord pontique à l'époque romaine.

Il s'agit d'une monnaie de Chersonèse, datée, d'après Anohin, entre 145—150, découverte à Tomis, et d'une monnaie d'Olbia, frappée sous Alexandre Sévère (222—235), découverte à Păcuiul lui Soare. On passe en revue les données connues sur les relations entre les régions de l'ouest et du nord de la mer Noire, où l'on a aussi trouvé des monnaies de Tomis et des autres villes grecques de la côte roumaine et bulgare. Pour expliquer la présence d'une monnaie de Tomis dans la zone des Ourals, conformément à cette documentation, pas trop riche, mais existante quand même dès l'époque classique grecque, il ne semble plus absolument nécessaire d'avoir recours à l'incursion de 258 en Dobroudja, ni à aucune autre d'ailleurs.

UNDE A FOST „REGATUL" LUI DICOMES?

DE

D. PROTASE

La plasarea în cadrul larg al Daciei de după Burebista a teritoriului unde a stăpînit Dicomes, „rege al geţilor" (ὁ Γετῶν βασιλεύς), cum îl numeşte Plutarh[1], s-au referit mulţi dintre istoricii români din ultimele patru decenii, dar pînă în timpul din urmă nimeni nu a stăruit în mod deosebit asupra localizării „regatului" acestui dinast daco-get. În afară de N. Iorga[2], care spunea despre Dicomes că „e greu să i se arate aşezarea ... ", şi cu excepţia lui N. Gostar[3], care îl presupune a fi fost în Moldova centrală, cu reşedinţe fortificate pe valea Bistriţei, toţi ceilalţi istorici şi cercetători de la noi s-au pronunţat în treacăt, mai mult sau mai puţin categoric, pentru fixarea lui în Cîmpia Munteniei[4]. Probabil că în această apreciere generală, din lipsa unor dovezi concrete, concludente, s-a avut în vedere epitetul de „rege al geţilor" folosit de Plutarh, configuraţia politică din Dacia după moartea lui Burebista şi considerentul că, din apropierea Istrului, Dicomes putea interveni mai uşor în conflictul dintre Octavianus Augustus şi Marcus Antonius, oferind ajutor militar acestuia din urmă, înainte de confruntarea decisivă de la Actium (31 î. e. n.).

Problema determinării zonei geografice nord-dunubiene unde se afla formaţiunea politică de sub conducerea lui Dicomes este reluată, recent, de cercetătoarea bucureşteană Maria Chiţescu[5], care, pornind de la ştirile literare din Plutarh şi Dio Cassius[6], conexate cu unele date arheologice, se foloseşte din plin — lucru la care nu s-a recurs pînă acum — şi de posibilităţile documentare ale numismaticii. Punînd la contribuţie

---

[1] *Antonius*, 63.

[2] *Istoria românilor*. vol. I, partea a II-a, Bucureşti, 1936, p. 37.

[3] *Apulum*, V, 1964, p. 143.

[4] Vezi, de pildă, V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 82; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I, ed. a III-a, Bucureşti, 1938. p. 64; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945. p. 50, şi în *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 289; Em. Condurachi, în *Studii*, I, 1948, p. 6; R. Vulpe, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 258—259; H. Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1965, p. 119.

[5] *Unele aspecte ale relaţiilor dintre Dicomes şi Marcus Antonius în lumina descoperirilor numismatice (O problemă de geografie istorică)*, în *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 655—665.

[6] Maria Chiţescu, în *op. cit.*, p. 660.

SCIV, tomul 21, nr. 1, Bucureşti, 1970, p. 145—153

într-o strînsă corelaţie cele trei categorii de surse informative şi acordînd un mare credit descoperirilor monetare şi unor aspecte particulare ale circulaţiei monetare din Dacia în ultimele trei decenii ale secolului I î. e. n. şi în secolul I e. n., autoarea ajunge la concluzia că „într-adevăr Dicomes îşi exercita autoritatea ... *în aceste părţi de la poalele Carpaţilor Moldovei şi nu în Muntenia*", admiţînd totodată că „regatul" lui se putea întinde şi la vest de Carpaţii Orientali, în Ţara Bîrsei mai ales [7]. Printr-un sistem de argumentare nou în această problemă, propriu şi independent, cercetătoarea-numismată de la Bucureşti aduce în discuţie date documentare concrete şi ajunge să stabilească anumite conexiuni cauzale între fapte cunoscute istoric, sprijinind astfel ipoteza formulată de N. Gostar (exclusiv pe bază de descoperiri arheologice) cu privire la aşezarea în Moldova a stăpînirii lui Dicomes.

Dar să intrăm în miezul lucrurilor şi să urmărim în detaliu documentaţia numismatică, întrucît aceasta formează de fapt centrul de greutate în argumentarea autoarei.

Considerînd ca sigură participarea unei armate trimise de Dicomes lui Antonius în bătălia cu Octavianus la Actium şi că, în schimbul ajutorului militar acordat prietenului său, căpetenia geto-dacilor ar fi primit, printre altele, şi anumite sume de bani, Maria Chiţescu stabileşte o legătură între aceste fapte şi prezenţa masivă în Dacia a denarilor emişi de Antonius pentru plata soldaţilor din legiunile adunate de el, în vederea memorabilei lupte ce avea să se dea la Actium. Se apreciază astfel că numărul mare al acestor denari găsiţi în Dacia au ajuns aici nu numai pe cale comercială, ci şi ca soldă sau recompensă dată de Antonius lui Dicomes. Pornind de la aceste premize, de valabilitatea cărora nu se îndoieşte cîtuşi de puţin, autoarea a întreprins o cercetare specială de depistare, catalogare şi cartografiere a locurilor din Dacia (Dobrogea, Muntenia, Oltenia, Banat, Transilvania şi Moldova), unde s-au descoperit, izolat sau în tezaure, monedele triumvirului M. Antonius, bătute anume pentru legiuni.

Lista de 44 descoperiri, 27 tezaure şi 17 puncte cu monede izolate, şi harta lor de răspîndire ne oferă o situaţie statistică interesantă. Din totalul de circa 533 denari de acest fel cunoscuţi autoarei în toată Dacia, aproape 420 s-au găsit în Moldova, 68 în Transilvania, 20 în Oltenia, 7 în Dobrogea, 4 în Banat şi numai 3 în Muntenia. Cele 27 tezaure se repartizează geografic după cum urmează: 13 în Moldova, 7 în Transilvania, 4 în Oltenia, 2 în Banat şi 1 în Dobrogea. Important de remarcat este că în Muntenia şi sudul Moldovei, deşi se cunosc mai multe tezaure cu monede romane republicane ce se termină la sfîrşitul secolului I î. e. n. sau cu piese de la primii împăraţi romani, totuşi ele nu conţin de loc denarii lui Antonius destinaţi legiunilor. În schimb se constată că descoperirile sînt concentrate în Moldova centrală, într-o zonă relativ restrînsă, ce se circumscrie între Poiana (la sud), Tîrpeşti (la nord), valea Siretului şi Carpaţi. Se menţionează apoi şi faptul, deosebit de semnificativ, că în Bulgaria, Ungaria, Cehoslovacia şi vestul Uniunii Sovietice monedele de acest tip — după cunoştinţa autoarei — sînt extrem de puţine, în comparaţie cu teritoriul Daciei. Pe temeiul unor atare date numismatice, care — după cum se estimează — corespund spaţial şi cronologic unei arii presărate cu vestigii dacice diverse, inclusiv cetatea de la Bîtca

[7] *Ibidem.*

Doamnei lîngă Piatra Neamț (socotită loc de reședință al lui Dicomes), și ținînd seama de situația istorică generală din Dacia în acea perioadă, Maria Chițescu a înregistrat observațiile și concluziile arătate mai sus.

Îndată după apariția studiului în chestiune, acad. C. Daicoviciu a publicat o fugară, dar substanțială, notă referitoare la problema dezbătută de cercetătoarea bucureșteană [8]. După ce face cîteva observații judicioase privind metoda și baza documentară pe care se sprijină localizarea șefului daco-get în Moldova și admițînd cu oarecare rezerve că „logica autoarei cu originea acestor monede pe pămîntul Moldovei e cea justă", istoricul de la Cluj afirmă categoric : „Nu putem fi, în schimb, de acord cu legarea acestui fenomen de regișorul Dicomes, nici cu stăpînirea lui în Moldova, și în Țara Bîrsei . . . Nu există nici o probă pentru stăpînirea lui Dicomes în Moldova, ci totul pledează contra unei asemenea teze sau ipoteze"[9]. Remarcînd că grosul monedelor cu pricina au apărut tocmai în *zona Siretului* mijlociu și îndeosebi la est de rîu, unde în acel timp era teritoriul de sălășluire al bastarnilor, acad. C. Daicoviciu susține că numărul incontestabil mai mare al monedelor de tipul respectiv în Moldova s-ar putea pune în legătură „nu cu dacii lui Dicomes, ci cu *bastarnii*", despre care se știe că „erau de partea lui Marcus Antonius, că ei luau bani de la romani . . . " [10].

Citind cu interes lucrarea merituoasei cercetătoare de la București și nota cu obiecțiunile și încheierile la care s-a oprit acad. C. Daicoviciu, ne-a surprins atît numărul redus al localităților cu monede de la M. Antonius, cît și totalul pieselor înseles, găsite spre a reprezenta situația din Transilvania. După o căutare de material numismatic suplimentar în teritoriul dacic transilvan, am ajuns să constatăm că lista descoperirilor monetare din studiul în discuție nu numai că nu e completă [11] — lucru adesea explicabil în cazul statisticilor de orice fel — dar ea nu redă nici măcar jumătate din locurile și monedele semnalate în publicații. Firește că asemenea stare de lucruri, chiar dacă nu răstoarnă integral, poate totuși să slăbească sensibil temeiul documentar de natură numismatică de pe care se duc discuțiile și se formulează concluziile legate de locul lui Dicomes în cadrul geografic al Daciei.

Iată descoperirile de monede cu „*legio*" de la M. Antonius — tezaure sau piese răzlețe — de pe teritoriul Daciei transilvane, descoperiri ce trebuie adăugate la lista și harta Mariei Chițescu.

1) *Alba Iulia* (APVLVM), jud. Alba. — O monedă a lui M. Antonius cu „legio" s-a găsit izolat pe teritoriul orașului roman (I. Winkler, în *Acta Musei Napocensis* (citat în continuare *AMN*), II, 1965, p. 247.

2) *Barbura*, jud. Hunedoara. — Cunoscutul tezaur provenit din această localitate, din conținutul căruia au fost văzuți și determinați 83 denari eșalonați cronologic pînă la Marcus Aurelius, conținea și două exemplare de la M. Antonius, destinate legiunilor (P. Kerekes, *NumKözl*, XIV, 1915, p. 70).

---

[8] C. Daicoviciu, *Însemnări despre Dacia* (*XVIII*). *Unde a stăpînit Dicomes*?, în *Steaua* (Cluj), XX, nr. 2 (229), februarie 1969, p. 100—101.

[9] C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 101.

[10] *Ibidem.*

[11] E drept că autoarea spune (*op. cit.*, p. 657, nota 10) că i-au putut scăpa unele descoperiri, dar aici este vorba de „scăpări" prea mari, care nu pot fi trecute ușor cu vederea, cînd se operează și se formulează concluzii pe bază de statistică.

3) *Cepari*, jud. Bistriţa-Năsăud. — Printre alte monede romane republicane, se menţioncază şi un denar al lui Marcus Antonius, găsit în 1886 (*Programm des ev. Gymnasiums in Bistritz*, citat în continuare *Programm Bistritz*, 1885/86, p. 36).

4) *Cristurul Secuiesc* (împrejurimi), jud. Harghita. — Într-o bogată colecţie de denari romani, adunaţi din împrejurimile oraşului, Fr. Müller a văzut mai multe piese de la M. Antonius. Nu se precizează, însă, dacă monedele erau de tipul cu „legio", ceea ce pare foarte probabil. Seria monedelor din colecţie se oprea la Marcus Aurelius (Fr. Müller, în *MCC*, IV, 1859, p. 165, n. 2).

5) *Doblrca*, jud. Alba. — În tezaurul ieşit la lumină în primăvara anului 1967, format din 37 denari romani republicani şi imperiali, datînd dintre anii 137/134 î.e.n. şi 96 e.n., se aflau şi patru exemplare emise de M. Antonius pentru legiuni (E. Chirilă şi Ion A. Aldea, în *AMN*, V, 1968, p. 430).

6) *Gîrbou*, jud. Sălaj. — Într-un tezaur achiziţionat parţial era şi un denar cu „legio" de la M. Antonius (C. Torma, *A limes Dacicus felső resze*, Budapesta, 1880, p, 91.

7) *Moigrad — Jac* (POROLISSVM), jud. Sălaj. — În colecţia de monede a Muzeului din Zălau se află şapte sau opt denari ai lui M. Antonius cu „legio" (I. Winkler, în *AMN*, I, 1964, p. 216, nota 12 şi p. 217, nota 13; V. Lucăcel, *Catalogul de monede antice al Muzeului din Zălau*, 1968, p. 6).

8) *Reghin* (împrejurimi), jud. Mureş. — Dintr-un tezaur compus din peste 600 denari romani s-au salvat 301 piese, databile pînă în anul 176 e.n. Între ele se semnalează şi un denar al lui M. Antonius, fără precizarea dacă era sau nu emis pentru legiuni (C. Gooss, în *AVSL*, IX, 1870, p. 52—53; XIII, 1876, p. 301; F. Rómer, în *AÉ*, III, 1870, p. 28).

9) *Sarmizegetusa* (VLPIA TRAIANA), jud. Hunedoara, — În cursul săpăturilor conduse de C. Daicoviciu, în interiorul amfiteatrului roman s-au descoperit 121 monede de argint şi de bronz ce mergeau pînă la Gallienus. Între ele erau şi doi denari de la M. Antonius pentru legiuni. Alţi doi denari de acelaşi tip s-au găsit şi în ruinele din alte puncte ale capitalei romane (D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966, p. 96).

10) *Sighişoara*, jud. Mureş. — În locul numit „Kulterberg", într-un mormînt de incineraţie familial, în anul 1860, s-au descoperit, toate la un loc, 112 monede romane de argint, avînd următoarea repartiţie: una republicană (a. 99—94 î.e.n.), şase de la triumvirul M. Antonius (a. 31 î.e.n.), toţi denari cu „legio", iar restul de 105 piese datează de la Nero la Antoninus Pius, ultima fiind bătută în anul 157 e.n. (K. Fabritius, în *AVSL*, 1862, p. 287—314; D. Protase, *op. cit.*, p. 50—51).

11) *Turda* (POTAISSA), jud. Cluj. — În colecţia muzeului local există vreo cinci-şase denari de la M. Antonius pentru legiuni, găsiţi ocazional pe raza oraşului antic (Informaţie de la Iudita Winkler, care urmează să-i publice împreună cu alte monede romane de la *Potaissa*).

12) *Tibodu*, jud. Harghita. — În cunoscutul tezaur constituit din 826 denari romani (202 republicani emişi pînă în a. 31 î.e.n., iar restul de 624 imperiali de la Vespasian pînă la Marcus Aurelius) un număr de 185 exemplare datau dintre anii 43 şi 31 î.e.n. Printre acestea din urmă erau multe monede cu „legio" de la M. Antonius, unele purtînd contramărci (*signa incusa*). La publicarea tezaurului nu s-a arătat numărul monedelor lui Antonius, dar se poate deduce că cel puţin 30 erau denari pentru legiuni (J. G. Seidl, în *AÖG*, XIII, 1864, p. 136—138; D. Protase, *op. cit.*, p. 88—89).

13) *Voivodeni*, jud. Mureş. — Printre alte monede romane este semnalat şi un denar al lui M. Antonius, fără menţiunea dacă era sau nu cu „legio" (T. Cipariu, în *Archiva pentru filologie şi istorie*, 1869, p. 424; *Programm Bistritz*, 1870/71, p. 86).

Completînd lista Mariei Chiţescu cu cea întocmită de noi aici, rezultă că numărul localităţilor din Transilvania în care s-au aflat monede de la M. Antonius bătute pentru legiuni se ridică de la 10 la 22, iar numărul

de exemplare se poate evalua de la 69 la circa 140. Deci, cel puţin o dublare şi a numărului de monede şi a locurilor în care ele s-au găsit. În cele 13 puncte noi din lista noastră, monedele triumvirului roman apar de opt ori izolat, iar de patru ori în tezaure (*Barbura*, *Dobîrca*, *Reghin*, *Tibodu*).

Dacă raportăm *această* situaţie documentară, îmbunătăţită, la cea din Moldova, ajungem la unele constatări, nu lipsite de interes. Astfel, observăm că în Moldova au fost depistate 12 localităţi, din care 11 cu tezaure şi una cu o descoperire izolată, toate la un loc avînd aproape 420 de piese. Pentru Transilvania avem acum 23 puncte geografice cu 12 tezaure şi zece descoperiri răzleţe, totalizînd aproximativ 140 monede. Scăzînd, însă, din suma de 420 monede aflate în Moldova denarii antonieni tezaurizaţi în numai două localităţi, şi anume la Muncelu de Sus (202 exemplare) şi la Prăjeşti (83 exemplare), rămîn pentru teritoriul central moldovean circa 140 de monede, deci tot cîte cunoaştem acum în Transilvania. Aşadar, decalajul statistic între cele două regiuni se micşorează simţitor.

Dar oricum am judeca lucrurile, chiar după această substanţială augmentare a listei descoperirilor din Transilvania, un fapt rămîne totuşi incontestabil : *în momentul de faţă*, din cei peste 600 denari în cauză, cunoscuţi în Dacia în 54 de locuri, aproape 420 sînt în Moldova centrală, vreo 140 în Transilvania, restul distribuindu-se variabil, dar în număr foarte mic, în celelalte ţinuturi ale Daciei [12]. Se impune, prin urmare, o apreciere istorică, în funcţie de starea actuală a documentaţiei numismatice *în ansamblu*, pentru întreaga Dacie.

Examinînd epoca în care au circulat şi s-au tezaurizat denarii lui M. Antonius în spaţiul dacic, observăm — graţie indiciilor oferite de monedele cu care se sfîrşesc cele vreo 27 tezaure incluse în calcul — că avem de a face cu o circulaţie relativ lungă, de aproximativ un secol şi jumătate. După lupta de la Actium şi pînă în prima jumătate a secolului al II-lea e.n., prezenţa acestor monede pe piaţa Daciei este deplin asigurată. Tezaurele care se încheie cu monede de la Augustus (*Poiana*), Tiberiu (*Fotoş*), Caligula (*Augustin*), Vespasian (*Bozieni*, *Diaconi*, *Poiana*, *Rîpile*), Domiţian (*Poiana-Gorj*, *Pasul Vîlcan*), Nerva (vechiul judeţ Hunedoara [13], *Dobîrca*), Traian (*Orăştie*) stau mărturie că pe parcursul acestei lungi perioade de timp monedele respective se aflau în circulaţie, alături de emisiunile mai noi. Cantitatea şi intensitatea lor circulatorie sînt, fireşte, greu de evaluat. Dar fără risc se poate presupune că ele erau foarte reduse,

[12] Notăm că în Banat şi Oltenia am mai găsit cîte o descoperire izolată conţinînd monede de la M. Antonius destinate legiunilor. Este vorba de descoperiri mai vechi şi anume la *Maidan*, jud. Caraş-Severin (I. Berkeszi, *Délmagyarország éremleletei*, Timişoara, 1907, p. 28) şi în *vechiul judeţ Dolj* (Irimia E. Dimian, în *SCIV*, V, 1955, 1—2, p. 305). Credem că, la o căutare mai insistentă, şi în părţile Daciei oltene—bănăţene numărul monedelor cu pricina s-ar putea dovedi că a fost ceva mai mare, decît cel indicat acum.

[13] Observăm că cele trei loturi de monede din colecţia lui M. P. Szathmári (Cluj), socotite de Iudita Winkler (*SCN*, III, 1960, p. 442—446) ca trei tezaure separate, descoperite la *Costeşti*, *Haţeg* (fostul comitat) şi *Hunedoara* (vechiul judeţ), au format în realitate — după părerea noastră — un singur tezaur, de tipul celor de la Poiana-Gorj, Pasul Vîlcan, Orăştie, Dobîrca, Grădiştea Muncelului, îngropate în ajunul şi din cauza războaielor de cucerire a Daciei. Acelaşi an de găsire, aceeaşi regiune de provenienţă, aceiaşi achizitori concomitenţi, ca şi descoperirea într-un singur an (!) a trei (!) tezaure cu compoziţie relativ rară pentru Dacia se opun categoric în a considera aici trei tezaure şi pledează hotărît în favoarea unui singur tezaur, găsit undeva în vechiul judeţ Hunedoara şi dezmembrat ulterior în trei loturi, care i-au fost prezentate spre examinare învăţatului clujean Szathmári.

în comparaţie cu numeroasele serii de denari puşi în circulaţie de Augustus şi împăraţii din secolul I e.n. Neclară rămîne circulaţia denarilor antonieni în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n., deoarece în tezaurele care se termină cu piese de la Antoninus Pius (*Muncelu de Sus*), Marcus Aurelius (*Oniceni*, *Negri*, *Barbura*, *Reghin*, *Tibodu*), Commodus (*Gîrla Mare*) sau chiar de la Elagabal (*Frînceşti*) ei puteau intra în nucleul de acumulare iniţial, a cărui fixare riguroasă în timp este mai dificilă de apreciat. În tot cazul, un lucru este în afara oricărui dubiu : denarii aceştia au rămas în circulaţie şi s-au tezaurizat începînd cu Augustus pînă în prima jumătate a secolului al II-lea e.n., dacă nu cumva, cu totul sporadic, chiar şi mai tîrziu. Desigur că frecvenţa lor în circuitul pieţei la daci va fi fost mult mai mare în veacul premergător războaielor dintre Traian şi Decebal, scăzînd apoi considerabil în vremurile următoare, atît în spaţiul Provinciei, cît şi în ţinuturile locuite de neamurile dace libere. Folosirea şi tezaurizarea monedelor de acest tip, ca şi îngroparea tezaurelor în care ele se află, nu pot fi legate — în Dacia preromană ori în Dacia rămasă liberă după 106 — decît de populaţia dacică [14]. Repartiţia geografică, structura şi epoca de îngropare a tezaurelor, conjugate cu descoperirile răzleţe de monede antoniene, exclud un eventual scepticism în această privinţă.

Cheia reală a întregii probleme rezidă, însă, nu atît în fenomenul de circulaţie, cît mai cu seamă *în aflarea modalităţii* cum *aceşti denari au ajuns în Dacia*. Întîi de toate, calea comercială obişnuită nu poate fi principial exclusă. Ea este, de altminteri, unanim acceptată. Dar întrebarea care s-a pus şi se pune este aceea de a şti dacă ei au pătruns la nordul Dunării numai prin comerţ sau şi ca soldă pentru Dicomes. Dacă admitem fără rezerve participarea la bătălia de la Actium, alături de Antonius, a unei armate geto-dace plătite cu bani şi dacă masarea monedelor în Moldova o considerăm că reprezintă consecinţa acestui fapt, atunci teza Mariei Chiţescu despre aşezarea lui Dicomes în Moldova apare foarte ispititoare. Dar, trebuie să recunoaştem, că tocmai aceste premize nu ne oferă toată garanţia necesară, motiv pentru care nici concluzia, prezentată ca certitudine, nu rămîne pînă la urmă decît o ipoteză interesantă, mai mult sau mai puţin verosimilă. Că „regatul" lui Dicomes s-a întins şi în sud-estul Transilvaniei este posibil, dar faptul ca atare rămîne iarăşi o simplă afirmaţie, care de data aceasta nu se mai poate sprijini nici pe monedele cu pricina, iar similitudinea olăriei dacice din Moldova cu cea din Ţara Bîrsei, sugerată ca argument, este clar că nici nu poate fi pusă în discuţie. Cu asemănarea formelor şi facturii ceramicii dacice din cele două zone geografice nu se poate opera în nici un fel în această problemă. Olăria dacică din secolul I î.e.n., la care se face referinţă, prezintă o pronunţată uniformitate în toate teritoriile populate de daco-geţi, fără a permite distincţii zonale atît de tranşante [15].

Tot în domeniul prezumţiilor rămînem, evident, chiar dacă socotim că denarii respectivi au ajuns în număr mai mare în Moldova nu prin

---

[14] În acest sens, vezi, de pildă, lucrarea Iuditei Winkler, *Contribuţii numismatice la istoria Daciei*, în *SCŞCluj*, seria a III-a, Ştiinţe sociale, an VI, nr. 1—2, 1955, *passim*, iar pentru Moldova (secolele II—III e.n.) studiul publicat de B. Mitrea, în *SCIV*, VII, 1956, 1—2, p. 159—173.

[15] Cf. I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, Bucureşti, 1969, *passim*.

daco-geţii lui Dicomes, luptători de partea lui Antonius la Actium, ci prin bastarni [16], care i-ar fi putut lua fie ca pradă, fie ca subsidii, cum apreciază academicianul C. Daicoviciu, pornind de la situaţia descoperirilor monetare înfăţişată de Maria Chiţescu. Este de notat că prin această atribuire se neagă numai fixarea lui Dicomes în Moldova, dar nu se dovedeşte şi localizarea lui în Muntenia, lucru pe care autorul nici nu şi-a propus să-l facă în succinta notă amintită. Aşezarea lui Dicomes în Muntenia a fost, de altfel, mai mult afirmată de istoricii români, începînd cu V. Pârvan [17], decît argumentată sistematic sau dovedită concret.

Din punctul nostru de vedere, legarea de bastarni sau de Dicomes a aglomerării momentane în Moldova a denarilor antonieni nu constituie decît *două ipoteze*. Totuşi, ipoteza „bastarnică" pare a fi cu totul neprobabilă. Cu nimic nu am fi mai departe de realitate, dacă am admite că fenomenul *în totalitatea lui* se poate datora pur şi simplu unui fapt de circulaţie monetară, care, în momentul de faţă fiind cunoscut doar parţial, se manifestă curios şi inegal, făcîndu-ne astfel să credem că avem de-a face cu alte semnificaţii istorice. Căci, dacă în Transilvania ar apare un singur tezaur de tipul celui de la Muncelu de Sus — lucru care nu e imposibil — am avea şi aici 24 de locuri cu descoperiri şi circa 400 denari antonieni, faţă de cele 12 puncte din Moldova cu aproximativ 420 de piese. În atare eventualitate, ar dispare însuşi suportul documentar de ordin numismatic, care să justifice abordarea problemei în modul în care s-a abordat şi s-ar ajunge la constatarea unui simplu fenomen de circulaţie monetară, normal şi analog în Dacia cursului majorităţii monedelor romane republicane sau din primul secol al Imperiului. De altminteri, chestiunea localizării lui Dicomes în Moldova *şi* pe considerente numismatice s-a putut ridica numai după semnalarea în 1964 a tezaurului de la Muncelu de Sus (jud. Neamţ) [18], care a răsturnat brusc echilibrul existent pînă atunci între numărul monedelor de acest gen găsite în Moldova şi Transilvania.

Nu trebuie pierdut apoi din vedere un lucru important, bine cunoscut, anume că denarii bătuţi în grabă de Antonius pentru nevoile războiului cu Octavianus, conţineau cu ceva mai puţin argint decît restul denarilor ce se aflau atunci sau după aceea în circuitul pieţei. Precum se ştie, valoarea intrinsecă mai slabă a monedelor a constituit totdeauna motivul principal pentru înlăturarea de la tezaurizare şi pentru rămînerea lor prelungită în circulaţie, atît în lumea romană, cît şi la populaţiile „barbare" din afara Imperiului. Acest fenomen credem că s-a petrecut şi cu monedele respective, căci o regulă generală, consacrată de economia şi practica din antichitate, nu se putea transforma brusc într-o excepţie, şi numai în acest caz. De aceea, mulţi din denarii respectivi au putut veni din Imperiu în Dacia nu pe vremea lui Dicomes, ci mult mai tîrziu, în tot cursul seco-

[16] Pentru ştirile literare despre bastarni, problema etnicului, a ariei geografice de răspîndire, istoria politică şi aşezarea lor în Moldova, vezi articolul lui Ihm, în *RE*, V, 1897, col. 110—112; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 65—72, 84—88, 90—93, 101—105, 240—243; R. Vulpe, în *Materiale*, I, 1953, p. 491—495.

[17] *Op. cit.*, p. 85 „În ce priveşte pe *Dicomes* — prietenul lui Antonius — regatul său pare a fi fost în cîmpia munteană".

[18] B. Mitrea, în *SCIV*, XV, 1964, 4, p. 577, nr. 58.

lului I e.n. şi chiar la începutul veacului următor, o dată cu denarii imperiali, superiori în privinţa conţinutului de metal preţios. Compoziţia şi perioada *sigur mai tîrzie* în care s-au acumulat în Dacia unele dintre tezaurele la care ne-am raportat mai înainte, inclusiv cele de la Muncelu de Sus, Prăjeşti şi Tibodu, nu numai că nu se opun acestei interpretări, ci chiar o sprijină într-o măsură apreciabilă.

Apoi, se cere relevată şi observaţia că majoritatea descoperirilor monetare în discuţie se află de-a lungul sau în bazinul unor cursuri de apă importante, pe unde de obicei circulau în antichitate negustorii şi mărfurile, ceea ce ne îndrumă stăruitor spre sublinierea factorului comercial în procesul de penetraţie şi difuziune a acestor monede pe pămîntul Daciei preromane.

În consecinţă, fără să arborăm un nihilism ştiinţific sau un scepticism nejustificat, faptele şi consideraţiile expuse mai sus socotim că ne îndreptăţesc să afirmăm cu toată obiectivitatea că criteriile numismatice utilizate pentru plasarea *sigură* în Moldova a regişorului daco-get sînt de fapt neconcludente. Nici acum nu se poate preciza, pe bază de dovezi certe, unde a stăpînit Dicomes. „Regatul" lui putea fi tot atît de bine în Muntenia, ca şi în Moldova (cu o extindere în sud-estul Transilvaniei). Sigur pare a rămîne faptul că stăpînirea lui se afla undeva *la nordul* Dunării inferioare, în spaţiul extracarpatic, fără a putea deocamdată să delimităm *cu siguranţă* o regiune anume. Totuşi, Maria Chiţescu are meritul de netăgăduit că în strădania de soluţionare a acestei „probleme de geografie istorică" dacică a adus în discuţie un element nou, pe care a încercat să-l explice cu competenţă, element al cărui caracter probatoriu se va putea adeveri sau infirma numai prin noi documente şi descoperiri viitoare [19].

OÙ SE TROUVAIT LE « ROYAUME » DE DICOMES?

RÉSUMÉ

Sur l'existence du « roi » daco-gète Dicomes, dans la période suivant la mort de Burebista (44 av.n.è.), il n'y a qu'une seule mention chez Plutarque (*Ant.* 63). Cette mention, corroborée par les données de l'œuvre

[19] La Conferinţa naţională de arheologie ţinută la Craiova între 17 şi 20 decembrie 1969, Iudita Winkler, vorbind despre pătrunderea denarilor lui M. Antonius în Dacia, a făcut cunoscut faptul că dînsa a depistat la Muzeul naţional maghiar din Budapesta un tezaur necunoscut în literatură, descoperit înainte de primul război mondial la Grădiştea Muncelului, tezaur format din peste 700 denari romani republicani şi imperiali, între care mai mult de 200 exemplare sînt denari emişi de triumvirul M. Antonius. Această descoperire, necunoscută nouă la predarea pentru tipar a studiului de faţă, vine să confirme în mod strălucit opinia noastră expusă mai sus, anume că fenomenul în chestiune este un fapt de circulaţie monetară. În comunicarea sa de la Craiova, Iudita Winkler, care citise prezentul studiu, se pronunţă şi ea, categoric, aducînd considerente şi date noi, în favoarea *penetraţiei pe cale comercială* a denarilor lui M. Antonius în Dacia. Tezaurul de la Grădiştea Muncelului, însoţit de comentariul numismatic şi istoric legat în mare măsură de problemele abordate de noi aici, urmează să apară — după cum ne informează colega Iudita Winkler — în *SCN*, vol. V.

de Cassius Dion (*CL*, 22) concernant l'intervention de certains chefs daco-gètes dans les guerres civiles de la fin de la République romaine, a permis aux historiographes roumains d'arriver à la conclusion que c'est Dicomes qui aurait prêté son aide militaire à Marc Antoine dans la bataille d'Actium (31 av.n.è.), livrée contre Octavien Auguste.

Partant de ces sources littéraires antiques et de l'observation que de toute la Dacie c'est le centre de la Moldavie qui a livré le plus grand nombre de deniers émis par Marc Antoine pour ses légions, avant la bataille d'Actium, Maria Chițescu tâche de prouver que Dicomes avait régné en Moldavie et non pas en Munténie, comme on l'avait affirmé auparavant (SCIV, **19**, *4*, 1968, p. 655—665). Une preuve à l'appui de cette hypothèse serait justement l'agglomération en Moldavie des deniers susmentionnés, qui seraient parvenus là, *en premier lieu*, en tant que solde payée par Marc Antoine à Dicomes, pour l'aide prêtée à Actium.

En considérant que l'inventaire des monnaies en discussion, découvertes jusqu'à présent sur tout le territoire de la Dacie, pourrait être celui présenté par Maria Chițescu, C. Daicoviciu réfute pourtant la localisation du « royaume » de Dicomes en Moldavie, en opinant pour une autre, plus plausible, en Munténie (« Steaua », Cluj, février 1969, p. 100—101). L'agglomération des deniers de Marc Antoine est envisagée par cet auteur comme relevent plutôt des Bastarnes que de Dicomes.

L'auteur de cette étude, en examinant d'une manière critique le fonds documentaire du problème, surtout du point de vue numismatique, démontre qu'il n'y a aucune preuve sûre permettant de localiser le « royaume » de Dicomes dans une région précise du pays.

En ajoutant 13 nouvelles localités à la liste des découverte monétaires de la Dacie transylvaine, l'auteur prend en considération la possibilité de la fréquence relative et momentanée des deniers respectifs en Moldavie. Il ne serait donc pas exclu que ce phénomène, dans son ensemble, soit réduit à un simple fait de circulation monétaire ; par conséquent, l'argument numismatique est, pour l'instant, inopérant.

Quant à la localisation du « royaume » de Dicomes, on peut arguer seulement qu'il existait quelque part au nord du Bas-Danube, dans l'espace extracarpatique, et que les documents existants ne sauraient aider à une détermination plus exacte.

PETRONIUS NOVATUS ÎN DACIA

DE

I. I. RUSSU

Ofițerul roman din tagma cavalerilor (*equester ordo*) și de obîrșie romano-africană, Quintus Petronius Novatus, care a parcurs o frumoasă carieră de arme în ierarhia garnizoanelor provinciei Dacia, era cunoscut (în mod parțial, incomplet, eronat) după anul 1930 printr-o dedicație lui Iupiter Dolichenus păstrată fragmentar, pusă la comandamentul cohortei V Gallorum pe malul Dunării bănățene lîngă Pojejena, iar de curînd într-o altă inscripție (păstrată aproape integral) din patria sa africană, în Algeria, și publicată în anul 1967 de către un erudit francez care ignorează existența inscripției bănățene. Din cauza acestei scăpări din vedere, spre a restabili forma reală a numelui în inscripția de la Pojejena și legătura firească între cele două epigrafe (din Banat—Dacia și din Algeria) și între „două" personaje care sînt de fapt unul singur, adăugînd cîteva precizări de amănunt în privința corpurilor de trupă și a vremii cînd a servit Petronius Novatus în Dacia, urmează observațiile prezente. În prealabil, imaginile și textul celor două monumente epigrafice (*I*, *II*).

I. **Altar** votiv (*ara*) fragmentar (cu lacune în text, contribuind la îngreuierea lecturii și întregirilor), de la Pojejena de Sus (Pojejena Sîrbească), achiziționat de către căpitanul fluvial G. Georgescu în Moldova Veche și pus cu dărnicie la îndemîna tinerilor profesori bănățeni (aflători în anul 1930 într-o fructuoasă periegheză arheologică-istorică prin Banatul meridional și estic) C. Daicoviciu și Ioachim Miloia spre publicare. În *Analele Banatului*, III, 1930, nr. 4, fasc. 7 (*Cercetări arheologice în Banatul de sud*, p. 10—22), la p. 21 apăru astfel: „Pojejena Sîrbească. O inscripție adusă din această localitate se găsește acum în proprietatea căpitanului de port, d-l G. Georgescu la Moldova Veche. Peatra, de calcar, nu e întreagă, ci păstrează numai următoarele 5 rînduri : I(ovi) [O(ptimo) M(aximo)] / DOL(icheno) / Q PETIL(ius) / NOVATUS [miles ?] / COH V GA(ll)/... Pentru coh. V Gall. cf. *CIL*, III, 12632 (Pojejena Sîrb.) și 14216 (Drobeta). Cf. Jung, *Fasten*, p. 118"; urmează

S C I V, tomul 21, nr. 1, București, 1970, p. 155—164

informaţii despre castrul unităţii [1]. Textul a fost reprodus imediat în *Année Épigraphique* (Paris), 1931, nr. 125 (cu aceeaşi lectură), fiind astfel pus în circuitul bibliografic mondial; de aici îl citează de exemplu monografia asupra trupelor auxiliare din zona dunăreană W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen* (Berlin, 1938), p. 140—141 la cohors V Gallorum, considerînd această trupă ca făcînd parte mereu din armata Moesiei Superior [2]; iar pentru antroponim: A. Kerényi, *A daciai személynevek* (*Die Personennamen von Dazien*, Budapest, 1941/2), p. 98, nr. 1138; *SCIV*, XIII, 1962, p. 115 etc.; pentru cultul „dolichenian", practicat de cohors V Gallorum, epigrafa este menţionată în repertoriile respective [3]. Cunoscută în Germania, Franţa, Ungaria etc., inscripţia dolicheniană de la Pojejena cu menţiunea cohortei V Gallorum a rămas totuşi necunoscută istoricului de la Bucureşti al armatei romane a Daciei [4].

Discordanţele (aparente) de lectură şi deci de conţinut între cele două piese epigrafice puse de acelaşi personaj roman sînt elucidate şi eliminate nedumeririle prin controlul inscripţiei de la Pojejena şi compa-

---

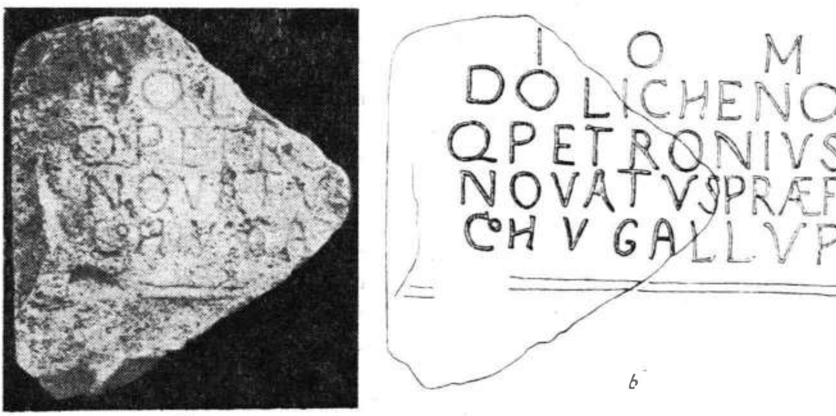
[1] *Analele Banatului*, Timişoara, 1930, p. 21, „în Pojejena Sîrbească e semnalat mai demult un castru roman. Milleker îl crede lîngă Dunăre unde se văd resturile unui turn medieval. În realitate, castrul, puternic şi de dimensiuni mari dar cu greu de stabilit fără săpături, se întinde mai în interior, în via familiei Bogdanovici, în a cărei posesiune se află o frumoasă colecţie de monede romane imperiale de la Traianus pînă la Constantinus. Importanţa acestui castru nu numai din punct de vedere militar, ci şi ca o aşezare bogată în monumente de cult ne-o dovedesc fragmentele de statuete (Hercules, Jup. Dolichenus etc.) ce se găsesc în colecţia d-lui Georgescu, precum şi o altă serie de fragmente de sculptură achiziţionate nu demult de către Muzeul Bănăţean de la un particular — provenite şi ele de la Pojejena. Cercetările la acest castru sînt mult îngreunate de faptul că aproape întreaga lui suprafaţă este acoperită de vie; chiar şi dimensiunile lui se pot preciza cu multă greutate. Totuşi ţinînd seamă de anumite resturi de zid în contururi pronunţate, dimensiunile castrului par a fi mai mari decît cele ale celorlalte cunoscute. Resturile de zid ce se văd la malurile Dunării sînt medievale aparţinînd fortăreţei Pojacin". Ruinele castrului roman, astupate şi nivelate de veacuri, aşteaptă să fie scoase la lumină prin săpături arheologice.

[2] Wagner, *Dislokation*..., p. 141 „ihrer durch drei Diplome (*CIL*, XVI, 39 [anul 93], 46 [anul 100], 111 [anul 160] bezeugten Anwesenheit in Moesia Superior werden auch die Ziegelstempel (*CIL*, III, 12632) sowie die Weihung eines miles [Q. Petronius Novatus] an Dolichenus aus Szerb-Pozsezsena = Pojejena-Sarbeasca zuzuweisen sein, obwohl der Fundort gegenüber der Pekmündung in die Donau im Banat liegt...". Ar însemna deci, după „criteriile" militare şi organizatorice-gospodăreşti ale răposatului epigrafist W. Wagner, că batalionul galo-roman nr. V staţiona în Moesia şi confecţiona tegule, punea prinosuri şi se închina zeilor în Dacia. Ceea ce a influenţat şi pe alţii: D. Tudor, în *SCIV*, XIII, 1962, p. 115 (cohors V Gallorum — la 160 diploma *CIL*, XVI, 111, o indică în armata Moesiei Superior, stabilită desigur în castrul de la Pojejena de Sus), 116, nota 3 „castrul Pojejena, cu tot malul bănăţean al Dunării pînă la Cazane, aparţinea provinciei Moesia Superior"; *Oltenia romană*, ed. a III-a (1968), p. 350; dar cf. D. Protase, în *Acta Musei Napocensis*, IV, 1967, p. 69 „în Dacia este amintită la anul 110 şi coh. V Gallorum (*CIL*, XVI, 163), cu castrul la Pojejena de Sus. Ea a fost retrasă ulterior în Moesia Superior unde este documentată în anul 160 (*CIL*, XVI, 111)". Rămîne de văzut cum putea şi dacă trebuia ca o fîşie de teritoriu din Dacia să fi aparţinut mai multă vreme în secolul al II-lea la Moesia...; K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Cohorten am Rhein und Donau*, Berna, 1951, p. 176, „*AÉ*, 1931, 125, Pojejena (Dacia) Q. Petilius Novatus — mil.?, cent.? röm. Bürger". Cf. C. Daicoviciu, *Acta Musei Nap.* VI, 1969, p. 539.

[3] P. Merlat, *Répertoire des inscriptions et monuments figurés de Jupiter Dolichenus*, Rennes, 1951, nr. 268; *Jupiter Dolichenus. Essai d'interprétation et de synthèse*, Paris, 1960, p. 13 ş.a.

[4] V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, Bucureşti, 1937, p. 183, nu ştia de existenţa cohortei V Gallorum în Dacia.

rarea ei cu cea din Africa, publicată în 1967. După moartea entuziastului colecționar G. Georgescu, colecția lui s-a destrămat, dar prin grija și pietatea d-nei Georgescu materialele au ajuns la destinația lor firească în muzee, majoritatea pieselor la Muzeul din Lugoj, iar fragmentul epigrafic în Muzeul din Timișoara. Aici în superbul *lapidarium* în aer liber din curtea interioară a vechiului castel al Huniazilor (complet renovat și modernizat) se află inscripția de la Pojejena : un bloc de gresie calcaroasă, fragment înalt de 50 cm, lat 46, gros 35, cu litere înalte de 5 cm, scriere rudimentară, fața scrisă mult corodată de apă și de veacuri, dar destul de clară în partea păstrată și „descifrabilă" (fig. 1a). Altarul este

a b

Fig. 1. — Fragment de altar votiv de la Pojejena de Sus (Muzeul Timișoara).

fracturat la marginea de sus, în dreapta, și de jos ; textului mutilat în aceste locuri îi lipsește tot rîndul 1 și cîteva litere de la sfîrșitul celorlalte rînduri ; lectura din editio princeps (*Analele Banatului*, 1930, p. 21) este bună cu excepția numelui gentiliciu („de familie") al dedicantului, care este PETRO[nius], iar din compararea cu textul mult mai amplu de la algeriana Tubusuctu se poate stabili și calitatea, gradul lui militar, acela de *praefectus*. După reconstituirea grafică (fig. 1b), textul epigrafic fragmentar de la Pojejena este în schemă următorul :

I(ovi) [O(ptimo) M(aximo)]
D O L [i c h e n o]
Q(uintus) PETRO[nius]
NOVATVS [praef(ectus)]
COH(ortis) V Ga[ll(orum ?) v(otum) p(osuit) ?].

II. În seria de inscripții latine din Tubusuctu (Algeria), păstrate în localitatea Tiklat (= Colonia Iulia Augusta Tubusuctitana), lîngă El Kseur, publicate în 1967 (după fotografii oferite de Marcel Soulié, Tiklat) de către Marcillet-Jaubert în superba revistă a Ministerului Educației Naționale Algerian, *Bulletin d'Archéologie Algérienne*, I (1962—1965), 1967, p. 163—170, la p. 167—170 este prezentată cu bună ilustrație fotografică, întregiri și amplu comentariu, o **bază** (de piatră) cu dublu

chenar, avînd sus, jos şi la dreapta unele mici fracturi, cu lectura în transcriere :

...] Q(uintus) Pe[tro]nius C(aii) f(ilius) Cor(nelia tribu)
Novatus, praef(ectus) coh(ortis) [...]
Gallor(um), trib(unus) leg(ionis) XIIII Ge-
minae, praef(ectus) eq(uitum) I Hisp(anorum)
praef(ectus) eq(uitum) I Campagon(um)
proc(urator) aug(usti) XX her(editatium) per A-
s i a m, P h r y g i a m, L y c i a m,
G a l a t i a m, p a t r o n u s
c o l o n i a e
[d(ecreto) d(ecurionum) ?]

Faţă de forma scrierii şi claritatea textului în partea păstrată, lectura şi interpretările oferite de Marcillet-Jaubert acestui mic pomelnic de funcţii (*cursus honorum directus*) sînt valabile afară de ,,cohors Gallorum", ,,legio XIIII" şi vremea (deceniile) pe cînd era ,,proc. aug. vicesimae her." Petronius Novatus şi i s-a pus inscripţia ,,algeriană" la Tubusuctu —

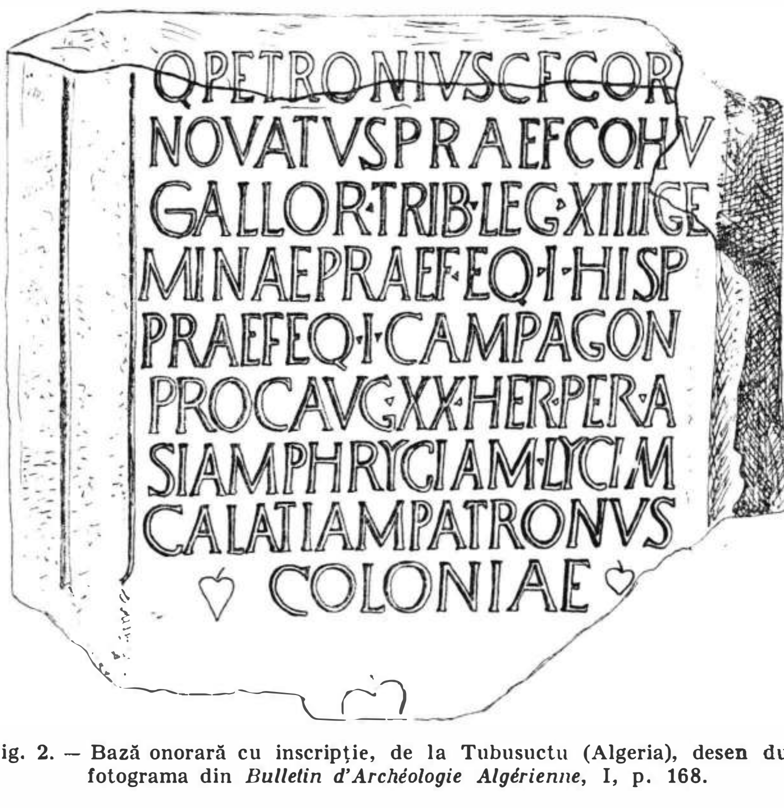

Fig. 2. — Bază onorară cu inscripţie, de la Tubusuctu (Algeria), desen după fotograma din *Bulletin d'Archéologie Algérienne*, I, p. 168.

elemente la a căror elucidare contribuie la rîndul ei inscripţia ,,bănăţeană" mult mai scurtă, fragmentară şi cu lacune. Numele şi etapele carierei lui Novatus rezultă din cele două epigrafe alăturate şi în reconstituirea grafică (fig. 2), astfel :

Numele gentiliciu (de familie) în lectura şi întregirea lui Marcillet este sigur PETRONIVS, care se integrează în resturile de litere vizibile în fotografia făcută de Soulié ; astfel încît şi la Pojejena (fig. 1) PETRO... este de citit evident PETRO[nius], iar identitatea personajului arată că nu era un „miles ?" ori „centurio ?", ci [*praef*(*ectus*)]. Pe malul Dunării bănăţene, în dedicaţia cu scriere rudimentară (operă a vreunui ostaş-pietrar destul de puţin instruit în dăltuirea slovelor monumentale) pe care între subordonaţii săi o face lui Iupiter Dolichenus [5], şeful garnizoanei locale (coh. V Gallorum) îşi scrie numele scurt şi simplu, din cele trei elemente de bază : Q. PETRO[nius] NOVATVS[6] ; dar în patria de obîrşie (într-o înfloritoare colonie africană), pe o epigrafă monumentală, numele este amplificat cu filiaţia şi tribul : *Q. Petronius C*(*ai*) *f*(*ilius*) *Cor*(*nelia tribu*) *Novatus*, cum şedea bine să se intituleze pompos un fruntaş în societatea romană şi „patronus coloniae". Ce activitate generoasă şi merite va fi avut la activul său faţă de obştea coloniei Tubusuctitana compatriotul Petronius Novatus (a cărui origine locală romano-africană a fost dovedită de Marcillet-Jaubert) determinînd ridicarea monumentului la Tubusuctu, nu se spune, nu se ştie ; ele ar putea fi bănuite. Ceea ce este important şi interesează aici şi acum sînt elementele din cariera acestui „cavaler" în Dacia, unde a avut patru însemnate grade militare şi de unde a plecat procurator în Asia Mică.

A. — Prima „militia" este *praefectus coh*(*ortis*) [7] *V Gallor*(*um*)[8], indicat limpede în ce priveşte gradul (*praefectus*) şi numele etnic (*Gallorum*) al unităţii la Tubusuctu, iar numărul ei de ordine apare clar la Pojejena : *V Ga*[*ll*(*orum*)]. Durata prezenţei acestei unităţi în Dacia permite deopotrivă o conturare cronologică a carierei lui Novatus. Staţionată iniţial în provincia Germania, apoi în Pannonia (anii 84 şi 85, *CIL*, XVI,30, 31) şi Moesia Superior (anul 75, *Starinar*, Belgrad, XVIII, 1967, p. 23 ; anii 93 şi 100, *CIL*, XVI, 39, 46 ; *Epigraphische Studien*, Bonn-Düsseldorf, V, 1968, p. 180), *cohors V Gallorum* participă la campaniile de subjugare a dacilor ; în anul 110 făcea parte din armata provinciei Dacia (*CIL*, XVI,

[5] Zeul suprem sirian din oraşul Doliche, identificat cu Iupiter roman, *RE*, V (1903), 1276—1281 (Cumont) ; *Dizionario epigrafico di antichità romane*, di Ettore De Ruggiero, Spoleto, II, 1926, p. 1930—1936 ; H. Demircioglu, *Der Gott auf dem Stier*, Berlin, 1939 ; A. H. Kan, *Iupiter Dolichenus* (*Sammlung der Inschriften und Bildwerke, mit einer Einleitung*), Leyden, 1943 (recenzat, cu adaose pentru Dacia : Gh. Ştefan, *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 560—561) ; P. Merlat, *op. cit.* (supra, nota 3) ; *Notes dolichéniennes*, în *RA*, 1954, I, p. 177—197 ; F. Láng, *AÉ*, 1946—1948, p. 183—188 ; E. Swoboda, *Carnuntum* (1964), p. 293 ; *Latomus*, XXIII, 1964, p. 473—475 ; *SCIV*, 15, 1964, p. 535—541 ; *Acta Musei Napocensis*, V, 1968, p. 458—459.

[6] Cognomen *Novatus* a fost considerat de unii ca probabil celtic : A. Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, Lipsca, II (1904), 780, „*Novatus* vielleicht celtisch, *CIL*, II, 777, Celsus [N]ovati f., III, 569, 2431, VIII, 1336, 1277 etc." ; ceea ce nu este necesar, fiind nume latin-roman. J. Kajanto, *The Latin Cognomina*, p. 353 ; G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg, 1969, p. 254.

[7] *Cohors* subunitate auxiliară de infanterie, cu efectiv de 500 (*quingenaria*) sau 1000 (*miliaria*) ; *DA*, I, p. 1287—1289 ; *RE*, IV (1900), 231—356 (Cichorius) ; *Dizionario epigrafico di antichità romane*, di Ettore De Ruggiero, Spoleto, II, p. 324—338.

[8] *Bulletin d'Archéologie Algérienne*, Paris, ed. E. de Boccard, I, 1967, p. 167 „une cohorte de Gaulois dont le numéro distinctif a disparu : il est difficile de choisir entre I, II et V" ; dar epigrafa de la Pojejena arată că nu există nici un fel de „dificultate", fiind de prisos orice conjectură şi acribie filologică.

163 „V GALLOR — et sunt in Dacia")[9], staționînd la *Pojejena de Sus* pe malul Dunării, unde s-au aflat și se află mereu cărămizi și țigle ștampilate COH V GAL (Muzeul din Timișoara)[10] și două inscripții care o menționează : cea a lui Petronius Novatus și altarul votiv „Dian(ae) Aug(ustae) Q. Vibius Donatus praef(ectus) coh(ortis) d.d.l." (*SCIV*, XIII, 1962, p. 116 = *AnnÉp*, 1963, 165 ; Muzeul din Reșița) ; epitaful de la Drobeta este al unui veteran [11], stabilit aici venind din garnizoana Pojejena, de

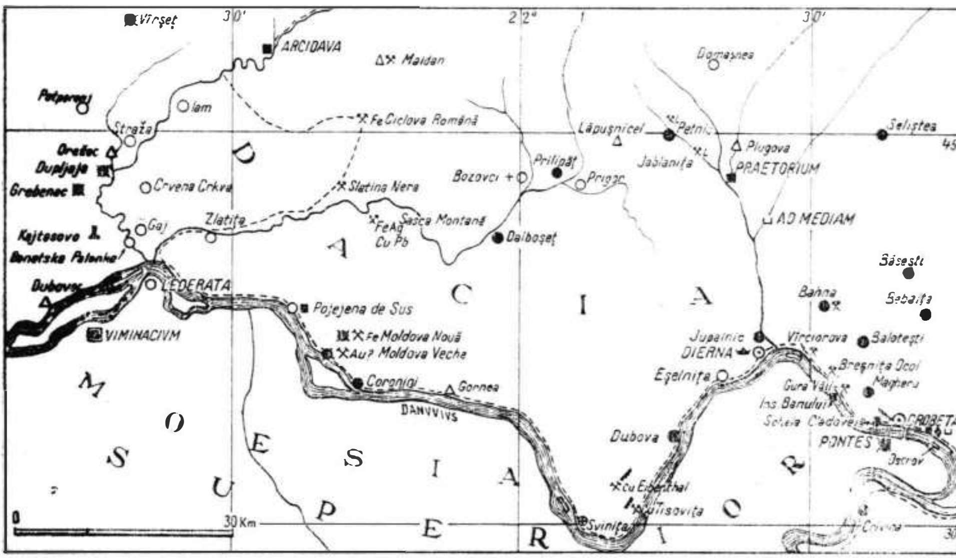

Fig. 3. — Harta zonei de sud-vest a Daciei romane (după *Tabula Imperii Romani*, L 34, Budapest, 1968).

unde cohorta V de Galli a fost mutată înainte de anul 160 în Moesia Superior (apare aici în diploma *CIL*, XVI, 111 ; anul 160). Atare informație arată că și comandantul Q. Petronius Novatus activa și comanda în Dacia înainte de anul 160 ; așadar ipotezele lui Marcillet în ce privește cronologia, șovăind cu larghețã între anii 138 și 198 (interval de șase

---

[9] O parte din unitate sau o altă „coh. V Gallorum" se afla în Pannonia Inferior, *CIL*, XVI, 164 ; *ActaArch-Budapesta*, I, 1951, p. 201—202.

[10] *CIL*, III, 12632 ; A. Borza, *Banatul în timpul romanilor*, Timișoara, 1942, p. 82—83 ; despre castrul Pojejena de Sus, supra, nota 1.

[11] *CIL*, III, 14216, 4 (Gr. Florescu, *I monumenti funerari romani della Dacia Inferiore*, București, 1942, p. 15, nr. 2) „D M, P(ublio) Ael(io) Diophanto vet(erano) coh(ortis) V Gal(lorum) vixit an. LXXXVI h.s.e., Aelia Ammis fil(ia) et Aelia Eutychia liberta heredes fecer." ; familia veteranului este din zona orientală a împărăției romane (nume grecești *Diophantus, Eutychia*), stabilită la Drobeta ; *RE*, V, 1712 ; D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957, p. 216, 242.

decenii), dar preferînd ultimii ani ai veacului[12], trebuie restrînse împingîndu-le înapoi cu vreo 3—4 decenii, cel puțin prima comandă asupra cohortei V de Galli, adică între anii 138(?) și 160, în vremea lui Antoninus Pius care mută unitatea auxiliară din Dacia în Moesia.

B. — La plecarea cohortei V Gallorum în Moesia Superior, Petronius Novatus nu se mută cu unitatea, ci rămîne în provincia carpatică unde își continuă cariera ascendentă în comandamente, avansat (cum indică epigrafa algeriană) *tribunus leg(ionis) XIIII Geminae*, despre care savantul francez observă că este o „trupă în Dacia"[13]; dar din cauza cifrei „XIIII", o alternativă apare: ori este „legio XIIII Gemina", care staționa în Pannonia Superior la Carnuntum (Austria), iar în atare caz Petronius Novatus pleca de la Pojejena bănățeană mai departe în Pannonia la leg. XIIII, spre a reveni în Dacia la *ala I Hispanorum* (infra, *C*), ori (ceea ce ar fi mai simplu și verosimil) a trecut la *legio XIII Gemina* staționată la Apulum (Alba Iulia)[14], caz în care epigrafa algeriană de la Tubusuctu are o „hastă" (I) în plus, adică „XIIII" (explicabil ca eroare de lapicid, în fotografia confecționată de M. Soulié fiind absolut limpede cifra XIIII, și deci exclusă eventualitatea unei „erori de lectură" a editorului francez parizian).

C. — A treia *militia* este prefectura *alae*[15] *I Hispanorum*, unitate ce staționase în secolul I prin zona renană (Trier, Worms) de unde a trecut în Dalmatia la Burnum[16], apoi în Pannonia, în Moesia pentru campaniile traianee în Dacia; a staționat probabil de la început în Dacia Inferior (*CIL*, XVI, 75, „I HISP", la anul 129; *Klio*, XXXVII, 1959, p. 196—197, „HISP"), în castrul de la Slăveni[17], pe care-l construiește, apoi îl reface din temelii (anul 205; *CIL*, III, 13800); material arheologic, epigrafic și tegular abundent: *CIL*, III, 14216,17 și 34 (fragmente); *SCIV*, 16, 1965, p. 358, 359—360; p. 357—358, cărămizi A H; *AnnÉp*, 1966, 314; *Latomus*, XXII, p. 242—247; *SCIV*, 19, 1968, p. 685; unul din comandanții

---

[12] *Bulletin d'Archéologie Algérienne*, I, p. 170, „on aimerait à dater ce monument: la mention de la tribu fait penser au terme de 212. ... nous savons d'ailleurs que les quatre milices ne sont pas en soi un élément chronologique précis. Nous pouvons seulement considérer que Q. Petronius Novatus a été *proc(urator) aug(usti)* entre le règne d'Hadrien et l'association à l'empire de Caracalla, et plus précisément entre 138 et 161, 169 et 176, 180 et 198. Les données internes — par l'absence de décorations militaires qui eussent été obtenues lors des guerres danubiennes — comme les arguments paléographiques (avec des lettres de proportion harmonieuse, mais relativement étroites), nous incitent à retenir de préférence cette dernière période...".

[13] *Ibidem*, I, p. 167, „la deuxième milice le voit tribun de la *legio XIIIIa Gemina*, troupe de Dacie; *RE*, XII, col. 1727—1747".

[14] Despre *legio XIII Gemina*: *RE*, XII, 1710—1727 (Ritterling); *Apulum* (Alba Iulia), V, 1965, p. 217—232.

[15] *Ala* era subunitate auxiliară de cavalerie, cu efectiv de 500 sau 1000 de ostași; *DA*, I, p. 174—175; *RE*, I (1893), 1223—1270 (Cichorius); *Dizionario epigrafico*, I, p. 372—382.

[16] Epitaf din Burnum (Muzeul din Zara-Zadar), *Diadora* (Zara), III, 1965, p. 72 „Imerix Servofredi f(ilius) Batavos, eq(ues) ala Hispano(rum) annor(um) XXVIII, stip(endiorum) VIII"; militar german cu antroponim și patronimic germanice.

[17] Castrul Slăveni pe Olt în Oltenia avea 193, 50 × 172 m; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a II-a, 1958, p. 250 (ed. a III-a, p. 334—336); *Latomus* (Bruxelles), XXII, 1963, p. 141; *SCIV*, 19, 1968, p. 685.

unității a fost romanul-african Iulius Possessor [18], cam în aceeași vreme (la cîțiva ani înainte ori după) Petronius Novatus, prin anii 160—170.

D. — A patra comandă (*militia*) este prefectura *alae I Hispanorum Campagonum*, de asemenea în Dacia; era o unitate de cavalerie recrutată din tribul *Campagones* (probabil în Asturia din nord-vestul Spaniei; cunoscuți numai din inscripțiile cu numele unității lor „auxiliare" staționate în Dacia; *RE*, III, 1435), atestată în provincia carpatică mai întîi la anul 144 (*CIL*, XVI, 90), apoi la 157 și 158 (*CIL*, XVI, 107, 108, „I HISPAN"); loc de staționare castrul Micia [19], împreună cu *cohors II Flavia Commagenorum* și simultan ori succesiv alte unități (*Mauri Micienses* =*Numerus Maurorum Miciensium)*; inscripții numeroase: *CIL*, III, 1342, 1343, 1377, 1378, 1380; *JÖAI*, V, 1902, Bbl. 131, 3 (= *AnnÉp*, 1903, 68 = *ACMIT*, 1930—1931, p. 37, nr. 4; *CIL*, III, 7871; *CIL*, VI, 3238 (= *ILS*, 2208, „Aurel(ius) Vital(is) t(ribuni) b(eneficiarius) equ(itum) sing(ularium), natione Dacus, ala Campacon."); un *L. Valerius Valerianus — praef. a*[*l*(*ae*) *Hisp*(*anorum*)] *Campagonum in Dac*(*ia*) prin anul 190 este menționat în Caesarea Palestinae [20]. Despre *ala I Campagonum* comandată de Petronius Novatus înainte de a pleca spre Asia, Marcillet-Jaubert presupune că trebuie să fi fost „miliaria" (cu efectiv de 1000)[21] prin faptul că în „quarta militia" comanda unui ofițer „equestru" era asupra unei trupe auxiliare miliaria, iar ala I Hispanorum Campagonum era cunoscută drept „normală" (adică quingenaria, cum rezultă din diplome, ca *CIL*, XVI, 107 și 108, din anii 157 și 158, care nu precizează că ar fi o „ala miliaria", — indicație obligatorie în diplome, dacă în inscripții lapidare (tegulare) putea fi omisă); în consecință eruditul comentator francez presupune că ar fi vorba aici de o „*ala Campagonum miliaria*"[22], ceea ce deocamdată apare greu de tranșat, admițînd adică exis-

[18] *CIL*, II, 1180 (= *ILS*, 1403; fotografia mulajului inscripției: *Magazin istoric*, București, 1969, nr. 3, p. 5 și nr. 9, p. 22) „Sex. Iulio Sex. f(il.) Quir. Possessori, praef(ecto) coh(ortis) III Gallor(um), praeposito Numeri Syror(um) Sagittarior(um), item alae Primae Hispanor(um), curatori civitatis Romulensium ... (etc.)"; *RE*, X, 780, nr. 402; D. Tudor, *În amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 526; idem, *Oltenia romană*, ed. a II-a, p. 135—145 (ed. a III-a, p. 211—214); H. Nesselhauf, *Madrider Mitteilungen*, IV, 1963, p. 180—184 (*AnnÉp*, 1965, 237). Într-o inscripție din Mactar, *RA*, 1968, fasc. 2, p. 297—298, fig. 1 „Sex. Iulius Possessor praef. coh. Gall., curator numeri Syrorum Sagittariorum item alae Primae Hispanorum (etc.)"; *Acta Musei Napocensis*, VI, 1969, p. 131—148 (F. Vittinghoff).

[19] Castrul Micia (Vețel, la vest de Deva, pe malul stîng al Mureșului), 180 × 360 m; *ACMIT*, 1930—1931, p. 3—43 (C. Daicoviciu); săpături și descoperiri abundente în anii 1966—1968; *SCIV*, 19, 1968, 4, p. 686; *Acta Musei Napocensis*, V, 1968, p. 111—134; VI, 1969, p. 159—164; *Apulum*, VII, 1968, p. 423—430; *Sargetia*, V, 1968, p. 49—56, 88—92.

[20] Epigrafa onorară din Caesarea Palestinei: *Israel Exploration Journal*, vol. 16, nr. 2 (1966), p. 135—141 = *AnnÉp*, 1966, 495 = *Acta Classica Univers.*, Debrecen, III, 1967, p. 85 = *AÉ*, 1967, p. 59—60 = *Epigraphische Studien*, V, 1968, p. 145 = *Alba Regia* (Székesfehérvár), VIII—IX, 1967—8, p. 290—291.

[21] E. Birley, *Alae and cohortes milliariae*, în *Corolla memoriae Erich Swoboda dedicata*, Graz-Köln, 1966, p. 54—67.

[22] *Bulletin d'Archéologie Algerienne*, I, p. 168, „la *quarta militia* paraît bien être toujours le commandement d'une aile milliaire (H. G. Pflaum). Or, si nous connaissons, attestée en Dacie, une *ala Ia Hispanorum Campagonum*, aile de composition normale, un texte célèbre (*CIL*, III, 1193 = *ILS*, 2746) qui fait connaître la carrière d'un thévestin, C. Iulius Corinthianus, nous montre ce chevalier successivement préfet de la VIIe cohorte des Gaulois, tribun de la Ire cohorte britannique, *item vexil*(*lationis*) *Dacor*(*um*) *Parthic*(*ae*) *et praefectus alae Campagonum, idem* (*miliariae*). L'on a jusqu'ici renoncé à identifier ce dernier corps; le texte de Tubusuctu nous incite à penser qu'il s'agit d'une aile milliaire de Campagons".

tenţa puţin verosimilă a unei alte *ala Campagonum* (*miliaria*), diferită de cea cunoscută în Dacia la Micia mureşană. (S-ar putea însă ca ordinea unităţilor auxiliare în pomelnicul de la Tubusuctu să nu fie chiar „în ordine", în sensul că a treia *militia* era „praef. eq. I Campagonum" (*quingenaria*), iar a patra „praef. eq. I Hispan." care să fi fost *miliaria*, apreciind după dimensiunile castrului său (193,50 × 172) lîngă Slăveni pe Olt ; cf. *AnnÉp*, 1966, 314.)

E. — După patru importante comenzi exercitate în Dacia, colonelul Petronius Novatus pleacă în Asia, *procurator aug*(*usti*) *XX* (*vicesimae*) *hereditatium* (impozit de 5% pe moşteniri)[23], în patru mari districte (Asia, Phrygia, Lycia, Galatia). Cum s-a relevat (supra, nota 12), procurator al unui singur aug(ustus) putea să fie Petronius Novatus numai (după Aelius Hadrianus, în a doua jumătate a secolului al II-lea) între anii 138—161, 169—176 ori 180—198, căci în celelalte intervale erau doi „augusti (AVGG)" ; deci dacă el nu şi-a terminat întreaga carieră (*militiae*) indicată în epigrafa din Tubusuctu (supra, *II*) în timpul lui Aelius Antoninus Pius (anii 138—161), rămîne a se admite că prima comandă (*praef. coh. V Gallorum*) a avut-o înainte de anul 160, iar prin anul 160 şi următorii (mereu în Dacia) el a fost *tribunus legionis XIII Geminae* (nu XIIII), *praefectus alae I Hispanorum* şi *praef. alae* (Hispanorum) *Campagonum* ; în anii 169—176 (sub Marcus Aurelius singur augustus) era *procurator aug*(*usti*) *XX hereditatium* în Asia Mică.

Din analiza comparativă a celor două piese epigrafice de la două extremităţi ale împărăţiei romane — una în Dacia bănăţeană la Pojejena, alta în Algeria la Tubusuctu — s-a putut reconstitui cariera militară a romano-africanului Quintus Petronius Novatus (necunoscut ca atare în bibliografie înainte de anul 1967), amplificînd cu un punct repertoriul numeroşilor ofiţeri superiori romani ai „ordinului equestru" şi informaţiile despre trupele staţionate în Dacia carpatică.

PETRONIUS NOVATUS EN DACIE

RÉSUMÉ

On examine de nouveau deux textes épigraphiques, l'un de Dacie, l'autre d'Algérie, concernant le même personnage, Q. Petronius Novatus, chevalier romain, dont la carrière « équestre » s'est déroulée en Dacie dans la deuxième moitié du IIe siècle de n.è.

I. A u t e l v o t i f fragmentaire trouvé à Pojejena de Sus (Pojejena Sîrbească, dép. de Caraş-Severin, Roumanie), « Analele Banatului », III, 1930, n° 4, fasc. 7, p. 21 (= AnnÉp, 1931, 125 ; Musée de Timişoara ; fig. 1), avec la lecture (revisée) « I [O M] Dol(icheno) Q. Petro[nius] Novatus [praef.] coh. V Gal[l(orum) v. p. ?] » ; la vraie forme du nom gentilice est *Petronius* et sa fonction *praefectus*, comme il résulte aussi de la :

[23] *Vicesima hereditatium*, in *RE*, VIII A (1958), 2471—2477 (G. Wesener).

II. Base honoraire de Tubusuctu (Algérie), « Bulletin d'Archéologie Algérienne », I (1962—5), Paris, 1967, p. 167 — 170, « Q. Pe[tro]nius C(ai) f(ilius) Cor(nelia tribu) / Novatus, praef(ectus) coh. [..] / Gallor(um), trib(unus) leg(ionis) XIIII Ge/minae, praef. eq. I Hisp(anorum) / praef. eq. I Campagon(um) / proc(urator) aug(usti) XX her(editatium) per A/siam, Phrygiam, Lyciam, / Galatiam, patronus / coloniae / [d(ecreto) d(ecurionum)?] »; on restitue (d'après le texte de Pojejena) dans la ligne 2 *coh(ortis)* [*V*] *Gallor.*; dans la ligne 3 on propose la lecture LEG XIII (de Dacie), au lieu de « XIIII » (erreur du lapicide?); cf. fig. 2 (dessin d'après la photographie de Tubusuctu).

Les quatre *militiae* de Petronius Novatus dans l'armée de la Dacie sont : A) *praefectus cohortis V Gallorum* (à Pojejena), avant 160 de n.è.; B) *tribunus legionis XIII Geminae* à Apulum — Alba Iulia (ou bien « legionis XIIII Geminae » de Carnuntum en Pannonie?); C) *praefectus alae I Hispanorum* à Slăveni, en Dacie Inférieure — Malvensis (Olténie, sur la rive droite d'Alutus-Olt); D) *praefectus alae Hispanorum Campagonum* (*miliariae*?), à Micia (Veţel), en Dacie Supérieure, sur la rive gauche du Marisus - Mureş; il a été promu ensuite *procurator vicesimae hereditatium* en Asie Mineure.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Fragment de l'autel votif de Pojejena de Sus (Musée de Timişoara).

Fig. 2. — Base honoraire à inscription, de Tubusuctu (Algérie), d'après la photographie du « Bulletin d'Archéologie Algérienne », I, p. 168.

Fig. 3. — Carte de la partie SO de la Dacie romaine (d'après la *Tabula Imperii Romani*, L. 34).

PROSPECŢIUNI GEOFIZICE – MAGNETICE ŞI ELECTRICE – EXPERIMENTALE, APLICATE ÎN PERIMETRUL ARHEOLOGIC AL CASTRULUI ANTIC DE LA BEROE (PIATRA FRECĂŢEI)

DE

A. PETRE şi ing. A. APOSTOL

Prospecţiunile geofizice au început să fie utilizate ca metodă de cercetare în problemele arheologice din ţara noastră din anul 1966, în cursul unor campanii geofizice experimentale la Beroe (Piatra Frecăţei) [1] (fig. 1a).

În aceste lucrări a fost folosită pe de o parte practica acumulată la Fundaţia Ing. C. M. Lerici din Milano [2], care, prin cursurile anuale „Noi metode tehnice aplicate în arheologie'' ţinute la Roma, a contribuit la răspîndirea acestor metode [3] pe plan internaţional şi pe de altă parte, experienţa cîştigată prin aplicarea la noi în ţară a metodelor geofizice în rezolvarea unor variate probleme geotehnice de mică adîncime [4]. Dintre metodele geofizice aplicate în arheologie cea mai mare răspîndire o au metodele electrice şi magnetice [5]. Aceste metode au fost experimentate la Beroe (Piatra Frecăţei) în anii 1966 şi 1967, cu scopul de a rezolva o serie de probleme arheologice la scară mică, după următorul program:

---

[1] Prospecţiunile experimentale s-au executat în zona castrului roman de la Beroe, necercetat încă arheologic. Din marele complex existent la Beroe s-a săpat numai o parte din necropolă, cercetări despre care s-au dat informaţii în *Materiale*, VIII, 1962, p. 565–589.

[2] C. M. Lerici, *Alla scoperta delle civiltà sepolte. I nuovi metodi di prospezione archeologica*, Milano, 1960.

[3] A. Petre, *Noi metode tehnice de prospecţiuni arheologice*, în *SCIV*, 17, 1966, 1 şi *SCIV*, 17, 1966, 3.

[4] D. Albeanu şi A. Apostol, *Aplicarea prospecţiunilor electrometrice în studiile geotehnice din Institutul de proiectări transporturi*, în „Revista transporturilor'', an. 2, nr. 3, martie 1965, p. 114–122.

[5] A. Hesse, *Prospections géophysiques à faible profondeur. Applications à l'archéologie*, Paris, 1966, p. 4–5; M. I. Aitken, *Physics and Archaeology*, Interscience Publishers, 1961; R. R. Linington, *The applications of Geophysics to Archaeology*, în *American Scientist*, 51, 1963; I. S. Palmer, *Geoelectrical surveying of archaeological sites*, în *The Prehist. Soc.*, 5, 1960.

S C I V, tomul 21, nr. 1, Bucureşti, 1970, p. 165–182

1. Alegerea metodelor geofizice de prospecţiune şi a metodicei de lucru, pe baza contrastului între proprietăţile fizice ale orizonturilor sterile şi orizonturilor arheologice.

2. Cercetarea limitelor unei formaţiuni arheologice, vizibile parţial la suprafaţa terenului.

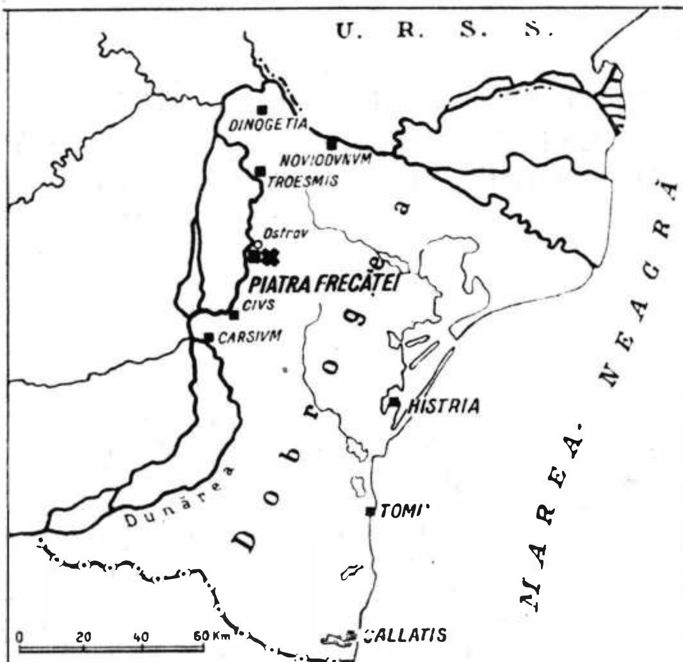

Fig. 1a. — Harta Dobrogei cu localizarea centrului antic de la Beroe (Piatra Frecăţei).

3. Localizarea formaţiunilor arheologice, în zone unde lipsesc indicii de suprafaţă.

Prin aplicarea metodelor geofizice în rezolvarea problemelor indicate, s-a urmărit micşorarea volumului total al săpăturilor în zonele sterile, ieftinirea costului campaniei arheologice şi micşorarea timpului de lucru. Nu trebuie însă înţeles că prospecţiunile geofizice înlătură şi înlocuiesc total cercetarea arheologică propriu-zisă, deoarece sînt necesare sondajele clasice, însă de proporţii reduse chiar şi în punctele determinate de măsurătorile geofizice ca relativ sterile. Aceste straturi quasi-sterile nu pot fi lăsate în afara cercetării, deoarece datele furnizate de ele sînt necesare la precizarea relaţiilor existente între diversele structuri şi cronologia lor relativă.

Aplicarea metodelor de prospecţiune trebuie înţeleasă ca o optimizare a lucrărilor arheologice în limitele unor sume de bani afectate săpăturilor, finanţare ce determină volumul de lucru şi de personal. Folosirea diverselor metode tehnice printre care se numără şi cele geofizice, prin datele pe care

le oferă asupra unui spaţiu limitat, permite o abordare convenabilă a structurilor, o ameliorare a rezultatelor ştiinţifice ale campaniei, precum şi o sensibilă ieftinire a cheltuielilor necesare săpăturilor propriu-zise.

ALEGEREA METODELOR GEOFIZICE DE PROSPECŢIUNE PE BAZA CERCETĂRII CONTRASTULUI EXISTENT ÎNTRE PROPRIETĂŢILE FIZICE ALE ORIZONTURILOR ARHEOLOGICE ŞI ALE STRATURILOR STERILE

Din punct de vedere geologic, perimetrul arheologic Beroe este situat într-o regiune de depozite de loess care acoperă roci metamorfice de şisturi verzi, situate în platforma dobrogeană pe malul drept al Dunării [6]. Loessurile cu grosimi de 7—30 m [7] sînt constituite din depunerea eoliană a unor fragmente de roci cu dimensiunile cuprinse între 0,02 şi 0,08 mm. Modul de depunere şi diametrul particulelor conferă loessurilor o porozitate de 50—60% şi o permeabilitate apreciabilă care permit circulaţia apelor provenite din precipitaţii. Apele se infiltrează în loess pînă la baza lui, astfel încît la suprafaţă acesta este de obicei uscat, pe cînd la bază umiditatea este ridicată.

Prospecţiunile electrice, spre deosebire de cele magnetice, sînt afectate de variaţia umidităţii precum şi de alţi parametri, fapt care îngreuiază de multe ori interpretarea rezultatelor. În schimb, prospecţiunea electrică utilizează un cîmp electric provocat artificial în teren, faţă de cîmpul magnetic natural şi din acest motiv beneficiază de mai multe posibilităţi şi procedee de cercetare a terenului. Aceste consideraţii ne obligă să acordăm metodei electrice un spaţiu mai larg.

a. PROSPECŢIUNEA ELECTRICĂ

Parametrul fizic care se determină în prospecţiunea electrică este rezistivitatea notată cu ρ. În metodele de teren ale prospecţiunii electrice, se măsoară rezistivitatea electrică aparentă ρ_a, care reprezintă rezistivitatea volumului din teren străbătut de liniile de curent.

Pe baza datelor de rezistivitate aparentă se pot calcula rezistivităţile specifice ale orizonturilor cercetate ρ_s, în cazul nostru ale orizonturilor sterile şi ale orizonturilor arheologice. În formaţiunile în care se execută prospecţiunile electrice în probleme arheologice, conductivitatea (inversul rezistivităţii) $\frac{1}{\rho}$ este de natură ionică, datorită soluţiilor care impregnează porii rocilor. Natura componenţilor obişnuiţi ai orizonturilor cercetate nu influenţează rezistivitatea rocilor, deoarece aceşti componenţi în marea

[6] N. Oncescu, *Geologia R. S. Române*, Editura Tehnică, Bucureşti, 1957, p. 40—41 şi 65—67.

[7] *Raportul lucrărilor geofizice experimentale din perimetrul arheologic Beroe* (*Piatra Frecăţei*), 1966, pl. 4—10, aflat în arhiva Institutului de arheologie al Academiei.

lor majoritate nu au o conductivitate electronică. O excepţie de la această regulă o fac metalele ce apar uneori în orizonturile arheologice şi care au o conductivitate electronică, dar aceste metale nu prezintă acumulări importante.

În aceste condiţii, rezistivităţile formaţiunilor care apar în perimetrul arheologic, depind de umiditate, porozitate, de electrolitul care impregnează porii şi de temperatura rocilor.

În figura 1b este redată variaţia rezistivităţii unui loess cu umiditatea, după Vlad Gradin [8]. Rezistivitatea loessului scade liniar cu creşterea umidităţii pînă la valoarea umidităţii moleculare maxime, după care, odată cu creşterea umidităţii, scăderea rezistivităţii este mai mică, nemaifiind liniară.

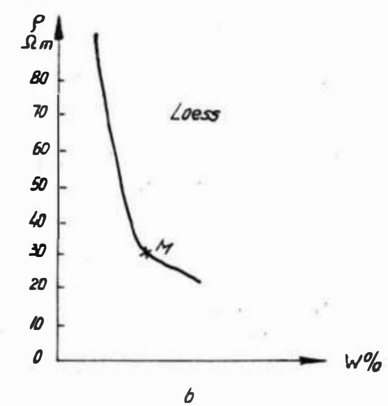

Fig. 1b. — Variaţia rezistivităţii unui loess cu umiditatea după Vlad Gradin.

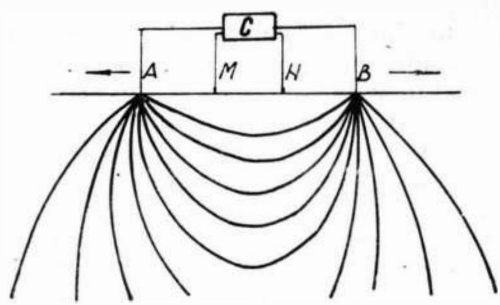

Fig. 2. — Schema de principiu a metodei de prospecţiune electrică.

Umiditatea moleculară maximă reprezintă umiditatea maximă a apei adsorbite legată de particulele coloidale, după care creşterea umidităţii se face pe seama apei capilare şi gravitaţionale.

Ordonata punctului M din figura 1b reprezintă valoarea rezistivităţii electrice a loessului la umiditatea moleculară maximă. Pentru a putea înţelege modul în care variază rezistivitatea electrică în teren, vom arăta sumar principiul şi metodele prospecţiunii electrice.

În figura 2 este arătată schema de principiu a metodei de prospecţiune electrică, în care A şi B reprezintă electrozii prin care se introduce în teren curentul electric continuu, M şi N, electrozii de recepţie ai curentului, iar C, aparatul cu ajutorul căruia se măsoară intensitatea I a curentului introdus în teren prin electrozii A şi B şi diferenţa de potenţial ΔV, măsurată la electrozii de recepţie, M şi N. Rezistivitatea aparentă

$$\rho_a = K \frac{\Delta V}{I} \ (\Omega m) \qquad \text{unde} \qquad [1]$$

[8] V. Gradin, *Studiul pămînturilor şi elemente de geotehnică*, Editura Transporturilor şi Telecomunicaţiilor, 1963, p. 129—130.

K = un coeficient care se calculează în funcţie de dispunerea electrozilor A, M, N şi B. Pe măsură ce mărim distanţa între electrozii A şi B, liniile de curent care sînt indicate în figura 2, vor cuprinde volume din ce în ce mai mari de teren. Acesta este principiul metodei sondajului electric vertical, în care se determină rezistivităţile aparente ale unor volume succesive din teren din ce în ce mai mari, de la suprafaţă pînă la o adîncime dorită. Cu ajutorul acestei metode se determină rezistivităţile specifice ale diferitelor orizonturi întîlnite precum şi grosimea lor, putîndu-se astfel separa orizonturile arheologice de cele sterile.

O altă metodă de prospecţiune este aceea în care un anumit dispozitiv A, M, N şi B de electrozi se mută succesiv în diferite puncte într-o reţea convenabilă. Distanţa dintre electrozii A şi B se poate calcula astfel încît în această cercetare să se determine rezistivitatea aparentă a unui volum de teren cu o anumită adîncime. În acest mod se pot evidenţia diferite formaţiuni arheologice perturbatoare care au rezistivităţi diferite, mai mari sau mai mici comparativ cu terenul în care sînt situate.

Această metodă este cunoscută sub denumirea de *profilare electrică* sau de *sondaj electric orizontal.*

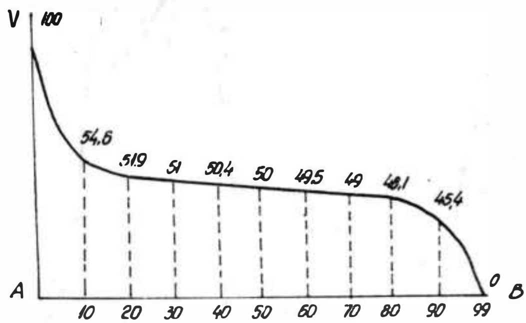

Fig. 3. — Distribuţia potenţialului între electrozii de emisie A şi B în prospecţiunea electrică.

Atît în metoda sondajului electric vertical cît şi în metoda profilării electrice, la o anumită distanţă între electrozii A şi B, electrozii M şi N se dispun în treimea centrală a distanţei dintre A şi B, simetric faţă de centrul dispozitivului. Dispunerea electrozilor de recepţie M şi N se face ţinînd cont de distribuţia potenţialului electric între electrozii A şi B.

În figura 3, este arătată distribuţia potenţialului electric între electrozii A şi B. Este evident faptul că în treimea centrală variaţia potenţialului este mai lentă. Aceasta înseamnă că o eroare în plasarea electrozilor M şi N va modifica mai puţin diferenţa de potenţial ΔV măsurată între aceşti electrozi, dacă ei sînt dispuşi simetric în treimea centrală. Dacă electrozii M şi N ar fi plasaţi simetric dar mai aproape de electrozii A şi B, la o eroare egală de dispunere a electrozilor, variaţia rapidă a potenţialului electric va crea o diferenţă de potenţial mai mare între aceşti electrozi.

În practica prospecţiunilor electrice în arheologie există două procedee, cunoscute sub denumirea de *dispozitivul Wenner* şi *dispozitivul Schlumberger.*

În dispozitivul Wenner de sondaj electric vertical sau orizontal distanţa $MN = \frac{AB}{3}$ pentru orice punct al măsurătorii.

În dispozitivul Schlumberger distanţa MN este mai mică decît $\frac{AB}{3}$ pentru punctele succesive ale măsurătorii.

În figura 4 este arătat un profil electric (sondaj electric orizontal)

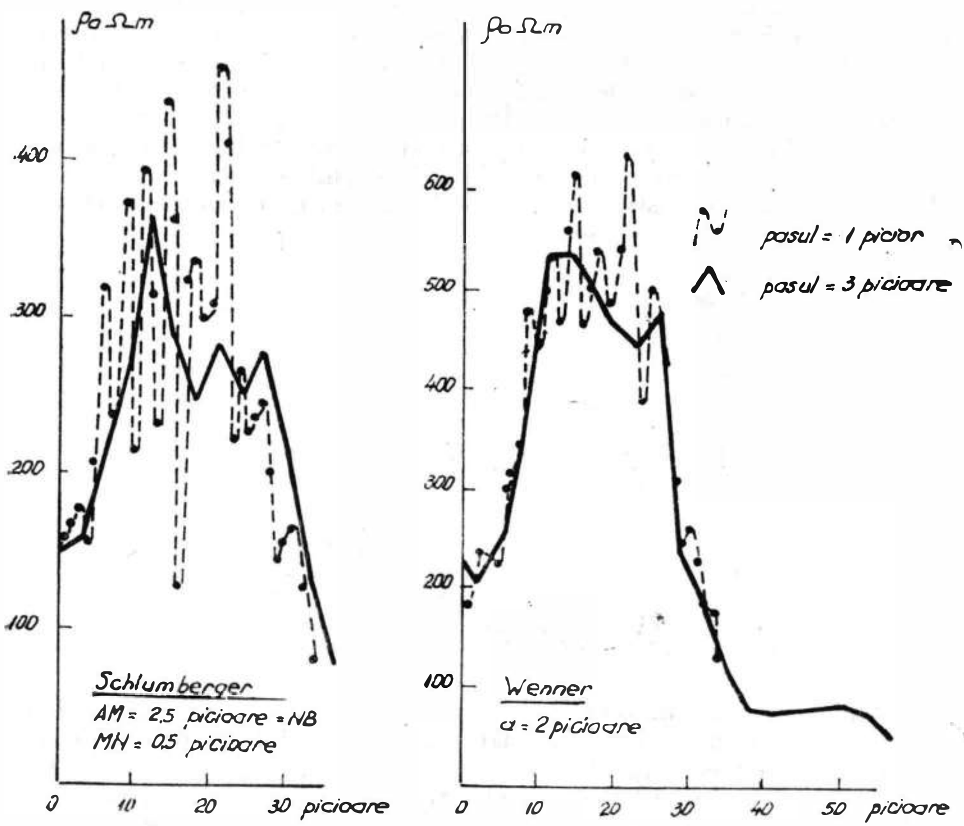

Fig. 4. — Profil electric obţinut deasupra unui zid de epocă romană prin două procedee de lucru, Wenner şi Schlumberger, în perimetrul arheologic Barnsley Park, după A. I. Rees.

obţinut prin ambele procedee Wenner şi Schlumberger, în perimetrul arheologic Barnsley Park din Anglia [9].

Dispozitivul Schlumberger este mai sensibil la cele mai fine detalii ale anomaliei, fapt care necesită alegerea unui pas cît mai mic al măsurătorilor (adică a distanţei între punctele de măsurători).

---

[9] A. Hesse, *op. cit.*, p. 25; A. I. Rees, *Electrical prospecting methods in archaeology*, în *Antiquity*, 36, 1962.

Alegerea unui pas prea scurt mărește numărul stațiilor și o dată cu aceasta mărește prețul de cost. În figura 4, la un pas mic de 1 picior (0,305 m) anomalia este bine conturată cu dispozitivul Schlumberger, în timp ce la un pas de 3 picioare (0,915 m) anomalia are un alt aspect, pasul fiind prea mare pentru posibilitățile de investigare ale procedeului.

Dimpotrivă, la dispozitivul Wenner atît pasul de 1 picior cît și cel de 3 picioare dau o formă asemănătoare, sigură, a anomaliei. Prin urmare dispozitivul Wenner de 3 picioare este cel mai economic.

Nu trebuie uitat faptul că o eroare de plasare a electrozilor M și N la dispozitivul Wenner afectează mai mult rezultatele față de aceeași eroare făcută la dispozitivul Schlumberger, fapt ilustrat de distribuția potențialului din fig. 3. Acest inconvenient se poate evita prin procedee practice de teren, care elimină posibilitatea apariției erorilor de plasare a electrozilor. Odată făcută alegerea între dispozitivul Wenner și dispozitivul Schlumberger, trebuie determinată pentru metoda profilării electrice (a sondajului orizontal) distanța AB optimă care pune cel mai bine în evidență anomaliile din perimetrul arheologic considerat.

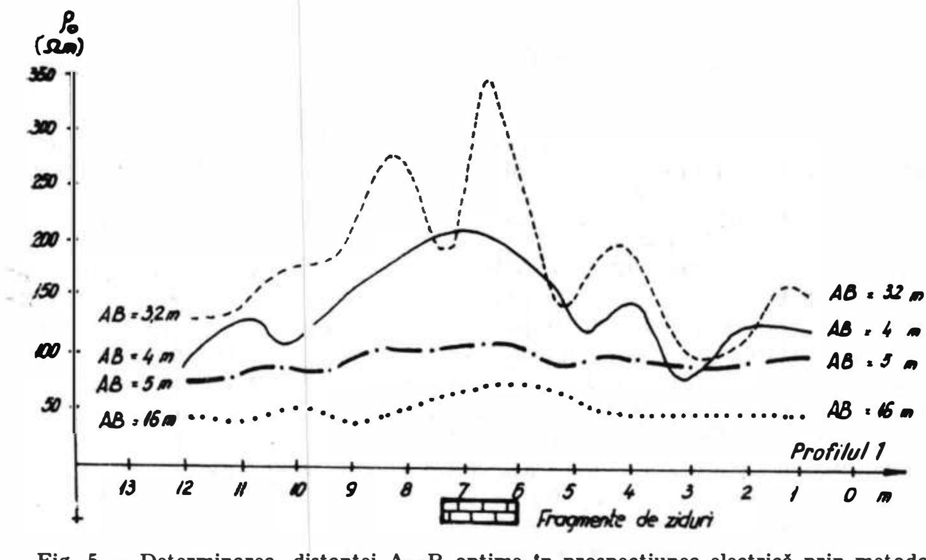

Fig. 5. — Determinarea distanței A—B optime în prospecțiunea electrică prin metoda profilării, în perimetrul arheologic al castrului antic Beroe.

Această determinare se face prin încercări într-o zonă cunoscută a perimetrului arheologic. Dacă se cunoaște grosimea medie a orizontului steril care acoperă formațiunile arheologice, distanța AB optimă se poate calcula. În figura 5 este arătată alegerea distanței AB optime, în metoda profilării electrice în perimetrul arheologic Beroe-Piatra Frecăței. Încercările indică faptul că distanța AB=3 m conturează cel mai bine anomalia provocată de o formațiune arheologică acoperită de un orizont steril. Încercări asemănătoare se fac apoi pentru determinarea pasului optim, care în acest perimetru a fost stabilit la 1 m.

În perimetrul arheologic, înaintea executării lucrărilor de profilare electrică (metodă de bază în prospecțiunea electrică), se face o cercetare

prealabilă a terenului prin sondajele electrice verticale. Aceste cercetări se fac printre altele cu scopul de a se determina proprietăţile orizonturilor sterile, grosimea lor şi mărimea constrastului de rezistivitate între aceste orizonturi şi orizonturile arheologice.

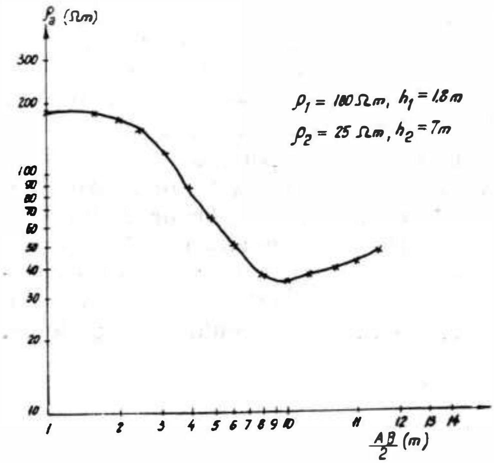

Fig. 6. — Sondaj electric vertical executat în loess în afara limitei perimetrului arheologic al castrului antic de la Beroe.

În figura 6 este arătat un sondaj electric vertical executat în loess în afara limitei perimetrului arheologic Beroe-Piatra Frecăţei. În abscisă este indicată distanţa $\frac{AB}{2}$ între electrozii de emisie, iar în ordonată valoarea rezistivităţii aparente, ambele la scară dublu logaritmică. Rezistivitatea specifică a loessului la o anumită adîncime se calculează din curba de sondaj electric vertical prin procedee grafico-analitice[10]. Pentru curba de sondaj electric vertical din figura 6, executată în afara perimetrului arheologic, s-a calculat pentru loessul de la suprafaţă o rezistivitate specifică de 180 Ωm (caracteristică loessului uscat), iar pentru loessul umed din bază, de deasupra şisturilor verzi, o rezistivitate specifică de 25 Ωm. Sondajele electrice executate în zona unde apare orizontul arheologic au determinat pentru acesta rezistivităţi specifice mai mari comparativ cu loessurile, de ordinul 160—600 Ωm.

Variaţia rezistivităţii loessului cu umiditatea arată că loessul uscat poate avea uneori valori de rezistivitate apropiate de acelea ale orizonturilor arheologice, ceea ce reduce contrastul de rezistivitate între cele două formaţiuni, îngreuind interpretarea măsurătorilor.

Cercetări executate în tot cursul anului la staţia permanentă din perimetrul arheologic de la Garchy (Franţa) au scos în evidenţă faptul că, în prospecţiunea electrică utilizată în probleme arheologice, există o perioadă în care contrastul de rezistivitate între orizontul steril şi cel arheologic este maxim, favorizînd cercetările [11].

Pentru perimetrul Beroe (Piatra Frecăţei) nu s-au putut face astfel de înregistrări permanente.

[10] L. V. Sorokin, *Prospecţiuni geofizice*, Editura Tehnică, Bucureşti, 1951, p. 160—176.
[11] A. Hesse, *op. cit.*, p. 58—85.

În figura 7 este arătat un profil, măsurat consecutiv la 7 iulie 1966 într-o perioadă mai umedă, iar la 15 august 1967 într-o perioadă mai secetoasă. În perioada umedă din 7 iulie scăderea rezistivităţii ca urmare a creşterii umidităţii s-a produs atît pentru loessul steril cît şi pentru formaţiunea arheologică, atenuînd contrastul de rezistivitate şi îngreuind interpretarea.

Pentru a explica în aceste condiţii posibilitatea pe care o au metodele

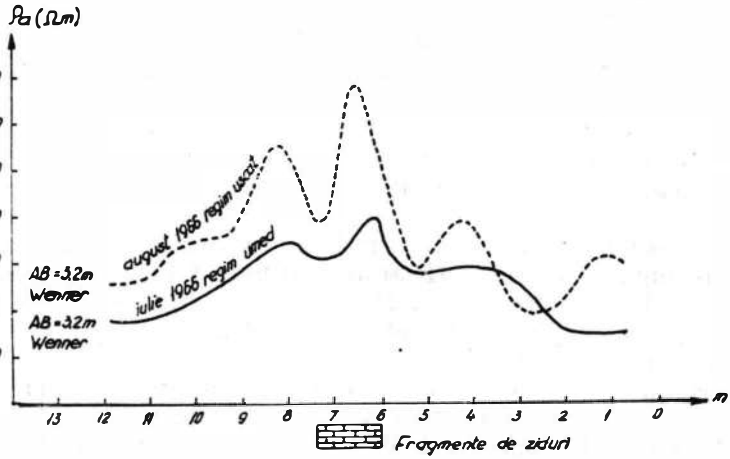

Fig. 7. — Profil electric măsurat în două regimuri diferite, umed şi uscat în perimetrul arheologic al castrului de la Beroe.

electrice de a separa anomalii datorate formaţiunilor arheologice, trebuie arătat faptul că rezistivitatea electrică variază nu numai cu umiditatea, ci şi cu alţi parametri dintre care cel mai important este porozitatea.

Considerînd ρ_s rezistivitatea specifică a unei roci şi ρ_{sa} rezistivitatea specifică a apei din pori, Heyland arată că

$$\rho_s = \alpha \rho_{sa} \qquad [2]$$

unde α = un coeficient care depinde de porozitate, avînd valorile din tabelul 1.

Tabelul 1

Valorile coeficientului α în funcţie de porozitate pentru formaţiunile din perimetrul arheologic Beroe (Piatra Frecăţei) după datele laboratorului geotehnic al Institutului de proiectări transporturi.

Nr.	Denumirea formaţiunii	Porozitate %	α
1	Loess.	40—75	1,5—4
2	Orizonturi arheologice cu fragmente de ziduri şi ceramică în loess.	10—20	15—30
3	Roci metamorfice, şisturi verzi nealterate, compacte.	0,5—2	100

După datele din tabelul 1, se observă că în relaţia [2] rezistivitatea specifică a rocii scade odată cu creşterea porozităţii. Loessurile sterile vor

avea în acest mod o rezistivitate mai mică comparativ cu cea a orizonturilor arheologice, în condiţiile în care alţi parametri, cum ar fi umiditatea, concentraţia electrolitului şi temperatura, sînt constanţi pentru ambele formaţiuni. În ceea ce priveşte concentraţia electrolitului C, dacă notăm cu ρ_{sa} rezistivitatea electrolitului şi cu A o constantă ce depinde de natura electrolitului, obţinem $\rho_{sa} = \frac{A}{C}$ [3], relaţie care arată că rezistivitatea electrolitului scade cu creşterea concentraţiei soluţiei. O dată cu scăderea rezistivităţii specifice a electrolitului ρ_{sa}, conform relaţiei [2], scade rezistivitatea formaţiunii considerate ρ_{s}.

Această observaţie nu prezintă o importanţă deosebită în prospecţiunea electrică aplicată în arheologie, unde în general se poate considera că rezistivitatea electrolitului ρ_{sa} nu are variaţii importante. În schimb, variaţia rezistivităţii cu temperatura prezintă importanţă în problemele arheologice, spre deosebire de alte domenii în care se neglijează.

În figura 8 este arătată variaţia rezistivităţii unei argile cu temperatura obţinută de către A. Hesse în staţiunea fixă din perimetrul arheologic de la Garchy (Franţa) [12]. Menţinînd umiditatea, concentraţia electrolitului şi porozitatea constante, este arătată variaţia rezistivităţii la scară logaritmică cu temperatura.

Variaţia rapidă a rezistivităţii la temperaturi cuprinse între 0 şi —10° indică că în perioada de iarnă nu se pot face prospecţiuni electrice în probleme de arheologie (unde de cele mai multe ori adîncimea cercetată este de acelaşi ordin de mărime cu adîncimea de îngheţ).

La temperaturi mai mari de 0°, variaţia rezistivităţii cu temperatura este liniară, uşurînd eventualele corecţii de temperatură care se pot face în scopul obţinerii unei precizii cît mai mari a măsurătorilor.

În sfîrşit, o dată cunoscut modul în care variază rezistivitatea electrică în zona perimetrului arheologic Beroe (Piatra Frecăţei), precum şi factorii care condiţionează această variaţie, în tabelul 2 se dau valorile rezistivităţii electrice specifice, calculată pentru formaţiunile din perimetru.

Tabelul 2

Valorile rezistivităţilor specifice ale formaţiunilor care apar în perimetrul arheologic Beroe (Piatra Frecăţei) după datele Institutului de proiectări transporturi.

Nr.	Denumirea formaţiunii	Perioada în care s-au executat măsurătorile	Rezistivitatea electrică specifică ρ_{a} (Ωm)
1	Loess umed.	5—15 iulie 1966	25—40
2	Loess uscat.	5—15 iulie 1966	100—180
3	Orizonturi arheologice cu fragmente de ziduri.	5—15 iulie 1966	160—600
4	Şisturi verzi nealterate.	5—15 iulie 1966	500—1000

După datele din tabelul 2 se poate face observaţia că orizonturile arheologice pot fi separate de orizonturile sterile prin metode electrice, existînd un contrast de rezistivitate suficient de mare.

[12] *Ibidem*, p. 68.

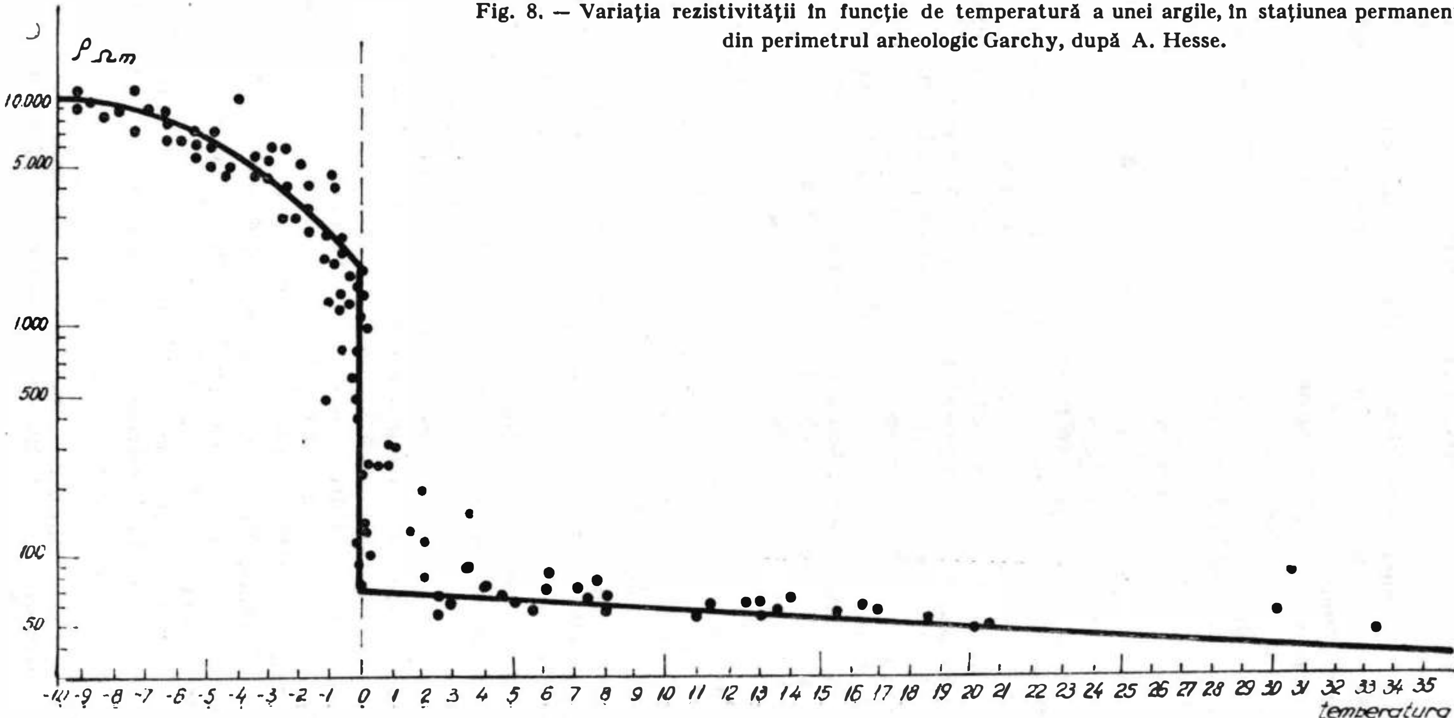

Fig. 8. — Variaţia rezistivităţii în funcţie de temperatură a unei argile, în staţiunea permanentă din perimetrul arheologic Garchy, după A. Hesse.

b. PROSPECȚIUNEA MAGNETICĂ

În prospecțiunea magnetică, pe baza măsurătorilor de cîmp magnetic natural făcute într-o rețea de puncte convenabilă, se pot scoate în evidență prin anomalii magnetice formațiunile arheologice atunci cînd proprietățile magnetice ale acestor formațiuni contrastează cu proprietățile magnetice ale orizonturilor sterile.

Deoarece în prospecțiunea magnetică se măsoară valorile cîmpului magnetic natural, posibilitățile de cercetare sînt mai reduse comparativ cu metodele electrice în care cîmpul electric era creat în mod artificial, după dorința experimentatorului.

În aceste condiții, pentru a obține o eficiență maximă putem acționa numai asupra rețelei de măsurare și a preciziei de măsurare.

Rețeaua de măsurare este în funcție de adîncimea și dimensiunile formațiunilor arheologice perturbatoare. De obicei se lucrează în rețele patratice cu pasul de 1 m. Pentru a atinge o precizie de măsurătoare maximă, în ultimul timp au fost făcute progrese remarcabile prin construirea magnetometrelor cu precesie nucleară. Magnetometrele utilizate la noi în țară sînt de tipul balanță magnetică cu precizie mult mai mică. Dacă arătăm că în prospecțiunea arheologică anomaliile sînt de multe ori foarte slabe de ordinul 5—10 γ (5—10.10^{-5} u.C.G.S.) și că sensibilitatea balanțelor magnetice are un ordin de mărime asemănător se poate trage concluzia că utilizarea balanțelor magnetice în arheologie este dificilă, uneori practic fără rezultat. Magnetometrul cu precesie nucleară are în mod curent o precizie de 1 γ, iar ultimele tipuri au precizii de ordinul zecimilor de γ, fapt care a permis utilizarea lor pe scară largă în problemele arheologice. Pentru a mări precizia balanțelor magnetice, este necesar să se aplice o tehnică specială de lucru și anume prospecțiunea micromagnetică [13], metodă care permite efectuarea unor corecții mai bune.

Se fac corecții de temperatură, relief și variație diurnă a cîmpului magnetic, corecții care țin cont de construcția aparaturii, de natura variabilă a cîmpului magnetic terestru și de morfologia terenului.

În ultimul timp, corecțiile și prelucrarea datelor prospecțiunii magnetice se fac cu ajutorul creierelor electronice, iar executarea măsurătorilor cu magnetometre protonice. Anomaliile magnetice evidențiate în problemele arheologiei sînt provocate de cele mai multe ori de existența unui contrast între susceptibilitatea magnetică a orizonturilor sterile, comparativ cu formațiunea arheologică perturbatoare și în astfel de situații anomaliile au valori slabe de ordinul zecilor de γ. Susceptibilitatea magnetică este parametrul fizic care caracterizează magnetizarea corpurilor indusă de către cîmpul magnetic terestru.

În alte cazuri, formațiunea arheologică perturbatoare poate să aibă o magnetizare proprie, al cărei ordin de mărime este cu mult mai mare comparativ cu magnetizarea indusă de cîmpul magnetic terestru, iar anomaliile înregistrate pot avea valori de ordinul a zeci pînă la sute de γ. Astfel de situații prezintă vetrele de ars sau zonele puternic afectate de incendii, în care rocile argiloase, depășind temperatura limită a punctului

[13] R. Lauterbach, *Mikromagnetik ein Hilfsmittel geologischer Erkundung*, în *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität, Mathematisch-Naturwissenschaftliche Reihe*, 3, 1953—1954.

Curie, se remagnetizează pe direcţia cîmpului magnetic al perioadei respective, magnetizare care se menţine după răcire şi poate fi determinată ulterior. În cazul în care se cunosc caracteristicile cîmpului magnetic din epoca în care au fost arse argilele, prin determinări de laborator se pot data cărămizile din unele construcţii [14], sau cuptoarele de ars.

În prospecţiunile magnetice din perimetrul arheologic de la Beroe (Piatra Frecăţei) a fost utilizat pentru înregistrarea anomaliilor magnetice variometrul magnetic ΔZ Fanselau, construit în R.D. Germană, care determină variaţia componentei verticale a cîmpului magnetic terestru. Înregistrările s-au făcut prin procedeul micromagnetic în reţele de staţii cu latura de 1 m.

În tabelul 3 sînt date valorile susceptibilităţii magnetice determinate pentru formaţiunile din perimetrul arheologic de la Beroe (Piatra Frecăţei).

Tabelul 3

Valorile susceptibilităţii magnetice ale formaţiunilor care apar în perimetrul arheologic Beroe (Piatra Frecăţei), după Institutul de proiectări transporturi.

Nr. crt.	Denumirea formaţiunii	Susceptibilitatea magnetică medie u. C.G.S.10^{-6}
1	Loess.	6—10
2	Orizonturi arheologice.	10—50
3	Ziduri de epocă antică.	50—60
4	Şisturi verzi.	80—100

În tabelul 3, susceptibilitatea magnetică maximă o au şisturile verzi, fapt explicabil prin prezenţa în această rocă a magnetitului alături de cuarţ, albit, olicoclaz şi sericit, amestecate într-o pastă de clorit.

Comparativ cu loessul, susceptibilitatea magnetică a orizonturilor arheologice şi a zidurilor de epocă antică este mai mare, tocmai datorită prezenţei elementelor de şisturi verzi ce constituie roca de construcţie a zidurilor, alături de fragmente de ceramică.

Datele din tabelul 3 justifică aplicarea prospecţiunilor magnetice în perimetrul arheologic Beroe (Piatra Frecăţei), prin existenţa contrastului suficient de mare între proprietăţile magnetice ale orizonturilor sterile şi cele ale orizonturilor arheologice.

★

REZULTATE OBŢINUTE ÎN APLICAREA PROSPECŢIUNILOR GEOFIZICE ÎN PERIMETRUL ARHEOLOGIC BEROE (PIATRA-FRECĂŢEI)

a. CERCETAREA CONTINUĂRII POSIBILE A UNEI FORMAŢIUNI ARHEOLOGICE, VIZIBILE PARŢIAL LA SUPRAFAŢA TERENULUI

În figura 9 este arătată o formaţiune arheologică de epocă antică, constituită din blocuri de şisturi verzi legate cu mortar, vizibilă pe o lun-

[14] E. Thellier, *Sur l'aimantation des terres cuites et ses applications géophysiques*, Paris, 1938.

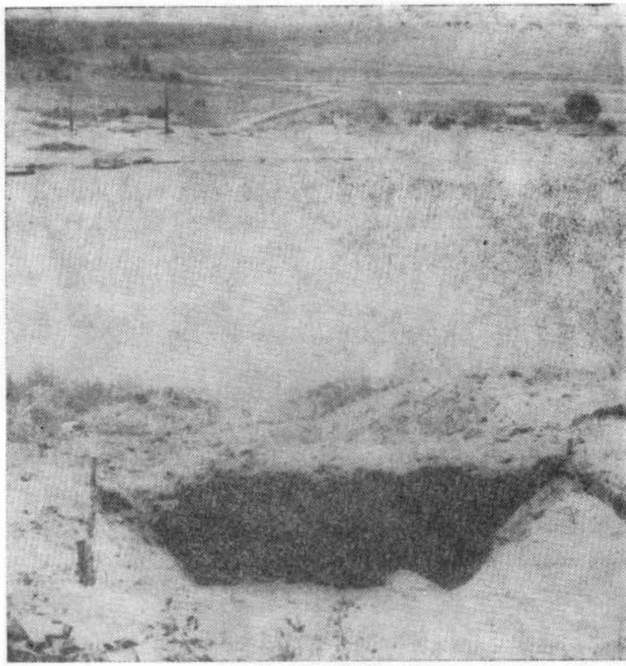

Fig. 9. — Formaţiune arheologică de epocă romană-bizantină din perimetrul arheologic al castrului de la Beroe.

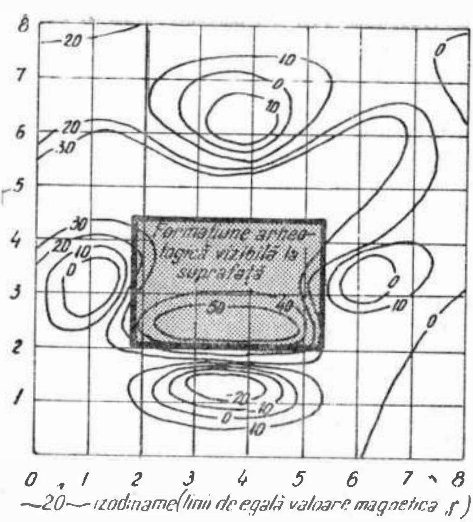

Fig. 10. — Panou micromagnetic executat în zona unei formaţiuni arheologice din epoca romană-bizantină, parţial vizibilă la suprafaţa terenului.

gime de 3,5 m, despre care s-ar putea crede că ar face parte din zidul de incintă al castrului de la Beroe.

În figura 10, este arătat un panou micromagnetic executat în jurul formațiunii arheologice într-o rețea cu pasul de 1m. Formațiunea arheologică este conturată prin izodiname (linii de egală valoare magnetică) de 40 γ, fiind limitată din toate părțile de valori negative, care infirmă presupunerea continuării posibile a formațiunii.

Săpăturile de control executate ulterior au confirmat interpretarea datelor magnetice, formațiunea arheologică reprezentînd un turn de epocă romană-bizantină.

b. LOCALIZAREA FORMAȚIUNILOR ARHEOLOGICE ÎN ZONE UNDE LIPSESC INDICII DE SUPRAFAȚĂ (FIG. 11a)

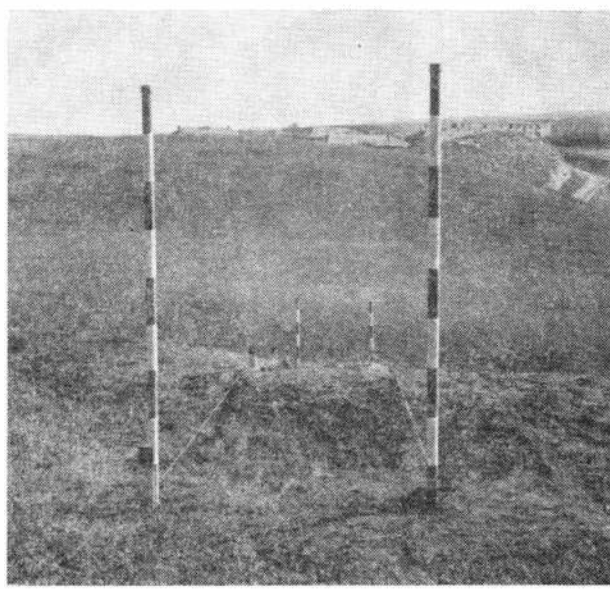

Fig. 11a. — Zonă lipsită de indicații arheologice la suprafața terenului.

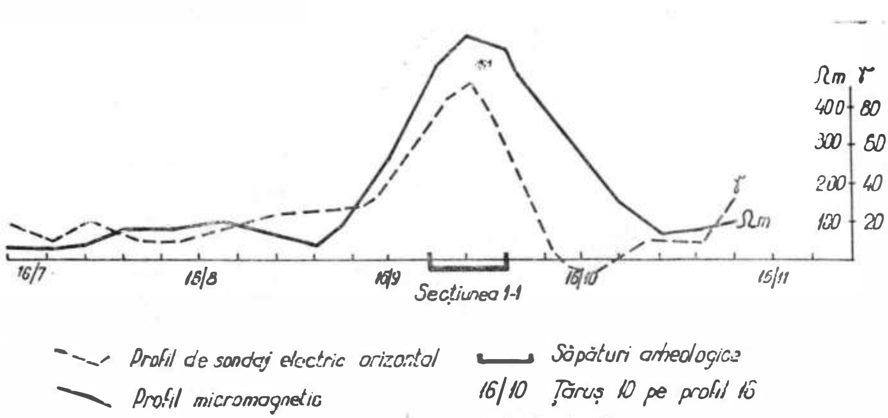

Fig. 11b. — Profil electric și micromagnetic A—B, executat într-o zonă lipsită de indicații de suprafață, asupra existenței posibile a unor formațiuni arheologice.

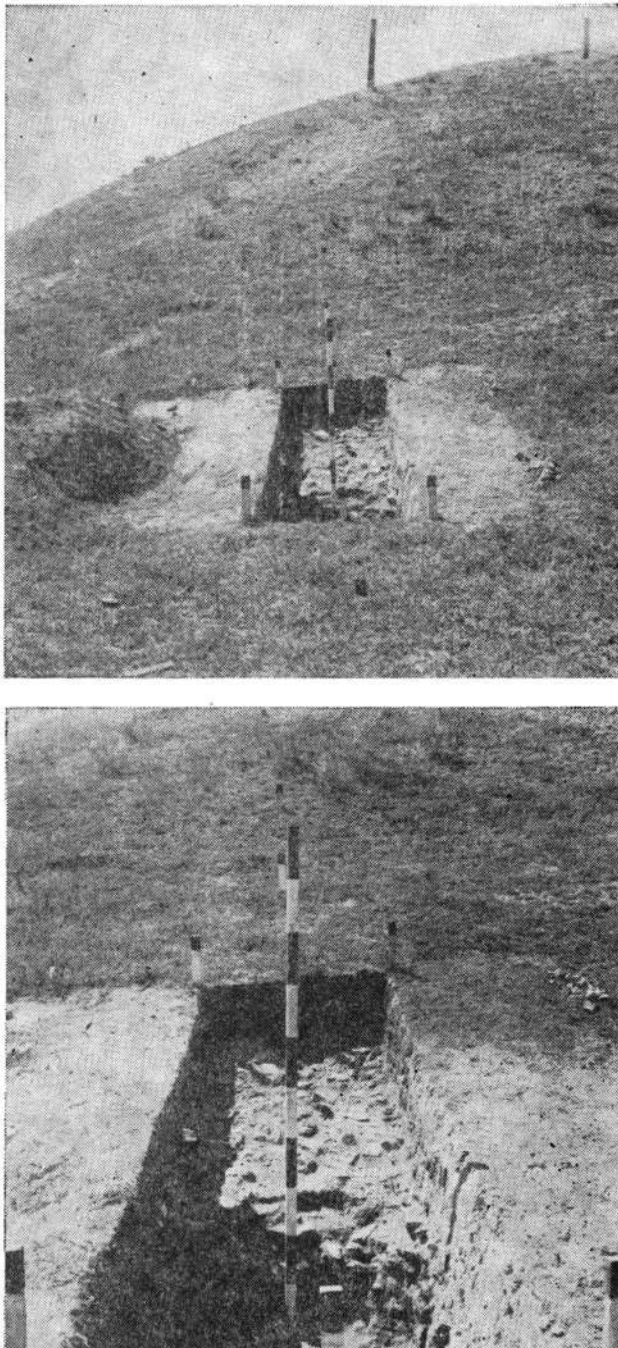

Fig. 11c. — Săpătură arheologică, executată în secțiunea 1—1 de pe profilul A—B.

Pe o astfel de zonă s-a executat un profil electric Wenner cu distanţa AB = 3 m şi un profil micromagnetic, ambele profile (fig. 11 b) avînd pasul de 1 m. Anomalia magnetică cît şi cea electrică se suprapun, indicînd un corp perturbator de mică adîncime. Maxima electrică are valori de 500 Ωm iar cea magnetică de 75 γ faţă de valorile de 100 Ωm şi 20 γ determinate în zonele învecinate.

În figura 11c este arătat sondajul arheologic executat în secţiunea 1—1 care a deteıminat la adîncimea de 0,5 m de la suprafaţa terenului sursa anomaliilor geofizice — o formaţiune de epocă feudală timpurie, în care piatra de construcţie o constituie şisturile verzi.

Prospecţiunile geofizice în perimetrul arheologic Beroe (Piatra Frecăţei) au fost îngreuiate de faptul că orizontul arheologic de epocă romană este acoperit aproape în totalitate de un orizont arheologic suprapus ulterior, care apaţine epocii feudale timpurii. Din acest motiv, primele rezultate obţinute au evidenţiat în general formaţiuni din acest orizont.

CONCLUZII

Prospecţiunile geofizice experimentale executate în perimetrul arheologic de la Beroe (Piatra Frecăţei) au permis urmărirea continuării posibile a unor formaţiuni arheologice vizibile parţial, precum şi localizarea unor formaţiuni arheologice în zone lipsite de indicaţii de suprafaţă.

Săpăturile de control executate au confirmat interpretările datelor de prospecţiune geofizică. Aceste rezultate au putut fi realizate datorită contrastului între proprietăţile electrice şi magnetice ale orizonturilor arheologice şi orizonturilor sterile. Măsurătorile au scos în evidenţă formaţiunile arheologice perturbatoare, prin anomalii electrice şi magnetice. Interpretarea datelor de prospecţiune geofizică este îngreuiată de faptul că în perimetrul arheologic Beroe, formaţiunile arheologice de epocă romană sînt acoperite de formaţiuni mai recente de epocă feudală timpurie.

Prospecţiunile geofizice experimentale, prin rezultatele obţinute, permit în viitor executarea unor campanii sistematice de măsurători geofizice. O premisă pentru reuşita lor o constituie permanenta colaborare între arheolog şi prospectorul geofizician [15].

PROSPECTIONS GÉOPHYSIQUES — MAGNÉTIQUES ET ÉLECTRIQUES — EXPÉRIMENTALES, APPLIQUÉES DANS LE PÉRIMÈTRE ARCHÉOLOGIQUE DU CASTRUM ANTIQUE DE BEROE (PIATRA FRECĂŢEI)

RÉSUMÉ

Pendant les années 1966 et 1967 on a entrepris, pour la première fois dans les recherches archéologiques roumaines, la mise en pratique des prospections géophysiques électriques et magnétiques, à Piatra Frecăţei (fig. 1*a*).

[15] Prospecţiunile geofizice experimentale de la Beroe (Piatra Frecăţei) au fost executate de un colectiv format din autorii studiului de faţă şi tov. A. Şerbu, de la Institutul de proiectări transporturi.

La mise en pratique des nouveaux procédés techniques a été imposée par la nécessité de réduire le volume total des fouilles dans les zones stériles, et par la réduction des frais de la campagne de fouilles archéologiques, d'après un programme établi à échelle réduite, à savoir:

1) le choix des méthodes géophysiques de prospection et des meilleurs procédés de travail, sur la base de l'étude des propriétés physiques des horizons stériles et des horizons archéologiques ;

2) l'investigation des limites d'une formation archéologique partiellement visible à la surface du terrain ;

3) la localisation des formations archéologiques dans les zones où manquent les indices de surface.

Les études sur les lieux et dans le laboratoire ont indiqué l'existence d'un contraste favorable qui se manifeste entre les propriétés électriques et magnétiques des horizons archéologiques et des horizons stériles, ce qui a mené à la découverte d'un fragment de mur appartenant à une tour de l'époque romaine-byzantine, et de restes plus récents, datant du haut Moyen Age (fig. 9, 10, 11*a*, 11*b*, 11*c*).

L'interprétation des prospections géophysiques a été rendue plus difficile du fait que l'horizon archéologique d'époque romaine est sous-jacent, en majeure partie, à un horizon archéologique ultérieur, datant du haut Moyen Age.

Par les résultats obtenus, les prospections géophysiques expérimentales rendent possible l'exécution, à l'avenir, de campagnes systématiques de déterminations géophysiques.

Une prémisse en vue de leur réussite est la collaboration permanente de l'archéologue et du prospecteur géophysicien.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *a*) Carte de la Dobroudja, indiquant la localisation du centre antique de Beroe (Piatra Frecăţei).

b) Variation de la résistivité du lœss par rapport à l'humidité, d'après Vlad Gradin.

Fig. 2. — Schéma de principe de la méthode de prospection électrique.

Fig. 3. — Distribution du potentiel entre les électrodes d'émission A et B, dans la prospection électrique.

Fig. 4. — Profil électrique obtenu au-dessus d'un mur d'époque romaine d'après les deux procédés de travail, Wenner et Schlumberger, dans le périmètre archéologique Barnsley Park (d'après A. I. Rees).

Fig. 5. — Détermination de la distance A—B optimale pour la prospection électrique au moyen de la méthode du sondage électrique horizontal dans le périmètre du camp antique de Beroe.

Fig. 6. — Sondage électrique vertical exécuté dans le lœss, au-delà des limites du camp antique de Beroe.

Fig. 7. — Profil électrique mesuré dans deux régimes — humide et sec — dans le périmètre archéologique du camp de Beroe.

Fig. 8. — Variation de la résistivité par rapport à la température, dans la station permanente du périmètre archéologique de Garchy, d'après A. Hesse.

Fig. 9. — Formation archéologique d'époque romaine-byzantine dans le périmètre archéologique du camp antique de Beroe.

Fig. 10. — Panneau micromagnétique exécuté dans la zone d'une formation archéologique d'époque romaine-byzantine partiellement visible à la surface du terrain.

Fig. 11 — *a*) Zone sans indications archéologiques à la surface du terrain.

b) Profil électrique et micromagnétique A—B, exécuté dans une zone sans indications de surface, afin de détecter l'existence possible d'une formation archéologique.

c) Fouilles dans la section 1—1 du profil A—B.

LISTA PRESCURTĂRILOR FOLOSITE MAI DES ÎN REVISTĂ

AArh	— Arta și arheologia, Iași, I—XIV, 1927—1938.
ActaArch-Budapesta	— Acta Archaeologica, Budapesta.
ACMIT	— Anuarul Comisiunii monumentelor istorice pentru Transilvania, Cluj I—VI, 1926—1931—1938.
AÉ	— Archaeologiai Értesitö.
AEM	— Archaeologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich, 1877—1897.
AnnÉp	— Année Épigraphique.
AR	— Archéologické Rozhledy.
ArchHung	— Archaeologia Hungarica. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.
ARMSI	— Academia Română. Memoriile Secției istorice, seria a II-a : 1886—1887 — 1916/1919, seria a III-a : 1922/1923 — 1944/1945.
AUB	— Analele Universității București.
BCH	— Bulletin de correspondance héllenique.
BCMI	— Buletinul Comisiunii monumentelor istorice I—XXXVIII, București, 1908—1945.
BerRGK	— Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
BonnJahrb	— Bonner Jahrbücher.
BSPF	— Bulletin de la Société Préhistorique Française.
BȘtAc	— Buletinul științific al Academiei R.P.R.
CAH	— Cambridge Ancient History.
CIL	— Corpus Inscriptionum Latinarum.
CNA	— Cronica numismatică și arheologică.
DA	— Dictionnaire des antiquités grecques et romaines sous la direction de Ch. Daremberg et Edm. Saglio.
Dacia	— Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I—XII, 1924—1947 ; *N.S.*, I, 1957 ; II, 1958 ; III, 1959 ; IV, 1960 ; V, 1961 ; VI, 1962 ; VII, 1963 ; VIII, 1964 ; IX, 1965 ; X, 1966 ; XI, 1967.
DIR	— Documente privind istoria României, București.
DissPann	— Dissertationes Pannonicae.
Ebert, RL	— M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte.
ED	— Ephemeris Dacoromana, București—Roma, I—X, 1923—1945.
FHG	— Fragmenta Historicorum Graecorum.

FoliaArch	—	Folia Archaeologica.
Glasnik Sarajevo	—	Glasnik Hrvatskih zemalijkih muzeja u Sarajevu.
Histria	—	Histria. Monografie arheologică, Bucureşti, I, 1954, II, 1966.
IGB	—	Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, edidit. G. Mihailov, Sofia, 1956.
ILS	—	Dessau, Inscriptiones latinae selectae.
IOSPE	—	Latischew, Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini.
Izvestiia-Institut	—	Izvestiia — Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.
Izvestiia-Varna	—	Izvestiia — Bulletin de la Société archéologique de Varne.
JPEK	—	Jahrbuch für Prähistorische und Ethnographische Kunst.
JOAI	—	Jahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Instituts in Wien.
KS	—	Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии наук СССР.
KSIA-Kiev	—	Краткие сообщения Института археологии Киев.
Materiale	—	Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I (1953); Materiale şi cercetări arheologice, vol. II (1956), vol. III (1957); vol. IV (1957); vol. V (1959); vol. VI (1959); vol. VII (1960); vol. VIII (1962).
MIA	—	Материалы и исследования по археологии СССР.
PA	—	Památky Archeologické.
PPS	—	Proceedings of the Prehistoric Society.
PZ	—	Prähistorische Zeitschrift.
RA	—	Revue Archéologique.
RE	—	Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft.
RÉG	—	Révue des Études Grecques.
RevPhil	—	Révue de philologie, de littérature et d'histoire ancienne.
RIC	—	H. Mattingly and E. A. Sydenham, Roman Imperial Coinage, London, 1924, sq.
RSP	—	Rivista di Scienze Preistoriche.
SA	—	Советская археология.
SE	—	Советская этнография.
SCIA	—	Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti.
SCIV	—	Studii şi cercetări de istorie veche.
SCN	—	Studii şi cercetări de numismatică.
SCŞIaşi	—	Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi.
SCŞCluj	—	Studii şi cercetări ştiinţifice, Cluj.
SlovArch	—	Slovenska Archeologia.
WiadArch	—	Wiadmosci Archeologiczne.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII — REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE — CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE — IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTA PLASTICĂ
— SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

La publication „Studii şi cercetări de istorie veche" paraît 4 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $8.— ; £3.6.0 ; — FF 40. — ; DM 48. —. Toute commande à l'étranger sera adressée à CARTIMEX. Boîte postale 134—135, Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger. En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

SCIV, tomul 21, nr. 1, Bucureşti, 1970, p. 1—184

I.P.I. — c. 4182

48 828

Lei 25